

54534

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

SZEGED
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- NYELVÉSZET- ÉS IRODALOM-
KEDVELŐK FOLYÓIRATA

MONATSCHRIFT FÜR UNGARLÄNDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI
MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA

HARMADIK ÉVFOLYAM
1943.

KERESZTÉNY SAJTÓSZÖVETKEZET, SZABADKA
GRÓF CIANO-TÉR 3.

TARTALOMJEGYZÉK

Alföldi Rezső: A váz és véka	130
Bálint Zoltán dr.: Egy mezőségi nemes udvarház	61
Bárdos Rezső: Adalékok a szentesi nyelvjáráshoz	190
Begner József: A szerb uralomnak a bácskai magyarok nyelvére tett hatása	8, 30, 45, 64
Gunda Béla: A székely ló	101
Györfly István: Növények elnevezései és a hozzáfűződő szókiasok Alföldünk népe száán	94, 120, 138, 158, 187
Hörger Antal: Viola és ibolya 71 — »För«. 157 — Páger nevérol. 184 — Facér	185
Jancsó Elemér dr.: Ismeretlen adatok az Erdélyi Nyelvmlvelő Társaság működéséhez	133, 153
Malcomes Gyula báró: XVI. századi nyelvmlék az alsókáldi Káldy nemzetség levéltárából	19
Mészöly Gedeon: A csalfa — csal-fa. 1 — Az »Ó-magyar Mária-síralom« betűjének értelmére vezérlő kalauz. 38, 56, 75, 97 — Az iszonyú szó eredete. 41 — Kresznerics Ferenc filológvial anekdotáiból. 79 — A Buda-pesti Közlöny cikkeinek magyarságáról. 81 — Húr, húros-madár, tyúk-húr, hurka, hurok. 83 — Áldó az ágyu, alku az áldozás, áldozat az alkonyat	161
Nyíri Antal: Zilál, szilony, szí, silány, siláp. 21 — Hangutánzó szavaink történetéből	121, 141
Palotay Gertrud: Adalékok a székely »festékes« multjából	59
Simonyi Dezső: Ptolemaeus néhány hazai vonatkozású ókori adatának földrajzi meghatározása	107

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(Összeállította: Szabóné dr. Kispál Magdolna.)

Nincsenek fölvéve a tájszó-gyűjtemények (94, 120, 138, 187, 190) adatai, valamint azok a szerb jövevényszavak, melyek a szerb megszállás idején kerültek a bácskai magyarok nyelvébe, l. 8, 30, 45, 64.

<p>ágyú 168 kk., 180 k., 183
 ajtó 98 k.
 akomodik 180
 al- ~ ál- 169
 -ál képző 22 k.
 áld 167 kk., 172, 174 kk., 179 kk.
 álgúy 168 kk., 180
 áldó 172 k., 180 kk.
 áldomás 174, 177, 179
 áldoz(ik) 172, 179 kk.
 áldozás 179, 181
 áldozat 177, 179, 181
 álgúy 168 kk., 180
 alk- 161 kk., 165 k., 168 k., 182
 alkalmas 161 k., 180, 182
 alkalmatlan 161 k.
 alkalmatosság 166 kk., 171 k., 180,
 182
 alkalom 163, 165 kk., 172, 176 k.,
 179 k., 182
 alkhatik 161
 alkonyat 181 k.
 alkonyodat 179
 alkonyodik 180, 182 k.
 alkot 164 k., 172, 180 kk.
 alkotmány 165 kk., 169, 171 k., 180,
 182
 alkú, alku 162 k., 168, 172, 176 k.,
 180 k.
 alkuszik 163 k., 166 kk., 172, 176,
 179, 180 kk.
 alkuvás 163, 177
 -alom 163
 átóm 183
 atlagh (újgúr) 'fortély, fogás' 183
 aluszik 183
 ányv ~ ányó 170 k., 180
 ányúság 170 k.,
 -áp ~ -áb 29
 asz(ik) 56 kk.
 aszú 42
 -be 88
 bél 83 kk., 88 kk.
 belső 88
 -ben 88
 -ből 88
 buol ÓMS 38 kk., 76</p> | <p>buzog 141 k.
 cirom 25 k.
 csal főn. 5
 csalán ~ csiján ~ csován 23
 csal-fa 5 kk.
 csali 7
 csatakos ~ tacsakos 141 k.
 csillag 78
 derül 57
 döröckölő, düriükkölő 147, 150
 düriükköl, döröcsköl 147
 -é igenévképző 168, 172
 égyház 173
 Egy-kő 173
 epe 56 kk.
 eped, epeszt 56 kk.
 epeség, epedség 56 kk.
 es, és igenévszó 78
 esd 175, 181
 eszküszik 175, 181
 evickél 71
 facér 185 k.
 fagy 78
 fakó 57
 farok 89, 91
 fentő, kerék- 144
 festékes nr¹⁾ 59
 forgó 124
 fyaal ÓMS 76
 göbbent, gübbent ~ köppent 144
 gübbül, meggübbül 144
 güllü 122 kk.
 -gy- ~ -ny- 170
 gyermek 89
 háború 42
 halallal ÓMS 76
 hangváltozás: fgr. h- > m. k., h- 88 /
 l. j. (i), v > 0 97 / -l- > -11-
 72 / -l- > -ly- 72 / l > v 146 /
 -m- > -n- > -ny- 43 k., 182 /
 fgr. -m- > m. -v- 100 / ny > gy
 89 / fgr. p- > m. f- 38 / sz- >
 z- 22 / v > b 72
 hangzölleszkedés 76 k.
 hiátustöltök: -i-, -h-, -v- 72
 horzsol 151 k.
 hullóthya ÓMS 76
 hupol 126</p> |
|---|---|

¹⁾ nr. az illető szó néprajzi értelmezését jelöli.

huppan ~ puhan 141 k.
 huppantós 141 k.
 húr 84 kk., 88 k., 91 k., 175
 húr: lúd-, pipe-, tyúk- 85
 hurka 83 kk., 88 kk.
 hurok 91 k.
 húrol 84
 hűros 84
 húros madár 86 kk., - rigó 86
 hurrog 152
 husáng 141 k., 144
 hűz 24
 luzakogyik, fő- 24
 iaror HB 100
 ibolya ~ ivolya 71, 73 k.
 igy ~ egy ~ ügy 183
 illeget- 164
 illendő, -ség 162
 illeszt, -get 164
 illetlen 162
 illik 182
 illő 182
 imád 175
 isten 175, 178
 izsamik 42 kk.
 izsamó 43
 izsanyó, -ság 42 k.
 isz-kéd-mi stb. (zürj.) 'hinab-
 rollen stb.' 44
 iszonyatos 44
 iszonyodik 44
 iszonyú 42 kk.
 já (vog.) 'folyó' 173
 jó 100
 jómadár 87 k.
 -k kicsinyítő képző 89
 kall 141
 kallantyú 98
 kalló 126, 141, 147, 150 kk.
 kálló 148, 150 k.
 kallódik, el- 150
 karistol 150
 karló 148, 150 k.
 karvia (finn) 'schaben, kratzen'
 152
 kélő 141 k., 144, 146 k.
 kéli 146 k.
 kével ~ kévöl 123 k., 145 kk.
 kévő 123 k., 146 k.
 kiált 175
 kikelet 181
 kilé 147
 kilincs 98
 killő 123 k., 141 k., 144, 146 k.
 kilő 141 k., 147
 kivő 145 k.
 kólál ~ kóvál 146
 kolomp 142
 kolompol 142
 koltag 143
 koltog: > kótog ~ kotog 143
 kopáncs, fa- 143
 kopogató, fa- 143
 kor- ~ kur- ~ kar 148, 150 k.
 korbál 150
 koresolya 141 k., 150 kk.
 kordul 148 k.
 korgat, kurgat 148 k.
 korgatyú 148
 korhad, korhaszt 149 kk.
 korhál 150
 korhog 149, 151
 korhol ~ kurhol 149 kk.
 korlát 150 k.
 korló 148, 150 k.
 korog, korrog 148
 kortyan 148 k.
 kótis 143
 kótog ~ kótyog 143
 kotogó 143
 kotogató: fa- 143
 kotyog 143
 kottyan 149
 köjü 122 k., 142
 kölömp ~ kölöp ~ kölöny 142
 kölü 141, 144, 146 k.
 köllő 123 k., 146
 kölyő 142
 köiyő 141
 kölyü 121 kk., 129, 141 kk., 147,
 151 k.
 könyörög 175
 köpü 144, 146
 kules 98
 kúr (vog.) 'inneres' 88
 kurálni (zürj.) 'zusammenharcken'
 152
 kurdol 149
 kurili stb. (vog.) 'ordít' 152
 kurjal- (vetj.) 'lekapar' 152
 kurol ~ kürol 149
 küjü, fa- 142 k., 146, 150
 küllé 141 k.
 küllő 123 k., 142 kk., 152
 küllü 123 k., 144, 146 k.
 küllő 142, 144, 146 k., 150
 küllü 121 kk., 129, 141 kk.
 küllül 142
 küszküllő 123, 145 k.
 küvő 145 kk.
 kynaal ÖMS 76
 -l pótlónyújtásos kiesése 24
 -i- igeképző 148
 -l- társ- és eszközhatározó rag 38
 Lél szn. 89
 lele 89

lélek 89, 91
lép ~ vép 146
lik- ~ lük- 122, 127 kk., 141,
147, 151
liké 142
likétt 122, 127 kk., 141 k., 147
likő 128
lil (vog.) 'lélek' 89
lök 127, 129, 147
lökő-mi stb. (vog.) 'eltaszít stb.'
128 k.
lühüköl 128
lücken, rá- 128
lökkögés 128
lükő 121 kk., 127 kk., 141 kk.,
146 kk.
Lükő szn. 122
lükött 122, 127, 141
lükttet 128
lükü 121 kk., 141 kk.
lükütöl 128
lükütt 122, 128, 141
lüküttes 126
lyelleyi (vog.) 'illik' 163
lyelleyi (vog.) 'alkudozik' 163
lykkää- (finn) 'lök' 128 k.
-m deverbális igeképző 147
magánhangzók fölösztása 75
-nak, -nek, -nok 77
napáldozat 179
napszentület 179 k.
-ny névszóképző 25
nyaurēm (vog.) 'gyermek' 89
nyol (vog.) 'orr' 90 k.
nyomorú 42
nyugalom 163
nyugvó 162
-ó igenévképző 172
ókonodik 180
ókonnyodik 180
ókum 180
-ól > -úl ablativusi rag 40
old 99 k.
olelothya ÖMS 76
ólt (vog.) 'alkot' 166 k.
orja 90 k.
orr 90 k.
oydonia HB 99 k.
ozuk ÖMS 56
Páger csn. 184
péntlikázás nr. 59
puha 141 k.
-r- elhasonulás 184
regő rejtēm 175
rejtőz, el- 175
rekken, el- 175
remég 41
remítő 43

rémül 41 kk.
rëndül, meg- 41
részket 41
röttég 41 kk.
rétten 42
réttentő 43
rèzzen, meg- 41
scouuō ÖMS 76
sidou ÖMS 97, 100
silány ~ sivány 21, 27 kk.
silányodik 27
siláp ~ szuláp ~ csiláp ~ cu-
láp 21, 28 k.
sivatag 28
sívó 26
sopeuta (finn) 'alkalmas, illik' 126
sopia (finn) 'illik, alkalmas stb.'
163
sudár 144, 146
sugár 144
suh- 144
suháng 141 k., 144
syrolmol ÖMS 40, 76
sz- ~ s- 27 k.
szentel 180
szentelés 179
szij 26
szil ~ szív ~ szij ~ szí 'vág,
hasít' 21 kk., 28 k.
szilács > szijács > sziaács
> szivács 22 kk., 26
szilakol 22
szilál 29
szilamodik 22
sziláncsol 22
szilánk, szilak 22
szilánkodik 27
szilánkol 25
szilánkozik, el-, ki- 27
szilány ~ szilony 21 k., 24 kk.,
29
szilányodik 27
szilat > szijat > sziat
> szivat 22, 28
sziló (-pad) ~ szijó (-pad) 22 kk.
szilony > szilogy > szirogy
> sziroty > szityor 25 k., 29
szírom 25
szírony 22, 24 kk.
szotyos 141
-t- műveltető képző 164
-t- suffixumok 166
tartomány 165
tir (vog.) 'áldozati fenyő' 181
-tól, -től ragos határozó 39
tor 89, 175
torok 89, 91, 175
tőpörtő, tepertő 128 k.

törő 122, 123
Törő szn. 122
tur (vog.) 'tor' 175
túr (vog.) 'torok' 89
túr, tó (vog.) 'tó' 173
tűrű ~ tűrő 122
ualallal ÖMS 76
uolov HB 100
ur (vog.) hosszúkás domborulat'
90
ünnep 173
ütteg 125
-val, -vel ragos határozó 39 k.
váz 130 kk.
véka 130 kk.
világ 78
villám 78

villóg 78
viola 71 kk.
von 24
vonyó-szék, -kés 24
vörös 56 k.
vylagumtul ÖMS 77
walasth ÖMS 75
-z igeképző 172, 174
zilál < szilál 21 k., 29
zopkó 127
zubog 141 k.
zuhogtat 126
zupol 126
zupoló 126 kk.
zupp 128 k.
zuppantó 127 k.
zsidó 97

N É V M U T A T Ó.

(Összeállította: Szabóné dr. Kispál Magdolna.)

Anonymus 174	Lambrecht Károly 127, 143, 147
Apácai Csere János 128, 143	Melich János 7, 23, 29, 56, 58,
Arany János 21	122, 130 kk.
Balassa József 21, 130	Melius 130
Bárczi Géza 21, 25 k., 38, 43 k.,	Mészöly Gedeon 19, 25, 28, 43,
56, 71 k., 92, 98, 129 k., 144,	78, 89 k., 92, 97, 100, 122 k.,
146, 149, 151, 183	124, 128 k., 141, 144 kk.,
Baróti Szabó Dávid 163	152, 166 k., 175
Bátky Zsigmond 143	Miskolczi Gáspár 85, 87 k., 164 k.
Beke Ödön 23, 28, 73	Moór Elemér 73
Budenz József 21, 92, 98, 183,	Munkácsi Bernát 173 kk., 181
Chernel Flóris 86 k.	Németh Gyula 183
Comenius Amos 84, 164	Nyiri Antal 25
Csefkó Gyula 57, 182	Nyirő József 21
Cs. Sebestyén Károly 121 k.	Paasonen, H. 98
Czuczor-Fogarasi 22, 24, 27, 86,	Pais Dezső 26, 40, 97
143, 148	Pák Dienes 6
Ecsedi István 83 k.	Pallas 176
Ekkehard 175	Páriz-Pápai 39 k., 58, 84, 163,
Erdődi József 175	165, 177, 180
Gombocz Zoltán 27 k., 56, 78,	Patkanov, Sz. 174
123, 144	Pázmány Péter 85, 172
Gondatti 174	Ráskai Lea 38, 42, 83
Gunda Béla 6, 92	Reguly Antal 174, 177
Gönczi Ferenc 125	Sámson Edgár 29
Györfly István 85	Simonyi Zsigmond 39
Haller János 84	Szenczi Molnár Albert 84
Hankó Béla 92, 101 kk.	Szilády Áron 169
Hoffmann 175	Szilasi Móric 128 k.
Horger Antal 27 k., 72, 92, 130,	Szinnyi József 21 kk., 25 k.
173 k., 182 k.	Szopos Sándor 142
Horváth János 40, 97	Szücs Sándor 92, 165, 169
Jókai Mór 21	Tinódi 145, 164, 170 k.
Kiss Géza 23 k., 126, 128	Viski Károly 60
Kniezsa István 73	Wichmann, Y. 77
Kresznerics Ferenc 126	Zrinyi Miklós 41
Lakó György 152	

A csalfa — csal-fa.

Szerelmi csábítás képes kifejezésére mind a költői, mind a köznap nyelv a régi vadász- halász- madarász-nyelvnek azokat a szólásait alkalmazza, melyek eredetileg vadállatnak, „jó“-madárnak (t. i. ennivalónak) valamely megfogó készségbe való belesalogatására céloznak. Ilyenek: „horogra akad‘, „törbe ejt‘, „lépre csal‘, „behálóz‘, „kiveti rá a hálót‘, „hálójába kerít‘ — így „kerítő“ a magyar elnevezése a „leno“-nak.

Gismunda királyleánynak Gisquardussal esett gyászos szerelmének széphistóriája is, melyet Enyedi György szerzett és 1577-ben kiadott, később pedig más kiadók is megszerzettek, ékesgetve van a vadász- halász- madarász-életből vett szép, jegyzős igékkel.

Mind Gisquardusnak, az ifjú fő cancellariusnak, mind Gismundának, a hamar özvegyen maradt szép királyleánynak, szörnyű halálokat okozta Venus virágának együtt szaggatása. Okuljon hát minden az ő keserves károkon:

Óh, mely boldog az, ki más nyavalyáján
Szokott venni példát, nem maga kárán,
Sőt tanulni másnak nyomorúságán:
Ez végre nem jajgat ő bolondságán.

Régi példa, közbeszédben mondhatni,
Ezt hallottuk sokaktól énekelni:
Okos róka vetett tört elkerüli,
Mint az héja szokta horgot esűfolni.
(Vö. Varjas Béla kiad. 27. l.)¹⁾

Ez az 1577-i szöveg; az 1582-i kiadásban az utolsó sor erre van változtatva:

Tanólt héja az horgot is s ü v ö l t i.
(Vö. Varjas kiad. 27. l.)

Tudniillik valami csalétket tesznek ki horogra tűzve a héjának, de a tapasztaltabbja nem kapja be a húsért a horgot, ha-

¹⁾ Varjas kiadása szó és betű szerinti. Az 1577-i kiadásban »az horgot« a nyomtató vétke »horgot« helyett.

nem csak messziről csúfolja, azaz süvölti (=fütyüli) — ahogyan ma mondanák: fütyül rá.

Hogy Gismundára fordítsam a szót, ura halála után

Semmi vigasztalás nem fog szívében,
Nagy bánattal fogatkozott eszében;
Bolondságból lőn ilyen esküvésben:
Éltig soha nem menne házasságban.

Illyen esküvését atyja javallja,
Ifjúságnak lángját ő nem gondolja,²⁾
Asszony állhatatlan voltát nem tudja:
Fogadását ebben csak egy sem állja.

(Varias kiad. 31.)

Bizony, hiába fogadott Gismunda örökös tiszta özvegységet:

Igen hamar Gismunda megváltozék,
Mert idővel bánat megnyihitteték,
Fogadásra³⁾ mert ő nem emlékezék:
Az gyász alá szerelem beférkezék.

Lőn, hogy király urakat vendéglené,
Jobb kéz felől szép Gismundát ülteté,
Ellenébe Gisquardust helyhezteté;
Az kegyetlen Cupido azt örülé.

Isznak urak királlyal nagy örömben,
Ifjak főnek szerelemnek tűzében;
Nem szólhatnak ott egymással külenben:
Csak intéssel jelt adnak szerelemben.

— — — — —
Fogadását Gismunda nem állhatá,
Atyja előtt tött hütit nem javallá,
Özvegységét sokáig nem tarthatá:
Új szerelem tüze hütit felbontá.

Régtül fogván hallottuk köz példában:
Állhatatlan asszony fogadásában;
Hogy ki volna még az szép ifjúságban,
Nem kerüli léptét Venus ágyában.

— — — — —

2) Az 1577-i kiadásban hibásan: »gondola«.

3) Az 1577-i kiadásban hibásan: »Fogadására.«

Csuda szerelme gerjede asszonnak,
Mert Gisquardust már⁴⁾ kívánja magának,
Nincsen emlékezeti bánatjának,
Gyakorta int szemével ifjúnak.

(Varjas 32—33.)

Amint az 1582-i kiadás tódtítja:

Hogy férfitől asszonyember búcsúja:
Éh farkasnak mint báránytól elállta:
(Varjas 31.)

Pedig pogány bölcsek az szerelmet irgalmatlan istennek írják:

Sem gazdagot, sem szegényt az nem nézhet,
Hálójában valakiket keríthet.
(Varjas 34.)

Tudnivaló, hogy:

Irigy, állhatatlan szerelem dolga,
Mindeneket felfogat járásában:
Szép ifjakat szinte jobb vígságokban,
Törben akaszt, örömök jobb korában.
(Varjas 39.)

Az 1582-i kiadás szerint:

Törben akaszt, ejt nagy nyomorúságba.
(Varjas 39.)

Pedig Gismundának volt annyi esze, hogy a világ előtt igye-
kezett eltitkolni szerelmét:

Okos vala Gismunda ő dolgában:
Olly szép módja asszonynak szerelemben;
Okkal tudja magát tartani ebben:
Nem hirdeti szerelmét beszédében.

Magát ója oly igen hívségesen,
Hogy ne essék csácsogás beszédében;
Mert gyakorta ifjak vesznek ekképpen:
Önnen nyelvek hozza keserves törben.
(Varjas 35.)

4) Az első kiadásban ez a szó tévedésből nincs meg.

Ez az utolsó két sor az 1582-i átdolgozás szerint:

Mert gyakorta ifjak esnek olly törben:
Magok nyelve hozza farkasveremben.⁵⁾
(Varjas 35.)

Gismunda szép okossággal egy szép öreg „fuálló“-t (azaz tűz-élesztésre való, nyeles, kézi fújtatót) szerzett s abban küldte el titkos követétől a szerelemre csábító levelet.

Hűségesen az levél írva vala,
Az Gisquardust mely erre inti vala:
Személyével örömet vígadozna,
Kevés fáradságot erre ne szána.

(Varjas 36.)

Gisquardus azlán nem is szánta ebbéli fáradságát, bele is esett a keserves törbe, a farkasverembe, mert engedett az asszony halálhozó csábításának:

Igen örül ifjú az kívánságnak,
Nem mond ellent asszony akaratjának;
Bátrabb engedni ő bujaságának,
Hogynem kedvét szegnéje asszonyának.

(Varjas 36.)

Éjtszaka találkoznak egy barlangban:

Ez dologban hogy bátrabbak legyenek,
Írügyektül hogy meg ne láttassanak,
Kerültt törbe hogy bene akadjanak,
Sötét éjet magok között választák.

(Varjas 37.)

⁵⁾ Az 1582-i kiadásban hibásan így van: »Farkast veremben«. Ebben a »farkast«-ban a -t tárgyrag nyilvánvaló másoló- vagy sajtóhiba: 1.) értelmi okból, mert farkast a nyelve nem hozhatja úgy verembe, mint titkos szerelméről csácsogó ifjat a nyelve (a családékért béle hajtja a farkast s fogával kap érte); 2.) bizonyos az 1582-es szövegromlás nyelvtani okból is, mert hiszen a farkast nem magok nyelve, hanem maga nyelve hozná verembe, ha hozná. — A »magok nyelve« csak az előző sorban lévő többes számú »ifjak«-ra szólhat, nem az egyes számú »farkast«-ra. Hiszen az 1577-i kiadásban is a megfelelő helyen az van, hogy az »ifjak« vesznek el úgy, hogy »önnen nyelvek« hozza (öket, az ifjakat) »keserves törben«. Annak az 1577-i szövegsornak, hogy az ifjakat »önnen nyelvek hozza keserves törben«, tökéletesen megfelel az az 1582-i szövegsor, hogy: »magok nyelve hozza farkasveremben.« — N. B. az 1577-i szövegben »önnen« helyett sajtóhibából »Eonnem« van; ezt a sajtóhibát Varjas is kiigazítja (25. l.)

Az asszonynek pedig azt a vakmerő cselekedetét, hogy tilalmas szerelmi találkozóra hívó levelet csempéztet a legényhez, így okolja meg a széphistória:

Az szerelmet, higgyed, nehéz titkolni,
Kiváltképpen hol folyását kezdheti;
Ha járását okkal nem követheti,
Álnaksággal is kész azt véghez vinni.

(Varjas 35.)

Igy van az első kiadásban; a másodikban meg emígy.

Az szerelmet, higgyed, nehéz titkolni,
Kiváltképpen hol folyását kezdheti;
Ha járását úttal⁶⁾ nem követheti,
Csalfával is de kész hozzákezdeni.

(Varjas 35.)

Sietek megjegyezni, hogy amit én így irok át: „Csal-fával“, az az eredetiben így van nyomtatva: „Czal faual (cz a cs hang jegye, mint ma is a lengyelben). A mi *csalfa* szavunknak ez a régen két külön szóra való bontása azt jelenti, hogy a XVI. századi szerzőnek, kiadónak, nyomtatónak a mi *csalfa* szavunk e helyen még összetett szó, a *csal* és *fa* összetétele, s nem melléknév, hanem főnév. Hogy főnév, ezt az is mutatja, hogy az 1582-i „Czal faual“ eszközhatározónak az 1577-es kiadásban „Alnaksaggal“ (álnoksággal) főnévi eszközhatározó felel meg. A „Czal faual“ (=csal-fával) olyan két szóul nyomtatott főnévi összetétel, mint ugyanabban a széphistóriában: „Férfi szoual“ (=férfi-szóval) Varj. 51, „Férfi Szüuel“ (=férfi-szüvel) 51, „Király nemből“ (=király-nemből) 54, „Szin nemesseg“ (=szin-nemesség) 57, „Madar hús“ (=madár-hús) 67, „Kotzka hanyástól“ (=kocka-hányástól) 69, „Cain betegség“ (=Kain-betegség) 72, „láb hegyyel“ (=láb-heggyel) 75.

Ha pedig a régi *csal-fa* olyan összetett szó, melynek utótagja a *fa*, akkor előtagjának annak a *csal* szónak kellett lennie, mely nyelvünkben nem csupán igéül, hanem egykor főnévül is élt. A régi magyar nyelvben nemesak az a szólás járta, hogy „tört vet“, „hálót vet“, hanem az is, hogy „csalt vet“ (nem szabad feledni, hogy a *vetni* eredeti jelentése nem „dobni“, „jacio“, „werfen“, hanem „hová helyezni“, „ponere“, „setzen“; vö. „fundamentomot vet“, „határt vet“, „szám-vetés“, „betű-vetés“ stb.)

Ha mármost a „csalt vet“-nek a „tört vet“- és a „hálót vet“-tel való párhuzamba illesztése után azt is meggondoljuk,

6) T. i. igaz úttal, törvényes úton.

hogy széphistóriánkban „csal-fával” a buja szerelmű asszony akar hozzájutni a kiszemelt ifjúhoz, kit végül is (hogy a széphistória stylusában szóljak) „hálóba kerít”, „törben akaszt”, „törben ejt” — akkor már gyaníthatjuk, hogy a *csal-fa* is a vadászok eszköze lehetett, mint a *háló* és a *tör*.

Ama széphistóriának amelyik versszakában olvashatjuk a „csal-fával” kezdeni hozzá’ szólást, ott az éppen előző versszakban olvashatjuk azt is, hogy sok ifjat az óvatlan szerelem „farkasverembe hoz” (1582-i kiad. 54-ik verssz.) Arra gondolhatunk tehát, hogy a *csal-fa* valami olyan *fa* lehetett, mely a vadat farkasverembe *csalta*.

De mivel csalhatja verembe a vadat egy *fa*? Avval, amivel csalogatja magához (hogy még mindig a széphistória stylusában maradjak) a vetett *tör* is a rókát, a *horog* is a héját, tudniillik a rátett csalétekkel.

De hát van-e olyan *farkasverem*, melyhez olyan *fa* is tartozik, melyen csalétek van elhelyezve?

Van. Pák Dienes „Vadászattudomány” című könyvében (II. Buda, 1829, 93. l.) a farkasfogásról, farkasveremről, ezeket írja: „A’ farkas-fogdozás nevezetes módja a’ farkas-verem is, mely mintegy két vagy másfél öl átmérőü mély, ‘s az oldalain fennálló palánkokkal kirakott gödörből áll. Ennek teteje vagy szája apró vesszőkkel, szalmával, mohhal, vagy falevéllal betakart billenékeny deszkával földszínt befedetik, a’ verem közepén kiálló pózna’ végén lévő kosárba vagy kerékre bárány, dúd, rucza, vagy malacz kötetik, ‘s a’ kihányt föld a’ lehetőségig elegyengettetik. A’ mint a’ közel tájékon kullogó éhes farkas a’ kitett állat’ lármáját meghallja, azonnal ott terem, a’ midőn magát a’ lekötözött ilyen állathoz már elég közel lenni gondolja, egy keveset lopózkodva hason mászik, a’ könnyeden fődött verembe zuhan ‘s megfogódik, onnét nyakába vetett láncz vagy kötél által akár elevenen akár agyonlöve kivenni, igen mulatságos lehet.”

Hogy a *csal-fa* eredetileg a vadfogó verem közepére beásott csalétkes *fa* neve volt, ezt az is bizonyítja, hogy ugyanazt a tárgyat a német vadásznyelv így nevezi: *Köderpfahl* (szó szerint: csalétek-cölöp). Ugyanis a (hogy így mondjam) *csal-fás* farkasvermet sok nép ismeri. Gunda Bélának „A magyar vadászat története” című kitünő (sajnos még meg nem jelent) műve szerint megvan az ilyen verem a finneknél (U. T. Sirelius: *Jagd und Fischerei in Finnland*, Berlin u. Leipzig, 1934. 58. l. — U. T. Sirelius: *Suomen kansanomaista kultuuria I*. Helsinki, 1919. 91. l.), az észteknél (Manninen, I.: *Die Sachkultur Estlands I*, Tartu, 1931. 46. l.), a letteknél (A. Bielenstein: *Die Holzbauten u. Holzgeräte der Letten II.*, Petrograd, 1918. S. 387), a litvánoknál (H. Vitauskas: *Gimtasai kraštas*,

1938., 241. l.). Vannak efféle oroszlánvermek Afrikában (l. Erich Keller: Verbreitung der Fallenjagd in Afrika. Zeitschr. f. Ethnologie 1936. S. 66.). Ilyen vadfogó vermet említ már Xenophon is (l. Griechische Prosaiker in neuen Übersetzungen S. 1525.).

Nem igaz „okkal“, nem igaz „úttal“, hanem „c s a l-f á v a l kezdeni hozzá“ a megszeretett legény megkapásához — olyan vadfogásból vett képe Gismunda és Gisquardus széphistóriájának, mint a szintén benne olvasható „h á l ó b a kerít“, „t ö r b e n akaszt“, „t ö r b e n ejt“, „f a r k a s v e r e m b e hoz“ (Varjas kiad. 35.).

Amint aztán a gazemberre azt mondjuk, hogy „n a g y a k a s z t ó f a“, úgy mondták rá a mást c s a l o g a t ó r a, m e g c s a l ó r a, v e r e m b e e j t ő r e, hogy *csalfa!* Ezt a jelentésváltozást igazolja az is, hogy a *csali* tájszónak is ez a két jelentése van: „csalétek“ és „csalfa“ (MTSz.).

Igy lett a *csal-fa* concret főnévből *csalfa* abstract melléknév. A *csal-fa* összetétel olyan, mint ez az összetétel: *csal-tojás*: „a fészek fenekén a végből hagyott tojás, hogy a tyúk onnan el ne kapjon“. (MTSz.) Melich Etymologiai Szótára három régibb magyarázatot is föl sorol. Egyik szerint a *csalfa* < „*csal-faj*“, másik szerint < „*csal + fej*“, harmadik szerint < *csalva*. Ha a *csalfa* titkának fejtegetésekor nem ügyelünk a széphistóriák stylustulajdonosságaira és nem hívjuk segítségül a néprajzot, akkor az én mostani magyarázatom után, mely a sorban immár a negyedik, hátrán lehet magyarázatot ötödiket, hatodikat, hetediket is kitalálni erre a sok etymologust sötét verembe csalogató *csalfá*-ra.

Mészöly Gedeon.

Etymologie des ung. Wortes ‚csalfa‘: ‚trügerisch‘. Der Pfahl, der mit dem Köder in der Mitte der Wolfgrube steht, wird in der deutschen Jagdliteratur ‚Köderpfahl‘ genannt. ‚Csalfa‘ war ursprünglich ein ähnliches Compositum mit derselben Bedeutung (csal = ‚Locke‘ + fa = ‚Baum‘, ‚Holz‘, ‚Pfahl‘, ‚Pflock‘).

A szerb uralomnak a bácskai magyarok nyelvére tett hatása.

(Folytatás)

A diáknyelvvél kapcsolatban kell tárgyalnunk még egy nyelvi jelenséget, amely azonnal szembetűnik akkor, ha szerb középiskolát végzett egyénekek görög vagy római művészetéről, vagy irodalomról beszélünk. A magyar középiskolát végzettek annak megfelelően, hogy a magyar nyelvben a klasszikus nevek nominatívusi alakját használjuk, minden alkalommal *Ovidius-t*, *Pindaros-t*, *Achilles-t*, *Sokrates-t*, *Euripides-t*, *Herodotos-t*, *Perikles-t*, *Julius Caesar-t* emlegetnek. Ezzel szemben a szerb nyelvben hasonlóan a német nyelvhez, a klasszikus neveknek nem a nominatívusi, hanem a tőalakját használják. A megszállás alatt az iskolákban a történelemoktatás szerb nyelven folyt, ennek megfelelően mindazok, akik a történelmet a megszállás alatt tanulták, még ma is *Ovid-ről*, *Pindar-ról*, *Achill-ről*, *Aristotel-ről*, *Sokrat-ról*, *Euripid-ről*, *Herodot-ról*, *Perikle-ről*, *Julije Caesar-ról* beszélnek és bár megfigyelhető, hogy a magyar iskolák hatása alatt ezek a jelenségek napról napra szűkebb és szűkebb körre korlátozódnak, teljesen még mindig nem tűntek el.

Ókori történelmet voltam kénytelen tanítani valahol lent, Ó-Szerbiában. Legnehezebb feladat volt számomra megszokni, hogy a neveknek csak a tőalakját kell használni és nem a teljes nominatívusi alakot, amint azt annakidején a magyar tan nyelvű középiskolában tanultam és megszoktam. Természetszerűleg tökéletesen nem tudtam uralkodni nyelvemen és megtörtént, hogy iskolalátogatás alkalmával az inspektor figyelmeztetett, mert diákjaim egyik-másik görög, vagy római nevet helytelenül használták. Amint tehát éveken keresztül sem tudtam teljesen megszokni, hogy a klasszikus neveknek csak a tőalakját használjam és ki-kicsúszott a nominatívusi alak, ugyanúgy valószínűleg hosszú éveken keresztül, a szerb megszállás egyik utóhatásaként a felszabadult délvidékiek nyelvében minduntalan felfel fognak bukkanni a klasszikus nevek tőalakjai.

A megszállás alatt a magyar diákság egész különös életet élt. Különösen az első tíz esztendő leforgása alatt, amikor még a szerbesítés nem tudott tökéletes eredményt elérni, amikor még

a magyar diákok többsége még akkor is magyarul gondolkodott, amikor szerbül beszélt, gyakran megtörtént, hogy tréfából egy-egy nótát úgy állítottak össze, hogy az egyik sor magyarul, a másik szerbül hangzott. Ezek a nóták természetesen nem voltak arra alkalmasak, hogy a tanári kar és az igazgató előtt énekeljék, de távol, kint a játszótereken, labdarúgópályán, vagy a magánlakások szobáiban, gyakran hangzottak fel. Följegyeztem ezek közül a nóták közül is néhányat, amelyek azóta teljesen eltűntek, ma már nyomuk sincs a diákság körében, ha csak ennek megfelelően most a szerb és bunyevác diákok nem szerkesztenek olyan nótákat, amelyekben egy-egy sort magyarul énekelnek.

Világháborús nóta volt, melyet katonáink gyakran énekeltek: „Van nekem egy szép szeretőm, göndörhajú barna lány. De az anyja, az a csalfa, mindenáron meg akarja tiltani, hogy nem szabad az ő lányának suszterlegényt, bádogost, kéményseprőt szeretni.“ Ezt a nótát a becskerekai diákok szigorú igazgatói rendelkezés után, mely a korzón való sétálást megtiltotta, a következőképpen alakították át és énekelték: „Van nekem egy szép szeretőm, göndörhajú barna lány. De a diri, az a marha, mindenáron meg akarja tiltani: *ně szměmo sza děvojka na korzo szě sětati.*“ (< ne smemo sa devojkama na korzu se šetati), azaz „nem szabad a leányokkal a korzón sétálnunk“. Mondanom sem kell, hogy a felsőbbbséggel ilyen módon való ujjathúzás mindannyiunknak nagyon tetszett és zengett is ez a nóta minden összejövetelünkön. Kedves emléke volt a becskerekai diákoknak, amikor egyszer, hosszú évek után, a régi magyar gimnázium még életben maradt tanáraival beszélgetve megtudtuk, hogy a tanári kar nagyon jól ismerte ezt a nótánkat és maguk is sokat nevettek rajta.

Meleg szeretet csendült ki abból a nótából a tanári kar egyik-másik tagja felé, amelyet az egyik operettből tanultak meg a diákok s amelyet a következőképpen alakítottak át: „A *proziwnik* csupa zeka, csupa zeka, teleírta Kozma Gyula, Kozma Gyula.“ Ezt „A dolmányom sárga pitykés“ dallamára énekelték és a tanári kar, amikor tudomására jutott a dolog, leplezetlen írgységgel tekintett a megénekelt Kozma tanárra, aki még ma is él és mint a nagybecskerekai magyar gimnázium igazgatója vezet, tanítja a város magyar ifjúságát, hogy a felszabadulás után könnyebben kapcsolódhassanak be a magyar iskolákba.

Ilyen nótát természetesen nemcsak a diákok csináltak, hanem a messze idegenben katonáskodó magyar fiúk is. Legyen ide iktatva egy ilyen nóta is, jeléül annak, hogy a magyar diákok és a magyar katonafiúk valamikor idegenajkú tanároktól tanultak, illetőleg idegen komandóra gyakorlatoztak. A nóta, amelyet messze, lent a Balkánon énekeltek a magyar bakák, a kö-

vetkező: „Esik eső, *bláto jē nā pútu*, barna kislány *szēdi u kapútu*. Sírva mondja: *szlátká mojā nánē, odnēli mi rózsám u kátánē*.“ A közbeeső szerb részeknek a következő a magyarázata: *bláto jē na pútu* (< blato je na putu) ‚sár van az úton‘, *szēdi u kapútu* (< sedi u kaputu) ‚ül a kabátban‘ *szlátká mojā nánē odnēli mi rózsám u kátánē* (< slatka moja nane, odneli mi rózsám u katane) ‚édesanyám, elvitték a rózsám katonának‘. Sajnos nem vagyok annyira zeneértő, hogy meg tudnám mondani, vajjon a dallam, amelyre ezt a szöveget énekelték magyar nóta, vagy szerb eredetű volt-e.

Az „Az egy ablaknál állj meg cigány“-t egy magyar társágban a következőképpen hallottam énekelni: „Egy ablaknál *sztoj ti cigány*, úgy muzsikálj, *nēk plácsē táj* szép leány“ stb. Az érdekesség ebben az, hogy szinte fölváltva használja a szerb és magyar szavakat és mégis az eredeti szöveghez teljesen hű marad, de hogy a szerb nyelvet rosszul beszélők teremthették meg ezt a nótát, arra bizonyíték, hogy a szép leány kifejezés előtt a *taj* szerb névmást hímnemben használták, mert nőnemben *ta* kel-lene, hogy legyen.

Egy másik hasonló nóta, melyet külvárosok kiskocsmáiban lehetett hallani különböző városokra is alkalmazva, a következő: „Becskereki kisasszony, *noszilá sēsírú*. Az anyja ül a piacon, *prodájē krompirá*.“ Azaz ‚becskereki kisasszony kalapot hord ugyan, pedig az anyja kint ül a piacon és krumplit árul‘. A nagyratörésnek és a fölfelé kapaszkodásnak a gúnyverse ez, mely a többnyelvű városokban keletkezhetett.

Katonanyelv.

A magyar fiúkat a megszállás első éveiben nem vitték el katonának. Azonban az első 2—3 esztendő leforgása után már kiterjesztették a magyarokra is a hadköteleességet és akkor már tekintet nélkül arra, hogy melyik társadalmi réteghez és milyen nemzetiséghez tartozott, éppen úgy kellett mindenkinek katonáskodnia, mint a szerbeknek. A szerbek hamarosan rájöttek arra, hogy a katonaság egyike azoknak az intézményeknek, amely az iskolák mellett legtöbbet tehet a nemzeti kisebbségek elszorítására. A magyar nyelvtudomány már régen rámutatott arra, hogy a német kommandó alatt a közösöknél szolgáló magyar fiúk mennyi német kifejezést vettek át a magyarba. A szerb nyelvből a magyar katonafiúk szintén nagyon sok kifejezést, nagyon sok szót vettek át. Ezek a szavak minden jugoszláv katonaviselt ember által közismertek és közhasználatúak voltak, de viszont a magyar köznyelvbe csak aránylag nagyon kevés jutott be. A köznyelvi átvételektől ezek a katonai kölcsönszavak anyyiban különböznek, hogy a köznyelvelieket egy-egy vidékbe-

liek, vagy egy osztályhoz tartozók vették át és használták, a katonaiakat pedig csak a katonaviseltek, tekintet nélkül arra, hogy hová valók és milyen osztályhoz tartoznak.

A katonafiúk által a magyar nyelvbe átvett szerb kölcsön-
szavak közül legismertebbek és legáltalánosabbak a ruhadarabok
nevei voltak. Ezeknek némelyikét az azóta honvédségünkhöz át-
képzésre bevonult magyar fiúk még mindig használják. Így a
,bakancs' jelentésű *cokula* (< *cokula*) még ma is járja. Már rit-
kábban használják a ,blúz' jelentésű *koporán* (< *koporan*) és a ,ka-
tonasapka' jelentésű *sajkacsá* v. *sajkacsá* (< *sajkača*) szavakat.
Szinte teljesen eltűnt a katonai télikabát jelentésű *sinjel* (< *šinjel*)
szó. Érdekes, hogy a *nadrág* helyett sohasem vagy csak nagyon rit-
kán használták a szerb megfelelőt, a *csáksir-t* (< *čakšire*). Az
uvijácsi v. *uvijács* (< *uvijači*) az a szalagalakú, feltekerhető láb-
szárvédő volt, amelynek a régi osztrák-magyar hadseregben
Wickelgamaschen volt a neve. Az érdekessége az *uvijácsi*-nak az,
hogy az *uvijácsi* a szerb nyelvben többszámban volt használá-
tos, amelyből a magyar fiúk egy új magyar nominativust vontak
el, *uvijács* alakban. A ,derékszij' jelentésű *opászács* (< *opasač*)
szintén egyike volt a sokat használt és néha még ma is alkalma-
zott felszerelés-neveknek. Szinte teljesen kiveszett a ,pokróc v.
takaró' jelntésű *tyébě* (< *ébe*). A ,kenyértarisznjá'-t, sőt a kü-
lönböző műszerek és szerszámok vízhatlan vászontokját egyaránt
nevezték *torbá*-nak és *torbicá*-nak (< *torba*, *torbica*). A *torba* és
torbica ragozatlan alakja *torbá* és *torbicá* is lehetett. A *torbicá*
tulajdonképpen kicsinyítő képzős alakja a ,tarisznjá' jelentésű
torbá-nak. A felszerelési tárgyak közül már nem voltak ilyen
általánosan használt szavaink, de külön fel kell hívnom a
figyelmet a *csuturicá*-ra (< *čuturica*), melynek jelentése ,kato-
nai kulacs', továbbá a ,csajka' jelentésű *porcijá* (< *porcija*) szó-
ra. Mindkettő ma is használatos a honvédséghez bevonultak kö-
zött. A ,szalmazsák' jelentésű *szlámuricá* (< *slamarica*) és az
,acélsisak' jelentésű *šlem* (< *šlem*) szavak már ritkébbak vol-
tak.

A fölszerelési tárgyak után leggyakrabban használt kifeje-
zések a katonai rend- és rangfokozatok nevei voltak. Érdekes,
hogy a *káplár* és a *kapitány* helyett nem vettük át a megfelelő
szerb szót, vagy ha átvettük, azt csak a lehető legritkábban hasz-
náltuk, tehát a *káplár* mellett csak nagyon ritkán hallhattuk a
káplár (< *kaplar*) szót és a *kapitány* mellett hasonlóképpen
csak nagyon ritkán emlegették a *kapětán-t* (< *kapetan*). A *káplár*
mellett azonban a magyar fiúk is gyakran használták a
káplár szó vocativusát: *káplárě*. A *káplár* után következett a *pod-
nárědnik* (< *podnarednik*), jelentése ,alőrmeister'; megfelel kö-
rülbelül a magyar szakaszvezető rangjának. Például: „Na Jóska,
mikor leszel *podnárědnik*?“ A *nárědnik* (< *narednik*) jelentése
,őrmeister', az az altiszti fokozat volt, amelyet legénységi sorból

magyar fiú a lehető legritkább esetben tudott csak elérni.

Érdekes, hogy a jugoszláv hadseregnél az úr megszólítás csak a *nárédniktől* fölfelé illette meg a katonai előljárókat. Úgy a *nárédnikről*, mint a *podnárédnikről* rengeteg vice és rengeteg tréfa forgott közzájón a katonaságot viseltek, sőt a civil lakosság között is. Így pl. azt mesélték, egy anyának három fia volt és ezek közül kettő okos, a harmadik *podnárédnik* volt. Egy másik mese szerint a *nárédnik*, amikor az altiszti bálba készült, megkérdezte az önkéntest, hogy vajjon elég jól néz-e ki. Mire az önkéntes azt felelte, hogy olyan jól néz ki, mint egy idióta. Erre a *nárédnik* szomorúan jegyezte meg, hogy mi haszna abból, hogy idiótának néz ki, amikor alig van néhány dinár a zsebében. Egy más alkalommal a *podnárédnik* a falusi legényt ugráltatta és megszólította alaposan, s utána megkérdezte: „Ugy-e micsoda *láf* vagyok én?” *Láf* (< laf) ,oroszlán‘ (v. ö. diáknyelv). Erre a magyar baka elismerőleg bólintott. Tekintettel arra, hogy a nagyon elismerő bólongatás gyanús volt a *podnárédnik* előtt, megkérdezte vitézünket, hogy látott-e már egyáltalában oroszlánt, mire a közvitéz őszintén bevallotta, hogy látni ugyan látott, de csak képen. Tovább kérdezte a szerb altiszt, hol látta képen az oroszlánt, nagy volt aztán a megdöbbenése a *podnárédniknak*, amikor azt hallotta, hogy a magyar legény a falusi templom egyik freskóján látott *láf*-ot, amint Krisztus Urunk annak hátán belevágol Jeruzsálembé.

A legalacsonyabb tisztí rang a jugoszláv hadseregben a *potporucsnik* (< potporučnik) volt. Szórol szóra a jelentése: ‚alhadnagy‘. Hogy valaki *potporucsnik* lehessen, ahhoz előbb egy tartalékos tisztí iskolában 9 hónapot kellett szolgálnia és a kilencedik hónap végén igen szigorú vizsgát kellett letennie. Ezen a vizsgán első időben a magyar fiúk általában elbuktak, s ez egyértelmű volt azzal, hogy rang nélkül, vagy legjobb esetben *podnárédniki* ranggal voltak kénytelenek megelégedni. A huszas évek vége felé és a harmincas években egészen addig, amíg a háborús idők közeledte nem vált fenyegetővé, magyar fiúk is könnyen letelhették ezt a vizsgát. A pontos folyamat ez volt: Hat hónapi szolgálat után lett a tartalékos tisztíiskola növendékeiből *káplár*, újabb két hónap után *podnárédnik*, majd a vizsga letétele után *nárédnik*; tehát a tartalékos tisztíiskolát sikeres vizsga letétele után mint *nárédnik* hagyta el a tisztjelölt. Egy év leforgása után két hónapi hadgyakorlatra hívták be, amelyet mint *nárédnik* szolgált végig és nemsokára a kéthónapi hadgyakorlat eltelte után szokott megérkezni a *potporucsniki* kinevezés.

A következő rangcím *porucsnik* (< poručnik) ‚hadnagy‘ volt. Elméletileg minden *potporucsnikból* újabb kéthónapi hadgyakorlat után lehetett *porucsnik* is. A gyakorlatban azonban a *potporucsnikokból* szigorú rostálás után válogatták ki azokat,

akiket további előléptetésre szántak. Maga az a tény, hogy a *porucsnik* szükség esetén századparancsnok is lehetett, óvatossá tette a jugoszláv állam katonai irányítóit és vigyáztak arra, hogy kit érdemesítenek erre. A *porucsnikból* újabb rostálás után megint csak újabb két havi hadgyakorlat és az ezt követő vizsga letétele után lehetett II. osztályú kapitány, amely pontosan megfelel a magyar századosi rangnak. Tartalékos tisztek közül magyar legritkább esetben érhette el ezt a rangot és nem tudok rá példát, hogy ezen túl valaki I. osztályú kapitány lett volna. A legmagasabb rang, melyet tartalékos elérhetett, a *major-i* (< *major*) ,őrnagy' rang volt.

Az ,alezredes' *potpukovnik-nak* (< *potpukovnik*) nevezték. Az ,ezredes' pedig *pukovnik* (< *pukovnik*) volt. Az ezen fölüli tábornoki rangnak három fokozata volt. Volt *brigádni gēnērāl* (< *brigadni general*) ,dandár-tábornok', *divizijszki gēnērāl* (< *divizijski general*) ,hadosztály-tábornok' és *ūrmijszki gēnērāl* (< *armijski general*) ,hadsereg-tábornok'.

Ha pedig már a különböző rangfokozatokat így felsoroltam, legyen szabad a különböző rangon kívüli előljárók neveivel is néhány sorban foglalkozni. A bármilyen rangú és rendű vezetőnek általában *sztārēsina* volt a neve. A *sztārēsina* (< *starešina*) jelentése ,feljebbvaló'. A legkisebb feljebbvaló a *szobni sztārēsina* (< *sobni starešina*) ,szobaparancsnok' volt. Hasonlóképpen sokat emlegették a *szprovodnik*-ot (< *sprovodnik*) ,vezető'-t, aki rendszerint egy-egy utazó csoport vezetője volt. Pl. Amikor mind útra készen voltunk, kiszólitottak engem, hogy én legyek a *szprovodnik*. A következő, már a szolgálatra vonatkozó rang, melyet elérhetett a legalacsonyabbfokú is, a *rāzvodnik*(sztrázsē) (< *razvodnik*) ,örvezető'. A jelzett szó képzettartalma teljesen a jelzőhöz tapadt. V. ö. *lyūta*. Ennek az volt a tiszte, hogy a *sztrāzsa* (< *straža*) elhelyezéséről és felváltásáról gondoskodjék. Ha váratlanul egy újabb őrhelyet kellett szervezni, akkor a *sztrāzsa*, azaz az ,őrség' kapott egy *dodātāk*-ot (< *dodatak*), azaz ,ráadást', akit aztán erre az újonnan szervezett őrhelyre kellett felvezetnie a *rāzvodnik-nak*.

A századok parancsnokai voltak a *komandīr*-ok (< *komandir*). A zászlóaljparancsnoktól fölfelé a katonai egységek parancsnokai *komāndānt*-ok (< *komandant*) voltak.

A legkisebb katonai egység a *dēsžētina* (< *desetina*) ,tized' volt. Ez, mint a neve mutatja, tíz emberből állott. A következő egység a ,szakasz' jelentésű *vód* (< *vod*) volt, amely rendszerint négy *dēsžētina*ból állott. Három, vagy négy *vód* alkotott egy *csētā-t* (< *četa*) ,század'. Legalább három *csēta* alkothatott egy *bataljon-t* (< *bataljon*) ,zászlóalj'. A következő egység a *pūk* (< *puk*) volt. Ennek a pontos megfelelője a magyar ,ezred'. Több ezred alkotott egy *brigādāt* (< *brigada*) ,dandárt'. Ennél nagyobb

egység volt a *divizija* (< divizija) ‚hadosztály‘, a legnagyobb katonai egység pedig a jugoszláv hadseregben az *ármija* (< armija) ‚hadsereg‘ volt. Használták még a magyar fiúk az *észkadron* (< eskadron) szót is, amely a tüzér- vagy huszárezred egy osztágát jelentette és a *batérija* (< baterija) ‚üteg‘ kifejezéseket is, azonban ezek elterjedtség tekintetében meg sem közelíthetik az előbbieket, mert csak azok használták és ismerték, akik a tüzéreknel vagy huszároknál teljesítettek szolgálatot.

A gyalogságot *pėsádija*-nak (< pešadija) nevezték, a gyalogos neve pedig *pėsák* (< pešak) volt. Természetes, hogy amint a magyar hadseregben az egyik fegyvernem a másiknak csúfnevet ad, úgy ez a jugoszláv hadseregben is megvolt, ahol a gyalogos bakákat *prásinar* (< prašinar) csúfnévvel illették. Ez annyit jelent magyarul, mint ‚porozó‘, amivel azt akarták kifejezni a lovon járó és harcoló alakulatok, hogy a *pėsák* porban csúszik és mászik. A ‚lovasság‘ neve *konyica* (< konjica) volt. A ‚lovás, vagy a huszár‘ *konyánik* (< konyanik) már nem volt olyan nagy mértékben elterjedve, mert a jugoszláv hadseregben aránylag nagyon kevés huszárezred volt és aránylag véve a magyarok elég kis számmal szolgáltak ezekben a huszárezredekben. A ‚géppuskások‘ neve *mitraljezác* (< mitraljezac) volt és a ‚szanitéceket‘ *bolnicsár*-nak (< bolničar) nevezték. A *bolnicsároknak* volt egy csúfnevük, a *grobár* (< grobar), mely ‚sírásót‘ jelent. Pl. ‚Kikérem magamnak, nem vagyok *grobár*, hanem *bolnicsár*.‘ A nem harcoló alakulatokat, vagy könnyűszolgáltosokat általában *něborúc* (< neborac) névvel jelölték. Ezek fegyveres kiképzése minimális volt; raktári, irodai és más hasonló munkára használták fel őket.

Ahogy minden szerb családnak megvan a maga *szlává*-ja, úgy minden ezrednek, *púknak*, szintén megvan a maga *pukovszkú szlává*-ja (< pukovska slava). Ilyen alkalmakkor fényes ünnepeket rendeztek, melyek során a zenészőra betanult *părūdni mār*-ot (< paradni marš) ‚díszmenetet‘ is bemutatták a megjelent előkelőségeknek. Ilyenkor aztán persze a legénységi állományúak is nagyszerű kosztot kaptak, sőt még bort is adtak nekik. Amíg az ünnepek tartottak, amíg a pópák az ezred szentelt kalácsát megszegették, az egész ezred *mirnó*-ban (< mirno) ‚vigyázz‘-ban állott. A vendéglátó házigazda ilyenkor a *komāndānt pukū* (< komandant puka), azaz az ‚ezredparancsnok‘ volt, ami annyit jelentett, hogy ő volt a *domātyin* (< domaćin); ennek a jelentése: ‚házigazda‘. Az ünnepek lezajlása után egész nap nem volt foglalkozás, tehát *volyno* v. *vojno* (< voljno) volt, ami annyit jelentett, hogy mindenki szabadon tehetett, amit akart. A *volynónak* volt még egy válfaja, a *nā-měsztu volynó* (< na mestu voljno) ‚pihenj, de a helyeden maradj‘, elmozdulnod nem szabad. A vezényszavak közül a sorakozó jelentésű *zbor* (< zbor)

volt a legelterjedtebb a magyar fiúk között. Ha a *zbor-t* fújták, akkor *sztroj*-ba (< stroj) „sorba” kellett állni az egész *csētának*. A fölkelési jeladást, vagy ébresztőt *usztájányē*-nak (< ustajanje) nevezték. A felöltözés után várták a legények a *dorucsák*-ot (< doručak) „reggelit” és várták az *obznáná-t* (< obznana) azaz a „foglalkozásra készülődés jeladását”. A lefekvésre megadott jelt, vagy takarodót *pověcsērjē*-nek (< povečerje) nevezték. A lefekvés után, amikor már édesdeden elszunnyadtak, gyakran volt *uzbuna* (< uzbuna) azaz riadó. Nem mondhatnám, hogy az *uzbuna* kedvelt katonai foglalkozások közé tartoznék.

Amikor a napi foglalkozást befejezték, még egyszer *zbor-t* fújt a *trubács* (< trubač) „kürtös”, de ezen a sorakozáson már mindenki a *porcijá*-val (< porcija), azaz a „csajkával” jelentkezett, mert a *molitvá* (< molitva) „ima” elmondása után rögtön a *věcsērā* (< večera) „vacsora” következett. A vacsorára csak olyan ételt kaptak a magyarok, melyeket azelőtt is ismertek. De ezek közül több ételnek a szerb neve közhasználatúvá vált a magyar katonafiúk között és megtartották a szerb ételnevek egy részét még katonaságuk után is. Ezek közül az ételnevek közül meg kell említenem a *paszúj* (< pasulj) szót; ez a mi vidékünkön szerbektől való újabb átvétel a régebbi bab helyett. A *pirinács* (< pirinač) „rizs”, a *kupusz* (< kupus) „káposzta” volt. Ezekben az ételekben, amelyek sem főzelékek, sem levesek nem voltak, mindenki egy darabka húst kapott. Ennek a neve *párcsē* (< parče) volt. Az ebéd rendszerint hasonló ételekből állott. Reggelire azonban néhány érdekes balkáni specialitással kellett megismerkednünk. Ilyen volt a *cicvara* (< cicvara) „turóból és kenyérdarabkákból készített étel”, a *popara* (< popara) „zsíros vízben főtt kenyérdarabkák”, továbbá a *prója* (< proja), ami nem lenne más, mint „kukorica-málé”, de sajnos, az a katonai *prója* mégis valami egészen más volt, de hogy mi, arra nagyon sok katonaviselt embert megkérdezve sem tudtam kielégítő feleletet kapni. Mindezeket az ételket a *kuvár* (< kuvar) „szakács” készítette el. A szakácsnak a beceneve *kurvár* volt. Érdekes jelenség, de ahol csak lehetett, magyar fiú volt a *kuvár*. A magyar *kuvárokat* minden *csētánál* nagyon szerették és mindig példaként állították a többi *kuvárok* elé. Az esti lefekvés alkalmával előírás szerint kellett mindenkinek a ruháját összhajtogatni. Ebből a műveletből vettek át egy szót a magyar katonafiúk, ugyanis a nadrágot hat *ivicá*-ra (< ivica) kellett összehajtatni, azaz úgy, hogy a vasalás éle hat vonalat mutasson. Megjegyzem, hogy a fölkeléskor az ágyat úgy kellett megvetni, hogy éles élt, azaz *ivicát* mutasson minden oldalán. A lefekvés után a *cokulá-k* (< cokula), azaz bakancsok kikerültek a folyosóra és mindenki a „faszandál” jelentésű *nanulá*-ban (< nanula) volt kénytelen járni. A „folyosókon”, azaz a *hodnik*-okon (< hodnik) „tűzőröket” *pozsárni* (< požarni) állítottak fel, akiknek feladatuk az volt, hogy a folyosón

függő fegyverekre és különböző más felszerelési tárgyakra felügyeljenek. A *pozsárcsízni* magyar igeképzővel képzett ige, melynek a jelentése 'tűzörkődött' volt. Minden *pozsárni* két óránként kapott váltást. A váltás szerb neve *szmēnū* (< smena) volt. Volt első, második stb. *szmēna* és mindenki azt szerette volna, hogy vagy az első, vagy az utolsó *szmēnát* kapja meg, mert ha valaki második, vagy harmadik *szmēnát* kapott, az azt jelentette, hogy kétórai, vagy négyórai alvás után felköltötték és akkor kellett a tűzörséget ellátni. Viszont aki az utolsóelőtti *szmēnát* kapta, az kétórával a fölkelés előtt feketett vissza, amikor már az álom szeméből egészen kiment és a legtöbbször nem tudott újra elaludni. A szolgálatban levőket közös szóval *dēzsúrni*-nak (< dežurni) nevezték. Volt *dēzsúrni mlágyi* (< dežurni mladji) 'fiatalabb szolgálatos', ez rendszerint egy élelmesebb, vagy ügyesebb közkatona volt. A *dēzsúrni sztárijj* (< dežurni stariji) az 'idősebb szolgálatos' már káplár, vagy podnárednik volt. Ezeken kívül volt még minden csétában egy *dēzsúrni oficir* (< dežurni oficir) 'napos tiszt' is. A *dēzsúrni* szót még a következő összetételekben is használták, bár sokkal ritkábban, mint az előbb említetteket: *dēzsúrni csētni* (< dežurni četni) 'század-napos' *dēzsúrni bataljonszki* (< dežurni bataljonski) 'zászlóalj-napos', *dēzsúrni kászárnszki* (< dežurni kasarnski) 'kaszárnya-napos', *dēzsúrni garnizónszki* (< dežurni garnizonski) 'helyörség-napos'. Meg kell jegyezni, hogy *dēzsúrni garnizónszki* helyett a magyarok nagyon sokszor azt mondták, hogy *garziónszki dēzsúrni*. Pl. „Gyerünk haza, mert nincs *dozvolá*-m (< dozvola) 'engedély', és félek, hogy bevisznek a *garziónba* és odakerülök a *garziónszki dēzsúrni* elé." Rendszerint az ilyen alkalmakkor a városban cirkáló *patróla* (< patrola) 'járőr' fogta el és kísérte be a *dozvola* nélkül városban csatangoló katonákat. A *patróla* szó érdekessége az, hogy a magyarok valamikor, még a világháború alatt használták ezt a szót *patról* alakban. Tehát a világháborús katona még *patrólba* ment, míg a jugoszláv hadsereget kiszolgált magyar — *patrólába*. A *dozvolának* a megszerzése minden katonának sokat jelentett. Ezért mindenki igyekezett jóbarátságot tartani a *tyátó* v. *csátó*-val (< čato) aki a 'századirodában volt írnok', mert a *tyátótól* függött, hogy kinek a *dozvoláját* íratja alá a *komandírral*. Voltak lelkiismeretlen *tyátók*, akik egész csinos keresethez jutottak áltál, hogy kegyeiket áruba bocsátották.

A 'század' azaz *csēta* legmagasabb embere volt a *csēlni* (< čelni) azaz az 'élenálló'. Ugyanis sorakozáskor a *csēlni* mindig elsőnek állott fel és az összes többiek hozzáigazodtak. Ezt az 'igazodást' *rávnányē*-nak (< ravnanje) mondták. A *csēlni*, tekintettel arra, hogy különösen a dalmátok között nagyon sok magasnövésű ember volt, legtöbbször 190 cm. körüli magasságot is elérte. A *csēlninek* az ellentéte volt a *pikávác* (< pikavac), vagy többes számban *pikávci* (< pikavci). Ennek szóról szóra a je-

lentése ‚cigaretta-csikni‘, természetesen a kisművészek nem igen örültek annak, ha ezzel a névvel tisztelték meg őket. A kisművészeknek volt még egy másik csúfnevük is: az ‚ász‘ (kártya-ász) jelentésű *kéc* (< kec). Tehát ha *ravnányē* volt, a század elől a *csēlnivel* és a hozzá hasonló magas társaival kezdődött, míg a *pikávcik*, vagy *kécek* zárták be a sort. A kövér embereknek a csúfneve a jugoszláv hadseregben *bumbár* (< bumber) volt. Ennek a jelentése tulajdonképpen szóról szóra: ‚pöszméh‘; de mert a pöszméh a többi méhekhez képest, vastag, kövér, azért átvitt értelemben a jugoszláv hadseregben az a jelentése támadt ‚kövér, azaz dundi‘. Azokat viszont, akik a külsejükre kínos gonddal ügyeltek és igyekeztek mindig kinyalt, kicsinosítottnak tűnni, *kicos*-nak (< kicoš) nevezték. Ennek a pontos jelentését nehéz visszaadni, talán a ‚nyalka‘ felel meg legjobban. A tisztok nagyon vigyáztak arra, hogy a legénységiek haja ne nőjön hosszúra. A *kicosok* rendszerint igyekeztek megszökni a borbély elől, de a tisztok az ilyen *kicosok* hajába hosszú ‚kopasz stráfot‘, *tyělát* (< écla) nyírtak.

A tartalékos tisztiiskolában a tisztjelölteket mindaddig, amíg valamilyen sarzsít nem kaptak, *gyák*-nak (< djak) hívták. Ennek a jelentése: 1. ‚diák‘, 2. ‚önkéntes‘, vagy a mai terminológiával élve ‚karpaszományos‘. A *gyákoknak* nem kellett piszkos munkát végezni, erre mindig voltak ott *prikomándú*-k (< prikomanda), szóról szóra ‚mellévezényelték‘, mely szó megfelel a magyar ‚küldönc‘-nek. A ‚tishti legény‘ vagy ‚csicskás‘ neve *poszilni* (< posilni) volt. Jellemző, hogy a legjobb tishti legények mindig a magyar és a német borbélylegények voltak. A ‚szobaügyeletest‘ *rēdār*-nak (< redar) hívták.

A tartalékos tisztiiskolában a tantárgyak a következők voltak: *borbēna obuka* (< borbena obuka) azaz ‚harci oktatás‘, *gágyányē* (< gadjanje) ‚céllovészet‘, *nāsztiuvā gágyányā* (< nasztava gadjanja) ‚célzás-tanítás‘, *rātñā szluzsba* (< ratna služba) ‚hadiszolgálat‘. Általában véve a kiképzés neve *obuka* (< obuka) volt. A tantárgyaknak a tanítása a ‚tanteremben‘, azaz az *ucsionicá*-ban (< učionica) történt. Ezzel szemben a gyakorlatot, azaz a *vēzsbát* (< vežba) a gyakorlóterén *vēzsbáz*-ták. A *vēzsbának* magának két jelentése is volt. Első jelentése ‚gyakorlat‘, azaz a napi foglalkozásnak volt a neve, a második jelentése pedig az elterjedtebb ‚hadgyakorlat‘. Ennek az az oka, hogy a napi foglalkozásra volt még egy közhasználatú szó, a *zanimányē* (< zanimanje). Ezért a *vēzsbá* háttérbe szorult és inkább ‚hadgyakorlat‘ jelentésben vált közhasználatúvá. Ilyen esetekre a magyar nyelvben nagyon sok példát tudunk felhozni: ha egy fogalomra két szavunk is van és az egyik mást is jelenthet, akkor feltétlenül jelentésmegosztás következik be. (V. ö. Koporsó, láda és szekrény. Cs. Sebestyén Károly: MNy. XXIII. 201–205.)

A 'tüzér' neve *topdzsija* (< topdžija) volt. Az ágyú 'tűz-irányzóját' *sztrélyács*-nak (< streljač), a 'lőteret' *sztréliszte*-nek (< streliszte) nevezték. A 'trén' neve *vozár* (< vozar) volt, de *vozárnak* nevezték néhol a kocsist is, bár ennek a rendes neve *vozács* (< vozač) volt.

A 'tengerésznél' *mornárica* (< mornarica) kevés magyar gyerek teljesíthetett szolgálatot, tehát ennek megfelelően sokkal ritkábban használták a 'tengerész' jelentésű *mornár* (< mornar) kifejezést. A 'tengeralattjáró' jelentésű *podmornica* (< podmornica) szót sem annyira az ott szolgálatot teljesítőktől vették át a magyar katonaviselték, mint inkább azokból az oktatásokból, melyekben katonai előljáróik kiképzés alatt részesítették őket, s amelyek nagyon gyakran ismertették a jugoszláv tengerészet különféle szervezeteit.

Ha valaki megbetegedett és orvosi vizsgálatra akart kerülni, akkor ugyanúgy, ahogy a honvédségnél 'gyengélkedőre' jelentkezik, *lőkárszki*-ra (< lekarski) jelentkezett. A *lőkárszki* az *ambulántá*-n (< ambulanta) zajlott le és amennyiben a *lőkár* (< lekar) azaz 'orvos' úgy találta, hogy tényleg beteg, vagy gyengélkedő az illető, akkor *postěda*-ban (< pošteda) részesítette. A *postěda* pontos jelentése 'kimélet'. A szerb *postěditi* (< poštediti) igéből képzett főnév. A *postěda* lehetett *sztroga postěda* (< stroga pošteda) azaz 'szigorú kimélet', amikor az illetőt semmi néven nevezendő munkára nem volt szabad igénybe venni és ki sem vonulhatott, vagy egyszerű *postěda*, amikor csak a foglalkozás nehezebb része alól volt felmentve. A 'munkásszázadoknál' *radnicska csěta* (< radnička četa) nagy úr volt a *postěda*, hiszen az állandó és nehéz erődítési munkálatoknál a kubikus munkát végző magyarok nagyon megszenvedték az esőben, sárban, nap-sütésben való pihenés nélküli munkát. 1940 nyarán az Újvidéktől északra fekvő Szőregpuszta telepés községben teljesítettem katonai munkaszolgálatot. Itt tapasztaltam, hogy volt magyar baka, aki csak azért húzatta ki fogát, hogy egy, vagy kétnapi *postědát* kapjon s a kiméletlen és hajszott munka terhétől legalább erre az időre megszabaduljon. Szőregpusztát akkor *Szirig*-nek (< Sirig) hívták és *dobrovolyác*-ok (< dobrovoljac) (a világháborúban az osztrák-magyar területről a szerb hadsereghez átszökött önkéntesek) lakták. Ma Bukovinából hazatelepített székelyek laknak ott, Hadikvárának hívják, de a *postěda*, amelyért fogát húzta ki néhány magyar, még itt-ott ma is használatos a honvédséghez bevonultak között is.

(Folyt. köv.)

Bogner József.

XVI. századi nyelvemlék az alsókáldi Káldy nemzetség levéltárából.

Betű szerint.

En Adam deák attam vala Káldy Gergel wramnak eg Em-
berre való sarkanthywth ezwsteth kylencz nehezek heyan wt-
gyrat:

Eg ezwst Thol tokot ki eg gyra es hwsz nehezek

Eg hansart mynd wasasthwl harmad fel gyra

Eg ruhara valo ezwst horog ky öt nehezek

Eg ezwst pohart ky eg gyra es ket nehezek

Eg kis gyertya tartoith keth agwth

kik voltanak nehay Farkas lörcinze kyket wg attam volt
neky Kawassy Krystoff, akaratyabol hogy neky meg adna es
nekem Menedeket anna vala Kavassy Kristoff Kenaltam mynd...
s mind Gergel uram Kawasyth hog el venne es menedeket anna
vala deez semmykepen... nem vette ennekem Kaldy gergel
uram meg ez fellywl meg yrt Marha hatra*) adoth. Kaldy Myk-
los wram előth és Imreh deak előt Marton deak előth ez lewel
költh Sarwarat tyzenheted napyan Bodog azzon hónak ezör öt-
szaz öthwen eg eztendőben.

Neg remek veres tafotath es meg ki zoknya wolt eg zönye-
geth.

Egykori kiejtéssel, mai írásmóddal.

(Mészöly G. szerint.)

Én Ádám deák adtam vala Káldi Gergel uramnak egy em-
berre-való sarkantyút, ezüstöt, kilenc nehezék¹⁾ héján öt girát²⁾;

Égyg ezüst toll-tokot³⁾ ki egy gíra és húsz nehezék;

Égyg hanzsárt mind vasastúl, harmadfél gíra;

Égyg ruhára való ezüst horog⁴⁾, ki öt nehezék;

Égyg ezüst pohárt, ki egy gíra és két nehezék;

Égyg kis gyertyatartót, két ágút;

kik voltanak néhai Farkas Lörincé, kiket úgy adtam volt

1) Uncia.

2) Marca.

3) Sisakra való tollnak a tokja.

4) Kapocs.

néki Kávási Kristóf akaratjából, hogy néki megadná és nekém menedékét⁵⁾ adna vala Kávási Kristóf. Kénáltam mind [én] s mind Gergél uram Kávásit, hogy elvénne és menedékét adna vala, de ez sémmiképen [el] nem vette, énnékém Káldi Gergél uram még az féllýül mégírt marhák[at] hátra-adott.⁶⁾

Káldi Miklós uram előtt és Imrèh dèák előtt, Márton dèák előtt ez levél költ Sárvárat, tizènheted napján Bódogasszon hónak ezörötszázötvenèggy esztendőben.

Nègy remèk⁷⁾ vèrès tafotát, èsmég ki szoknya volt⁸⁾, èggy szőnyegèt.

Báró Malcomes Gyula

5) Menedék-levelet = nyugtát, elismervényt.

6) Visszaadta.

7) Remék = reménytelenül várt dolog.

8) Szoknya = szoknya. Kávási Kristóf megbízta Kávási Kristófot, hogy a néhai Pataks Lőrincről rámaradt, itt felsorolt ingó-
ságot Káldi Gergélnek adja vissza. Kávási Kristóf azonban nem adja vissza, hanem Káldi Gergélnek átadja. Mikor Káldi Gergél visszaadja az ingóságot az Imrèh dèák által Kávási Kristófnak, az a szoknya nem fogadta el, hanem mégis sem vette vissza, hanem visszahagyta az Imrèh dèák-
nak.

Zilál, szilony, szí, silány, siláp.

A címbeli szavak ismeretlen eredetűek, és közülük csak a *zilál* és a *silány* használatos köz- és irodalmi nyelvünkben. A „zúzvara, jeges, apró, gömbölyű szemekkel eső csapadék” jelentésű *szilony* és alakváltozatai, meg a „husáng, dorong, szelet (kenyér)” értelmű *siláp*, a „vág, húz, a föld színét megkapálja” jelentésű *szí* ~ *szív* igével együtt tájszavak.

Hogy ezt az öt magyar szót együtt tárgyalom, annak az az oka, hogy ezek egymással atyafiak, közös ősük van, vagyis mindegyik ugyanannak az ősi magyar szónak a származéka.

Az alábbi fejtegetésben ezt fogom bebizonyítani.

A „szétszór, összekuszál” jelentésű *zilál*, mint már említettem, a köznyelvben is, az irodalmi nyelvben is sűrűn használt szó: mindenki ismeri. Mégis azt látjuk, hogy Bárczi Géza Szófejtő Szótárában a *zilál*-t nem is említi, pedig ő elsősorban az irodalmi és köznyelvi szavak eredetével foglalkozik.

Virradattól késő estig

All a vízben, széke mellett:

Hab zilálja rezgő árnyát,

Haja fürtét kószá szellet

Óh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Azt hiszem, ez elég irodalmi idézet: Arany János „Ágnes asszony” című balladájából való. Jókai regényeiből meg garmadával idézhetnék adatot a *zilál*-ra, de talán elég lesz, ha megemlítem, hogy „Az arany ember” II. részében a *vagyont szélnek szórja, szétzilálja* kifejezés olvasható (1896-i kiadás II. 23. l.), a legújabb frók közül pedig Nyíró József-re hivatkozom, aki az „Isten igájában” a következőket mondja: „Lassan megvirradt. Szürke, sápadt, nedves fény öntötte el a falut. Karikás szemekkel, *zilált hajjal*, összeölelkezve még egyszer bejárták a falut.” (130. l.).

Arany, Jókai, Nyíró: irodalmunk három különböző tájról való nagy egyénisége ismeri a *zilál*-t, ez tehát csakugyan irodalmi szó.

De nemcsak Bárczi nem említi a *zilál*-t, nem szól arról Budenz Magyar-Ugor Összehasonlító Szótára sem és Szinnyei Magyar Nyelvhasználatja sem, ami azt jelenti, hogy e szó eredetét nem ismerték, jobban mondva: nem tartották fgr. eredetűnek. Megnéztem a Tüzetes Magyar Nyelvtant is, de az sem említi, legalább is ott nem, ahol lennie kellene. Balassa József Magyar

Szótára már tárgyolja a *zilál*-t, élő magyar szónak mondja, és a címszó mellett azt a megjegyzést olvashatjuk, hogy „A régi nyelvben volt *szilál* ige, ha s o n l ó jelentéssel.“

Hogy a *szilál*-ból lett a *zilál*, azt már Czuczor-Fogarasi is tanította, s ennek a két szónak az összetartozását Szinyeyi is vallotta, mert Magyar Tájszótárában a régi Tájszótár „*Összeszilálni*: összebontani, összezavarni‘ Bodroghközi szó“ adatát a *zilál* címszó alatt idézi.

A két szó azonos volta egészen természetes. Ha a *zilál* azt jelenti: ‚összezavar, szétszór‘, a *szilál* is azt jelenti: ‚összezavar‘, és ez a két szó csak a szókezdő sz- ~ z- hanggal különbözik egymástól, nyugodtan kimondhatjuk, hogy a *szilál*-ból lett a *zilál*, úgy, mint ahogy a *szamat*-ból *zamat*, *szarándok*-ból *zarándok*, *szaj*-ból *zaj*, *szúg*-ból *zúg* lett. És amint a zöngés z-vel kezdődő *zamat*, *zarándok*, *zaj*, *zúg* honosodott meg az irodalmi nyelvben, éppen úgy történt ez a *szilál* > *zilál* esetében is a *zilál* javára.

De most már arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy mi a *szilál* > *zilál* ‚szétszór, összekuszál‘ eredete.

Az esze-bomlott Agnes asszony *haja fürtét kószu szellet zilálja*; a vagyont az asszony *szélnek szórja, szétilálja*. Ebben az utóbbi mondatban a *szétilálja* a *szélnek szórja* kifejezést magyarázza. Nyíró székelyei az első világháború kitörésekor „*zilált hajjal, összeölelkezve, büszkén, mégegyszer bejárják a falut.*“

Nyilvánvaló ebből, hogy a *zilál*-nak ez a concret ‚szétszór, szétbont‘ az eredetibb értelme, nem pedig az anyagi, vagyoni állapotra vonatkozó ‚rendezetlen, rendetlen‘ jelentés. Ez utóbbi amabból fejlődött.

Ha pedig ez így van, akkor a *szilál* > *zilál* csakis annak a finnugor eredetű *szil* (< **szul* v. **szol*) ‚vág‘ igének az -*ál* képzős származéka lehet, melyből *sziló* (-pad) ~ *szijó* (-pad) ‚faragópad‘; *szilánk*, *szilak* ‚darab, apró darab‘; *szilakol* ‚aprít, vékonyra hasogat, forgácsol‘; *szilány* ‚szilánk, forgács‘; *szilony* > *szirony* ‚fűzfavesszőből hasogatott abroncskötöző‘; *szilács* > *szijács* > *szíács* > *szivács* ‚gyaluforgács, vonókéssel készült forgács, gyaluhulladék, fűzfavessző-hasítvány‘, *szilamodik* ‚forgácsolódik‘, *sziláncsol* ‚aprít, vékonyra hasogat, forgácsol‘ *szilat* > *szijat* > *sziat* > *szivat* ‚szelet, darab‘ (MTsz.) *Ha megharagítasz, mind szilatra váglak!* — így fenyegetőznek Udvarhely megyében (MTsz.).

A *szilál* eredeti jelentése tehát ez volt: ‚darabokra hasogat, szétforgácsol‘. Tudjuk, hogy a *forgács* szóból származó *szétforgácsol* ige is jelent ‚szétszór‘-t. *Szétforgácsolja az erejét*. Egészen nyilvánvaló ez a jelentésváltozás ‚szétvagdál, széthasogat, szétforgácsol‘ ➤ ‚szétszór‘ ➤ ‚összekuszál‘.

Ez a *szilál* > *zilál* szó tehát ugyanavval a gyakorító -*ál* -*él* képzővel keletkezett, amellyel a *néz*-ből *nézél*, *hál*-ból *hálál* ‚gyak-

ran hál, el-elhál', *nyit*-ből *nyítal* 'nyitogat', *met*-ből *metél* lett. És amint a *met* 'metsz' már nem él a köz- és irodalmi nyelvben, hanem csak a gyakorítóképzős *metél*, éppen úgy nem él már a 'vág' jelentésű *szil* ige sem az irodalmi és köznyelvben, hanem csak az *-ál* képzős (*szilál* >) *zilál*.

Beke (Nyr. 66: 25.) a *szilács* > *szijács* > *sziaács* > *szivács* 'gyaluforgács, vonókéssel készült forgács, vesszőhasítvány' jelentésű szót nem a *szil* 'vág, hasít, farag, gyalul' származékának tartja, hanem a *szí* ~ *szív* 'vág, húz, a föld felszínét megkapálja' igéből származtatja. Beke tehát azt mondja, hogy nem az *-l*-el hangzó *szilács* az eredetibb, hanem a *-u*-vel hangzó *szivács*. Bár Szinnyei a *szilács*-ot a *szil* igéből származtatja (Ny. H.⁷ 89.), Melich is abból eredezteti (MNY. XI, 413.), mégis megemlítem, hogy egy olyan vitathatatlan példát tudok idézni, amely nem Beke feltevését erősíti, hanem Melichét és Szinnyeiét. Ez a *csalány* alakváltozatainak története. Tudjuk, hogy e szónak a többi között ilyen alakváltozatai vannak: *csalán* ~ *csélán* ~ *csolán* ~ *csilán* ~ *csiján* ~ *csoján* ~ *csián* ~ *csihán* ~ *csován*. Ez alakváltozatok fejlődése így történt: *csalán* > *csélán* > *csilán* > *csiján* > *csidn* > *csihán* és: *csélán* > *csolán* > *csoján* > **esoán* > *csován* (EtSz.). Amint tehát a *csolán*-ból **csolyán* > *csoján* > **esoán* > *csován* lett, éppen úgy lett a *szilács*-ból *szijács* > *sziaács* > *szivács*. Hasonló volt a hangtani fejlődés a *szilat* > *szijat* > *sziat* > *szivat* esetében is, és véleményem szerint ugyanígy lett a *sziló*- (*szék*)-ből is *szijó* > *szió* > *szivó*- (*faragó-szék* v. *faragókés*).

Ha a 'gyaluforgács v. vonókéssel készült forgács, vesszőhasítvány' jelentésű *szilács* a *szil* igéből származott, akkor abból sarjadt a 'faragó-pad' jelentésű *sziló* (*-pad*) előtagja is, nem pedig az *-l* nélkül való *szí* > *szív* igéből. De ha már ennyire vagyunk, azt is megmondom, hogy ez a *szí*, *szív* ige véleményem szerint nem választható el a *szil* igétől, még pedig azért nem, mert kétségtelen, hogy a *szil* igének is van *szív* (jelentése: 'vág, hasít' pl. abroncsnak való ágat) és *szij* (jelentése: 'gyalul'; *Tököt szijjok*. MTsz.) alakváltozata. Ha pedig a *szil* igének *szív* ~ *szij* alakváltozatai vannak, és amaz állítólag más eredetű *szí* igének is van *szij* alakváltozata*, akkor nem beszélhetünk külön eredetű két szóról, hiszen a 'vékonyan fölkapálja a földet' jelentés is kifejlődhetett a 'vág' jelentésből, mert aki vékonyan kapál, a gyeptől megtisztogatja a földet, a földet *f a r a g*-ja. *Szija ke fő ott még a földet!* (Kiss Géza, Ormányság) volta-

* Jelentése: 'vékonyan fölkapál, gyeptől megtisztogat'. Pl.: *Szija el fele [haend] arve a kapdve la földet*, — 'húzza le a legelőt róte-
gét'. Zala m. MTsz. továbbá: 'húz', pl. *A kertő mellé szitta magot, mikor
óra jártam*. Dráva mell., MTsz.

képpen azt jelenti: vágja fel a föld legfelső réteget. Hogy ebben a kérdésben igazam van, azt ugyancsak Kiss Géza ormánysági tájszógyűjteményéből igazolhatom: ez a *szil* igétől idegen eredetűnek vélt *szí* az Ormányságban ugyanúgy 'farag' jelentésű, mint a *szil* ige! „Fát kétnyelű *szíj*ökéssel (mint gyaluval) *szí* (farag, gyalul).“

Azt mondom hát én, hogy a *szí* a *szil* igéből fejlődött, még pedig úgy, hogy a *szil* ige végső *-l* hangja elveszett és ennek pótlására az előtte lévő magánhangzó megnyúlt. Ilyen azonszótagú helyzetben lévő *-l* kiesése és ennek következtében az előtte lévő magánhangzónak a megnyúlása nyelvünkben egészen közönséges hangtani jelenség. Somogyban és az egész Dunántúl például az *áll* 'er steht' szó harmadik személyben *á, ha utána* mássalhangzóval kezdődő szó következik, vagy ha az *á* ige mondat végén van. De nincs *-l* hang az *átam, ának, ász* (= állsz) alakokban sem; a *föl* is *fő*, mint ahogy az *áll*: *á*. Sőt a *tulsó* már *tusó* is, rövid *-u*-val.

Azt hiszem, sikerült bebizonyítanom, hogy az eredetileg 'vág, farag' jelentésű *szí* az ugyancsak 'vág, farag, hasít, gyalul' jelentésű *szil* igéből fejlődött, tehát ez nem más eredetű szó. A *szí* ~ *szíj* ~ *szív* 'húz' és 'tésztát nyújt' jelentése a 'vág' jelentésből megmagyarázható. A hasítás, vágás művelete ugyanis húzó mozdulattal jár. Ezért hívják a *sziló-széket* némely vidéken *vonyó-szék*-nek (= faragópad), a *sziló-kés*-t meg *vonyókés*-nek (= kétnyelű kés, amellyel a kerékgyártók és a faragó emberek dolgoznak, MTsz.). A *von* ige ugyanis, mint tudjuk 'húz' jelentésű, erre mutat a *húz-von* kifejezés is. A *szí* ige 'húz' jelentéséből a 'nyújt, tésztát nyújt' jelentés egészen érthető, sőt csak így érthető. Ezt avval tudom igazolni, hogy a *húz* ige *huzakogyik* származéka 'nyújtózkodik' jelentésű (MTsz.), a *fő-húzakodik* meg 'megnő' értelmű (MTsz.).

Természetes, hogy e *szí* ~ *szíj* ~ *szív* ige végső *-j* és *-v* hangja eredetileg nem volt meg a szó tövében, ezek a *szíok* stb. igealakokban két magánhangzó között fejlődött inetimologikus hangok, amelyeket a nyelvérzék azután úgy következtetett ki, hogy azok a szó tövéhez tartoznak. E *szí* ~ *szíj* és *szív* alakváltozatainak *-j* és *-v* hangja éppen olyan eredetű tehát, amilyen a *szilács szivács* alakpárjának a *-v*-je.

Ezek után újra körül nézhetünk a *szil* ige familiájában, hátha találunk még olyan szavakat, amelyekről vagy jelentésük vagy hangalakjuk miatt azt hisszük, hogy családalanul, rideg életet élnek a magyar szavak társadalmában.

A *szil* ige származékai között van, mint láttuk, *szilony* > *szirony* is, és ez 'fűzfavesszőből hasogatott abroncskötöző' jelentésű. Van *szilány* is 'gyaluhulladék' jelentésben (CzF.). A *szil* ige származékainak jelentésében tehát benne van az apróra forgácsoló dás képze. Ha ezt meggondoljuk, arra az eredményre

jutunk, hogy a ‚zúzmara, hódara, daraeső‘ jelentésű *szilony* és alakváltozatai: *szilogy* > *szirogy* > *szirotgy* > *szityor* (MTsz.) ugyanaz a szó, mint a ‚gyaluhulladék‘ jelentésű *szilány* és a ‚füzfavesszőből hasogatott abroncskötöző‘ *szilony* > *szirony*. Állításom igazolására megemlítem, hogy a somogyi Szennában a *szirogy* jelentését így jegyeztem le: ‚jeges, apró, gömbölyű szemekben eső csapadék‘.

Jaj, még a szirogy is esik! Ollan kis apró, mind a srét. (Nyíri: Szenna és vid. 169). De leginkább perdöntő ebben a kérdésben az, hogy a *szilánkol* ige nemcsak azt jelenti, hogy ‚aprít, vékonyra hasogat, forgácsol‘, hanem azt is, hogy ‚apró pelyhekben esik‘ (a hó. Győr. m., MTsz.) Ez a *szilánkol* ige ugyanis kétségtelenül a *szil* ige származéka, akárhogy is magyarazzuk ennek az igének közvetlen alapszavát. A ‚zúzmara, hódara, jeges, apró, gömbölyű szemekben eső csapadék‘ jelentés így fejlődött: ‚forgács, szilánk‘ — ‚forgácszerű apró, megfagyott csapadék‘ — ‚zúzmara‘. Mivel Szinnyi Nyelvhasználtásában a *szilány* ~ *szirony* > *szirony* ‚füzfavesszőből font abroncskötöző‘ szót megmagyarázza, itt csak arra kell hivatkoznom (Ny. H.⁷ 89). E szerint ez a szó olyan képzésű, mint a *foszlány*, *kötény*, *sérény* és a Mészöly megfejtette *csérény* (Népünk és Nyelvünk II, 175.).

Bárcki Géza az ‚irhabőrből hasított szalag, mellyel a ködmönöket, bundákat stb. kicifrázni szokták‘ jelentésű *szirony* ~ *szirom* szót vitatott eredetűnek mondja és nyelvészeti irodalmunk alapján azt írja, hogy lehet ez a szó török eredetű vagy a perzsából való, származtatják a finnugorból is, de egyik magyarázat sem helytálló.

Ha visszaemlékezünk arra, hogy a ‚füzfavesszőből hasogatott abroncskötöző‘ jelentésű *szilony* > *szirony* a *szil* ‚hasít, vág‘ ige származéka, és ha most eszünkbe vesszük azt a nyelvtörténeti igazságot, hogy a mai nyelvjárásokban ennek a *szirony* ~ *cirom* szónak ‚keskeny színes bőrszalag v. bőrfonál (amellyel a bundát, ködment cifrázzák v. amellyel estort fonnak)‘ 2. ‚színes bőrszalakból való kivarrás‘ 3. *cirom*: ‚színes csík‘ a jelentése, továbbá, ha azt is meggondoljuk, hogy a régi nyelvben nemcsak ilyen adatok vannak: ‚Az lovagnak az üstököket szíjúval vagy szironnyal felkötötték‘, — hanem azt is feljegyezték, hogy ‚A szőlőtövek kötővesszőkkel, szironyokkal a szőlőkarokhoz köttetnek‘ (NySz.), és egy régi szótár szerint (PPB) a *szirony* ~ *szirom* ‚gefärbte Haut; Pergament: Band aus allerlei‘ — tehát nemcsak bőrből, hanem mindenféleből is lehetett, akkor nyilvánvaló lesz egyszerre előttünk, hogy ennek a *szirony* ~ *szirom* ~ *cirom* szó eredetének a magyarázatáért nem kell semmiféle török nyelvhez folyamodnunk, a magyar nyelvterületről nem is kell sehová sem mennünk, mert ez a ‚füzfavesszőből való

abroncskötöző' jelentésű *szilony* > *szirony* szónak csak egyik jelentésváltozata. Hiszen a bőrszalagot vagy szíjjat is hasítják, éppen úgy, mint a fűzfavesszőből való kötözőt. Szentesen még ma is így fenyegetik meg a rosszkedvű gyereket: „Eriggy innét, mert szíjjat hasítok a bürödbű!”

Az itt elmondottak alapján a *szilony*-ról és alakváltozatairól a következőket kell megállapítanunk: A magyar nyelvudomány eddig azt vallotta, hogy volt először: egy fűzfavesszőből hasogatott abroncskötöző' jelentésű *szilony* > *szirony*, továbbá volt másodsor: az előbbitől teljesen független eredetű zúzvara, hódara, apró gömbölyű szemekben eső csapadék' jelentésű *szilony* ~ *szilogy* ~ *sziroty* ~ *szityor* szavunk, és harmadszor: keskeny színes bőrszalag v. bőrfonál, irhabőrből hasított szalag, melylyel a ködmönöket, bundákat stb. kicifrázni szokták' értelmű *szirony* ~ *szírom* ~ *cirom*. Ezzel szemben mostani vizsgálataink alapján azt kell mondanunk, hogy a *szilony* és a többi itt említett, eddig három különböző eredetűnek tartott szó ugyanazon szónak: a *szilony*-nak alakváltozatai. E szerint ennek a szónak ilyen alakváltozatai vannak: *szilony* ~ *szirony* ~ *szilogy* ~ *szirogy* ~ *sziroty* ~ *szityor* ~ *szírom* ~ *cirom*. E szónak és alakváltozatainak jelentésfejlődése meg így volt: fából hasított, faragott vlmí, forgács' ➤ ,bőrből hasított szalag' ➤ ,bármiből hasított keskeny szalag, csík'. A ,forgács, forgács hulladék' jelentésből fejlődött ki a ,jeges, apró, gömbölyű szemekben eső csapadék, amely olyan, mint a srét' jelentés.

Mivel, mint láttuk, a nyelvi adatok igazolták azt, hogy a *szil* ,vág' igéből származott az 1. ,keskeny színes bőrszalag v. bőrfonál', 2. ,színes bőrszalagból való kivarrás' jelentésű *szirony* és ennek *cirom* ,színes csík' értelmű változata, nyilvánvaló, hogy a ,Riemen' jelentésű *szíj* főnév is idetartozik. Hiszen a *szíjjat* is úgy hasították. Ennek a *szíj* főnévnek *szíjú* alakváltozata (NySz.) Pais Dezsőt igazolja, aki ezt a szót a *szí* ,farag, von, húz' ige igenevének tartja (Bárczi: Szóf. Szótár). Olyan jelentése van tehát ennek a szónak, mint a *szántó-föld* jelzős kifejezés *szántó-* jelzőjének. Amint a *szántó-föld*-beli *szántó* azt jelenti: amit szántanak, éppenúgy a *szí* ,vág, húz' ige *szíjű* igeneve azt jelentette eredetleg: amit a bőrből hosszsan, keskenyen, forgácsszerűen hasítanak. A *szíj* főnév tehát végeredményben csak a *szil* ige családjába tartozik: a *szil* ige *szí* alakváltozatának az igeneve.

Most, hogy a *szilony*-nyal és társaival végeztünk, újra emlékeztetünkbe idézzük a ,forgács, szilánk' jelentésű gömőri *szilány*-t és a göcseji *szillány*-t. Ez a szó ugyanis megint alkalmat ad egy eddig ismeretlen eredetűnek tudott szó eredete megfejlesztésére. Jó, hogy Szinyei már régen megállapította, hogy ez a ,forgács, szilánk' jelentésű *szilány* a *szil* ige származéka, mert erre a megállapításra biztosan építhetünk (Ny. H.⁷ 89.). Kétségte-

len, hogy a háromszéki *szilányodik* ‚soványodik‘ (MTsz.) ennek a *szilány*-nak a továbbképzett alakja valamint a *szilánkodik* ‚vékony szilánkokra hasad (a fa)‘, *elszilánkozik* ‚apró darabokra szakad, szétforgácsolódik‘, *kiszilánkodik* ‚kirojtosodik a ruha alja‘ (Háromszék, MTsz.). A *szilányodik* ‚soványodik‘ jelentésfejlődését könnyen megérthetjük, hiszen ami apró darabokra szakad, az valóban vékonyodik, soványodik. Czuczor-Fogarasi a *szilányodik* jelentését így is magyarázza: ‚vékonyodik, *silányodik*! A *szilányodik* tehát ugyanazt jelenti, amit a *silányodik*! Hangsúlyoznom kell, hogy Czuczor-Fogarasi etymologiailag a *szilányodik* meg a *silányodik* szót és alapszavaikat nem kapcsolja össze egymással! Jelentésmagyarázata tehát nem szándékos, szószármaztatásához igazodó, hanem önkéntelen, éppen ezért így a z.

A *silány*-nak van *sivány* alakváltozata is. Jelentése: ‚elviselt, elkoptatott, elnyűtt (ruha, szerszám)‘, továbbá: ‚hitvány, silány, rossz‘ (MTsz.). Ha most arra gondolunk, hogy *kiszilánkodik* = ‚kirojtosodik a ruha alja‘, a *sivány* meg ‚elviselt, elkoptatott, elnyűtt (ruha, szerszám)‘, kimondhatjuk, hogy az ‚elviselt, elkoptatott, hitvány‘ jelentésű *silány* ~ *sivány* és a ‚forgács, szilánk‘ értelmű *szilány* meg a *kiszilánkodik* etymologiailag valahogyan összetartoznak.

— De hogyan?

Azt hiszem, hogy a ‚hitvány‘ jelentésű *silány* a ‚forgács, szilánk‘ jelentésű *szilány* alakváltozata. E szerint a *silány*-nak is az volt az eredeti értelme, ami a *szilány*-é: ‚forgács, szilánk‘. A ‚hitvány, elviselt, elkoptott, elnyűtt‘ jelentés ebből fejlődött. Amikor tehát eredetileg azt mondták: *a ruha silány*, ez azt jelentette; *a ruha kifoszlott, rojtos*, olyan, mint a forgács‘, hiszen *kiszilánkodik* is azt jelenti: ‚kirojtosodik a ruha alja‘. Amelyik ruhának az alja kirojtosodik, a szövés szálai megvékonyodnak, az már csakugyan *silány* is. *Silány* eredetileg csak az lehetett, ami számlaira bomlott, foszlott, kopott, vagyis a *silány föld*, *silány termés* (=rossz föld, rossz termés)-féle kifejezés csak később keletkezett. Hogy a *silány* melléknév értelmű, a *szilány* meg főnévi jelentésű, ez nem akadályozza annak, hogy egymás alakváltozatainak ne tekintsük ezt a két szót, mert pl. a *kerék* eredetibb *kerek* alakja a régi nyelvben főnévi és melléknévi értelmű is volt, a mai nyelvben meg a *kerek* csak melléknévi értelmű, a *kerék* meg főnévi jelentésű (vö. Horger: Magyar szavak tört.).

Tudjuk, hogy az eredeti szókezdő *sz-* ~ *s-*sel váltakozik nyelvünk némely szavaiban. Például: *szömölcs* > *szömölcs* > *sümölcs*, *szérkeszt* > *sérkeszt*, *szonnyad*: ‚lekonyul, lankad, fonynyad‘ > *lő-sunyik* u. az (evvel függ össze az ‚alamuszi‘ jelentésű *sunyi* is!), *szövény* > *sövény*, *szöl*, *szül* > *sül*, ‚sündisznó‘ (Horger, MNy. IV, 466), a *sömör* is a *szöm-* > *szöm*-ből származik -*r* képzővel (Gombocz: MNy. XX, 60-63), a *csérény* korábbi

hangalakja *sérény* volt, vesszőfonadék' jelentéssel és ez, mint Mészöly kimutatta, a *sző* ige *s-* kezdetű változatának *-r* képzős származéka (Népünk és Nyelvünk II, 175).

Horger, Gombocz és Mészöly kutatásai alapján azt kell mondanunk, hogy a *silány* a *szilány*-ból lett, tehát ez utóbbi az eredetibb hangállapotot őrző alak.

Jelentéstani tekintetben tehát megmagyaráztuk a *silány*-t, annak szókezdő *s-* < *sz-* fejlődését is érthetővé teszi nyelvünk története, csak még arra a kérdésre kell felelnünk, hogy hogyan értelmezzük a *silány* ~ *sivány* alakváltozatokat.

Kétségtelen, hogy az eredetibb alak az *-l*-lel hangzó *silány*. De vajon a *sivány*-t meg tudjuk-e magyarázni a *silány*-ból? Ez a *-v*-vel hangzó alak nézetem szerint nem szorul bővebb magyarázatra, hiszen a *szil* igéből való *szilács* 'forgács' szónak is van *szijács* > *szilács* > *szivács* alakváltozata, a *szilat* 'szelet, darab' szónak is van *szivat* párja, lehet hát a *silány*-nak is *sivány* alakja. Amint a *szilács* > *szijács* > *szilács* > *szivács* lett, ép úgy történt a *silány* > **silány* > **silány* > *sivány* esetében is.

Most már láthatjuk, hogy a *silány* > *sivány*-nak semmi köze a 'futóhomok' jelentésű *sívó*, *sivatag* szavak *sív-*, 'sikolt, sír' alapszavához (Beke, Nyr. 66:25). A *sivány* eredetibb voltát ugyanis, mint már láttuk, a *szilács* > *szivács* hangtörténetével bizonyítani nem lehet, azután meg ott van a két szó: a *silány* és a *sivatag* között lévő jelentésbeli szakadék is, amit nem lehet áthidalni azzal, hogy a Szamosháton a *sivatag*-nak, rossz, hitvány' jelentése is van. Ott ugyanis csak *sivatag káka*, *sivatag szalma*-féle kifejezések élnek, de nincs *sivatag ruha*! Nemesak ott nincs, másutt sem volt ilyesmi magyar nyelvterületen és ezután sem fognak *sivatag ruháról* hallani a népnyelvi gyűjtők. Éppen ezért lehetséges, hogy nem tartozik a *silány* körébe a *sivány-föld*, rossz terméketlen föld' és a *sivány-homok* 'futóhomok' kifejezések jelzője sem (MTsz.), ez talán a *si*, 'sír' ige származéka, bár, ha van *silány-föld*, lehet *sivány-föld* is, vagyis ez a *sivány* lehet a *silány* alakváltozata.

Ha pedig valaki mégis azt az ellenvetést tenné, hogy a *szilány*-nak *s-*-sel kezdődő változatát, a *silány*-t, e szón kívül álló példával nem tudom igazolni, vagyis azt, hogy ezen a szón kívül a *szil* ige családjában még másik szókezdő *sz-* > *s-* váltokozás is kimutatható, arra azt mondom, hogy igenis van még egy ebbe a családba tartozó szó, és ez a 'szelet, nagy darab, husáng, fűtykös' jelentésű *siláp*, amiről majd alább bebizonyítom, hogy ez a *szuláp* alakváltozata! Ez a *siláp* majd megint a *szilány* > *silány* > **silány* > **silány* > *sivány* szavak összetartozását igazolja.

Ennek a 'szelet, nagy darab' jelentésű *siláp* > *siláb*, továbbá a 'husáng, dorong, fűtykös' értelmű *siláp*, *csiláp* (MTsz.) szónak

a megfejtése nem nehéz. Nyilvánvaló, hogy ez alakváltozatok így fejlődtek: *siláp* > *siláb*, illetve: *siláp* > *csiláp*.

Melich János bebizonyította, hogy a nyelvjárási *szuláp* > *culáp* ,hasított, vágott, faragott karó, oszlop' a *szil* ige **szol* alakjának olyan -*áp* > -*áb* képzős származéka, amilyen a *nyaláb*, *hasáb* (MNy. XI, 415).

Én pedig ehhez hozzáfűzöm azt, hogy ennek s *szuláp* > *culáp* ,hasított, vágott, faragott karó' szónak s-sel kezdődő alakváltozata ez a ,szelet, nagy darab, husáng, dorong, füttykös' jelentésű *siláp*. A *szuláp* > *culáp* fejlődéssel teljesen párhuzamos a *siláp* > *csiláp*. Mindenki láthatja, hogy a *szuláp* > *culáp* ~ *siláp* > *csiláp* jelentésében a közös szemléleti alap könnyen megállapítható, mert az egyik (*szuláp* > *culáp*) = ,hasított, vágott, faragott karó, oszlop', a másik meg (*siláp* > *csiláp*) = ,vágott, nagy darab, husáng, dorong, füttykös'.

A *siláp* > *siláb* meg a *siláp* > *csiláp* alakoknak a *szil* (> *szí*) ,vág' ige családjába való tartozása, mint már mondtam, igen fontos érv annak igazolására, hogy a *szilány*-nak is alakváltozata a *silány*.

Végére érve fejtegetésemnek, kétségtelenül megbizonyosodott, hogy a *zilál*, a *szilony* és alakváltozatai, továbbá a *silány* és a *siláp* a *szil* > *szí* ,vág, hasít, farag, gyalul' ige származékai. Megállapíthatjuk, hogy ehhez az igazsághoz a legegyszerűbb úton: a nyelvi tények egyszerű egymás mellé való sorakoztatásával jutottunk el. Ez is azt bizonyítja, hogy megoldásunk helyes, mert az igazságnak az a legbiztosabb ismertető jele, hogy igen egyszerű.

Most is igaz lett, mint már annyiszor, az, hogy ismeretlen eredetű szavaink multjának a feltárásakor elsősorban arra kell gondolnunk, hogy azok nem fejthetők-e meg magából a magyar nyelvből.

Dolgozatom kiszedése után került a kezembe Sámson Edgár tanulmánya: »A magyar nyelv egyszerű gyakorító képzői«-ről. Ebben a szerző lehetónek véli a *szilál* > *zilál*-nak a *szil* igéből való származtatását. de ennek helyességéről nincs meggyőződve, és a *zilál*-t inkább hangutánzó eredetűnek tartja. (i. m 31. l.)

Nyíri Antal.

A szerb uralomnak a bácskai magyarok nyelvére tett hatása.

(Folytatás)

A kihallgatás szerb neve *raport* (< raport) volt. A magyar ember *raportra* vagy azért ment, mert 'szabadságot' azaz *ot-szusztvó-t* (< otsustvo) akart kérni, vagy azért, mert valamilyen hamisságon kapták rajta és *prítvor-t* (< prítvor) 'kaszárnya fog-ságot', vagy *zatvor-t* (< zatvor) azaz 'egykes zárkát' sóztak a nya-kába. Abban az esetben, ha nem *zatvor*, vagy *prítvor* miatt ke-rült *raportra*, hanem 'szabadságot', *ot-szusztvót* kért, kedvező el-intézés esetén a hazautazáshoz *objavá-ra* (< objava) volt szük-sége. Az *objavának* több jelentése van. Ez az *objáviti* (< objaviti) 'kihirdetni' igéből képzett főnév, amelynek 1. jelentése 'igazol-vány, vasúti jegy hazautazáshoz, vagy visszatéréshez', 2. 'hirdet-mény'. A magyar köznyelvben és katonanyelvben az első jelen-tésében volt közhasználatú. Tekintettel arra, hogy szabadságra utazni a szerb, azaz jugoszláv katonaságtól mindenkor a lehető legkedvesebb és legkellemesebb élményekhez tartozott, egyike volt azon kifejezéseknek, amelyet nap nap után emlegettek és használtak és amely olyan mély nyomokat hagyott a katonafiúk lelkében, hogy a honvédséghez bevonultak a szabadságle-velet még ma is *objavának* nevezik.

A kiszolgált katona akkor, amikor a hazautazási *objavát* megkapta, legtöbbször átvette a *vojniciska knyizsicá-t* (< vojnička knjižica) 'katonakönyvecskét', amelynek a népszerű és igen gyak-ran magyarok által is használt neve *bukvica* (< bukvice) 'köny-vecske' volt. A *bukvica* szó jelentése ugyanaz, mint a *knyizsicáé* és ez tulajdonképpen megőrzött régiségként jutott át a mai szerb köznyelvbe és katonanyelvbe, ahonnan a magyar fiúk is átvették és használták.

A lógós, szimuláns, a foglalkozás alól kibújó, a dolgát rossz-szul végző katonára volt a szerbeknek egy nagyszerű kifejezésük, amely a magyar katonafiúk révén közhasználatúvá vált és álta-lában elterjedt a magyar köznyelvben, a diáknyelvben éppen úgy, mint a katonaviseltek között: *zabusant* (< zabušant). Szó-ról szóra nem is lehet pontosan lefordítani. *Zabusiti* (< zabušiti) ige jelentése, amelyből ezt képezték, 'belefürni'. Ez azonban nem indokolja ennek a szónak jelentését, roppant népszerűségét és el-

terjedtségét. Ha egy katona nem ugrott elég ruganyosan a parancs teljesítésére, fölöttese rögtön azzal vádolta, hogy *zabusan*. Ha valamilyen megbízatást rosszul végzett el, megint csak *zabusan* volt. Ha beteg volt és az orvos nem akarta a betegség szimptomáit rajta felfedezni, megint csak *zabusan* volt. Nóta is volt róla, hogy a foglalkozásra hívó kürtjel tulajdonképpen ezt jelenti: *opási szē, ne plási szē, zabusanti šakrijtē szē, tézsak jē rád* (< opaši se, ne plaši se, zabušanti sakrijte se, težak je rad) 'övezd föl magad, ne félj, zabusántok bujjatok el, nehéz a munka'. Ebből a 'zabusánt' szóból képezték a magyar katonafiúk egy igét: *zabusálni*. Amikor tehát e sorok írója megbízást kapott a bileki tartalékos tiszti iskolában, hogy egy aktát vigyen az iskola-parancsnokságra, amit körülbelül tíz perc alatt lehetett elintézni, és amit el is intézett tíz perc alatt, de utána a kantinban töltött el egy jó órát, tulajdonképpen *zabusált*. *Zabusált* az a katona is, aki a szombati nagytakarítás előtt a *nuzsnik*-ba (< nužnik) 'árnyékszék'-be bújt el. Mikor aztán a takarítás és a *ribányē* (< ribanje) 'surolás' befejeződött, ártatlan arccal bújtak elő a hős *zabusántok*. A honvédséghez átképzésre bevonult katonafiúk mesélik, hogy a *zabusánt* és a *zabusálni* kifejezések ma éppen olyan közhasználatúak közöttük, mint akkor, amikor a jugoszláv hadseregben szolgáltak, sőt arra is volt eset, hogy csonkaországi bajtársaik is átvették és használták a *zabusánt* és *zabusálni* szavakat.

Ha a följebbvaló valakit megszólított és valamilyen parancsot adott, vagy valamire utasított, az alantas befejező válasza mindig az volt *rázumēm* (< razumem) 'értem'. Ezt azonban annyira mechnizálták a jugoszláv hadseregben, hogy tekintet nélkül a parancs, vagy az utasítás értelmére, vagy értelmetlenségére, mindig használták. Magyar fiú mondta, hogy a szerb katonai intézmény legnagyobb jelentőségű szava a *rázumēm*, mert ezzel a följebbvaló előtt az ember mindig kivághatja magát. Ha összeszidják, katonásan összevágja a bokáját és azt mondja *rázumēm*. Ha megdicsérik, megint csak összevágja a bokáját és azt mondja *rázumēm*. Ha valami lehetetlent kívánnak tőle, összevágja a bokáját és újból csak azt mondja *rázumēm*. Ha valaki gyorsan akart szabadulni valamilyen megbízás elől, hogy nyugodtan *zabusálhasson*, különösen kemény hangon mondta azt, hogy *rázumēm*. És ez a szó mindig megfelelt.

A 'tölténytáska' szerb neve *fišēklija* (< fišeklija) volt. Ezt, valamint a *gájka* (< gajka) 'bújtató a derékszíjon' szót szintén használják a jugoszláv katonaviselték a honvédeknél is. A 'sátorlapot' *sátorszko krílo* (< šatorsko krilo), a 'lepedőt' *csársáv* (< čaršav) már sokkal ritkábban ugyan, de még mindig emlegetik a honvédségnél is. A 'golyószóró' azonban szinte teljesen kiszorította a *puskomitraljéz* (< puškomitraljez) kifejezést, A

vállon a rangjelzést feltüntető lemez szerb neve az *epulëtuska* v. *poletuska* (< epuletuška) nem használatos ma már a honvédségnél, mert ilyen nincsen, a magyar tisztek rangjelzésüket más-
képpen viselik. Csupán a repülőknél van meg ez a váll-lemez, amelyet látva *epulestuskának* emlegetik a jugoszláv katonaviseltek. A „katonaládának” *szánduk* (< sanduk) volt a neve. Ez a kifejezés azonban úgy eltűnt, mint hogyha sohasem használták volna. A „puskacső fedőjét” *poklopác*-nak (< poklopac) nevezték. Ez volt az a fölszerelési tárgy, amelyet legkönnyebben vesztett el a katona és amelyért nagyon sok magyar fiú súlyos bírságot volt kénytelen fizetni. A „puska závarjára” *zátvárücs*-nak (< zatvarac̆), a „puskaagyat” *kundak*-nak (< kundak) nevezték és nevezik még ma is. A legérdekesebb az, hogy a „tusaborító lemez” kifejezést nem nagyon tudják maguknak megjegyezni és inkább a régi beléjük verklizett *potkov kundáká*-nak (< potkov kundaka) nevezik. Pl. A vizsgára készülő karpaszományos honvédek közül kérdezi az egyik: „Mondd csak nekem, hogy mondják magyarul a *potkov kundákát*?” „Tusaborító lemez, te ökör, sose jegyzed meg?”

Nem használják már egyáltalában iránymegjelölésre a *tyuvik* (< čuvik) „dombocská” v. általában „csúcs” szót. A „csákány” jelentésű *pijuk* (< pijuk) szót sem, pedig ez is, amaz is, valamikor igen elterjedt volt. A jugoszlávoknál nagy szerepet játszott az „elismervény, vagy nyugta” jelentésű *rëvërsz* (< revers). Ha pl. valaki a raktárból valamit át akart venni, akkor azt csak *rëvërsz* ellenében vehette át. Az „őrház” jelentésű *sztrázsára* (< stražara) és a csuklógyakorlat jelentésű *csúcsángë* (< čučanje) a magyar katonafiúk nyelvéből még mindig nem veszett ki, mert még ma is ezen a néven emlegetik. Nem használják az „értékpostakönyv” szerb nevét az *ámánëtnik*-et (< amanetnik) pedig valamikor szívszorongva várták, hogy az *ámánëtnikkel* megjelenő *tyátó* felolvassa-e az ő nevüket is. A „messzelátó” jelentésű *durbín* (< durbin), a „revolver” jelentésű *pistoj* (< pištolj) a „mosoda” jelentésű *vešëraj* (< vešeraj) kifejezések csak addig éltek a magyar katonafiúk között, amíg a szerb hadseregben szolgáltak. A „rangjelző csillag” szerb neve, a *zvězdica* (< zvezdica) azonban még ma is él a magyarok közt. A honvédséghez bevonultak is gyakran emlegetik, hogy majd csak szereznek ők is *zvězdicát* és nem lesznek tovább bakák, hanem tisztések. A határon épült őrházak neve a szerb határőrök között *káruula* v. *karaola* (< karaola) volt. Ezt a szót a határmenti magyarok is használták, de szélesebb körben elterjedni nem tudott.

Amikor a regruták bevonultak, az első hetek tapasztalatai alapján legtöbbször igen nagyon elkeseredtek. Ilyenkor a katonahumor azt a tanácsot adta nekik: *piši kutji, da si prošao kó žuti* (< piši kući, da si prošao kao žuti) „írd meg haza, hogy úgy

jártál, mint a sárga'. A sárga alatt itt az oroszán értendő, amelyről a néphit azt tartja, hogy szokatlanul sokszor párosodik és amint az oroszán a párosodással rosszul jár, úgy jártak rosszul ők is a katonasággal.

Már a bevezetésben említést tettem arról, hogy a szerb nép életében a káromkodás és a trágár szavak használata sokkal nagyobb szerepet játszik, mint bármely más európai népnél. Említést tettem arról, hogy ezeket a gyakran használt illetlen szavakat hamar eltanulták a magyarok és anélkül, hogy tudták volna a jelentésüket, igen gyakran használták is. Később, mikor már a jelentésüket mindenki tudta és ismerte, alább hagyott ezeknek a szavaknak a használata, azonban amilyen mértékben szilárdult meg a szerb uralom a megszállt területeken, az évek folyamán, ugyanolyan mértékben terjedtek el a szerbek szokásai és szokásaikkal együtt a káromkodásaik is. Jellemzésére annak, hogy a szerb nép életében mit jelentett a káromkodás, egy rövid anekdotát mondok el. A belgrádi Nemzeti Színház előadásában a Hamletot nézte meg egy szerb, s egy német. Az előadás mindkettőjüknek nagyon tetszett és elkezdtek gondolkozni azon, hogy vajjon ki írhatta ezt a szép darabot. A szerb azzal érvelt, hogy ilyen szépet csak egy szerb ember gondolhatott ki, tehát minden bizonytalansággal szerb ember ajándékozta meg a világot a Hamlettal. Ezzel szemben a német azt mondta, hogy ő úgy emlékszik, hogy ezt a darabot vagy egy angol, vagy egy francia, vagy talán egy német írta. A vitát nem tudták eldönteni, de amikor ahhoz a jelenethez értek, amelyben Hamlet azt mondja Ophéliának: „Ophé- lia menj kolostorba“, a szerb meglökte a német szomszédját és odasúgta neki: „Igazad van, ezt mégse szerb írta, mert ha szerb írta volna, az nem azt írta volna: Ophé- lia menj a kolostorba, hanem valami egészen mást!

A káromkodásoknál meg kell különböztetni azokat, amelyeknél a káromkodó első személyben beszélt és a saját személyére vonatkozó szólásokban használt trágár szavakat és azokat, amelyekben második személyhez beszélt és használt a vele szemben álló jelenlevő személlyel kapcsolatosan ilyen kifejezéseket. Végül azokat, amelyekben a káromkodó harmadik személyű alakot használt és valamilyen távollevő személyről vagy meg nem határozott emberről mondta el tajtékzó dühének kifejezéseit. Természetes, hogy az első személyben használt káromkodások aránylag ritkák voltak a magyar nyelvben, egyrészt azért, mert saját magukat és saját személyüket magyarok előtt nemigen káromolták, tehát nem volt módunkban ilyeneket eltanulni és a magyar beszédben meghonosítani. Ezekkel szemben nagyon elterjedtek és nagyon sokat használták a magyarok a második személyhez intézett káromkodásokat, mert ezeket magában a szerb nyelvben is maguk a szerbek is sokkal gyakrabban használták,

mint az első személyűeket. A magyarok nem egyes trágár szavakat vettek át, hanem egész szólásokat, úgy ahogy azt a szerbek kiejtették. Nem másítottak rajta már csak azért sem, mert a káromkodó szólamnak a nyelvtani szerkezetét nem ismerték és nem értették. A harmadik személyű káromkodások sokkal kisebb teret tudtak maguknak hódítani, mint a második személyűek, azonban mégis lényegesen gyakoribbak voltak, mint az első személyűek.

Az első személyűek közül csupán egyről tudtam megállapítani, hogy igen gyakran használták magyar beszédben is és pedig: *bàs mē kurúc bolē* (< baš me kurac bole), jelentése: laboro ex penis.

Ezt a hangulati értéke alapján akkor használták, ha azt akarták kifejezni, hogy: Nekem ugyan nem fontos az a dolog, amit tőlem kérnek; vagy: nem törődöm vele.

A második személyűhez intézett káromkodások közül a leggyakrabban használtak a következők: *pičskāti mātērina* (< pička ti materina) = vagina matris tuae, *piždāti mātērina* (< pizda ti materina) = vagina matris tuae, *pičskāti mājcsina* (< pička ti majčina) = vagina matris tuae, *pičskāti tyorávà* (< pička ti čorava) = vagina tua coeca, *bězs u pičsku mājcsinu* (< bež u pičku majčinu) = curre in vaginam matris, *jěbēmti mātēr* (< jebem ti mater) = futuam matrem tuam, *jěbēmti mātēr u dupe* (< jebem ti mater u dupe) = futuam matrem tuam in anum, *jěbēmti šesztru* (< jebem ti sestru) = futuam sororeni tuam, *jěbēmti dūsu tvoju mǎngupszku* (< jebem ti dušu tvoju mangupsku) = futuam animam tuam vagam; *jěbôte sinter* (< jebo te šinter) = futuat te pecorum interemptor; *jěbôtē otac* (< jebo te otac) = futuat te pater; *jěbôte Bóg* (< jebo te Bog) = futuat te Deus; *jěbôtē kër* (< jebo te ker) = futuat te canis.

Ezekről a legutolsónak említett *jěbôtē* kezdetű káromkodásokról meg kell említenem, hogy a legsűrűbben használt és szinte mindenütt hallható káromkodások voltak, olyannyira, hogy a tréfás elbeszélés szerint a jugoszláv-német háború kitörése előtt a német hírszerzők pontosan beszámoltak a nagy vezérkarnak Jugoszlávia fegyveres erejéről. A beszámoló végén az egyik vezérkari tiszt megkérdezte: és hogy állnak U-Bote dolgában a szerbek, mire a hírszerzők azt mondták, hogy U-Bote nincsen sok, de annál több a *jěbôtē*, mert azt igazán mindenütt hallották emlegetni.

Gyakori és sokszor használt volt még az *idi u kurác* (< idi u kurac) = pergas in penem és az *idi do kurcà* (< idi do kurca) = pergas ad penem, káromkodás is. Már az *uhváti Boga za kurác* (< uhvati Boga za kurac) = apprehende Deum per penem, lényegesen ritkábban került magyar ember szájára.

Az itt felsorolt második személyhez intézett káromkodások legnagyobb részét használták harmadik személyben távollevőkre is, de akkor ezek a káromkodások (főleg a *jebem ti* és a *jebo te* alatt felsoroltakról van szó) nem *jëbëmti-* és nem *jëbôtë-*val kezdődtek, hanem *jëbiga* (< jebi ga) vagy *jëbó ga* (< jebo ga) = futuas eum, alakkal.

Ezekből is felsorolunk néhányat. *Jëbóga šinter* (< jebo ga šinter) = futuat eum pecorum interemptor; *jëbógá kér* (< jebo ga ker) = futuat eum canis; *jëbógá otac* (< jebo ga otac) = futuat eum pater; és *jëbógá Bóg* (< jebo ga Bog) = futuat eum Deus.

Nem akarom állítani, hogy ezeken az itt felsoroltakon kívül magyar ember nem használt más káromkodást, de kétségtelen, hogy ezek voltak a legtöbbet használt és leggyakrabban alkalmazott káromkodások.

Meg kell indokolnom még azt is, hogy miért éppen a katonanyelvnél tárgyaltam a káromkodásokat. A megszállás első napjaiban az első szerb káromkodásokat katonáktól hallottuk és a megszállás évei alatt leginkább azok a magyarok káromkodtak szerbül, akik a szerbeknél katonáskodtak. A katonáskodás alatt ami káromkodást eltanultak, azt itthon is meghonosították, tehát rajtuk keresztül jutott be a délvidéki magyar nyelvbe a szerb káromkodások legtöbbször. Társadalmi érintkezés során akkor vehettünk volna át sok káromkodást, ha a szerbiai lakossággal szorosabb kapcsolatba kerültünk volna. Ez azonban a megszállás alatt nagyobb mértékben nem következett be. A magyarok csak akkor mentek le a Balkánra, ha mint köztisztviselőket helyezték őket le, viszont a szerb tisztviselő-családok bármily nagyszámúak voltak is nálunk, mivel látták, hogy a káromkodások nálunk kevésbé divatosak, nem terjesztették jelentős módon a lent megszokott káromkodó szólamaikat.

Ezeket a káromkodásokat természetesen nem a szerbül beszélő délvidékiek számára iktattam ide. Nem is azért, mert nekem tetszettek, hanem azért, mert a nyelvész nem kertész, hanem botanikus. A kertész csak a virágokat neveli és ápolja, a botanikus kénytelen a büdös bürökről is írni. A fenti kifejezések a megszállás alatti magyar nyelv büdös bürkei.

Helységnevek.

Már a megszállás első éveiben komoly mozgalom indult meg abban az irányban, hogy a magyar helységneveket szerb helységnevekkel cseréljék fel. A helységnevek kicserélése körül aztán valóságos kórosz keletkezett, mert volt olyan helység is, amelyik egymásután kétszer-háromszor is nevet változtatott. Általában véve öt-hat esztendő kellett ahhoz, amíg valamennyire állandó-

sultak a helységek új szerb nevei. A harmincas évek első felében indult aztán újból egy mozgalom, hogy a még meglévő magyaros hangzású helységneveket is szerb nevekké cseréljék fel. Ha a megszállás huszonhárom éve alatt végbement összes helységnevváltozásokat vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a névváltoztatás elve szerint négy csoportba oszthatjuk őket.

1.) Némely helységnevet a szerbek megtartottak ugyan, csak a hangalakját változtatták meg, hogy ezzel a névnek magyaros hangzását eltüntessék. Ilyen esetek: *Bulkeszi* > *Buljkes*, *Csantavér* > *Čantavir*, *Cservenka* > *Crvenka*, *Csurog* > *Čurug*, *Nádálja* > *Nadalj*, *Pacsér* > *Pačir*, *Parrag* > *Parage*, *Szilbács* > *Silbaš*, *Zenta* > *Senta*, *Zombor* > *Sombor* és *Zsablya* > *Žabalj*.

2.) A szerbek új nevet adtak ugyan, de a lehetőségek szerint olyant, amelynek a hangalakja hasonlított a régihez. Ilyen esetek a következők: *Bács-Tóváros* > *Tovariševo*, *Chotekpuszta* > *Kotekovo*, *Dernye* > *Deronje*, *Doroszló* > *Doroslovo*, *Dunagardony* > *Gardinovci*, *Hódság* > *Odžaci*, *Kerény* > *Krnjaja*, *Mohol* > *Mol*, *Mosztonga* > *Mostanica*, *Vepröd* > *Veprovac*.

3. Némely helységnevet részben, vagy teljes egészében lefordítottak. Ilyen esetek a következők: *Bácsmonostorszeg* > *Bački Manastir*, *Boldogasszonyfalva* > *Gospodjinci*, *Bükszállás* > *Bukovački salaši*, *Felsőhegy* > *Gornji Breg*, *Geyer szállás* > *Gajerov salaš*, *Györgyén* > *Djurđjin*, *Györgyeni tanyák* > *Djurđjinski salaši*, *Horgos-Királyhalom* > *Kraljevbrag*, *Kishegyes* > *Mali Idjoš*, *Kishegyes kitérő* > *Mali Idjoš ukrsnica*, *Körtés* > *Kruševlje*, *Középső szállás* > *Srednji salaš*, *László szállás* > *Laslov salaš*, *Magyarkanizsa* > *Stara Kanjiža*, *Óbecse* > *Stari Bečej*, *Óbecsei szállások* > *Starobečejski salaši*, *Óparrag* > *Stare Parage*, *Ószivác* > *Stari Sivac*, *Óverbász* > *Stari Vrbas*, *Pacséri tanyák* > *Pačirski salaši*, *Paphalom* > *Popović*, *Péterréve* > *Petrovoselo*, *Piros* > *Rumenka*, *Sajkásszentiván* > *Šajkaški Sveti Ivan*, *Sándor* > *Aleksandrovo*, *Szabadka-közkórház vasúti megálló* > *Subotica-bolnica*, *Szabadka-külváros vasúti megálló* > *Subotica-predgradje*, *Szentfülöphegy* > *Filipovo*, *Tündéres* > *Vilovo*, *Újcservenka* > *Nova Crvenka*, *Újpalánka* > *Nova Palanka*, *Újszivác* > *Novi Sivac*, *Újverbász* > *Novi Vrbas*, *Újverbász-cukorgyár* > *Novi Vrbas-šećerana*, *Völgyes* > *Doline*.

4.) Sok helység egészen új nevet kapott, még pedig olyant, amelyet semilyen módon nem lehet az előbbi névvel kapcsolatba hozni. Itt történtek természetesen a legcifrább esetek. A helységeknek nagyrészt a jelen kor híres politikusairól, vagy a szerb nép történelmének nagyjairól nevezték el. Így lett pl. *Adorjánból Nadrljan*, *Angyal Bandi* vasúti megállóból *Gornja Rogatica*, *Baba Pusztából Aleksa Šantić*, *Bácsfeketehegy*, *Szeghegy* összeépített nagyközségekből *Feketić*, *Sekić*, *Bácsföldvár*ból *Bačko*

Gradište, Bácsföldvári szállásokból Brankovo, Bácsgyulafalvából Telečka, Bácskertesből Kupusina, Bácskossuthfalvából Stara Moravica, Bács Szent Ivánból Prigrevica Sveti Iván, Bácsordasból Karavukovo; Béregből Bački Breg, Borócból Obrovac, Csenge-tyüsből Topolski salaši, Elza szállásból Strilić, Fernbach szállásból Čičovac, Gádorból Gakovo, Gombosból Bogojevo, Karjadból Bogaraš, Kisgombosból Bogojevo Selo, Kisvörösegyházából Hrvat-ski majur, Kukurikiből Kočičevo, Küllődből Kolut, Ludaspusztá-ból Šupljak, Magyarutból Radišić, Militicsből Srpski Miletic. A még fel nem szabadított torontáli részen Módosból Ninčičevo és Nagybecskerekből előbb Veliki Bečkerek, majd a harmincas évek derekán Petrovgrad, Nagyjényből Žednik, Nemeshalomból Ivan-ković, Nemesmiliticsből Svetozar Miletic, Ókérből Pašičevo, Ór-szállásból Stanišić, Paripásból Parabuć, Pipacsfaluból Vojvoda Žimović, Sajkászlakból Lok, Sándor majorból Šanac, Somsich-pusztából előbb Šomšičevo, majd Naumovičevo, Szabadkából Subo-tica, Szenttamásból Srbobran, Szépligetből Gajdobra, Szilágyból Svilojevo, Szondból Sonta, Tiszaistvánfalvából Bački Jarak, Tt-szakalmánfalvából Budisava, Újkérből előbb Pribičevićevo, majd Pribicsevics Svetozár, a független demokrata párt vezérének bukása után Bačko Dobropolje, Újvidékből Novisad, Vámtelekből Pavlovac, Vaskapuból Rimski Šančevi, Vörösegyházából Gabrić.

(Folyt. köv.)

Bogner József

Az „Ó-magyar Mária-siralom“ betűjének értelmére vezérlő kalauz.

(3-ik közlemény.)

Az Ó-magyar Mária-siralomhoz magyarázó jegyzetek.

buol (2)

A régi magyar nyelvben voltak olyan hangok is, melyek ma már nincsenek meg. Ráskai Lea, XVI. századeleji codexíró, (lásd a *Nép és Nyelv* I. évfolyamában a Margit-Legendát) az *-ít* képzőnek még ilyen alakját is ismerte: *-écht* (phoneticus betűt téve a *ch* helyébe: *-étt*). Itt ez a *z* betűvel írt hang azonos avval, melyet a német *ich* szóban *ch* betűkapcsolattal jelölünk. Ez a *ch* (*i* után lévő *z*) zöngétlen (kemény) hang, a neki megfelelő zöngés (lágy) a *j* (phonetikus betűvel *i*). A Ráskai Lea anyanyelvében még élt *tanézt* (< *tanêzt*) alakból a *z* zöngésülttéval lett a *tanéit* (*tanéjt*) > *tanét* > *tanít*. A német *ach* szóban, mivel a *ch* nem a palatalis (magas v. elülső nyelvállású) *i* hangra, hanem a velaris (mély v. hátsó nyelvállású) *á* hangra következik, ezért phonetici szempontból más, hátrább képzett hangot jelöl, mint az *ich* szóban: a német *ach* szóban lévő *ch* zöngés megfelelőjét a phoneticus írásban *γ* betűvel jelöljük — ez a *γ* hang is megvolt még az ó-magyar nyelvben (az Árpád-kor első felében; Bárcei Szófejtő Szótára „gh“-val jelöli). A finnben is megvolt még a XVI. században ez a *γ* hang. Ma már mind a mi nyelvünkben, mind a finnből hiányzik, de megvan a vogulban, osztyáokban, egyéb uráli nyelvekben és sok törökféle nyelvben.

A *bú* szó is, mely még a honfoglalás előtt valamelyik török nyelvből került a magyarba, eredetileg *-γ-* hanggal illetéknépp hangzott: **buyu*. Ehhöz hasonló végződésű volt az Árpád-kor elején a mi finnugor eredetű *fi* szavunk is: **fiyu* — a vogul megfelelőnek ősalakja: *piyē*, a finn megfelelőnek XVI. századbeli egyik ősalakja: *pojju-* (a finnugor szókezdő **p-* hangból a magyarban *f-* lett, pl. a magyar *fa* szónak a vogulban *pa*, a finnben *pú* [írva: *puu*], a magyar *fő* szónak a finnben *pé* [írva: *pää*] felel meg). A comitativus-instrumentalis (társ- és eszközhatározó) *-l-* raggal a vogulban a *piyē*-től lesz *piyēl*, az ősmagyarban a **fiyu*-ból lett **fiyul*, mind a kettő avval a jelentéssel, hogy, 'fiúval'. Ugyanavval az *-l* raggal a 'moeror', 'dolor', 'Kummer',

„Schmerz“ jelentésű ősmagyar **buyu* szóból **buyul* lett ilyen jelentéssel, hogy ‚búval‘. Az ó-magyar nyelvi korszak folyamán a két magánhangzó közti *γ* hang kiesett (ez történt később a finnben is: a régi genitívusi *pojyan*-ból *pojän* lett). A török eredetű, Árpád-korban még megvolt *oyul* (= Stall) szóalakból az Árpád-kor folyamán *oul* > *ól* lett; kiesett tehát a **fiyul* és **buyul* társ- és eszközhatározóból is a *γ* hang s így lett a **fiul* > **fiol* > *fial* (=fiúval) alak — ezt a *fial* alakot látjuk a Königsbergi Töredékben ‚cum filio‘, ‚fiúval‘ jelentéssel. Szabályszerűen kiesett tehát a *γ* a **buyul* alakból is, így lett a **búul* > *búol* — ezt látjuk az ÓMS-ban ‚búval‘ jelentéssel. A ‚cum filio‘ jelentésű *fial*-ból és a ‚moerore‘, ‚dolore‘ jelentésű *búol*-ból hangzóválasztó (hiatus-töltő) -*v*-vel úgy lett a *fi-v-al* > *fival* (= fiúval) és *bú-v-ol* > *búval*, mint a ‚fő-alj‘ jelentésű tájnyelvi *fé-al*-ból a *féval* ~ *fival*.

A „*sírolmol sēpēdik*“ sorral párhuzamos a „*búol oszuk, epedēk*“; ebből is következik az, hogy ha a *sírolmol* azonos a mai *síralommal* határozóval, akkor a *búol* azonos a mai *búval* határozóval.

Igaz, hogy ma inkább úgy írják, hogy valaki ‚bú-tól aszik, eped‘, a régi nyelvben azonban -*val*, -*vel* ragos eszközhatározó volt sok olyan ígei állítmány mellett, mely mellett a mai irodalmi nyelvben -*tól*, -*től* ablatívusi ragos határozó van. Most levelet küldenek valaki-*től*‘, régen levelet küldtek valaki-*vel*‘ (én még ma is így mondom); ma a ‚szomjúság-*tól* aszhatnak el‘ valaki, de a XV. század elején még azt írták, hogy: „szomjúság-*gal* meg-*asz-ottak*“, BécsiC. 45 ~ *arescentes in siti*; az ÓMS. nyelvében tehát a „*bú-ol osz-uk*“ etymologice valóban evvel azonos: ‚*bú-val asz-ok*‘, vagyis a *búol -ol* ragja a mai -*val* raggal azonos. A régi nyelvben nem azt olvassuk, hogy ‚szomjúság-*tól eped*‘, hanem hogy: „szomjúság-*gal eped*“ (Haller: Hárm. Hist. II: 323); nem azt olvassuk, hogy ‚sebek-*től eped*‘, hanem: ‚sebek-*kel eped*‘ (Forró: Curt. 140); tehát az ÓMS.-ban a „*búol ... epedek*“ is csak evvel a -*val* ragos határozójú kifejezéssel lehet azonos: ‚*bú-val epedek*‘.

(Már Simonyi észleli a Magyar Határozókban — I: 386 —, hogy: „a -*vel*-ragos okhatározóval a múlt századig nagyon sokszor találkozunk, míg mai nap fölötté ritka s majd mindig -*től*-ragos határozót alkalmazunk helyette, mely viszont a régieknél ritka“.)

Páriz-Pápai Dictionariumában nemcsak magyar szavak, hanem magyar szólások, stylus-ékességek is vannak. A szólások, mire szótárba kerülhetők szólásokká váltak, már előbb régóta éltek. Ha tehát a Páriz-Pápaiban, mely maga is már harmadfélszáz esztendő, szólásul azt olvassuk, hogy: ‚*bú-val eped*‘, akkor már valóban kétségtelen, hogy ugyanez a ‚*búval eped*‘ szólás van az ÓMS. „*búol ... epedek*“ (ejtsd: *búol ... epedēk*) kifejezésében. Már pedig Páriz-Pápaiban ezt találjuk „Angor“ alatt:

„Angoribus confici *Búval* epedni.“ És amint a *syrolmol* (=síralommal) bizonyítja a *buol*-nak *-val* ragos voltát, úgy viszont a *buol* is ilyen bizonyosság a vele párhuzamos *syrolmol*-ra nézve. Általában a nyelvtörténetnek és különösebben a szólástörténetnek vallomására — a Napkelet-beli és a Pais-Horváth kiadásabeli fölfogással ellenkezőleg — a *syrolmol* (e. sírolmol) ragjával együtt a *buol* (e. búol) ragját is a mai *-val*, *-vel* régibb alakváltozatának kell tartanunk. Ha a XVIII. században írva találjuk azt, hogy „*búval* eped“, a XIV. században pedig, hogy „*buol* ... *eped*“, akkor ezt a két szólást azonosnak tartani kisebb mérészség, mint két különböző alaknak tartani az ÓMS. *buol*-ját és Páriz-Pápai *búval*-ját az *eped* mellett.

A *syrolmol* és *buol* ragját illetően a Napkelet-beli kiadás és a Pais-Horváth-féle között az a különbség van, hogy a Napkelet szerint a *syrolmol* és *buol* alakon az *-ól* rag volna (nem *-ol*), tehát azonos a mai *-úl*-lal, pl. az „onnan-haz-*úl*“ < *hazól* ablativusi ragjával. A szerint a kiadás szerint így lett volna az első versszak:

Volék sírolm-
Tudotlon. Sírolmól
Sepedek, búól;
Oszuk, epedek.

Ez az olvasás az ÓMS. szép, ősi magyar verselésének, rhythmusának természetével is ellenkeznék.

(Folyt. köv.)

Mészöly Gedeon.

Az iszonyú szó eredete

A föld *remég* földrengéskor. *Reméghet* a vádlott is a bíró előtt. Az egyik esetben a *remég* csak mozgást jelöl, de a másik esetben kifejezi az ijedséget is azon a réven, hogy az emberi test tagjainak olyan mozgását jelenti, melyet az ijedség okoz. A „*remég* a vádlott”-féle mondatban az ijedségnek lelki folyamatát a lelki folyamatot okozta testi jelenségnek nyelvi megjelölésével máris kifejeztük.

Nemcsak azt mondhatjuk, hogy a föld *remég*, hanem azt is, hogy a föld *részket*. Egyik esetben sincs szó ijedségről, de ha bíró előtt álló bűnösről mondom, hogy *részket*, akkor evvel a valami mozgást jelentő ígével annak az embernek ijedségét is ábrázolom.

Zrínyi a „földrengés”-t a Szigeti Veszedelemben *föld-rözzenés*-nek mondja. S ha arról az emberről mondom, hogy *még-rézzen-t*, akinek a füle mellett súvített el a golyó, akkor a *rézzen* ige megint nemcsak a megmozzanást jelöli, hanem a rezzenést okozó ijedséget is. „Mint nyárfalevél, részket szultán Szulimán” — írja Zrínyi is csak így; nem teszi hozzá, hogy: „az ijedségtől”, mégis megértjük magából a test bizonyos mozgását jelölő *részket* ígéből s a helyzetből azt, hogy Szulimán megijedt.

Hát a *röttég* ige jelent-e most valamiféle mozgást? Nem, csak a félelem lelki állapotját. Ma már a „földrengés”-t nem mondják a föld *röttég*-ének.

Hát a XVI. században? Akkor bizony még a *röttég* ugyanazt a mozgást is kifejezte, mint a *remég*, vagy *részket*. Akkor még azt, hogy „a föld *mégröndül*”, vagy *remég*’, vagy *részket*’, úgy is mondták, hogy „a föld *röttég*” (l. ErdyC. 472).

Mi tehát a *röttég* jelentéstörténete? Először azt jelentette általában, hogy „reszkető mozgást tesz”, némely esetben pedig: „reszkető mozgást a miatt tesz, mert fél”. Efféle esetekben utóbb elhalványult, elveszett a „reszkető mozgást tesz” jelentés, csupán a „fél” (pavet, timet) jelentés maradt meg.

Ilyen a *rémül*-jelentéstörténete is. A XVI. század elején a „földrengés”-t a *rémül* ige segítségével is kifejezhatték. „Földek *rémülének*, koporsók magnyilának” — írja a Nádor-Codex írója (291); „Nagy aszjútság lészén, gyakorta való hadak, *föld-rémülések* lésznek” — olvassuk az Érsekújvári Codexben. (527). Tehát a *rémül* is, mint a *remég*, *részket*, *röttég* is, először az ember

tagjainak ijedség okozta mozgását jelentette némely esetekben. Ma pedig, mint a *rétten*, *röttég*, úgy a *rémül* is már csupán azt jelenti, hogy: „megijed”, „fél”.

Az ijedségnek pedig nemcsak az az érzékelhető testi jele lehet, hogy az ijedt ember tagjai remegnek, reszketnek, hanem lehet az is, hogy egész testében földre rogy. Gyakori mondás: „úgy megijedtem, hogy majdnem hanyatt estem”.

Ráskai Lea, a Nyúlak-szigetebéli tudós apáca írja a Példák Könyvében (47—9): „Az Élet kérdözi az Halált, mondván: Igén csodáalom, hogy tē honnét jösz, mert nem látottam tēhozzád hasonlatost; oly rútt állad vagyton és szörnyő csonka orrod vagyton: ha sokáig tégéd nézendlek és tēhozzád közelgetnék, nētalántán az *földre esném* és onnét fél nem kelhetnék. Felel az Halál az Életnek, mondván: Én jövök sok révás-sívásnak és *iszanyóságoknak*, bánatnak és keserőségöknek és nagy kénoknak tartományából. — Az Élet kérdé az Halált, mondván: Mondd még azért, micsoda oka ez *iszanyóságoknak*? Mert oly szörnyő fogas vagy, hogy egy szál ajakaid sincsenek, de az tē fogaid mind kinn vannak!”

Mit tanulunk ebből a szóváltásból a mi tárgyunkra nézve? Azt, hogy aminek szörnyű láttától az ijedt ember *földre esik*, az: *iszanyóság*, *iszanyó*.

Világos, hogy ez az *iszanyó* a mai *iszonyú* régibb alakja, mint a *háború*, *nyomorú*, *aszú* szónak is *háboró*, *nyomoró*, *aszó*. Az *aszó* ~ *aszú* az *asz* ~ *aszik* ígéből lett igenév, a *háboró* > *háború*, *nyomoró* > *nyomorú* régibb **hábor-ni*, **nyomor-ni* ígéből lett; ezek az ígék már csak tovább képzett alakjukban élnek: *hábor-og*, *hábor-gat*, *hábor-odik*, *nyomor-og*, *nyomor-gat*, *nyomor-odik*. Ezek szerint az *iszonyú* < *iszanyó* szónak is elhomályosult alapszavú igenévnek kell lennie.

Mi lehet ennek az alapszava? Olyan megfelelő hangalakú íge, mely kifejezheti azt, hogy valaki ijedtében földre esik, illetőleg olyan megfelelő hangalakú íge, mely azt jelenti, hogy „valamiképpen elesik”. Ilyen régi ígénk pedig az *iszamik*.

XVI. század elejéről való példák: „Ezön szérrel *eliszamtál*, eltántorodtál, és af-földre hanyot-homlok *lēestél*” (NagyszC. 71—72); „*Elesőt* megtartottál, *eliszamót* megerősítettél” (FestC. 388); „*Eliszamik* és *elesik* bínökbe” (LobkC. 80); „Mikoron ismég az *bínbe iszamik*” (= bínbe esik) (ÉrsC. 154); „Mikoron eszönkben sēm vesszők, *eliszamodunk* lassan-lassan az *vétkökre*, avagy *bőnékre*” (HorvC. 247—8); „Úgy szándékomat régi szokásom megnyomja, és mikor az igazok kellendnek, ismég *hátra-lszamom* az szokottakra” (= visszaesem a szokott bűnökbe) (FestC. 401); „*Testi biünbe ellszamik*” (TelC. 147); „*Ez szízeség* ha *eliszaman-dik* (= elbukik), soha még nem épültettk” (ÉrsC. 251); „Mind bínésék vagyunk és *eliszamtunk*” (= eltántorodtunk) „az ár-

tatlanságnak útaról“ (ÉrdyC. 574); Pázmány (XVII. sz.) „*iszonyatos vétkek*“-ről ír (Kal. 224), a ThewrC. (XVI. sz.) szerint pedig „*iszamandó* mi sok vétkezetiünk, *réttenetős* nekünk nagy esetünk (80. l.).

Az *iszamik* jelentése tehát: ,elcsúszik‘, ,botlik‘, ,tántorodik‘, ,esik‘. Aki nagyon megrettent, megijedt valamitől, az néha el is *eshetett*, el is *iszamhatott*. Ennek az *iszamni* igének igeneve az *iszamó*.

A XVI. századeleji codexíró „fráter Pál Tétémi“ neve (GömC. 53) mutatja, hogy a mai Tétény-falu-beli jelentésű *tétényi* melléknév abból lett, hogy *tétémi*. A mai *alkonyodik* abból lett, hogy *alkomodik* (vö. ormánysági *okumodik*), ez pedig abból lett, hogy **alkolmodik* (vö. XV. sz.-i *alkolmaszik* SerMD). A *kanyaró* eredetibb alakja az átadó török nyelv szerint **kamaró* volt. Ezek a példák — többet is felsorolhatnék — azt mutatják, hogy a magyar hangtörténetben két magánhangzó között *-m-* > *-n-* > *-ny-* változás történhetett. Az eredetibb *iszamó* ~ **iszomó* ige névből tehát szabályosan fejlődhetett *iszano* ~ *iszono* > *iszanyó* ~ *iszonyó* > *iszonyú*. Így ennek az *iszonyú*-nak az az eredeti jelentése, hogy: ,olyan ijesztő valami, hogy az ember földre esik, eliszamik tőle‘. Az *iszamó* > *iszonyú* szónak jelentésváltozása pedig olyan lélektani folyamat szerint történt, mint a *réttentő*-é és *rémítő*-é. A *réttentő* és *rémítő* jelentése — mint a régi nyelv mutatja — ez volt: 1.) ,reszkettető‘, ,nagy ijedséggel reszkettető‘; → 2.) ,nagyon ijesztő‘. Az *iszamó* > *iszonyú* jelentése: 1.) ,eleső vagy elejtő‘, ,a nagy ijedségtől, vagy a nagy ijedséggel elejtő‘; → 2.) ,nagyon ijesztő‘.

Igen ám, — mondhatná valaki — de hogyan lehet az *iszamó* > *iszonyú* egyszerre ,eleső is, elejtő is? Úgy, hogy a régi nyelvben a *réttenő* is jelentette azt is, hogy ,*r e t t e n t ő*‘ és az *ijenő* is jelentette azt is, hogy ,*i j e s z t ő*‘. Például: „*Réttenő* ü tanácsjába embéréknek fiai fölétt (KeszthC. 159; KulesC. 152 — XVI. sz.). „Mondjátok Istennek, mely igen *ijenő*“ (KesztC. 159). Amint tehát a mást *réttentő*, *ijesztő* régen lehetett *réttenő*, *ijenő* is, úgy a mást *eliszamító* is lehetett *iszamó* > *iszono* > *iszonyú*.

Az *iszonyú* is emléke az őskori nyelv érzékeltető, képes voltának: belső lelki folyamatot, állapotot az azzal járó külső, látható jelenség nyelvi jelével fejezett ki eredetileg a *rétteg*, *rémül* és *iszamó*. Mikor aztán hangváltozással *iszonyú* lett ez utóbbi szóból, akkor már az *iszonyú*-nak az *iszamik* igével való kapcsolata meg is szűnt a nyelvtudatban.

Már a nyelvtörténetünk előtti időben is volt magyar *-m-* > *-n-* > *-ny-* hangváltozás: ez történt a *kanyaró* esetében (Bárczi: SzófSz.), a *hanyatt* (Mészöly: Nyelvtörténeti Fejtegetések 60) és *cnyém* (Mészöly: MNy. XXIII: 150—4.) esetében is. Már az ősmagyar korban megtörtént az ,ijesztő‘ jelentésű *iszonyú*-nak is

-m- > -n- > -ny- változása s ezáltal az *iszamik* családjából való kiválása.

Bárczi Szófejtő Szótára szerint az *iszonyatos*, *iszonyodik*, *iszonyú* „ismeretlen eredetű töből“ való. Azonban helyesen jegyzi meg Bárczi, hogy: „finnugor származtatása — vö. f. *oksenta*, *hány*, *okádik*‘... egyáltalában nem meggyőző.“

Még csak annyit jegyzek meg, hogy az *isz-am-ni* finnugor eredetű; megfelelője a zürjénben *isz-kéd-ni*, *isz-kolt-ni*, *isz-lal-ni* = hinabrollen, hinabgleiten, rutschen. (Uotila.)

Mészöly Gedeon.

Ursprung des Wortes „iszonyú“ (schauderhaft). Die Bedeutungsgeschichte des ung. *rettentő* (entsetzlich) und *rémitő* (fürchterlich) ist die folgende: jmdn zum Zittern bringendes (= megreszkettető) → jmdn sehr erschreckendes. Das Wort *iszonyú* (schauderhaft) zeigt aber folgende Bedeutungsentwicklung: jmdn auf der Erde zu Fall bringendes bzw. jmdn durch grossen Schreck auf dem Boden zu Fall bringendes → jmdn sehr erschreckendes. Das Wort *iszonyú* aus altem < *iszanyó* < *iszamó* ist ein aus dem alten Zeitwortstamm *iszam-* (= gleitet aus, stolpert, wankt, fällt hin, kommt zu Fall- cf. syrjän. *is-kedni*, *is-koltni*, *is-lalni* = hinabrollen, hinabgleiten, rutschen Uotila) gebildetes nomen verbale.

Die Wörter *rettentő*, *rémitő* und *iszonyú* sind auch Andenken der versinnlichenden, bildhaften Ursprache, nach der innere seelische Vorgänge, Zustände durch die begleitenden, äusseren, sichtbaren Erscheinungen d. h. ihre sprachlichen Zeichen ausgedrückt werden.

A szerb uralomnak a bácskai magyarok nyelvére tett hatása.

(Folytatás).

Megtörtént, hogy több község nevét megváltoztatták, azonban a községek egyike, másika az új névvel nem volt megelégedve, küldöttséget bocsátott az akkor uralmon lévő pártok egyik tekintélyes vezéralakjához és előadta, hogy az új név helyett az ő nevéből óhajtja elnevezni községét. Aminek eredményeként aztán az eredetileg kapott csúfnevet, legtöbbször még csúfabbal kellett felcserélniök. Ilyen eset például: *Torontáltorda* esete. *Torontáltordának* a megszállás első éveiben egyszerűen *Torda* lett a neve, majd az idők folyamán más szerb nevet óhajtottak a tordaiak nyakába varrni, mire a jó tordaiak küldöttségileg keresték fel az akkori közlekedésügyi minisztert, *Vuics Dömötöt*, aki azonnal közbe is lépett, de nem olyan értelemben, ahogy azt a tordaiak szerették volna, azaz nem adatta vissza *Torda* eredeti nevét, hanem saját nevéből *Vuicsévó*-ra (< Vujićevo) kereszteltette el. Egyetlenegy esetet tudok felemlíteni amikor a színmagyar lakosságnak sikerült a számára kijelölt nevet lerázni és eredeti magyar nevét megtartani. *Horgos* község közel a trianoni határhoz szintén új nevet kapott. A horgosiak azonban azzal érveltek, hogy a *Horgos* nevet közel és távolban az ország minden részén, sőt túl az országhatárokon egész Európában, de még a felmutatott fuvarlevelek alapján Amerikában is ismerik jó minőségű és világhíres paprikájáról. Ha tehát a paprikát új név alatt lesznek kénytelenek szállítani, félni lehet, hogy a vásárló közönség a névcseré alapján azt fogja hinni, hogy kijátsszák és gyengébb minőségű paprikát akarnak neki eladni. Köztudomású, mondták a horgosiak, hogy a szegedi paprikáival Magyarország milyen óriási propagandát tud elérni. Vigyáznunk kellene arra, hogy azokon a helyeken, ahol a jugoszláv királyságot a horgosi paprikán keresztül ismerik, ne felejtsek el és esetleg ne partoljanak át Szegedhez. Ez az érv hatott és *Horgos* megtartotta eredeti ősi magyar nevét.

Mindezekkel kapcsolatban a következő dolgokról kell még említést tennem. A színmagyar lakosságú Péterrévét, mint fent említettem *Bácskópétrovószéló*-nak (< Bačko Petrovoselo) nevezték el. Természetes, hogy a péterrévei magyarok magyaros nyelvérzéke felhorkant arra, hogy ők, ha falujukról beszélnek mindig

Bácskópétrovószélót emlegessenek, nehéz volt azt mondani, kérem én *Bácskópétrovószélóról* jövök, vagy *Bácskópétrovószélóra* megyek, vagy *bácskópétrovószélói* vagyok, ezek helyett egy új nevet adtak falujuknak, mely hangalakban rövidebb és kiejtés szempontjából sokkal szájhoz és nyelvhez állóbb volt, mint az a borzalmas *Bácskópétrovószéló*. Péterrévei ember, ha falujáról beszélt, akkor azt mondta: „*pēcëllói* vagyok, *Pēcëllóra* megyek, vagy *Pēcëllóról* jöttem.“ Ez a *Pēcëlló* nemcsak, hogy közhasználatú volt, hanem teljesen kiszorította a *Bácskópétrovószéló* nevet, amely csak a hivatalos aktákon, a postabélyegzőkön szerepelt. A további érdekessége *Pecellónak* az, hogy a szerbek szintén hosszúnak találták a *Bácskópétrovószélót* és ők is állandóan csak *Pēcëllót* emlegettek beszédükben. Tehát a nyelvi folyamat az volt, hogy először *Péterrévét* elnevezték *Bácskópétrovószélónak*, ezt a magyarok megrövidítették *Pétrovószéló* > *Pēcëlló*-ra és ezt a *Pēcëllót* a szerb köznyelv is átvette. Megmaradt azonban mint hivatalos név a maga sérthetetlen elefántesonttornyában a sohasem használt, csak itt-ott leírt *Bačko Petrovoselo*. Hasonló volt az eset az ugyancsak színmagyar lakosságú *Gombos* községgel is. *Gombos* községet a szerbek *Bogojévóra* keresztelték. A magyar nyelvérzék számára nehéz volt azt mondani, hogy *Bogojévóra* megyek, *bogojévói* vagyok, *Bogojévóról* jövök. Tehát alkottak maguknak a *Bogojévóhoz* hasonló, de kiejtésre sokkal alkalmasabb és a magyar nyelvérzéknek sokkal jobban megfelelő új nevet: *Bogoja* alakban. Ez aztán nagyon elterjedt, mert összehasonlíthatatlanul könnyebb volt *Bogojáról* beszélni, *Bogojára* utazni, *bogojai* illetőséget emlegetni. Ezt a községnevet azonban a szerb köznyelv már nem vette át. Ennek okát abban látom, hogy *Bogoja* lakói a Duna mentén nem alkotnak annyira körülzárt kis magyar szigetet, mint a *pēcëllóiak* a Tisza mentén. Tehát az érintkezés a *pēcëllói* magyarok és a környékbeli szerbek között sokkal élénkebb és sokkal nagyobb, mint a *bogojai* magyarok és a tőlük aránylag távolabb lakó szerbek között.

A ma még német katonai megszállás alatt lévő Török Kanizsa nagyközség elnevezésének is igen érdekes a története. Először lefordították szóról szóra azt, ami ebben a névben lefordítható volt. Így lett *Török-Kanizsából* *Turska Kanjiza*, később ezt a nevet megváltoztatták és a török-turska névrész helyett az új jelentésű *nova* szócskát tették. Így lett *Török-Kanizsából* másodszer már *Nova Kanjiza*. Mivel azonban a szerbek szeme előtt állandóan az lebegett, hogy Magyarországon van Nagykanizsa és a magyarok ezt nem tartják idegen névnek, úgy érezték, hogy a Kanizsa túlmagyarosan hangzik, s azt legjobb lesz valamiképpen megváltoztatni. Nem akartak *Nova Kanjiza* helyett egy egészen más nevet adni, de egy hasonló hangulatú és mégis szerb hangzású nevet kerestek számára. Ilyen alapon keresgélve az

észak-szerbiai Knjaževac község mintájára Nova Kanjiža-ból *Novi Kneževac*-ot alkották.

Nagybecskerek névtől *Petrovgrád*ig szintén igen érdekes úton jutottak el. A megszállás első éveiben *Nagybecskerekből*, mint azt munkám első részében megjegyeztem, *Veliki Bečkerek* lett, azaz a lefordítható részét, a *nagy*-ot, lefordították. Ez a név háborítatlanul használatban is volt egészen 1934-ig. 1934-ben aztán néhány sovinizta szerb arról kezdett beszélni, hogy a szláv uralkodók között nagyon sok Péter volt, mégis Petrovgrád-nak Leningráddá való elnevezése által egyetlenegy város sem örökíti meg sem Nagy Péter cár nevét, sem az akkor uralkodó Sándor király apját, a „felszabadító“ Péter-ét, sem a Sándor után következő Péter trónörökösét. Ezért azt javasolták, hogy a szerintük magyarosan hangzó *Becskerek* helyébe a szláv uralkodók között nagyon gyakori Péter névvel *Petrovgrád*-nak nevezzék el. Ennek a tervnek Becskereken majdnem mindenki ellene volt. Ellene voltak természetesen a magyarok és a németek, azonban szólni nem igen mertek. Ellene voltak a szerbek is és azt hozták föl a terv ellen, hogy *Becskerek* mint név, egyáltalában nem magyar hangzású és ha magyar hangzású, akkor ugyanolyan alapon szerb hangzásúnak is ítéltető. Véleményük szerint a *Becskerek* név első része a *becs-* török szó, amely várost jelent. Talán sikerült volna is az eredeti *Veliki Bečkerek* mellett megmaradni, azonban 1934 október 9-én Marseille-ban meggyilkolták Sándor királyt, s az így kialakult légkörben *Becskerek* város képviselőtestülete az új névváltoztatásra vonatkozó indítvány ellen nem mert állást foglalni, mert az egyértelmű lett volna azaz, hogy magukra vonják a hazafiatlanság vádját. Tehát egyhangú határozattal terjesztették fel a belügyminiszterhez az új névváltoztatási határozatot, melyet Belgrád sietve jóvá is hagyott, így lett tehát *Nagybecskerekből Petrovgrád*.

Torontál vármegye nem tért még vissza a csonka hazához, azonban a szerb uralom, ha névleg fönn áll is még, valójában már megszűnt. Bár a német katonai megszállás alatt csak a szerbek nevezik *Nagybecskereket* *Petrovgrádnak*, a magyarok már mindenütt *Nagybecskereknek* mondják, a németek és a német katonai hatóságok pedig *Grossbetschkerek*-nek. De nemcsak *Petrovgrádból* lett ismét *Grossbetschkerek* és *Nagybecskerek*, hanem a Torontál vármegyei összes elszerbesített nevű községek és faluk újra régi nevüket használják. Ma tehát *Nagybecskereknek* tulajdonképpen négy neve van. A mérsékelt szerbek *Veliki Bečkerek*-nek, a hivatalos szerb tényezők *Petrovgradnak*, a németek és a katonai hatóságok *Grossbetschkerek*-nek, míg a magyarok meg rendületlen bizalommal és hittel remélik és hiszik, hogy a régi *Nagybecskerek* végül is győzedelmeskedni fog és városuknak csak egy neve lesz: *Nagybecskerek*. De ebben bízik és hisz nemcsak minden nagybecskereki, hanem minden

torontál vármegyei kis- és nagyközség magyarja, hogy lesz még Mariolanából ismét Zichyfalva, Vujcsevóból végleg Torontáltorda és Begej Szveti Gyurágyból Begaszentgyörgy.

A helységnevek közül természetesen azoknak a helységeknek a szerb nevei voltak leggyakoribbak és legsűrűbben használtak, amelyek lakosságuk száma, kereskedelmük, gyáriparuk és hivatalaik folytán legfontosabbak voltak. Természetes, hogy *Dernye* község szerb neve, *Deronje*, — hogy csak egy példát említsék — nem volt olyan széles körökben használt és ismert, mint pl. Újvidék szerb neve, *Noviszád*, vagy Szabadka szerb neve, *Szubotica*. A nagyobb városok közül Újvidéket még a világháború előtt csak Noviszádnak hívták a szerbek. Ugyancsak hallatszott Szabadka szerb neve még a megszállás előtti időkben is. Ezzel szemben Zombor neve a megszállás előtt is és a megszállás alatt is mindvégig Zombor maradt.

Amikor a második nagy helységnev-szerbesítő mozgalom a harmincas évek elején megindult, Zombor nevét is megpróbálták *Brankovicsévó-ra* (< Brankovićevo) szerbesíteni. A *Brankovics* név a szerb történelemben nagyon sokszor szerepel. A legjelentősebb Brankovics György volt, aki a Hunyadiak idejében élt. A szerb néphit és néprege azt tartja, hogy az 1389. évi rigómezei ütközetet a szerbek csak azért veszítették el, mert Vuk Brankovics a csatából csapatait kivonta és így sorsára hagyta Lázár uralkodó herceget. E miatt a szerbek nagyrésze Brankovicsot árulónak is tartja. Mikor tehát felvetődött az a gondolat, hogy Zombort *Brankovicsévóra* szerbesítsék, a zombori szerbek hevesen elleneztek, mert nem akarták, hogy városukat egy áruló nevére nevezék el. Azt is mondták, hogy a *Szombor* név nem is magyar, hanem szerb eredetű és visszamegy arra az alakra, amelyet még ma is őriz Zágrábhoz közel levő kisvároska *Szambor* (< Samobor). Szerintük *Szombor* ~ *Szambor* jelentése 'csupa fenyő', tehát Zombor város határa valamikor fenyvesekből állott volna és e miatt nevezték el *Szambor*-nak. A zombori városi közgyűlés ezt a magyarázatot elfogadta, s így Zombor megmaradt ha nem is Zombornak, de *Szombornak*. A *Zombor* név megváltoztatása ellen még egy érvük volt a zomboriaknak, hasonló Horgos már említett esetéhez. Horgos esetében az volt az érvelés, hogy a h o r g o s i p a p r i k á t más név alatt a külföld nem fogja vásárolni. Épúgy tartani lehetett attól, hogy a z o m b o r i t ú r ó t sem fogja a külföld keresni, b r a n k o v i c s e v ó i t ú r ó' névvel, pedig z o m b o r i t ú r ó Európa-, sőt világ-szerte kapós volt. Így aztán Zombor neve sem lett *Brankovicsévó*.

Utcanevek.

Akkor, amikor a megszállás alatti utcanevekről írok, természetesen teljességre nem törekedhetem. Hiszen egyetlen városnak,

Szabadkának több mint 300 utcájából mindössze 19 olyan utcanev van, amely némileg a megszállás előtti magyar névre emlékeztet. Többi utcáinak nevei a legtarkább ötletszerűségben sorakoznak egymás mellé, melyek vagy szerb uralkodók, királyok, szobrászok, írók, költők neveiből, vagy valami helyi adottság szerb megnevezéséből, vagy a szerbek egyik-másik kisebbségi élharcosának a nevéből lettek. Tehát akkor, amikor a szerb utcanevekről írok, csak azokról emlékezem meg, amelyek általában véve minden, vagy legalább is majdnem minden megszállott területi városban és községben megvoltak.

Volt minden városban és minden faluban Péter királyról elnevezett utca, melyet a magyarok is úgy emlegettek mint *ulica Krája Pëtra*-t (< *ulica Kralja Petra*). Mindenütt volt *ulica Krája Alëkszandra* (< *ulica Kralja Aleksandra*), *ulica Prësztolonaszlëdnika Pëtra* (< *ulica Prestolonaslednika Petra*), ezt az utcanevet azonban nagyon gyakorlott szerbül beszélő magyar ember is, ha tehette, elkerülte beszédében, mert a kiejtése a magyar nyelvet szinte kerékhetörte. Volt *ulica Cãra Dusãna* (< *ulica Cara Dušana*), *Zmáj Jovina ulica* (< *Zmaj Jovina ulica*); ez utóbbit Zmáj Jován Jovánovicsról, a nagy szerb költőről, Arany és Jókai hívérrel nevezték el. Aranyék azonban Zmáj Jován Jovánovicsot *Jovánovics Jánosnak* ismerték, mert a *Zmáj*, azaz 'sárkány' melléknevet, a *Zmaj* című satirikus hetilapja után csak később kapta.

Neveztek el utcát a szerbek nagyobb jugoszláviai városokról is, azonban tudnunk kell azt is, hogy az *ulica* 'utca' szó mellett még az 'út' jelentésű *pút* szóval is jelöltek utcát. Így pl. volt *Bëogrãdszki pút* (< *Beogradski put*) és *Zãgrëbãcska ulica* (< *Zagrebačka ulica*).

Neveztek el utcát, vagy teret, ugyancsak szinte minden délvidéki helységben *Cirill és Mëtód* apostolokról is. Pl. a szabadkai Teréz-teret a megszállás alatt *Tÿg Szvëtog Tyirila i Mëtódnak* (< *Trg Svetog Ćirila i Metoda*) nevezték. Általában véve az utcaneveknél megfigyelhető, hogy ha *ulicának* neveztek egy utcát, tekintettel arra, hogy az *ulica* szó nőnemű, mindig a *-ska* melléknévképzővel képezték a szóbanforgó névből, vagy fogalomból utcanevet. Ha az elnevezett utcát az 'út' jelentésű *pút*-tal jelölték akkor *-ski* melléknévképző járult a névhez. A szerb grammatika szabályainak megfelelően természetesen nemcsak ezekkel a melléknévképzőkkel képezték utcaneveket, hanem az *-ov*, *-ev* birtokosra mutató képzővel is, pl. *Karagyorgyëv tÿg* (< *Karadjordjev trg*) vagy *Maszarikova ulica* (< *Masarikova ulica*). A *Maszarikova* -a végződése ebben az utcanevben természetesen a nőnemű *ulica* szó miatt járult hozzá a névhez. Ha azonban az utcát a *put* szóval jelölték és ha a név valamely térnek volt a neve, akkor tekintettel arra, hogy a *put* és *tÿg* szavak himnemenyek, nem

kívántak még egy nőnemre mutató *-a* végződést.

Ha a fentemlített *ulica Krája Alëkszàndra*, vagy *ulica Cára Dusàna* féle szerkezetek elemzésével foglalkozunk, meg kell jegyezni, hogy ezekben a szerkezetekben a nevek genitivusban vannak és szóról szóra magyarra fordítva a felhozott példákban annyit jelentenek, mint „Sándor királynak az utcája”, „Dusán cárnak az utcája”. A magyarok ezeket a szerkezeteket nem igen értették, csak szolgálailag eltanulták. A megszállás utolsó éveiben, amikor az iskolákból kikerülő fiatalság már tökéletesen beszélt a szerb nyelvet, akkor kezdett az előtt az efféle szerkezet tudatossá válni, a tömegek előtt továbbra is ismeretlen maradt, hogy miért hívják az utcákat *ulica Gënràlá Nédicsà-nak* (< *ulica Generala Nedića*), vagy *Bëogràdszki pút-nak* és nagyon sokszor a nőnemű *ulica* szónál himnemű végződést, viszont a himnemű *pút* és *trg* szavaknál nőnemű végződést használtak.

Hogy a magyar nyelvérzék mennyire küzdött ezekkel az utcanevekkel és mennyire nem tudott megbirkózni az egyes borzasztó hosszúra nyúlt és még raghalmozással meghosszabbított és a kiejtésre megnehezített szavakkal, arra egy ragyogó példát jegyeztem fel. Egyik munkatársam egy közjegyzői irodában dolgozott, Egyik ügyfelüket hivalták, hogy jöjjön be ügyének elintézésére. A címét az illető helytelenül diktálta be és ezért a posta csak nehezen találta meg. Majdnem mindegyik kerületben nyomoztak utána. Mikor aztán végre megjelent, megkérdezték tőle, hogy tulajdonképpen hol lakik, hogy máskor ilyen eset elő ne adódhassék. Legnagyobb csodálkozásukra a már idősebb magyar néni kijelentette, hogy az *Éva ulicá-ban* lakik. Tekintettel arra, hogy ilyen nevű utca a megszállás alatt nem volt, tovább kérdezősködtek nála, hogy merre van az az *Éva ulica*. Amikor pontosan leírta, hogy hol van az az utca, rájöttek, hogy a *Szìjènkijëvityëva* (< *Sijenkijevićeva*) utcáról van szó, de az az öreg néninek kiejthetetlen volt. Tehát egész egyszerűen képzelmek-mechanikai tökéletlenség egyik ragyogó példájaként hasonlóan az egyszerű huszárhoz, aki *Lichtenstein* herceg nevét *Lik Istvánnak* és *Rottenthal* báró nevét *Rót Antalnak* mondta, ő a *Szìjènkijëvityëvát*, *Szìjènkijëvityëvának* analizálta és abból a számára sokkal könnyebben kiejthető *Évát* használta és az egész elülső részét az utcanévnek a postásokra bízta.

Az Évával kapcsolatban más baj is volt. A szerb-horvát nyelvben, sőt általában a szláv nyelvekben a családnevekből *-ova*, *-eva* képzővel képeznek külön nevet a család leánytagjai számára. Tehát a Stanić-család leánysarját *Stanićeva* névvel is nevezhették, hasonlóképpen Marušić > *Marušićeva*, Bogdan > *Bogdanova* stb. Megtörtént, hogy a szabadkai anyakönyvi hivatal egyik magyar tisztviselője, amikor *Perši* névre gondolva az egyik Persi lány, azaz *Peršijeva* keresztlevelet kérték tőle, a fél

nagy csodálkozására *Persi Éva* névre szóló keresztlevelet akart kiadni.

Vezeték- és keresztnév.

A szerb vezetékneveknek a magyar nyelvre való hatása nem nagy. A magyarok általában véve két csoportba sorolták be a szerb vezetékneveket. Voltak számukra kiejthető nevek, amelyeket minden további nélkül és hibátlanul használtak és voltak olyanok, amelyeknek pontos kiejtése számukra megoldhatatlan feladat volt, azzal nem is kísérleteztek, mert vagy az illető megsértődött, vagy pedig a jelenlevők kinevették. Természetes, hogy a megszállás későbbi éveiben mindjobban és jobban megtanultuk kiejteni a szerb vezetékneveket is és így azok a kétségtelesen mulatságos és gúnyos ferdítések, amelyek az első években a szerb vezetéknevekkel kapcsolatban a magyar nyelvben elterjedtek, már mind a feledés homályába merültek. Az a néhány ferdítés, amelyet fel tudtam jegyezni, nem is annyira a városi köznyelvből, mint inkább a nép nyelvéből került hozzám és ennek megfelelően az elterjedettsége is csak egyes vidékekre korlátozódott. Így pl. Zenta és környéke a zentai főszolgabíró, akinek neve *Mikosevics* volt, talán azért, mert szerették, vagy mert haragudtak rá, *Misókocsis*-nak nevezték. Egy szabadkai magyar néni ke egy *Tyityity* nevű ügyvédet, aki őt panasza szerint rosszul képviselte perében, mindig csak *Hicsik*-nek nevezett. Ezt aztán több magyar család is átvette, de nem is dicsekedhetett *Hicsik* ügyvéd úr azzal, hogy sok magyar kliense volt. Egy gimnáziumi tanárt *Csemerikics*-nek hívták, akitől a szülők csömört kapva *Csömöríkics*-nek neveztek. A *Kangrga* név is elég gyakori volt és a *Kangrga* család nőtagjait nagy leleményességgel a magyarok *nöstény grgák*-nak nevezték.

A keresztnév jelentősége tulajdonképpen abban van, hogy az üzletek felírataiban és minden utcára kiakasztott táblán csakis az illetők keresztnéveinek a szerb alakját volt szabad használni. Ez az oka annak, hogy *Antal* helyett *Antun*, *András* helyett *Andrija*, *György* helyett *Djordje*, *Jakab* helyett *Jakob*, *Erzsébet* helyett *Jelisaveta*, *János* helyett *Jovan*, *József* helyett *Josif*, *Gyula* helyett *Julije*, *Mátyás* helyett *Matija*, *Mihály* helyett *Mihajlo*, *Miklós* helyett *Nikola*, *Pál* helyett *Pawle*, *István* helyett *Stevan* volt található még a legmagyarabb városok cégtábláin és minden más üzleti nyomtatványain is. Eleinte a szerbek nagyon szigorúan vették azt, hogy a magyar neveket a megfelelő szerb nevekkal helyettesítsék. Ha a régi gimnáziumi értesítőket, vagy más hivatalos kiadványokat nézzük, akkor ilyen csodabogarakat is találhatunk *Kalmár Karlo*, *Kasziba Petár*, *Király Mihájló*, *Kovács Nikola*, *Mélykúti Mirkó*, stb. Később azonban a

szerbek rájöttek arra, hogy vannak olyan vezetéknevek is, amelyeknél, ha az eredeti magyar keresztnevet alkalmazták, akkor egész pontosan kitudnik az, hogy az illető magyar és ez a megkülönböztetés intézkedéseik során nekik könnyítést jelent. Mert ha egy *Dánielkovic*s mellé az *Alekszandar* nevet írják, akkor megtörténhet az a tévedés, hogy valódi szerbnek nézik és talán érdemein felül részesül valamilyen kedvezményben, vagy előnyben. Voltak akik nagyon vigyáztak a későbbi években, hogy az idegen nevű magyaroknál a keresztneveket az illetők bemondása, vagy keresztlevelében feltüntetett név szerint írják. *Dánielkovic Sándor* éppen a *Sándor* név miatt biztos volt minden szerb előtt, hogy magyar. Ez különösen a harmincas évek végén kezdett terjedni, úgy hogy ezekből az évekből már kimutathatunk *Jeges Sándorokat*, *Tancsik Lászlókat*, *Bedzsula Lajosokat* és mellettük *Krausz Lyudevitet*. Ezt az elvet azonban következetesen sohasem vitték keresztül, mert mindig voltak olyanok, akiknek a túlfűtött nacionalizmusa a szerb szempontból feltétlenül helyes elvet is mellőzte és mégis az eredeti elgondolás szerint a magyar keresztnevek szerb alakjait használtatta és használta.

A tisztán szerb eredetű keresztnevekről nincs megjegyezni valóm. Ezeknek egyikét-másikát, mint azt már munkám bevezetésében említettem, elferdítették és kigúnyolták, v. ö. *Bogolyúb* > *Bagolylúd*. De ezek is csak szórványosak voltak és sohasem terjedtek el. Megtörtént magyar társaságban, hogy ha a társaság valamelyik tagja szerbül kezdett beszélni, vagy szerb kijelentéseket tett, akkor rászóltak: Ugyan hallgass, te *Csēdomir*, vagy *Dragomir*, vagy ha nő volt, te *Dobrila*, vagy *Radmila*. De ezek mint fent említettem, csak szórványosak voltak.

Egyesületek nevei.

Sem sportegyesület, sem kulturegyesület a megszállás alatt nem viselhette a régi magyar nevét. Az uralomváltozás után minden egyesület kénytelen volt az alapszabályait a szerb törvényeknek megfelelően átalakítani és az új alapszabályok szerint szerb nevet választani. Társadalmi egyesületekről szölvva mindössze néhány nevet említhetünk csak meg, mert aránylag nagyon kevés kulturegyesület menthette meg nevét, tradícióit és szervezeteit. A szabadkai Népkör nevét le kellett fordítani és hivatalosan mint *Pucski Krúg* (< Pučki Krug) szerepelt, ami pontos fordítása a magyar Népkörnek. A Népkört természetesen gyakran zaklatták és háromszor be is tiltották. A harmadik betiltás után csak úgy kapott engedélyt, ha a régi Népkör-nevet megváltoztatja és új név alatt új alapszabályokkal kezd működni. Ekkor vette fel a Magyar Olvasókör nevet, amely szerbül,

hivatalosan *Magyarszka Csitaonica* (< Madžarska Čitaonica) volt. A nagybecskereki Magyar Közművelődési Egyesület hasonlóképpen sokat szenvedett. Nevét szerbre fordítva kellett használni: *Magyarszko Kulturno Društvo* (< Madžarsko Kulturno Društvo) alakban. Különösen akkor zaklatták, amikor országos szervezetté akarták fejleszteni és minden faluban, városban megszervezték a fiókjait. Ekkor egy alapszabálybeli mulasztásra hivatkozva betiltották és az újból való megnyitása csak igen nehezen sikerült, de jelentősége ekkor már egészen más volt, mert a felszabadulás előtti esztendőben végre sikerült kiharcolni, hogy engedélyezzék a Magyar Közművelődési Szövetséget *Magyarszki Kulturni Szávez* (< Madžarski Kulturni Savez) néven, mely aztán országos jellegű lévén, mindenütt megalkothatta a maga fiókjait. Ez volt az összes magyar kultúregyesületek csúcsszervezete. A felszabadulás után a nevét Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetségre változtatta, ma már közel 300 ezer tagja van és jelentősége napról napra növekszik.

A falusi olvasóköri és egyesületek csak mint *csitaonicá-k* (< čitaonica) 'olvasó' és *udruženjé-k* (< udruženje) 'egyesülés' szerepeltek. A dalárdák neve mindenütt *pěvackó drústvó* (< pevačko društvo) 'dal-egyesület' volt.

Egész külön fejezetet kell, hogy szenteljünk a sportegyesületeknek, amelyek gombamódra szaporodtak el és minden kisebb nagyobb faluban működtek. Ezek az egyesületek a nevüket hősök, uralkodók, vagy elvont fogalmak szerb nevééről, esetleg hosszú nevüknek a rövidítéséből kapták. A leggyakoribb név volt az állam neve *Jugoszlávia*. Nem volt a jugoszláv királyságnak olyan része, ahol ne működött volna legalább féltucat *Jugoszlávia* nevű sportegyesület. Legjelentősebb volt természetesen a belgrádi *Jugoszlávia*, de magyar területeken is működött néhány *Jugoszlávia*. Ennek egyik változata volt a *Jugoszlavěn* (< Jugosloven, 'délsláv', amely szintén sokszor fordult elő. Ezt a nevet a hatóságok nagyon kedvelték és ahol csak lehetett az alakuló egyesületeknek ajánlották. Hasonlóképpen nagyon sűrűn hallott és használt név volt a *Gragyanszki* (< Gradjanski) 'polgári' is. De sok egyesületet neveztek el a rigómezei csata hősről *Obilics-ról* (< Obilić) is. Sok *Szlávia* (< Slavija), több *Karagyorggyé* (< Karadjordje) 'a dinasztia neve', *Jédinsztvó* (< Jedinstvo) 'egység', *Rádnicski* (< Radnički) 'munkás' (t. i. egyesület), *Vojvodina* (< Vojvodina) 'Vajdaság', *Szloga* (< Sloga) 'egyetértés', *Naprédák* (< Napredak) 'haladás' stb. szerepelt a különböző sportok bajnoki táblázatain. Ezek a nevek közhasználatúak voltak a magyar beszédben is, annak ellenére, hogy a jelentésüket a magyar tömegek nem ismerték. A rövidített nevek közül sűrűn használták a *Zsélyžnicski Atléticski Klub* (< Željeznički Atletički Klub) 'Vasutas Atléta Klub' kezdőbetűiből alkotott *ZsAK* nevet,

és a *Szaboticko Atlëticsko Nogometno Drústvo* (< Subotičko Atletičko Nogometno Društvo) 'Szabadkai Atléta Labdarúgó Egyesület' kezdőbetűiből alkotott nevet a SzAND-ot.

Az apatiniak labdarúgó csapata *Tri Zvezde* néven működött. A magyarok azonban *Tri Zvezda* (< Tri Zvezde) 'három csillag' néven emlegették, mert azt még valahogy megtanulták, hogy a 'csillag szerbül *zvezda*, de azt a nyelvtani finomságot, hogy a 'három' jelentésű *tri* után genitivusi *zvezde* alakot kell használni, sohasem tanulták meg.

Összefoglalás.

A nyelv folyton változik. De ez a változás nem egyforma a nyelvterület minden részén. (V. ö. Horger: A nyelvtudomány alapelvei, 222. §.) Földrajzi adottságok vagy politikai határok egészen más irányú fejlődés okai lehetnek. Sajnos a szerb megszállás is egy ilyen ok. A magyar nyelvterület egy része a szerb nyelv hatása alá került, a magyar nyelvbe idegen, szerb elemek kerültek egyrészt kölcsönszavak alakjában, amelyeket igyekeztem csoportokra osztva felsorolni, másrészt idegen hangok alakjában.

A figyelmes olvasó az eddigi megjegyzésekből észrevehette, hogy a szerb nyelv hangjai között vannak olyanok, amelyeknek a kiejtése a magyar artikulációs bázis számára szokatlan. Ha valaki idegen nyelvet tanul, azt rendszerint a maga artikulációs bázisa alapján tanulja meg és annak megfelelően ejti ki a megtanulandó nyelv hangjait. A szerb, ha magyarul, vagy németül tanul, állandóan az *ö* és *ü* hangok kiejtésével küzd, mert ezek a hangok a szerb nyelvben nincsenek meg, tehát a szerb artikulációs bázis alapján ezeket kiejteni nem tudja. Amikor a megszállás alatti magyarok az első szerb szavakat tanulták, természetesen a magyar artikulációs bázis alapján ejtették ki a szerb hangokat és ennek megfelelően, ha egy hangra nem volt dispoziójuk, akkor helyettesítették azzal a hanggal, amelynek kiejtése legközelebb állott a kiejtendő szerb hanghoz. A magyar nyelvben az illabiális *á* rövid párja nem használatos, viszont ez a hang a szerb nyelvben igen gyakori. A szerbül tanuló magyar tehát, ha az illabiális *á* rövid párját, az *ü* hangot kellett ejteni, legtöbbször vagy labiális *a* hanggal, vagy illabiális, de hosszú *á*-val pótolta. A magyar nyelvben valamikor igen gyakori *ly* hang helyett a magyar nyelvterület legnagyobb részén ma már csak *j* hangot ejtünk. A szerb nyelvben az *ly* hang nagyon gyakori, de éppen azért, mert a magyar artikulációs bázis a *ly* hangra nem volt felkészülve, hosszú éveken át aránylag szerbül folyékonyan beszélők is sorozatosan *j* hangot ejtettek a *ly* hang helyett. A magyar nyelvben a *r* hangnak nincs szótagképző ere-

je. A *r* mint magánhangzó a magyar nyelvben ismeretlen és a magyar artikulációs bázis számára kiejtés tekintetében megoldhatatlan föladat. A megszállás első éveiben ennek megfelelően mindazokat a szavakat, ahol a *r* hang szótagképző volt, csak ejtéskönnyítővel tudtuk kiejteni. V. ö. *srpski* > *szerpszki*, *država* > *derzsava*, *trgovac* > *tergovác* stb. A magyar nyelvterület egyes részein a közép *ě* hangot nem ismerik. A szerb nyelvben a közép *ě* sokkal nagyobb szerepet játszik, mint azt az első pillanatban az ember gondolná. Természetes, hogy a megszállás első éveiben ilyen finomságokra nem figyeltek és a magyar artikulációs bázis alapján azok a magyarok, akik a közép *ě* hangot a magyar beszédben sem ejtik, a szerb nyelvben a közép *ě* hang helyett vagy nyílt *e* hangot, vagy hosszú, zárt *é* hangot ejtettek.

(Folytatása következik)

Bogner József.

Az „Ó-magyar Mária-siralom“ betűjének értelmére vezérlő kalauz.

(4-ik közlemény)

Az Ó-magyar Mária-siralomhoz magyarázó jegyzetek

ozuk (2)

Kiejtése: *oszuk*, ebből lett *o* > *a* és *u* > *o* hangváltozással a mai *aszok*. Ez az ige a régi nyelvben iktelen volt: *asz*, nem pedig *aszik*. Megfelelője megvan a vogulban és az osztyákban is, ugyanavval a jelentéssel és a magyarnak szabályosan megfelelő hangalakkal. Szabályos hangmegfelelés az, hogy a vogulban *t*-vel kezdődik ugyanaz a szó, más finnugor nyelvben *sz*-szel, a magyarban pedig magánhangzóval, elveszvéen a szókezdő mássalhangzó. Példák:

finn: <i>szükszű</i> (syksy)	vog.: <i>tüksz</i>	magy.: <i>ősz</i>
finn: <i>szüli</i> (syli)	vog.: <i>tel</i>	magy.: <i>öl</i> (nom.)
finn: <i>szuoni</i> (suoni)	vog.: <i>tán</i>	magy.: <i>in</i>
votty. <i>szēr</i>	vog.: <i>tér</i>	magy.: <i>ér</i> (nom.)
oszty.: <i>szórész</i>	vog.: <i>tórész</i>	magy.: <i>arasz</i>
oszty.: <i>szosz-</i>	vog.: <i>tosz-</i>	magy.: <i>asz(ik)</i> < <i>osz</i>

Az *asz(ik)* ige tehát eredeti szókinésünkhöz tartozik, még az ugor korból való.

epedek (3)

Az *eped* ígéről Bárzsi Szófejtő Szótára Melich-Gombocz Etymologiai Szótára nyomán ezt írja: „... ismeretlen eredetű tőből. Arra lehetne gondolni, hogy talán az *apad*, *apaszt* magashangú párja.“ A magyar nyelvnek jelentéstana azonban rávezet bennünket arra, hogy az *eped*, *epeszt* és a régi *epeség* *epedség* szó mind az *epe* szó eredeti tőalakjának más-más képzős származéka.

Színeket, ízeket a megfelelő színű, ízű tárgyak nevével jelöltek meg a régi emberek.

A *vörös* < *vērēs* (< XVI. sz. *vērēs* = rot) szint a *vér* nevével, vagy annak képzős származékával jelölik a finnugor nyelv

vek. A *Jakó* szó a *fa* származéka. A vogul a ,vörös'-et ,vér'-nek, a ,fehér'-et ,jég'-nek mondja. A magyar *derül* a *dér*-ből lett. Mint van *vérés* (< *vérés*), van *hamvas* és *szédérjés* is. Az *arany*, a *holló* jelenti azt is, hogy olyan színű. Van és volt *rózsaszín*, *vio-laszín*, *méggyszín*, *galambszín*, *égszín* stb.

Nemcsak azt mondjuk — *színet* nézve —, hogy: ,*vér*-alma', hanem *ízéről* azt is, hogy: ,*bor-körte*', ,*borizú* alma', ,*bor*-alma'. A *savanyú* eredetileg azt jelentette, hogy ,*só-szerű*' azaz ,*só-ízű*'. Az édeset ,*méz-ízű*'-nek emlegetjük, az édes szőlő egyik nemét *mézes*-nek nevezzük.

És ami *keserű*, az olyan *keserű*, mint — az *epe* (más nyelvben is, magunkéban is): „És légyen tikéztetek *eppe*“ (= *epe*) „és *keserűség*-szülő (= *szülő*) gyökér“ (XVI. sz. JordC. 264) ~ *et sit inter vos radix germinans fel et amaritudinem*. Mos. V: XXIX: 18. „*Ú* szélük“ (=szőlőjük) „mérge*s eppe-szélő*“ (=e*pe*-szőlő) „és *keserves szélő-görz*d“ (XVI. sz. KulcsC. 284) ~ *uva eorum uva fellis et botri amarissimi*. Mos. V: 28.

Csefko Gyula írja: „Égészen mindennapi dolog, hogy valami *keserű*ről azt állítjuk, hogy *epe*. 'Egy *epe* a szám', mondja a gyomrarontott ember, ha *keserű* a szájaíze. Nemrégiben hallottam ezt a *keserves* felsóhajtást: 'Hej, édes élet, de tele vagy *epével* [keserűséggel]!' A *keservesen* panaszzkodó emberről is szokták azt mondani, hogy csupa *epe* a beszéde.“ (MNy. XXVII: 143—4.)

Mivel az *epe* ,*keserű*'-t jelentett, az *epeség* jelentése ,*keserűség*' volt: „Kérek azon, Uram Jézus, emléközzél még at-té szí-lédnek“ (=szü-lődnek) „minden *keserűségéről* és *epeségéről*, kiket az keresztfa alatt állván, ú kegyes anyui szívében nagy buzgó-ságos *keserűséggel* szenvede téérötted (XVI. NagyszC. 137); Mi-némű *keserűségős epesége* volt az keresztfa alatt állásakoron“ (NagyszC. 113).

A ,*keserűség*' nemcsak *epeség* volt, hanem *epedség* is (olyan képzés ez, mint *fáradtság*): „Éjjeli s nappali s iralmival ruháját és nyoszolyúját áztattya, annyira, hogy *keserűség* és szívbeli *epedség* orcáját meghervasztja“ (XVII. sz. Toln. NySz.)

Hogy a *szomjúság* vagy *hőség* *elepeszt* valakit, azt régen úgy is mondták, hogy *keseríti*, *kesergeti*: „Nappal a *hévtség* *kesergetett* és éjjel a *hidegség*“ (XVI. sz. Helt. Bibl. I. P. 3). Az *eped* tehát a *keserű epe* származéka lévén, azt jelentette eredetileg, hogy ,*keserődik*', *keserög*': „Én szívem *eleped* öröla való *keserűségömről* (XVI. sz. DebrC. 611).

Tehát: „*búol* ... *epedék*“ = ,*búval* *epedék*' = ,*búval* v. *búhan* v. *bútól* *keseredem* v. *kesergek*'.

Az *epe* szó finnugor eredetű. Ugyanolyan szóeleji hangmegfelelést tapasztalunk az *epe* esetében is, mint az *asz*(ik)-ében, tudniillik a megfelelő szó a vogulban *t*-vel kezdődik: *tép*, a finnben *sz*-szel: *száppi* (finn helyesírással: *sappi*).

Azok a finnugor eredetű szavak, melyek a magyarban és vogulban (s több más finnugor nyelvben) ma mássalhangzóval végződnek, eredetileg arra következő rövid magánhangzóval végződtek. Ez a rövid magánhangzó megvan még ma is a finn szavak nominativusában, de a megfelelő magyar szavaknak csupán suffixumok előtti teljesebb tövükön van meg. Például: finn *szükszű* (syksy) ~ magy. *ősz*, *őszö-n*; finn *szüli* (syli) ~ magy. *öl*, *öle-s*; finn *szuoni* (suoni) ~ magy. *in*, *ina-t*; finn *keszi* (käsi) ~ magy. *kéz*, *keze-m*; finn *szilme* (silmä) ~ magy. *szēm*, *szēmē-d*; f. *kälä* (kala) ~ m. *hal*, *hala-k*, stb. Mindebből az következik, hogy a finn *szüppi* (sappi) alak magyar megfelelőjéül nem *epe*, hanem **ep* alakot várhatnánk, aminthogy annak vogul megfelelője is a nominativusban már nem magánhangzón, hanem *p-n* végződik: *tēp*.

Melich azonban megfejtette a magyar *epe* szó végső *-e* hangjának eredetét (MNy. XI: 361—2). Rámutatott arra, hogy a testrésznemek személyragosan szoktak forogni nyelvünkben, s így többel megesett, hogy személyragos alakjuk kiszorította az eredetibb, személyragtalan nominativusi alakot, s az újabb nominativusi alakban a személyrag eredeti értéke elhomályosult. Az átváltozást mutató magyar nyelvemlékek bizonyítják, hogy a *zúzza* eredetileg csak *zúz* volt, s így személyragozták: „az én *zúzom*”, „a te *zúzod*”, „az ő *zúza*” — s az utóbbiból lett a mai értelmű, köznyelvünkben már birtokviszonyt nem éreztető *zúzza* szó, melynek személyragos alakját már így mondjuk: *zúzzája*. Egykor, az **ep* nominativus idejében, így személyragozták az **ep*-et: „az én **epēm*”, „a te **epēd*”, „az ő **epe*” — s ez utóbbiból lett a mai értelmű *epe*, melynek személyragos alakját már így mondjuk: *epéje*.

Így már láthatjuk, hogy az *epe* alakot megelőző **ep* főalakból származott az *ep-eség* (vö. *fél*: *fel-eség*) s az *ep-ed* (vö. *genny*: *gennyed*) stb.

Páriz-Pápai a *bü*-val kapcsolatban nemcsak azt a szólást jegyzi föl, melynek igéje *epedni*, hanem azt is, melynek igéje *el-aszni*: tehát századokat megélt régi magyar szólás volt a *„bü-val aszni, epedni*”. Páriz-Pápaiban az *aszik*-kal szólássá kapcsolt *bü* az „intabesco” igével kapcsolatban lévő „*dolor*”-nak felel meg: tehát az ÓMS. „*büol oszuk, epedék*” sora a Planctus e sorának fordítása: „*crucior dolore*”. Az „*aszok, epedék*” a magyar *stylus*-ra jellemzően, rokonértelmű két ige párosításával, a cselekvés, állapot folytonosságát érzékelteti. Mária lelki állapotját kifejezőbben jeleníti meg a páros „*oszuk, epedék*”, mint a magában lévő „*crucior*”.

(Folytatása következik)

Mészöly Gedeon.

Adalékok a székely „festékes” múltjából.

Az alábbi adatok — bár aránylag fiatalok a székely „festékes” feltehető nagy múltjához¹⁾ viszonyítva, — nem annyira e népi művészkedés korára, mint inkább előfordulására, s az ilyenféle munkák egyházi használatára szolgálnak adalékkul. E feljegyzések az erdélyi unitárius templomok egyházlátogatási jegyzőkönyveiben maradtak fenn,²⁾ s a XVIII. század végéről valók.

A leltározók minden esetben különbséget tesznek „török” — azaz kisázsiai csomózott — és „festékes”, vagy „székely” szőnyeg között. „Egy jó és nagy szép török, és más, ugyan egy székely szőnyegek” mondja az egyik (Sinfalva, 1788), két esetben pedig külön címfelirat alatt sorolja fel a leltár ezeket. Sepsiszentiván és Laborfalva egyházi ingóinak közös leltárában ezt olvassuk „Festékes” címfelirat alatt: „Csak egy vagyon, az Ur asztalára való, két szélyből álló lévén; veres, sárga, fekete, fejér és kék pántlikázással és a két vége rojtos.” E leírás kétségtelenné teszi, hogy a székely „festékes” ezidőtájt is olyan lehetett, mint amilyennek ma, a közelmúltban növényi festőanyagokkal készült, s inkább csak muzeumokban, mint népi használatban fennmaradt példányai nyomán ismerjük. Az a megjegyzés, hogy „két szélyből álló”, arra vonatkozik, hogy két részarányos darabot egymással szembefordítanak, s így varrják őket össze, hogy egyik a másíknak tükörképe legyen, amint ez ma is szokásos. A „pántlikázás” egy bizonyosfajta szövés minta neve, valószínűleg azé a csíkozásé (sávozásé), amely úgyszólván sohasem hiányzik a „festékes” mintázatából. „Pántlikás formára” (mintára) szőtt abrosz és asztalkeskenő Erdélyben már a XVIII. század első felében is szokásos volt,³⁾ ezt a szövés mintát tehát a vászonféle díszítésére is használták s használják ilyen elnevezéssel ma is. Őt szín alkalmazásával a ma ismert példányokon csak ritkán találkozunk, különösen a fekete az, mely igen gyé-

1) Viski Károly: *Székely szőnyegek*. A Magyar Népművészet Kinccsestára. Budapest, 1928. bevezető szövegében.

2) Ezekre az adatokra Kelemen Lajos hívta fel figyelmemet, ugyanő volt szíves őket számomra künásoltatni és közléste átengedni, amiért ehelyütt mondok köszönetet.

3) L. ehhez: Erdélyi Múzeum, XLV. kötet, 124. l.

ren szerepel. A két vég rojttal való diszítését nyilván a két keskenyebb szél mentén hajtották végre. *Viski* szerint⁴⁾ erre a célra külön, csíkozott sávot szőnek s ezt kirojtozván, utólag varrják a szőnyegre.

Sepsi-Köröspatak 1789-ben összeírt egyházi ingói közt „*Festékesek*“ címfelirat alatt három ilyen szőnyegről olvasunk: „1. *Egy külömb külömb féle festékkal és csillagokkal szőtt, a szegélyein rostos festékes, melyel a cathedra takartatott bé Veres Boritza adományá. 2. Más, rongyallott a pap ülő-széke az Oratóriumba beborítatott véle. 3. Külömb-külömb féle veres, fekete és sárga színnel szőtt festékes, amelyet ez előtt in Ao 1786 a néhai tit-esperes Mihály István Ur relictája, Menyhárt Susánna asszony conferált.*“ A csillagok, amelyeket a leltár említ, bizonyára azok az élükre állított, fogazottszerű négyszögek, amelyek csaknem minden székely festékes mintázatában előfordulnak, kisebb vagy nagyobb méretben, egymagukban vagy csoportosan. Ez a szőnyeg, úgy látszik, köröskörül rojtos volt, mint ahogy a maiak között is találunk ilyen példányokat.

Kétségtelenül a székely festékesek csoportjába kell sorolnunk — leírásuk alapján — azokat a szőnyegeket is, amelyről Szind egyházközségének leltára így emlékezik meg 1788-ban: „*Egy elegyes szövésű, tarka, csillagos szőnyeg, a templombeli asztalon. Két csegezi szőnyeg, a papság házánál.*“ Ugyancsak csegezi szőnyegekről ad számot Túr község ugyanazon évben felvett egyházi ingóinak lajstroma is: „*Vadnak 3 csegezi szőnyegek, de mind haszontalanak. Egy csegezi, körül rojtos szőnyeg, áll a prédikáló széken.*“ Ezek a csegezi szőnyegek bizonyára ugyanolyan gyapjúból szőtt székely festékesek voltak, mint aminőkről a többi adat szól, hiszen a nevezett községben még most is készítenek ilyeneket; a környéken helyi, különleges mintázata vagy színezése révén válhatott ismeretessé. Úgy látszik tehát, hogy a székely festékes típusváltozatai között is voltak — mint ahogy hímzéseinkben, vászonszöttéseinkben napjainkig vannak — helyi jellegűek, amelyeket a környék egy-egy község, vagy vidék sajátos típusának ismer. A tordamegyei (ma tordaranyosmegyei) Túr és Szind lakosai is így különböztették meg a közeli aranyosszéki Csegezen készült festékeseket.

Palotay Gertrud

⁴⁾ l. m.

Egy mezőségi nemes udvarház.

1716-ban „néhai nyztes Also Szováthi Radák András nemes Kolos megyei Also Szováthi portiojának conscriptioja“ vált szükségessé, mert a birtokrész Radák újból férjhez ment özvegyének, Jeddi Sára asszonynak kezéből kifizetetlen adóssága fejében „által ment és által adatott Mlgos Groff Losonczy Bánffy György Uram Eö Nga kezeiben.“

A leltározó összeírásból, amelyet a gr. Bánffy családnak az Erdélyi Múzeum által őrzött levéltárában találtam, különös figyelmet érdemel az udvarház részletes ismertetése.

Nem valami kitünő állapotban levő építményekről van szó. Elhanyagolt gazdaság volt az már 1716 áprilisában. Egyébként szűkre fogott igények kielégítését célozta még új korában is. Kaszáltnak igazán nem lehet elképzelni, hanem csak a most ott élő módosabb gazdák házastelkéhez hasonlítani. Amolyan öreg parasztépítményekhez. Kő, fa kevés van arrafelé, ezért, — ha csak nem volt különösen gazdag, a nemes ember is összehúzta magát. Radák András az úri birtokosok közé tartozott s ha talán nem Alsó Szováton töltötte is ideje javát, ez mégiscsak fontos körülmény az idő, hely, társadalmi állás és a lakóház egybevetésénél.

A község birtokviszonyairól 1857-ben készült Protocoll adatai szerint még száznegyvenegy évvel később sem terjedt nagyobbra négy lakrésznél az ottani úri birtokosok háza. Különben más magyar vidékeken is hasonlóan szerény igények mutatkoznak. Kazinczy Ferenc nagyatyjának ér-senijéni lakát úgy írja le, hogy az náddal fedett és vályogból rakott volt. Pedig Bossányi Ferenc ifjabb esztendeiben főnotáriusa, később főszolgabírája volt Bihar vármegyének s két diétán, 1751-ben és 1764-ben követe. (Pályám emlékezete. Budapest 1888.)

A XIX. század első felében az ország legnyugatibb vármegyéjében élt, ezerholdas, művelt úrnak, Berzsényi Dánielnek niklai házaról is azt jelenti egy bács megyei táblabíró, aki a költőt meglátogatta, hogy a ház szalmafedeles, „az Architecturának legkisebb szabásait sem esmérő“ állású s padolata „csak agyag Péppel van kisímitva.“ (Viski Károly közlése nyomán. „Népi és úri műveltség összefüggései a tárgyi néprajzban.“ Úr és paraszt a magyar élet egységében. Budapest 1941.)

Az udvarház, amelynek két és negyed század után már nincsen nyoma, a falu alsó végén az országúttól (későbbi fel-

jegyzés szerint „a falu közönséges utcájától“) a tőig nyúlt. A falu-bíró meg még hat „hűtös polgár“ vallomása alapján történt gondos megsejmlélése a következő adatokat szolgáltatatta:

„Vagyon ezen nemes házhelyen építve szalma fedél alatt sövénybül font tapaszos ház húsz tőgy fa gerendákra fenyő deszkával meg padolva.“

„Az felső házra nyílik vas sarkon. pánton forgo fenyő deszka ajtó, fél szer vas zárjával edgyelően felső házban vagyon paraszt kályhából csinált belül tüzelő kemente minden vas nélkül.“

„Az also házra nyílik vas sarkon pánton forgo fél szer ajtó vas tolyo zárjával edgyütt, ezen házban vagyon paraszt kály-

Földből épített, háromszatu öreg ház Alsó-Szovátán. A magyar tánchely. Fent a tető gerincén deszkázott *kolbász* vomul végig, lejjebb a *kalapom* a *járom*. Az utca felőli hegyébe vedret tettek. A házat alul kövekkel megszakított *tőlés* erősíti. Jobbra az elülső helyiség az *első szoba*, azután a *pítar* következik, majd pedig a *kis ház*. Előtte kőasztal. (Bálint rajza.)

hából csinált ben szemelő kemenceze, egy vas rud a kemenceze szájában. Vagyon itt egy fél szer ajtó vas lábostul, egy borított pad, egy hosszú fél szer pad szék, egy karszék egy fél szer deszka pohár szék.“

„Az pítvarban vagyon egy deszka rekesz, melyre nyílik vas sarkon forgo fél szer ajtó vas reteszivel, retesz fejével, lakattyával s kolesával együtt.“

„Az megh irt pítvarbul az külső és belső udvarra nyílik két fél szer ajtó egyik fa, az másik vas sarkon forgo.“

„Az felső ház alatt vagyon kőből rakva egy pintze tőgy fa gerendából meg gerendázva. Ezen pintzére nyílik vas sarkon pánton forgo fél szer ajtó vas reteszével retesz fejével, lakattával s kulcsával edgyütt.“

„Vagyon ezen házhelyen tőgy fa ágasokra építve egy kö-zönséges csűr szalma fedél alatt. Item sövényből font egy szekér szín szalma fedél alatt. Item sövényből font fent egy sütő ház szalma fedél alatt jó sütő kemenceze benne. Item sövényből font tapasztos konyha az kemenceze dülő félben vagyon.“

„Vagyon egy sövényből font kisdéd házaeska is pitvarostul szalma fedél alatt, melyben egy szegény ember lakik.“

„Az házhelynek also részin az To felé vagyon tőgy fából fel rakott kut hozzá valo gárgyájával, gémjével, vállujával edgyütt.“

„Ezen házak körül valo kertek egészen el pusztultak az kapuja is oda vagyon. Csak az kapu félek álnak fen.“

1761. augusztus 28-án Bartsai Ágnes, gr. Bánffy Dénes („arany kultsos tanácsos ur“) neje birtok-részeinek megállapításakor ismét szerepel a házhely azzal a megjegyzéssel, hogy Radák András házhelye volt. Az udvarház állapota az évek folyamán kétségtelenül még tovább romlott, mert már mint régi házhelyet veszik fel a jegyzékbe.

1765. decemberében „Groff Losonczy Bánffy Dienes élete Párja Bartsai Ágnes“ megismételteti az összeírást, de ez időben a házhelyről csak annyi kerül a leltárba, hogy Krisán Filip jobbágy lakik rajta. Valószínűleg a „kisdéd házaeská“-ról van itt szó. A nemes udvarházat többé nem említik

Bálint Zoltán dr.

A szerb uralomnak a bácskai magyarok nyelvére tett hatása.

(Folytatás.)

A megszállás, amelyről eleinte szerettük volna azt hinni, hogy csak néhány hónapig fog tartani, több mint két évtizedig tartott. Két évtized egy nyelv életében nem nagy idő, de egy nemzet életében untig elegendő ahhoz, hogy a magyar nyelvet beszélők artikulációs bázisát átalakítsa, vagy legalább is kibővítse. Mi ennek megfelelően megtanultuk az illabiális *á* hang rövid párjának az *á* hangnak kiejtését. Szerb beszédünkben és a szerb kölesönszavakban alkalmaztuk és használtuk a *ly* hangot, megtanultuk ejtéskönnyítő nélkül az *r* hang kiejtését és rászoktunk akármilyen vidékről és akármilyen nyelvjáráshoz tartozók voltunk is, a közép *ě* kiejtésére is. A folyamat azonban tovább tartott és mi mind sűrűbben és mind gyakrabban voltunk kénytelenek szerbül beszélni, szerb szavakat használni és a szerb nyelvből átvett szavakat magyar beszédünkbe is belevegyíteni. Minél gyakrabban használtunk egy szerb szót a magyar beszédben, az annál jobban meghonosodott és a hangjai ennek megfelelően a magyar nyelv artikulációs bázisa szerint alakultak át. Ha tehát a magyar beszédben olyan szerb szót vettünk át, amelyben több *á* hang volt, akkor ezek lassan labializálódtak és *a* hangnak hangzottak. A katonanyelvben említett *sajkaca* szó először *sajkácsá*-nak hangzott. A három illabiális rövid *á* közül először a szóvégi *á* labializálódott, majd a mind sűrűbb használat következtében a másik kettő is. Tulajdonképpen éles határvonalat vonni nem lehet, mert egymás mellett élt az az alak is, amelyben mindhárom hang még *á*-nak hangzott és az is, amelyben már mindhárom hang labializálódott. Egymás mellett volt *torba* és *torbá*, *torbicá* és *torbica*. Az ezeknél sokkal ritkábban használt *divíziá* mellett azonban csak igen ritkán fordult elő a labializálódott *a* hangú *divízija*. A *ćevara*, *popara*, *proja* szavak a másik véglelet mutatják. Ezekben ugyanis mint nagyon gyakran használt szavakban, az *á* hangok végleg labializálódtak, úgy mellettük már az *á* hangú alakokat nem is lehet hallani.

Hanglani jelenség az is, hogy a köznyelvi *tyuresija* mellett van *csuresija* alak is. Hasonlóképpen a katonanyelvi *tyátó* mellett van *csátó* alak is. A szerb-horvát *ć* hang képzése tekintetében különbözik mind a magyar *ty* hangtól, mind a *cs* hangtól. A ma-

gyar *ty* hang képzésekor a nyelv hegye a felső fogsor felső falához támaszkodik, viszont a predorzális területe felemelkedik és a szájpaddlás prepalatális anterior részével artikulál. A magyar *cs* hang tulajdonképpen összetett hang, melynek első eleme a *t* úgy keletkezik, hogy a nyelv koronális része a szájpaddlás alveoláris területéhez tapad és így alkot zárt. A másik része a *s* réshang, melynek ejtésekor a nyelv hegye fölemelkedik és a háta kanál-szerűen kissé begörbed. E között a két hang között tehát a *ty* zárhang és a *t+s* összetett hang között áll képzése tekintetében a szerb-horvát nyelv szókezdő és szóvégi *ty* hangja, melynek a szerb-horvát nyelvben a jele *ć*. Ez az oka annak, hogy a magyar ember számára érthetetlen, hogy az *-ics*, *-ics* végződésű neveket a szerb helyesírás miért jelöli mindig *ty* betűvel. A megszállás alatt a szóvégi szerb *ć* hang inkább a magyar *ty* hanghoz közeledett és mi mindannyian *ty* hanggal helyettesítettük a szerb-horvát *ć* hangot. Ezzel szemben a szókezdő szerb-horvát *ć* hang egyrészt azért, mert nagyon ritka volt, alig egy-két szóban fordult elő, nem tudott végleges formában kialakulni, a nyelvérzék és a nyelv szokás egyik alakot sem juttatta végső győzelemhez. Ahhoz túl rövid volt a megszállás ideje és ez az oka annak, hogy a magyar köznyelvbe átvett *csurcsija* mellett volt *tyuresija* is és a katonanyelvi *tuató* mellett közhasználatú volt a *csató* és a *tyébē* mellett *csébē* alak is. Az egyetlen sűrűbben használt szó, szókezdő szerb-horvát *ty* hangja tekintetében a nyelvérzék már döntött, mert a *csēnapcsica* szóban a szókezdő *ć* hang már minden *ingadozás* nélkül a magyar nyelvben *cs* hangnak hangzik.

A szerb nyelv hangsúlya nem gyakorolt a magyar nyelvre olyan hatást, amelyet talán a nyelvtudomány hozzáértői szerint elvárhattunk volna. Ennek okát elsősorban abban látom, hogy a magyar nyelv egészen más az indogermán nyelvektől eltérő hangsúlytvörvényei miatt védett helyzetben volt. A szerb nyelvben a hangsúly legritkább esetben van az első szótagon. Ilyen esetek a kétszótagos szerb szavak egy része, pl. *vrata*, *glava*, *ruka*, *ajtó*, *fej*, *kar*. Ezeknek a hangsúlyozásánál a magyar anyanyelvűek nem is követtek el sohasem hibát, azonban a többszótagos szavak kiejtésénél, amikor a hangsúly a második, harmadik szótagon kellett hogy legyen, nagyon könnyen megismerték a szerbek azt, hogy a beszélő tulajdonképpen magyar, mert az ilyen szavaknál is az első szótagot hangsúlyozták. Ó-Szerbiai tanárkodásom idején volt magyar kartársnőm, aki nyelvhelyesség és szókinés tekintetében jobban beszélt szerbül, mint én, de a kiejtése és a hangsúlya egészen magyaros maradt.

Nem hatott a magyar nyelvre a szerb szóképzés sem. Nem tudok példát fölhozni arra, hogy magyar szavakat szerb képzéssel láttunk volna el, vagy képeztünk volna tovább. Egyetlen egy ilyen följegyzésem van, amelyet a köznyelvnél a mesterségnevek

tárgyalásánál már említettem, amikor a török eredetű, de a szerbhen is használt *-dzsija* foglalkozás képzővel asztalos helyett valakit *asztaldzsijá*-nak mondtak.

A szerb mondszerkezetek szerepe és hatása a magyar köznyelvre szintén csekélynek mondható. A magyar diáknyelv mutat ugyan fel egészen szerbes mondszerkezeteket, amelyekkel a dolgozatokat javító tanár még itt-ott találkozik, azonban több példát mint a már munkám bevezetésében felhozottak, nem tudok idézni. (V. ö. 10. oldal.)

Befejezés.

A szerb nyelv hatását a magyar nyelvre a fentiekben foglaltam össze. Tudom, hogy munkám nem teljes. Szolgáljon mentségemre az, hogy hasonló munka még nem jelent meg és nem volt módomban mások módszeres tapasztalataiból okulni. Szeretném remélni, hogy a fentiek nem jelentik az ilyenirányú kutatások befejezését, hanem a kezdetét és rajtam kívül mások is tovább fogják kutatni ezeket a kérdéseket. Érdekes lesz, ha a trianoni békeszerződéssel ideiglenesen elcsatolt országrészek magyar lakosságának az idegen uralom alatti nyelvi elváltozásait, kölcsönzavait feldolgozzuk, mert a magyar nyelvtudomány későbbi művelői ezek alapján állapíthatják meg véglegesen, hogy milyen nyomott hagyott hátra a magyar nyelvben a trianoni békeszerződések által teremtett helyzet.

Bogner József

Einfluss der serbischen Oberhoheit auf die Sprache der Südungarn

(Deutscher Auszug des vorangehenden Artikels)

Wie bekannt, kämpfte Ungarn im Weltkrieg von 1914 an der Seite Österreichs, Deutschlands, Bulgariens und der Türkei für das eigene und seiner Bundesgenossen Gedeihen. Nach dem unglücklichen Ausgang des Krieges verteilte man verschiedene Gebiete Ungarns unter seine Bundesgenossen und Feinde. Je einen Teil erhielten Rumänien, die Tschechoslowakei, Serbien, Österreich, Polen und Italien. Diese von Ungarns Körper losgerissenen Gebiete kamen, von einzelnen Ausnahmen abgesehen, auch heute noch nicht zu Ungarn zurück.

Die Sprachwissenschaft hat längst festgestellt, dass die zwischen verschiedenen politischen Grenzen lebenden Gleichsprachigen verschiedene Sprachentwicklung aufweisen können. Das hat man aber bisher noch nicht behandelt, was für Einfluss in einem Staate die Sprache des herrschenden Volkes auf die Sprache einer nationalen Minderheit ausübt. Die Frage wird von vorliegender Arbeit untersucht.

Die Batschka kehrte im April 1941 infolge des Ausbruchs des deutsch-jugoslawischen Krieges zu Rumpf Ungarn zurück. Wir haben also untersucht, was für Einfluss die 23 jährige serbische Herrschaft auf die ungarische Minderheitssprache allhier ausübte. Was für fremde Elemente gerieten in die ung. Sprache und wie weit diese auf Dauer Anspruch erheben können, oder auch nicht.

Den bedeutendsten Einfluss der serbischen Herrschaft bezeichnen die Lehnwörter, die die ungarisch Sprechenden vom herrschenden serbischen Volk erlernten und die in dieser Epoche allgemeingebräuchlich wurden.

Wenn man in Betracht nimmt, dass es keine Sprache gibt, die ein einheitliches Ganzes bildet, sondern im Gegenteil, jede Sprache eigentlich sich in sehr viele individuelle Sprachen verteilt, unter denen man bei den eine gleiche Lebensweise Führenden und in einer und derselben Gegend Lebenden Ähnlichkeit finden kann, d. h. Schichten sich bilden, die mehr oder weniger gleich vorkommen, muss man untersuchen, ob denn in allen Schichten der ung. Sprache die serbischen Lehnwörter sich gleicherweise zeigen und besonders, welche die Begriffs und Gegenstandsumkreise waren, aus denen die meisten Lehnwörter hervorgingen.

Dies untersuchend stellte sich heraus, dass die ung. Umgangssprache verhältnismässig die meisten Lehnwörter aus dem Serbischen übernahm und ihr grösster Teil Fachausdrücke des amtlichen Verwaltungsapparates waren. Der Name des Staates, der Münzenheiten, die Namen der verschiedenen Ämter der Rangstufen, der in den Ämtern häufiger vorkommenden Begriffe waren die Wörter, die fast jeder Ungar erlernen und brauchen musste.

Ebenfalls viele Entlehnungen fanden innerhalb verschiedener Begriffskreise des sozialen Lebens statt: besonders Ausdrücke der Gastwirtschaften und des Essens und Trinkens im Wirtshaus.

Die ungarische Schuljugend, die gezwungen war ihre Studien in Schulen mit serbischer Unterrichtssprache zu absolvieren, übernahm einerseits von den Kameraden, anderseits aus den mit dem Schulbetrieb zusammenhängenden Fachausdrücken ungemein viele Lehnwörter. Die Namen der Fachgegenstände, die Begriffe, die mit dem Einschreiben zusammenhängen, die Noten der Zensur, Mahnungen usw. waren fast ausschliesslich in serbischer Sprache im Gebrauch. Die Namen der Sportgeräte, der Turnapparate, der verschiedenen Süssigkeiten, die die Schuljugend zu geniessen pflegt, ergaben sich auch als Lehnwörter aus dem Serbischen.

Im Ungarischen brauchen wir die Nominativform der klassischen Namen. Demgegenüber verwendet die serbische Sprache, genau so wie die deutsche, die Stammformen der klassischen Namen. Dem entsprechend pflegen alle die Ungarn, die die Geschichte in serbischer Sprache lernten, die klassischen Namen in der Stammform zu brauchen.

Die Militärdienst tuenden jungen Ungarn übernahmen auch eine ganze Legion serbischer militärischer Fachausdrücke und bürgerten sie in der ung. Sprache ein. Am häufigsten die Namen der Kleidungsstücke, dann die der verschiedenen Ausrüstungsgegenstände, der Rangstufen und der militärischen Einheiten. Die Namen der besonderen serbischen Esswaren, der militärischen Beschäftigungen, die Wörter des Befehls. Benennungen militärischer Gebräuche sind ebenfalls massenhaft übernommen worden.

In der Militärsprache bilden eine eigene Gruppe alle die Flüche, die beim serbischen Volk häufig vorkommen und deren grösste Zahl die gedienten ungarischen Jungen in die ungarische Sprache verpflanzten.

Die serbische Herrschaft duldet die ungarischen Ortsnamen nicht, sondern vertauschte sie mit serbischen Namen. Auch diese Namen spielten eine grosse Rolle und waren allgemein gebräuchlich in der ungarischen Sprache. Die Serben haben einen

Teil der ung. Ortsnamen nur mit Veränderung der Lautform ihrer Sprache angeglichen. Einen anderen Teil ersetzten sie mit ähnlich klingenden Lautformen, wieder einen anderen Teil übersetzten sie ganz oder teilweise. Endlich bekamen viele Ortschaften ganz neue Namen, solche, die man mit den früheren in gar keinen Zusammenhang bringen kann. Am häufigsten benannte man die Ortschaften nach heutigen Politikern oder nach den Grossen der serbischen Geschichte. Die Strassennamen ergaben die Namen serbischer Herrscher, Könige, Bildhauer, Schriftsteller, Dichter, oder aber eine Ortsgegebenheit in serbischer Sprache.

Die Wirkung serbischer Vor- und Zunamen ist ebenfalls nachzuweisen, aber deren Bedeutung ist nicht besonders gross. Die Serben erlaubten den Gebrauch ungarisch lautender Taufnamen nicht und deshalb prangten auch in den ungarischsten Städten auf den Firmen die Taufnamen in serbischer Sprache.

Die ung. Kulturvereine, Sportvereine führten ebenfalls serbische Namen. Das Sportinteresse unserer Tage brachte es mit sich, dass die serbischen Namen der Sportvereine ausnahmslos allgemeingebäuchlich wurden unter den ungarisch Sprechenden.

Unter den fremden Elementen einer Sprache spielen nicht nur Lehnwörter eine Rolle, sondern auch Laute. Die ung. Sprache übernahm zur Zeit der serbischen Oberhoheit mehrere Laute aus der serbischen Sprache. Sie übernahm den dem illabialen *â* Laut entsprechenden kurzen *â* Laut, wie auch den *ly* (mouilliertes *l*) Laut, der auf dem grössten Gebiet der ung. Sprache schon nicht mehr gebräuchlich ist. Die ung. Sprache kannte vordem den silbenbildenden *r* Laut nicht und konnte ihn nur mit Ausspracheerleichterungen gebrauchen. Während der serbischen Besetzung veränderte sich die ung. Artikulationsbasis so sehr, dass man diesen *r* Laut ohne Erleichterungen aussprechen konnte. In den übernommenen Lehnwörtern gab es auch sonst noch der ung. Artikulationsbasis unbekannt Laute. Deren Bedeutung ist aber wesentlich unwichtiger als die der angeführten.

Der Akzent der serbischen Sprache beeinflusste den ungarischen nicht so sehr wie man es erwarten könnte. Dessen Ursache ist wahrscheinlich die, dass die ung. Sprache von den indogermanischen infolge ihrer gänzlich abweichenden Betonungsgesetze fernab steht, und dies sicherte ihr einen gewissen Schutz.

Die serbische Wortbildung beeinflusste die ungarische nicht, wie auch das Abfärben serbischer Satzkonstruktionen fast garnicht zu merken ist.

Vorliegende Arbeit bedeutet natürlich keinen Abschluss ähnlicher Untersuchungen, sondern nur den Anfang. Verfasser konnte keinen Nutzen ziehen aus methodischen Erfahrungen anderer Forscher. Er hofft aber, dass noch andere sich mit

denselben Problemen auf zurückgekehrten Gebieten, die unter tschechischer oder rumänischer Oberhoheit standen, beschäftigen werden, und hier die sprachlichen Veränderungen sowie Lehnwörter der Bevölkerung feststellen werden; denn auf Grund dessen wird die ung. Sprachwissenschaft später feststellen können, welche Spuren die durch den Trianon-Frieden geschaffene Lage in der ungarischen Sprache hinterliess.

Viola és ibolya.

Alig van olyan szavunk, melynek ne volna egy-két (régibb nyelvünkbeli vagy mai nyelvjárási) alakváltozata. Egyes szavainknak azonban a nyelvtörténet folyamán feltűnően, sőt meglepően sok alakváltozatuk keletkezett. Végigtekintve ezek során azt az érdekes megfigyelést tehetjük, hogy ezek (akár eredetiek, akár jövevények) mind közhasználatú szavak, de ezen belül két csoportra oszlanak: vagy játszi, tréfás, csipkelődő, esúfolódó természetű, vagy pedig családtalanul, teljesen egymagára álló szavak. Az első esetre például idézhetjük az *evez* igének gyakorító *evezkél* származékát. Míg ez csak azt jelentette, hogy 'oft rudern', addig nem támadt alakváltozata. De mióta ezt, eredetileg bizonyára csak tréfásan, egyes vízben élő állatokkal pl. halak, bogarak, férgek úszkáló, fickándozó, kapálódzó mozdulatairól is használták, majd képletesen, a *ki*- igekötővel, a valamilyen rászakadt bajból szabadulni törekvő emberről is (ami legtöbbször eléggé komikus látvány), azóta egymásután keletkeztek újabb és újabb alakváltozatai: *evickél*, *ebickél*, *ebickel*, *övickél*, *epeckél*, és (bizonyára a *hab* főnév vagy a *habzik* ige tudattalan hatása következtében) *habickol*, *habuckol*. (Ezek sorában az *evickél* az irodalmi nyelvbe is bejutott. EtSz. és MNy. XXXIII, 50). A rokonságtalanul egymagára állóság okán való sok alakváltozat keletkezésének pedig valósággal iskolapéldája lehetne *ibolya* szavunk. Ennek alakváltozatai ugyanis (egyelőre csak betűrendben felsorolva) régi nyelvünkben **iola* (*Iola* személynév, MNy. XI. 366), *ivola*, *ivolga*, *violya*, *vivola* (NySz. *ibolya* és *viola* a.), mai nyelvjárásokban *bibola*, *bibolya*, *ivolga*, *vihola*, *vijola*, *vijolla*, *viŋoja*, *violla* (MTsz. *ibolya* és *viola* a.) és a köznyelvben *ibolya* és *viola*.

Hogy e szavunk etimológiailag azonos a latin *viola*-val, abban bizonyára egyetlen egy magyar nyelvész sem kételkedik. De azt, hogy hangtanilag hogyan viszonylik egymáshoz és latin eredetijéhez ez a sok alakváltozat, ezt még soha senki sem vizsgálta alaposabban s ezért *Bárczi* (SzófSz.) joggal írhatta erről, hogy „a hangtani megfelelés nem világos, mert hangátvetésre -- *viola* > *ivola* bajos gondolni“.*) Én azonban azt hiszem, hogy e különféle alakok mindegyikének keletkezése módja könnyen érthető.

*) Ennek folytatását: átmeneti *vivola* alakot pedig nem tudunk kimutatni, elhagyom, mert a NySz. (I/1, 1189) ezt az alakot Comenius János-jából idézi.

Szerintem abból az ismert tényből kell kiindulnunk, hogy a magyar beszélők nem kedvelik a hiátust, vagyis a két teljes nyomatékú magánhangzó közvetlen szomszédságát, s ezért igyekeznek ezt valamilyen módon elkerülni. Egyebek közt a kettő között egy járulékos hangnak, leggyakrabban egy (j betűvel írott) csökkentett nyomatékú *i-nek* fejlesztésével (L. erről *Horger*: Ált. Fon. 137. I. d pont). Ez történt a latin *viola* szó átvételekor is: ez is legelőbb *vijola* alakban honosodott meg a mi nyelvünkben s aki még használja ezt a legrégebbi magyar alakját (itt-ott, a székely nép, városi lakók között a kertészek és botanikusok), az így ejti: az *i* és *o* között csökkentett nyomatékú *i*-vel. A *violya* alakban írott régi adatot is bizonyára így ejtették, csak hogy ezen még az a más esetekben is gyakori változás is történt, hogy magánhangzók közötti *l* hangja helyébe *ly* lépett. Vö. pl. *bélyeg*, *golyóbis*, *hülye*, *kölyök*, *mulya*, *Orsolya* stb. (Ugyanígy magyarázandó persze az alább tárgyalandó R. N. *ivolya* és N. *bibolya* alakok *ly* hangja is.)

Hiátustöltőnek azonban nemcsak csökkentett nyomatékú *i* fejlődik, hanem főleg a nép nyelvében, *h* vagy *v* is. Vö. pl. (*évéget* ∞) N. *eeket* > *éhéget*, (*juvar* <) N. *juar* > *juhar*, *kalauz* > R. *kalahuz*, (*kőmives* <) N. *kőmics* > *kőmihes*, *miatt* > N. *mihatt* stb., vagy N. *szomoruvan*, *jóízűven*, *január*, R. *Nové*, *Jerobován*, *Jovákim* stb. Ez magyarázza a járulékos *h* és *v* hangú N. *vihola* és R. *viola* alakok keletkezését.

E R. *viola* alaknak aztán *v* > *b* változással még N. *bibola* (> *bibolya*) változata is támadt. Hogy az ilyen *v* > *b* változás sem ritkaság nyelvünk hangtörténetében, azt bizonyítják pl. (szó elején) hazai német *Wächter* > *bakter* (az EtSz.-ban olvasható feltevés fölösleges), ném. (türkischer) *Weinling* > (török-) *bálint* 'bizonyos almafaj', (lat. *Valentinus*;) R. *Válent* (ma már csak családnév) > *Bálint*, lat. *Vincencius*: *Bencene* helynév, R. ném. *Wagner* > *bognár* (az EtSz.-ban nem egészen helyesen; az elvárt magyar *ú* > *a* helyén álló *o* vagy a rákövetkező *ki*-nak elhasonító hatása, vagy a rokonjelentésű *bodnár* szó hatásai esch *Vraclaw* > *Boroszló* stb., vagy pl. (szó belsejében) R. *Olivánfalva* > *Alibánfa*, ném. *Ziwil* > *cibil*, *levegő*: *lebég*, ném. *oh meh!*: *óbéogat*, ném. *Rauchwart* > *Rábort* helynév, ném. *Schuhwischen* > *subickol* stb.

A N. *vijolla* változat hosszú *ll* hangja is könnyen érthető, mert ilyen helyzetű *l* megnyúlása rendkívül gyakori jelenség. Vö. pl. (a sok közül csak néhányat idézve) *billikom*, *débella*, *gallér*, *gavallér*, *Gellért*, (*gyúl*;) *gyullad*, *himpellér*, *hüllő* stb. És a *viola* (olvasd: *vijola*) > N. *violja* változás magyarázata sem okoz nagyobb gondot, mert hasonló helyeserét észlelhetünk a *majoránna* > *marojána* és a *jelén*, *jelént* > N. *lejen*, *lejent* esetekben is. De annál nehezebb kérdés az, hogy hogyan keletkeztek a szó-

kezdő *v* nélkül való köznyelvi *ibolya* és R. **iola*, *ivola*, *ivolva* alakok.

Ezekről teljes joggal írhatta *Bárczi*, hogy „hangátvetésre — *viola* > *ivola* bajos gondolni“. Nekem azonban e tekintetben még az övénél is pesszimiztikusabb a véleményem. Mert igaz ugyan, hogy vannak esetek, melyek mintha csakugyan azt bizonyítanák, hogy egy mássalhangzó helyét cserélhet vele szomszédos magánhangzóval. Azt látjuk pl. hogy a) egy *r* a szomszédos magánhangzó mögé került: lat. *Brigida* > H. *Birgita*, szláv *brítva* > R. *bortva* (∞ *borotva*), (szlov. *rečina* > **Recsénye* > *Ercsénye* (Moór: DUHBI. IV., 305, Westung 27), szláv. **Grabovnik* ‚gyertyános‘ > R. *Gorbounuk* Moór: SzegFüz. II. 133), *Krakó* < *Karkó* (MNy. V, 14), *Krónika* > R. *Kornika* (MNy. V. 48), tót *Krupina* > *Korpona*, *paprika* > N. *papirka*, *trágár* > N. *tár-gár*, szláv *tragovnica* > *targonca*, (kún *Täprämáz* >) R. *Tepremez* > *Tepremez* (Csánki: II. 211). szláv *trice* > *dérce*, vagy a magánhangzó elé került: (ném. *Fürschneider* ∞) hazai ném. *Firschneider* > N. *frisnadér* (Nyr. XXVIII. 171), *forspont* > N. *frospond*, *fortyan* > *frottyan*, (ném. *Baumfarren* ∞) hazai ném. *Pamfarn* > R. *pápfán*; — b) egy *l* került a szomszédos magánhangzó mögé: *influenza* > N. *infulēnza* (Zenta), **lovas* > *olvas* (NyH⁷ 152), R. *pisklóc* > R. *piskolc* antimonium, szláv *plot’* > *polty* (> **ponty*, *Beke*: Nyr. LXII, 148); — c) egy *n* került a szomszédos magánhangzó mögé: (szláv *Lesčnica* > **Lesnica* > *Lesence* (Kniezsa: Ujb. XV, 486). De ezekben nem *v* (mint a némelyektől feltett *vijola* > *ivola* esetében) cserélt helyet a szomszédos magánhangzóval, hanem mindig csak *r*, *l*, *n*. Azonban ez a helycsere is csak látszat, mert elég sok olyan eset is észlelhető, melyekben egy mássalhangzó (legtöbbször ismét *r* vagy *l*) nem a szomszédos magánhangzó elé vagy mögé került, hanem 2—3—4 helyel került előbbre vagy hátrább és semmiféle más hanggal nem cserélt helyet, csak éppen megváltozott a hangsorbeli helye. Ime pl. *r* előbbre: oláh *bobornic* > N. *barbanók* ‚bizonyos növény‘ lat. *aspro* > N. *ráspó* (-hal, *Beke*: Halnevek 5), *r* hátrább: (oláh *brindusa*:) N. *brinduska* ‚kikerics‘ > N. *bindruska*, R. *Gorbonuk* > R. *Gobornok* (Moór: SzegFüz. II, 132), oláh *Trotus* > *Tatros*; — *l* előbbre: (tót *brzlina* > **birzlina* >) **bizlina* > N. *blizina* ‚disznólép‘, *pántlika* > N. *plántika*, R. *vé-renglő* ‚vérengző‘ > R. *vérlengő*, *l* hátrább: ném. *Blecke* > N. *bökle* ‚bizonyos halfaj‘, (*Beke*: Nyr. LXII, 23); — *sz* hátrább: (*piszmog*:) N. *piszma* > *pimasz*; — *s* hátrább: *smakkol* > N. *maksol* (NNy. I, 159); — *no* és hogy végre már egy *v* is elmozduljon a helyéről: (szláv *stativa* >) **esztátva* > R. *esztvátva* (> N. *esztovátva* ‚szövőszék‘).

Ha tehát egy mássalhangzó (pl. egy *r*) véletlenül nem 2—3

—4, hanem csak egy hellyel mozdult tovább, s ott véletlenül éppen egy magánhangzó elé vagy mögé került, ez azért még egyáltalán nem mondható mássalhangzó és magánhangzó helycseréjének. Nem más ez, mint valamely mássalhangzó hangsorbeli helyének megváltozása. És oka e jelenségnek a képzetmechanika pillanatnyilag tökéletlen működése. Általában szórványos, csak kis vidékeken észlelhető, vagy csak egy-két adattal igazolható alakváltozatok ezek. Hogy egy *v* került volna más helyre, arra csak egyetlen egy példa van, az észtováta tájszó. De még itt sem volt a *v* olyan helyzetű, mint a némelyektől feltett *viola* > *ivola* esetében. Hogy pedig valamely mássalhangzó szókezdő helyzetből került volna a következő magánhangzó mögé, arra is mindössze az *Ercsénye* és az *olvas* példája idézhető. Legeslegcsekélyebb valószínűsége sincsen tehát annak a feltevésnek, hogy (bár a *v* egyáltalán nem szokta ily módon elhagyni a helyét) *viola* > *ivola* volna erre a harmadik példa.

De ha nem a *v* és az *i* helycseréjével, hogyan értelmezendő akkor ez a *viola* > R. *ivola* (> *ivolya*) változás. — Erre az a válaszom: sehogyan sem. Mert ilyen változás sohasem történí. Itt egyszerűen csak az történt, hogy a *viola* szókezdő *v* hangja elmaradt. Ahogyan R. *Vigmánd*-ból *Igmánd* lett, és R. *Vigor*-ból *Igar* és R. *vimád* > *imád*, R. *Vinár* > *Inár*, szláv *Vinodol* > *Igdal*, olasz *Violente* > R. *Iolanta* (olv. *io*-val, s ebből *lolánta*, olv. *jo*-val, Nyr. XLV, 316), *visel* > **isel* (> N. *üsel*), szláv *visaky* > R., N. *iszák*, N. *viszolog* ‚borzong‘ > N. *iszolog*, víz ∞ R. *igy* (> *ügy*), (*viasz* ∼) N. *viusz* > N. *iusz* (Nyr. XXX, 64), úgy lett *viola*-ból is **iola*. (Vö. erre a *Viola* női személynévnek R. *Iola* változatát, MNy. XI, 366). És ami ez után következik, az most már könnyen érthető. Ebből az immár *v* nélküli **iola*-ból hiátustöltő *v*-vel R. *ivola* lett (vö. a *Viola* > R. *Iola* személynévnek R. *Ivola* változatát, i. h.), majd ebből a magánhangzók közötti *l* > *ly* változással R., N. *ivolya*, s ebből a fennebb már kellően megvilágított *v* > *b* változással: *ibolya*. Latin eredetű *viola* szavunknak sok-sok alakváltozatai közül aztán — ki tudja miért? — véletlenül ez az *ibolya* alakváltozat került be a köznyelvbe és az irodalmi nyelvbe.

Horger Antal

Az „Ó-magyar Mária-siralom“ betűjének értelmére vezérlő kalauz.

(5-ik közlemény.)

Walasth (3)

A *válik*, *választ* bizonyára finnugor eredetű szó, s első jelentése valami egy helyről más helyre való mozgás. A *még*- és *el*- ígékötő az ó-magyar nyelvben még nem volt annyira elterjedve, mint később; az ÓMS.-nak ezen a helyén ma nem azt mondanánk, hogy *választ*, hanem, hogy: *elválaszt*.

A magyar magánhangzókat képzésük helye szerint fölosztjuk hátsókra (velaris, mélyhangú: *u, ú, o, ó, a, á, á, á*) és elülsőkre: (palatalis, magashangú: *i, í, ü, ü, ë, é, ö, ő, e, é*); a hátsók képzésekor a nyelv a szájüregnek hátsóbb részében van, az elülsők képzésekor az elülsőbb részében. (Ha egymás után ezt ejtjük ki, hogy: *u-i-u-i-u-i* vagy *o-ë-o-ë-o-ë* vagy *a-e-a-e-a-e* — észrevehetjük, hogy a nyelvünk hol előrébb, hol hátrább ugrik.) Továbbá a szerint, hogy a nyelv a szájüregben följebb, vagy lejjebb áll a magánhangzó képzésekor, megkülönböztetünk fölsőfokú (fölső nyelvállással képzett: *u, ú, i, í, ü, ü*) magánhangzókat, középfokú (középső nyelvállással képzett: *o, ó, ë, é, ö, ő*) magánhangzókat, alsófokú (alsó nyelvállással képzett: *a, á, á, á, e, é*) magánhangzókat. (Mondjuk egymásután *u-o-a, a-o-u, u-o-a, a-o-u* stb.) Végül a szerint, hogy ajakgömbölyítéssel képzettek-e, vagy nem, megkülönböztetünk ajkhangzókat (labialis: *u, ú, ü, ü, o, ó, ö, ő, a, á*) és nem-ajkhangzókat (illabialis: *i, í, ë, é, á, á, e, é*). (Az *i* hang ejtése közben gömbölyítsük meg, csücsörítsük össze az ajkunkat: egyszeriben *ü* válik az *i*-ből, s így lesz az *ë*-ből *ö*, az *á*-ból *a*.)

Magánhangzónk fölosztása	Hátulsó (velaris)		Elülső (palatalis)	
	Fölsőfokú	<i>u, ú</i>		<i>i, í, ü, ü</i>
Középfokú	<i>o, ó</i>		<i>ë, é, ö, ő</i>	
Alsófokú	<i>a, á</i>	<i>á, á</i>	<i>e, é</i>	
	Ajkhangzó (labialis)	Nem-ajkhangzó (illabialis)		Ajkhangzó (labialis)

A magyarban nyelvjárásonként más-más hangzóilleszkedést figyelhetünk meg mind a mai, mind a régi nyelvben. A hangzóilleszkedés abban van, hogy összetett vagy suffixumos szóban egyik hangzó hatására egy másik hangzó amahhoz teljesen vagy részben hasonló képzésűvé válik, vagy ha már az volt, az marad más helyzetben való társainak más hanggá változásakor is. Így a *fej-al*-ból lett a nyelvjárási *fejel* (vánkus, párna), a *bors-törő*-ből lett a nyelvjárási *böstörő*; ezekben az *a* hangzó az előző *e*-vel, az *o* hangzó a rákövetkező *ö*-vel teljesen azonossá lett. A régi *jóban* alakból *jóban* lett: itt az elülső, alsófokú *e*-ből hátsósó lett, mint az *ó*, de megmaradt az *ó*-hoz való illeszkedés után is alsófokúnak, ugyanis a *-ben*-ből lett *-ban* *a* hangzója épúgy alsófokú, mint a *-ben* *e* hangzója. A *jóban* > *jóban*-féle illeszkedés tehát csak részleges. Némely nyelvjárásban az egykori *összē* alakból *össző* lett, tehát az illabialis középfokú *ē* a labialis középfokú *ō* hatására labializálódott s ezáltal az *ē*-ből az *ē*-nek fokban megfelelő labialis hangzó lett: *ö*. A régi *fülē* alakból *fülő* lett: itt is a végső illabialis *ē* az előző labialis *ü* hatására labialissá lett, bár megmaradt az *ö*-vé változással régi középfokúságában, nem vált fölsőfokú labialissá vagyis *ü*-vé. Itt tehát labialis illeszkedés történt ugyan, de fokbeli nem. Vannak olyan nyelvjárások, melyekben azt mondják, mint a köznyelvben is: *apa*, *apja*, de nem úgy mondják, hogy: *apám*, hanem: *ápám*, mert az illabialis *á*-hoz az előtte lévő *a* illeszkedett annyiban, hogy megmaradt ugyan rövidnek, de illabialis hang, *á* lett belőle. Ez illabialis illeszkedés. Van olyan székely nyelvjárás is, melyben az *á*-nak nemesak az előző, hanem az *á*-t követő *a*-ra is van illabializáló hatása: „há már *áz* is...“

Ma is van az északi csángóban *lova* helyett *lovo*, *szava*, *szova* helyett *szovo* — nyilván a többeli *o* hanghoz való illeszkedéssel lett *o* alakú az egyes harmadik személyrag; különben az északi csángó is nem azt mondja, hogy *faro*, hanem *-a* alakú személyraggal: *fara* és nem *harmatjo* > *harmattyo*, hanem *-ja* személyraggal *harmatja* > *harmattya*. Az *o* hang okozta fokbeli illeszkedéssel magyarázhatjuk meg tehát azt, hogy a *szó*, *szov*-személyragos alakjául ezt találjuk írva az ÓMS-ban: *fcomuo* (ejtsd: *szovo*), bár *-ja* személyragot látunk ezeken az így írt alakokon: *hullothyá*, *olelothyá*. A *-val* ragnak köznyelvünkben nincsen *-vol* vagy *-ol* alakja, de az északi csángóban olyan szavakon, melyeknek tövében *o* hangzó van, megtaláljuk a *-val* ragnak fokbeli illeszkedéssel megmaradt *-vol* alakját: *vassal*, de *dologvol*. Az ÓMS-ban is: *fyrolmol*, *buol* (ejtsd: *síralommal*, *búval*), viszont az olyan szavakon, melyeknek tövében nincsen *o* hang, a *-val* alakja sem *-ol* már: *ualallal*, *halallal*, *kynaal*, *fyaal*. A *-nak* ragnak nincsen köznyelvünkben *-nok* alakja, de az északi csángóban és az ÓMS-ban megvan; é.

csángó: *vasnak*, de *dolognok*, ÓMS-beli: *viragnac*, de *iumhum-nok*, *fyneonnok*, *fyomnok*, *mogomnok*. Az északi csángóban *harmat* mellett *mogzot* van, az ÓMS-ban pedig írva van *fuhazat*-mellett *hulot-* és *olelot-*.

Az ÓMS. — mint a többi magyar írás is — nem különbözteti meg a labialis rövid *a* hangtól külön betűvel az esetleg meg-lévő illabialis *á* hangot. Ez az *á* hang nincs is meg köznyelvünkben. Azonban az *á* hangnak illabializáló hatása révén megvan az *á* hang a csángó nyelvjárásokhoz sokban hasonló székely nyelvjárásokban, s Wichmann csángó szótárában is az *áldomás*-nak föl van jegyezve *áldámász* alakja. (Wichmann: *Wörterbuch des ungarischen moldauer Nordcsángó- und hétfaluer Csángódia-lextes*.) Ezért valószínűnek tarthatjuk, hogy a másféle hangzó-illeszkedések mellett megvolt az ÓMS-ban az *á-a* v. *-o* > *á-á* és *a*- v. *-o-á* > *á-á* illabialis illeszkedés is. Valószínű, hogy az az *á* hangot előző vagy követő hang, melyet az ÓMS. *a* betűvel jelöl, az OMS. nyelvében illabialis illeszkedéssel keletkezett vagy megmaradt illabialis rövid *á* hangnak hangzott: *válászt*, *úrúd*, *járúd*, *világú*, *virágnák*, *virágú*, *fuhászatum*, *hálúl*, *vátállúl*, *kinzússál*, *hálúállúl*. Aminthogy ma is *á*-val ejtik az ilyen szavakat sokféle a székelységben.

Föltűnő, hogy az ÓMS-ban *á* hang mellett soha nincsen *o* hang: *á* hang után nincsen *-ot* főnévképző (*fuhazatum*), *-ol* esz-közhatározó rag (*ualatal*, *halatal*, *kynaal*, *fyaal*), *-o* harmadik személyrag (*uilağa*, *uirağa*), *-oszt* műveltető képző (*Walafth*), *-od* mozzanatos képző (*farad*), *á* előtt nincsen *-ot* szenvedő képző (*kynzassal*), nincsen *hol-* és *vol-* ígető (*halal*, *halatal*, *ualatal*, bár *hol* a ‚hal‘ (sterben) és *volek* a ‚valék‘). Ez mind az *á*-nak a tőle csak egy fokkal magasabb *o*-ra is tett olyan erős hasonlító hatását mutatja, hogy valószínű, hogy az ÓMS. nyelvében az *á* nem vele esupán azonfokúvá, vagyis nem *a*-vá tette a szomszéd *o* hangot, hanem vele azonfokú illabialis sá, vagyis *á* hanggá. Az *á*-nál az *u* nem egy, hanem két fokkal magasabb, ezért azt már az *á* nem tudta úgy magához hasonítani, mint az *o*-t: *vylagumtul*, *fuhazatum*, *uulmun*, stb.

vylagumtul

Egykorú kiejtése: *világumtúl*, ebből lett *világomtúl*, *világomtól*.

Természeti jelenség történéseit kifejező ige tőalakban egyszersmind ama természeti jelenség nevéül is szolgál mint főnév gyakran a finnugor nyelvekben. A finn *tüle* (tuule-) ~ *votty*. *tol-* ~ *zürj*. *tül-* azt is jelenti, hogy: ‚fúj a szél‘, azt is, hogy: ‚szél‘; a eszermisz *lum-* azt is jelenti, hogy: ‚havaz‘, azt is, hogy: ‚hó‘; a vogul *szol-* azt is jelenti, hogy: ‚dér lép‘, azt is, hogy: ‚dér‘; a

zürj. zër ~ votty. zor-, a vogul rákw- azt is jelenti, hogy: ,esik az eső', azt is, hogy: ,eső', Regen'; a magyar fagy azt is jelenti, hogy: ,frieren', azt is, hogy: ,Frost'; a magyar tájnyelvi es, és azt is jelenti, hogy: ,regnen', azt is, hogy: ,Regen'. A csillag-ni ígének volt csillag-ni változata is, ez pedig azonos a mi csillag főnevünkkel. A villám-nak volt villag-ni, világ-ni változata: evvel azonos a világ főnév, melynek eredeti jelentése: ,világosság', ,lux'. (Vö. Gombocz: UJB. B. X., H. 1—2. Über die Haupttypen der ung. Verbalformen; Mészöly: Szegedi Füzetek III: 87—143. A lóp szó eredete és rokonsága; Mészöly: Nép és Nyelv I: 2—10. Az esküszik szó eredete; Mészöly: Nép és Nyelv I: 225—236. A kidei Hintó-mező nevének és a hinár szónak eredete.)

A villog ~ villag -g képzője előhangzójának hátulsó hangrendű volta (-og, -ag) mutatja, hogy a vil- ígető i hangja helyén eredetileg hátulsó magánhangzó volt. Valóban, a ,fényleni', ,világítani' jelentésű magyar vil- ígetőnek a rokon nyelvekben hasonló jelentésű hátulsó hangrendű ígetőnek felelnek meg: vog. woly- ~ oszty. voly- ~ zürj. voly- ~ votty. vály- ~ cser. wál-, wol- ~ mordv. vâl- ~ finn vil(kku-). Ebből a töből való a finn vâlkë (valkea) ,fehér, világos' és a lapp vélkát ,fehér' szó is.

Az ÓMS-ban e helyen a világ jelentése: ,lux'. János Evangéliuma szerint (VIII: 12, IX: 5) Jézus: ,lux mundi' azaz a ,világnak világossága'. Ez a gondolat van a Planctusnak e sorában: Orbat orbem radio... A magyar vers világ szava bibliásabb kifejezés, mint a radius szó; s hogy Mária „világom“-nak mondja Jézust, ebben több a közvetlenség, melegség, szeretet, fájdalom, mint a ,lux mundi'-nak megfelelő, később következő „világ(nak) világa“ megnevezésben.

(Folyt. köv.)

Mészöly Gedeon.

Kresznerics Ferenc filológiai anekdotáiból.

Bíró Márton egy papot a karádi fárára küldött. Ez vonyogatta magát, mentegette, fejét vakarta, búsult, hogyan menjen oly rossz fárára!

A Bíró Márton akkor mondotta neki ezen verseket:

„A te fárád a Karád
S noha fejedet vakarád,
De vagy akarád,
Vagy nem akarád,
Ibis¹⁾ bizony ad²⁾ Karád!“

Eml. Seg. 144.

Széchenyi György híres püspök ha Bécsből hazaindult, Ausztriában nem igen szállott meg, hanem elhajatott Vinden helységbe, hol cisterciták birtak és ingyen kapott mindent. Megállni akaró kocsisának azt mondá:

— Hajts, kocsis:
„Vinden —
Minden
Ingyen!“

Eml. Seg. 156.

Midőn még Magyarországnak szebbik része a török keze alatt volt, Eszéken volt egy bizonyos basa, ki nagyon gyönyörködött a magyar példabeszédekben és ha valamelyik magyar rab olyan példabeszédet tudott neki mondani, a mit meg nem fejthetett, azonnal szabadon eresztette.

Történt azonban, hogy egy bizonyos rabja haza kéredzenc.

1) El fogsz menni.

2) -ra.

kit el is eresztett, de úgy, hogy három esztendő múlva visszatérjen.

Böcsületes magyar embernek kellelt lenni a rabnak, mert arra az üdöre visszaállott s --- tért a foghelyre.

Ez a rab ezt a beszédet tévé fel a megfejtésre a basának:

„Eszék ott vesszék. Létlen³⁾ lóra felültem anyja szíja szájában.“

A basa --- szerencsésjére a rabnak --- nem tudta az értelmét kitalálni és így szabadon boesátolta.

Az egész mese pedig ez:

Midőn engedelmét nyert a basától hazamenetelre, egy vemhes lovat kapott, arra fölülvén hazautazott. A ló megfárodván, eldögölt, és a esikót kimetszette a hasából, gondosan felnevelte és három esztendő múlva ezen ment vissza. Az anyját is megnyúzta és abbul csináltatott szerszámot a kis esikónak.

És így könnyű már elérteni a „létlen“ lovat és: „anyja szíja szájában“. Az „Eszék ott vesszék“ csak praecambulum.

Eml. Seg. 148. v.

Közlő: Mészöly Gedeon.

³⁾ Idétlen, idő előtt meglett (csikó).

A Budapesti Közlöny cikkeinek magyarságáról.

A *Nép és Nyelv* egyik hűséges olvasója figyelmeztet bennünket arra, hogy Garázda Péter „Kolozsvári ekhó“ című csevegésében (Magyar Nemzet f. é. ápr. 25. sz.) a „holt bizonyos“-t „zamatos magyarság“-nak dicséri, holott németesség.

Tisztelt olvasónknak azt felelem, hogy igaza van. Eredeti, ősi magyar szavunk a *holt* is, a *bizonyos* is; a *holt bizonyos* pedig olyan németből szóról-szóra való fordítás, amilyenekért Garázda Péter méltán csúfolni szokta a magyarítgató nyelv művelőket.

*

A mi jó nyelvérzékű olvasónk elküldte a Budapesti Közlöny egyik számát is (1943. ápr. 14.) — megkétképlajbászozva a benne lévő nyelvi hibákat. Két megróttá szöveget itt közlök mutatóban.

„A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére dr. Szily Kálmán magyar királyi titkos *tanácsos*, volt *államtitkár*, a magyar királyi József Nádor műszaki és gazdaságtudományi egyetem nyilvános rendes *tanárát* . . kinevezem.“

Olvasónk ebben — nagyon helyesen — mind a *tanácsos*, mind az *államtitkár* szóhoz odaírt még egy *-t* tárgyragot, így ni: „dr. Szily Kálmán . . *tanácsost*, volt *államtitkárt*, a . . . József Nádor . . egyetem . . *tanárát* . . kinevezem.“

A Közlönynek másik cikkében ezt olvassuk:

„A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére dr. Hankiss János, a debreceni magyar királyi Tisza István tudományegyetem nyilvános rendes *tanárának* az államtitkári címet adományozom.“

Ezt meg olvasónk — megint helyesen — így igazította ki: „. . . Hankiss Jánosnak, a debreceni . . . tudományegyetem . . . *tanárának* . . . adományozom.“

A Közlönynek efféle nyelvi különössége azonban nem idegenszerűség (hiszen nincs a világon ilyen megbomlott nyelv mintának!), hanem szándékos nyelvi nyomorékság a végre, hogy a hivatali szoba nyelve minél inkább különbözzék a hivatali szobán kívül folyó életnek nyelvétől, s ezáltal minél méltóságosabb, fenségesebb legyen

*

Csáki Istvántól , a fölesúti paptól, hallottam.

Negyven esztendővel ezelőtt volt káplán valahol Baranyában, ott ahol Frigyes főhercegnek uradalmi voltak: Bélyén.

Vadászaton volt Frigyesnél Ferenc Ferdinánd, s a vadászatok elmúltával megkérdezte Csáki tiszteletes úr az egyik hajtótól, látta-e a trónörököszt.

— Láttam, — mondta a hajtó.

— Hát aztán milyen volt? — faggatta tovább a káplán.

— Oan, min' más, — felelte a hajtó — csak a', hogy két puskája vót, egyik mindig tótteni a jágerná, ü meg csak lüt. Ammin' lépött, féllábát húzta. Azt osztán nem tudom, hogy nyomorék-e, vagy úri szokásbú tóttte.

Mészöly Gedeon.

Húr, húros-madár, tyúk-húr, hurka, hurok.

Szűz Szent Margit asszonynak következő alázatos, szerető jótétéről olvasunk Ráskai Leának, Nyúlak szigete tudós és szorgalmatos apácájának, 1510-i írásában (l. NNyv. I:211): „Ésmég egy időben egy beteg szóror kívána énni disznóbélt. Elméne Szent Margit asszon, és megszerzé az disznóbélt. Mikoron meghozták volna az disznóbélt, adák Szent Margit asszonnak az disznó bélit ganéával öszve, miképpen az disznóból kivétték vala; de az szent szűz nagy alázatossággal elvévé és meggtisztéchtá, megcsinálá, elvivé az betegnek.“

A disznóbélnék ez a megcsinálása, gondolom, úgy történt, ahogyan a hortobágyi juhászok készítik el vágott lének a juhbeleket; bő lében megfőzik s apróra vágott tésztát vetnek rá. Betegnek is jó lehetett ez könnyű ételül, nem úgy, mint a pörkölt húsba belefőzött bél. (Ecsedi: A Hortobágy pusztája és élete 142. l.) Az a Szent Margit megcsinálta disznóbél nem lehetett töltve, nem úgy, mint ahogyan a hortobágyi juhász készíti el a gyöngyös hurkát kenyértöltelékkel, belerakva a bogrács hús forró, zsíros levébe. (Id. m. 143.)

A Bercsenyi házasságáról szerzett egykorú ének azonban *töltött bél-t* sorol föl a tormás disznóláb után:

Gyenge bárányhúst is adtak fel zsályával,
Kövér hízlalónak lábait tormával,
Pacalt is ispékben vagdalt szalonnával,
Azok közt töltött bélt tejes rizskásával.

(Bercs. Ház. IV:188.)

Ez a *töltött bél* nem egyéb, mint *töltött hurka*. (A pacalnak ma is van olyan elkészítése, hogy hurkát tesznek bele.) Ha pedig a *töltött bél* az, ami a *töltött hurka*, akkor ebből az következik, hogy a *hurka* szó eredeti jelentése 'bél' volt.

Adatszerűleg bizonyítják ezt a nyelvjárások is. A Magyar Tájszótárban olvashatjuk a következőket. *Hurka* = 'bél' pl. Ki-gázolom a hurkádát' (Dráva mell.). 'Csak a hurkádba jársz, úgy-é?' (mondják Udvarhely vármegyében az olyannak, akinek az evés a lelke üdvössége). *Hurka-faradék* = 'bél-vakarék (amit a disznóbélről letisztogatnak)'. *Hurka-gomolygás* = 'gyomor-émelygés' (Háromszék vm.).

A régi nyelv ugyanilyen bizonyítékokkal szolgál. Pápai Páriz Ferenc Dictionariuma szerint (1708) az „Ascarides“ = „apró férgek, geeszták a v é g - h u r k á b a n“. Amos Comenius Janua Linguae Latinae c. híres iskolai könyve szerint (1673): „Az eledel... a négy lábú oktalan állatoknak (barmoknak) penig először a kérés gyomorban, osztán a nagy kövér *hurkában* (temérdek *bélben*, pacalban) annak utánna a kövér hasban (potrohában) és végezetre az igazi gyomorban, mely gömbecnek mondatik, általmegyen.“ (51. l.)

Amos Comenius tehát azt a „temérdek“ — azaz vastag — „bél“-t, melyen általmegyen az eledel, „*hurká*“-nak nevezi; ugyanazt azonban „*húr*“-nak nevezi Haller János a Békességes Túrés Paizsában (1682): „Azokhoz, kik veséjekben, hólyagjokban szenvedik az arénának vagy apró kövecskéknek fájdalmát (443. l.)... Azt tartják némellyek, azért kínoznak azok a fővények vagy kövecskék olyan szer-felett, hogy felette szűk az *húr* bennünk, mellyen le kéne takarodni emésztés által, valami gyomrunkban vagyon; mert ha tágasabbak volnának, könnyen lemenének és felényire sem kínoznának, a mellyet könnyű elhinnünk.“ (448. l.) — Sőt könnyű elhinnünk — mondom én erre — azt is, hogy a *hurka* szó a *húr* szóból származott, hiszen Amos Comenius ugyanazt nevezi *hurká*-nak, amit Haller *húr*-nak. A nyelvjárások is mutatják, hogy a 'bél'-nek nemcsak *hurka*, hanem *húr* neve is volt. Ecsedi szerint Debrecenben disznóöléskor „a vastagbelet feldarabolják, a vékonybelet, a *húr*-t, szintén egy dézsába hányják s mire ezzel kész vannak, hoznak másikat.“ (A magy. nép tápl. 72. l.) — „Az öregasszonyok *húrolnak*. Gyalogszékre ülnek, előttük egy nagy tál, meleg vízzel félig töltve. Ebbe lökik a piszkos *húr*-t. A kés fokával vagy csontkéssel egyenként dörzsölik, lejön a hártája, kijön belőle a pocsióság.“ (76. l.) A Magyar Tájszótár is följegyzí, hogy: „*húrol*, *hurol* = 'vakar, tisztít (d i s z n ó b e l e t kés fokával)' (Szatmár vm.): *húros* = 'sérvéses' (Hegyalja). Szenci Molnár Albert Dictionariuma szerint is (1621) *húros* = 'herniosus' azaz sérvéses.“

Hogy a *bél* és *húr* azonos jelentésű volt, meglátszik abból, hogy a XVI. századelei codexben mind a két szó együtt jár, egymást magyarázva Sienai Szent Katalin önsanyargatásáról olvasuk: „... bornak, húsnak eledelét ötöle mindenestül fogva eltávoztatta...“ sőt még „sëmmi hösüt“ (= főzeléket) „sëm akar na hozzá-vënni“, végre még „sëm kinyeret, sëm egyebet nëm ënnék... annë aszalságra“ (= aszottságra) „jutott vala, hogy mikoron ez világból kimúlt vóna, láták, hát ágyéka ő béli hëz és húr ához ragadott vala... Oly igën megszáradott vala ő halála felé...“ (ÉrdyC. 277.). — Szent Vince kínjáról olvassuk: „Ottan azért az hóhérek nagy vasgerebënnékkel mind az csontig lészaggaták önëki mind húsát, mind hórét, úgyhogy mind ő

teljes testéből vér folna kivé és mind az béli és“ (= is) „kivé-
tetszenének... Mikoron azért sitnék, és ő az tízre“ (= tűzre)
„fértégne“ (= a tűzön forogna) ... „mikoron az ő teste, tagja
immáron elégett vóna, még az ő béli és húrai és“ (= is)
„mindétfelől aláfiggnék vala.“ (ÉrdyC. 204.)

A *húr* eredeti 'bél' jelentéséből lehet megmagyarázni a szö-
lökbeli jól ismert gázt, a *tyúkhúr*-t is, hogy miért *tyúkhúr*.

Tyúkhúr vagy *pipehúr* vagy *lúdhúr* (*Stellaria media*).

„Ha az ember két-két ujja közé fog két szomszédos szár-
csonót (ahol a levelek ülnek) és óvatosan húzza széjjel, akkor
a közbül eső iznek elszakad a külső kéreg-része, de a belső
edény-nyalábos része nem, hanem az, mint valami tejfe-
hér fonál, nyúlik... kinyújtogatásával játszadozni szoktak a
gyerekek.“ (Prof. Györfly István szíves közlése után.)

Hogy tovább fűzzem a szót, megvolt a *húr*-nak a 'bél' jelen-
lésén kívül az a jelentése is, melyet mai köznyelvünk ismer:
'chorda', 'Saite'. Már legrégebbi zsolttárfordításainkban olvashat-
juk: „... A tíz húr ó (= húrú) zsolttárban, éneklék hegedő-
ben“ (AporC. 51) ~ ... in d e c a c h o r d o, psalterio; cum can-
tico in cithara (Psalm. LXXXI:4); „Valljátok Urat hegedűbe
és tíz húrú kintornába dicsérvjétek űtet“ (KulesC. 73) ~ Con-
fitemini Domino in cithara; in psalterio d e c e m c h o r d a r u m
psallite illi (Psalm. XXXII:2). Pázmány Péter írja Vasárnapi és
Innapi Prédikációiban, hogy: „A farkasbélből csinált
húrok egybe nem igazodhatnak a báránybél-húrokkal“
(NySz. hibás lapszámmal). Tiszteletes és tűdős Miskolczi
Gáspár uram, lévén a jezsuiták háborgatta nagybányai keresz-
tyén gyülekezet lelki tanítója (XVII. sz. végén), bizonyára a theo-
logia szent tudományának sok cikkelyében ellenkezett Pázmány
Péterrel, de a természethistóriának abban az igazságában ő is
egyetértett vele, hogy a farkas és bárány külön természete még
a szárított bélükön is kiűt, nevezetesen Miskolczi Gáspár is így
oktat bennünket: „Bérekasztés-képen jegyezzük meg: hogy a
farkas bélből csinált húrokat a bárány bél-
ből csinált húrokkal ellenkezőképen zengeni, a juhbőr-
rel borított dobót a farkasbőrrel borított dob előtt megné-
múlni, és a farkasbőrök közzé elegyített juhbőröket egészen
szőröktől megkoppadni mondják“.

Mi pedig, mivel e helyen theológiából és scientia naturalis-
ból is csak az kell nekünk, ami azokban linguisticai haszon le-
het, nyomban constatálhatjuk Pázmány és Miskolczi uramék
textussából azt, hogy a muzsikakészségek pöngetőjét bélből
avagy más néven *húr*-ból, bárány *bel*-éből avagy *húr*-jából esi-
nálták, tehát ha a hegedűnek *húr*-ját így említjük, ez azért van,
mert ma tériája nevérol nevezzük *húr*-nak, aminthogy a má-
jus meg a véres meg a kásás hurka is azért *hurka*, mert egyik

a n y a g á n a k, a 'bél'-nek, *hurka* neve is volt a *húr*-on kívül.

Ugyanazon anyag nevérol több belőle való készséget is elnevezünk. Így pusztán *fá*-nak mondták a XVI. században a 'kop-já'-t, mert fából volt a nyele; de a 'boroshordó'-t is mondták *fá*-nak, régen is (NySz.), ma is: 'fába van a borom' (Kunszentmiklós), a Hadnagyoknak Tanúság-ban Tinódi így biztatja a hő-söket:

Semmi kétség nem tartja tagunkat,
Meghallgattad fohászkodásunkat,
Mast vélönk vagy, vessük fel mi f á n k a t,
Jézust, Jézust üvölliünk, ropp! csatt! patt!

A Gyula végvárabeli vitézek pedig, mikor az éhségről zúgolód-tak, így fakadtak ki: „... lovastul az f á t meg nem ehettük!” (RMKT. VI:176.)

Vas-nak mondjuk a ruhasimításra való 'vasaló'-t: 'Addig va-salok, míg tüzes a v a s a m'. *Vas* a 'békó' is: 'Mégis rám verték a v a s a t'. *Vas* a 'patkó': elvesztette a ló a v a s a t'. *Vas* a kato-na 'vért'-je: 'v a s a s német' stb.

Tehát azonos szó a levert vagy leölt disznó kivett *húr*-ja is, a hegedű vagy hárfa *húr*-ja is, akár ha ezüstből van is.

Hát a *húros-madár* vagy *húros-rigó* miért *húros*?

Ismert madár, ismert szó. Chernel Magyarország Madarai-ban (II:752—3) így ír róla — (ő *énekes rigó*-nak is nevezi): „A fülemile éneke lágy symphonia... a pacsirtaé dicsőítő... szó-zat; az énekes *rigóé* hymnus... Erőtéljes, tartalmas, fenséges tiszta és messze csengésű fuvolahangok váltakoznak énekében bi-zonyos csicsergő, érdekesebb részletekkel, melyek az egészbe ol-vadva nem zavarók, sőt élénkítők. Önkénytelenül megállunk, hogy a szép szavu madarat meghallgassuk, melynek torkából az erdő tavaszosodásának csalhatatlan hírért vesszük. Itt is, ott is le-szól a fatetőkről ez a csodálatos ének, átjárja szívünket s bizo-nyos emelkedett hangulatot fakaszt bennünk. Még ha egyébként minden rossz tulajdonság megvolna madarunkban, gazdaságunk-nak ellensége, javaink pusztítója, természete és külseje rút, visz-szatasztító volna is: mindent megbocsájthatnánk neki hangjáért, gyönyörködtető zenei tehetségéért...”

Bizony, aki ilyen lelkesedéssel figyeli a *húros rigót*, hajlan-dó arra gondolni, hogy a zengő torkú madár a *húros* nevet a muzsika-szerszámok zengő *húr*-jától vette. Nem az 'intestinum', 'Darm', hanem a 'chorda', 'Saite' jelentésű *húr*-tól. Hiszen Czuczor Fogarasi is a *húr* szót „hangutánzó“-nak tartja, s csak-ugyan a *húr*-ban a lehelletszerű *h*-nak, a bűgő *ú*-nak, a rezgő *r*-nek egymásra következése mai köznyelvi jelentéséhez illő han-gulatúvá teszi a *húr*-t. Miért ne jelenthetné a *húros rigó* azt, hogy *zengő rigó*?

Hízen Balassa Bálint is azt énekelte, hogy kikeletkor a sok szép madár szavával az ember „ugyan él“ (azaz gyönyörködik benne).

De hát Balassa költő volt, Chernel is költői lelkű ornithologus. Poéta pedig mindig kevesebb van, mint prózai lélek. Még a Szigeti Veszedelem-beli szép török énekes-gyermek is — a szerencse földi ajándékaival dicsekedve — nem azért dicséri a kikeletet, hogy az neki szépen szóló madarat hoz, hanem hogy „jó“ madarat. (Azt meg tudnunk kell, hogy *jómadár*-nak régen az ennivaló húsú madarat nevezték, az ilyen jó madarat igyekeztek hurokra keríteni az úri asztalok számára. Az már csak átvitt értelmű szólás, hogy a börtön meg akasztófa számára kerül hurokra a jómadár.)

A XVII. századi természettudós. Miskolczi Gáspár, hezseg nem tudja más érdemét a *húros-madár*-nak, mint azt, hogy éteknek való. Még azért is ócsárolja, hogy kellemetesen énekleni sem tud az erdön: „... a' mint hogy közönségesen is csúf-képen Húros-madaraknak és Seregélyeknek szoktuk nevezni a' tobzódó, eszem-iszom embereket... És valaminthogy a z o k t ó l a' m a d a r a k t ó l, (hanemha emberektől taníttatnak, másként) semmi olly ékes, gyönyörködtető éneklés nem hallatik, semmi olly serénység, jóság, haszon nem találtatik benne, hanem egészen magok is csak a' száznak jó ízire való k...“ (Jeles Vadkert 459.)

Poétát is idéz ugyan Miskolczi Gáspár, de nem olyat, aki az erdön szóló, hanem aki a tűzhelyen süllő húros-madarat verseli meg: „A' Húros-Madár avagy Húros Rigó felől elsőben is illik megjegyeznünk Martialisnak im ez egy pár verseit, mellyekben ezt a' Madarat a' főrendek asztalára való alkalmas voltáról commendálja:...

Inter aves Turdus, si quis me iudice certet,
Inter quadrupedes gloria prima Lepus.

azaz:

A' Húros-madár legkedvesb a' madarak közt.
De a' vadak húsa között jobbnak dícsértetik a' Nyúl.

(459. l.)

Továbbá ezt írja Miskolczi (460. l.), hogy: „Régenten Rómában ez“ (t. i. a húros-madár) „nagy böcsben tartatott, de elsőben figével, liszttel, kölessel meg szokták vala hízlalni, s ez az oka, hogy a' poétáktól annyira dícsértetik, most pedig minálunk nincsenek olly jó ízűek, mivel hogy mihelyen megfogattatnak, mindjárt meg is ölettetnek...“

No azért nem utolsó pecsenye lehetett „minálunk“ sem a *húros-madár*, máskülönben nem kedveskedtek volna vele aján-

dékul egymásnak a régiek: „Kegyelmednek egynéhány húros-madárát és öreg madarakat is küldtem, adja az Úr Isten Kegyelmednek egészséggel elkölteni“ (LevT. II: 126). Ugyancsak jobb ízűnek tarthatták a verébnél (ugyan az sem rossz úgy aratás után), máskülönbén nem feddette volna a prédikátor az olyan „hamis kocsáriások“-at, akik „a' verebket húros-madarak gyanánt adgyák.“ (Illy. Préd. II:357. NySz.) Jó madár volt a húros-madár, nemcsak Rómában kaptak rajta, hanem Miskolcra is; különösen mikor a szőlő már elfogyván, elkövetkezett fenyőmagon elődése.

Tudnillik régen *húros-madár*-nak nevezték általában azt is, amely „szőlőélelben gyönyörködik“, azt is, amely „télben fenyőmaggal él, a' mikor kedvesebb és jobb ízű is a' húsa; fenyőmaggal teli lévén, béli t ki sem vetik, hanem egészen sütik meg.“ (Jel. Vadk. 460—1. 1.)

„Béli t ki sem vetik“ — régi nyelven, vagy a debreceni böllerek nyelvéen: *húrját ki nem vetik*.

Nem beletlen ették, hanem azonmód belesen. Régi nyelven szólván, vagy a debreceni böllerek szavával: nem *húrta* lan ették, hanem *húrosan a húros-madár*at.

Nohát ezért *húros-madár* a húros-madár. Nem a hegedű húrjától vette a nevét, hanem a hegedű húrja is, a húros-madár is nevét a 'bél' jelentésű *húr*-tól kapta.

Ez a *húr* pedig finnugor eredetű szó.

Tudjuk, hogy ha valamely finnugor eredetű magyar szó *h*-val és rákövetkező hátulsó (mély) magánhangzóval kezdődik, akkor ama magyar szó megfelelői a finnugor nyelvekben *k*-val (vagy abból fejlődött *kh*-val vagy *z* hanggal) kezdődnek. A magyar *hal* szónak a finnben *kala*, a mordvinban *kal*, a vogulban *khól*, *zul* felel meg, a magyar *három* (*hárm-*) szónak a finnben *kolme*, a vogulban *khórəm*, *khúrəm*, *zúrəm* stb.

Mármost van a vogul nyelvjárásokban egy 'belső rész', 'inneres' jelentésű, *kúr* (*khul* stb.) alakú szó: nyilvánvaló tehát, hogy evvel azonos a magyar *húr*. A *bél* szó nem csupán a 'Darm' testrésze neve volt, hanem megvolt általánosabb 'inneres' jelentése is, így származott belőle *-ső* képzővel a *belső* szó. Így származott belőle ősi ragokkal a *bel-ől* > *-ból*, *bel-é* > *be*, *bel-én* > *-ben* is. A vogul *kúr* is és alakváltozatai ősi ragokat vévén föl, azt jelentik, hogy: *-ból*, *-be*, *-ben*. A vogul *kúr* és magyar *bél* jelentésének ilyen egyezése és a *bél* és *belső* etymológiai összefüggése teljesen bizonyossá teszi azt, hogy a magyar *húr* szó, bár nincsen adat 'inneres' jelentésére, mégis azonos egy 'inneres' jelentésű vogul szóval, az alakban teljesen egyező *kúr*-ral (és változataival, illetőleg más finnugor nyelvekbeli megfelelőivel).

Az, hogy a *húr*-ból származott a *hurka*, régóta tudott dolog.

Rosszul vélik azonban a nyelvtudósok azt, hogy a *hurka* a *húr-*ból a *-ka* kicsinyítő képzővel származott.

Az ősz ugor alapnyelvnek (a mai magyar, vogul és osztyák közös ősének) sok olyan réges-régi sajátága, mely már csak megkövülten, gyéren megmaradt emlék az ugor ágból vagy háromezer évvel ezelőtt kivált magyarban, mindaz a mai napig is még primitív vogulban ma is élten-élő működés.

Ilyen a *-k* diminutív (= kicsinyítő) képzőnek gyakori alkalmazása.

Az ugorkori primitív ember az önmaga részeit is mint önmagának kedveseket a kedveskedő értékű finnugor eredetű *-k* diminutív képzővel szokta emlegetni — így tesz ma is a vogul.

Vogulúl a 'lélek' = *lil*; mikor pedig a vogul a maga (neki kedves) lelkét emlegeti, ama *-k* képzővel így mondogatja: *lil-kēm* — ez szerkezetében teljesen azonos a magyar *lelkēm*-mel. Vogulúl a 'torok' = *túr*; mikor pedig a vogul a maga (neki kedves) torkát emlegeti, ama *-k* képzővel így mondogatja: *turkēm* — ez meg szerkezetében teljesen azonos a magyar *torkom*-mal, ó-magyar *turkum*-mal (vö. HB. *turc*-hucát, ÓMS. *iunh-um*, nyelvjárási '*turk*-ig). A vogulban — mint látjuk — még ma is megvan a *-k* képzőtlen *lil*, *túr* nominatívus, azonban a magyarban ama finnugor *-k* képző a kedveskedő értékét az ó-magyar kor folyamán elvesztve, teljesen összeforrott az alapszóval, s ma már nincsen 'Seele' jelentésű *lél* nominatívus (csak a kürtös *Lél* nevében s a nyelvjárási *lele*: 'kísértet' szóban maradt reánk), s nincsen 'Kehle' jelentésű *tur*, *tor* nominatívus (talán 'Festmahl' jelentésű *tor* szavunkban lappang), hanem csak *lélék* (Seele), *torok* (Kehle) szavunk van, s ezekben már nem érezzük a *-k* képzőt, nem érzünk kicsinyítő vagy kedveskedő értéket.

„Tányér talpam, lompos *farukam*“ — mondja a medve: a *faruk*-töben, illetőleg a hozzátartozó *farok* nominatívusban is diminutív képzői eredetű a *-k*, az eredeti alapszó pedig csak *far* volt. Ez a szó ma is él ugyan, de jelentésmegoszlás történt a *far* és *farok* között, s a *farok* szót már ezért sem érezzük a *far* diminutívumának.

A vogul anya így kiált föl: *nyáurēmákēm!* A magyar anya: *gyermékēm!* A vogulban még megvan 'gyermek' jelentésben a *nyáurēm*, de a magyarban már nincsen *gyerm* < *nyerm* szó (az *ny* > *gy* hangváltózásra vö. *měnyěk* > *měgyěk*, *monyoró* > *mogyoró*, *ormány* > *ormágy* — l. Mészöly: NNyv. I:259) s a *gyermék*-ben a *-k*-t már nem érezhetjük képzőnek.

A diminutív *-k*-nak most vázolt történetéből az következik, hogy ha a vogul *túr*-nak megfelelő *-k* képzős magyar testrésznevet úgy személyragozták az ó-magyarban, hogy: **turkum*, **turkud*, *turka* (vö. HB.), akkor a vogul *kúr*-nak megfelelő *-k* képzős magyar szót úgy személyragozták, hogy: **hurkum*, **hur-*

kud, *hurka* = 'belem, beled, bele' vagy 'belső-részem, belső-részed, belső-része'.

Jegyezzük azt jól meg, hogy nyelvünkben valamikor kellett lennie egy 'béle, bele' jelentésű *hurka* szónak.

Most pedig azt figyeljük meg, hogy a magyar ember a házsonra leölt, széttagolt állat egyes testrészeit egyes harmadik személyranggal szokta emlegetni. *Combját*, *máját*, *zúzáját* kér a gyermek az asztalnál. *Szegyét*, *tarját* kér a szakácsné a mézszárszékben. *Fülét*, *veséjét* belevágják a disznósajtba. Egy régi levélen (XVII. sz.) ezt írva találjuk: „... az rókabőröket peniglen Kegyelmed olvastassa meg, azmint gereznákban vannak varrva, mind *nyaka*, *torka*, *faru*...“ (Teleki Mih. Lev. I:398.) Ahogyan tehát a *róka* lenyüzött bőrének egyik részét úgy emlegették, hogy: „*torka*“, akképpen a fölhasított disznó egyik részét úgy emlegették, hogy: *béle*, *bele* vagy *hurka*=*hurka*-a. Ebben a szóban az *-a*-nak a *k k o r i b a n m é g s z e m é l y r a g i f u n c t i ó j a* volt.

Azt is tudjuk, hogy éppen azért, mert személyragosan forognak az efféle testrésznevek, végre is a személyragos nominatívusuk elfelejteti a személyragtalan nominatívusukat, s mert a személyragtalanak helyét a személyragos foglalja el, ezért azon az eredetileg személyragoson a személyrag már elveszti személyrag értékét.

Imént szoltam erről a nyelvünkbeli rég tudott jelenségről az „eped“ fejtegetésekor. Elmondottam, hogy a *zúzza* szavunk alakja a XV. századi nyelvemlékekben még *zúz*, s ez volt a személyragozása: 'az én *zúzom*', 'a te *zúzod*', 'az ő *zúz-a* v. *zúz-ja* v. *zúzza*'. Ez a személyragos *zúzza* alak kiszorította az eredeti *zúz* alakot, s ma már a *zúzza* alakot nem érezzük személyragosnak, s ezért ha egyes számú harmadik személyranggal akarjuk mondani, akkor így mondjuk: *zúzzá-ja*, a esirke *zúzzáját*. Ime, így keletkezett az egykori személyragos *hurka*-a alakból is a mai *hurka* személyragtalanak érzett nominatívus, melynek személyragos alakja már így van: *hurká-ja* — a *zúzzá-ja* törvénye szerint.

Ha a *hurka* szóról most előadottakat eszünkbe vesszük, láthatjuk, hogy a *hurka* szónak *-ka* diminutív képzővel való magyarázata azért hibás, mert az a magyarázat nem vet eléggé számot sem a magyar nyelvnek a személyragos testrésznevekben megnyilvánuló sajátságával, sem az ugor alapnyelvnek az obi-ugor kedveskedő képzős testrésznevekben fönmaradt sajátságával.

Azt, hogy a *hurka* szó *-a*-ja csakugyan ereje-vesztett személyrag, bizonyítja az *orja* szó is.

Az *or* (< ó-magyar *ur* ~ vogul *ur*) eredeti jelentése: 'hosszszúkás domborulat'. (Vö. Mészöly, MNy. XXV:328—31 és XXVII:276—84.) A 'Nase' testrésze neve a vogulban *nyol* s ugyanaz volt

az ősmagyarban is. Az ugor korban csak az orrnak 'hosszúkás domborulat'-ját, az ornyerget mondták *ur-nak, *nyol-ur-nak, s abból lett később a magyarban maga az *ur* > *or* > *orr* az egész 'Nase' testrésze neve, kizsorítván annak régi *nyol nevét.

Az *or* mint 'hosszúkás domborulat' jelenti a disznónak háta hosszában farkától fejéig kidomborodó részét, a fölbontott disznónak az *or-já-t, a disznó-orjá-t. A XV. században ennek a disznótagnak a neve személyragtalanul még *hát-or* volt, nyilvánvaló tehát, hogy ennek az *or*-nak a személyragos alakja eredetileg az *or-ja*. Ma is azonban nem *or-leves-t*, hanem *orja-leves-t* eszünk s az *orja* szóban épúgy nem érezzük a személyragot, mint a *zúzza* szóban. Amint tehát a *disznó-orja* szóban személyragi eredetű az *orja -ja* végzete, úgy a *disznó-hurka* szóban is személyrag volt egykor a *hurka -a* végzete. Az volt — amint tudjuk — a *toka*, *tompóra*, *epe*, *vese* stb. *-a*, *-e* végzete is. A disznóból való étkek között a *hurka -a*-jának eredetibb személyrag voltát az *orja -ja*-jának eredetibb személyrag volta is igazolja.

A *hurka* tehát olyan eredetileg *-k* diminutív képzős és egyes harmadik személyragos szerkezetű, mint a *lélke*, *farka*, *torka*.

Ennek a megállapítása után megint léphetünk egyet előre: Mivel a *lélke*, *farka*, *torka* szóhoz *lélék*, *farok*, *torok* személyragtalan nominatívusi fő tartozik, ebből következőleg a *hurka* szó mellé is várhatunk egy *hurok* alakú nominatívust, s ennek a *hurok* szónak eredeti jelentésének ennek kellett lennie, hogy: 'bél'.

Van-e ilyen szavunk?

Ilyen alakú van, a ma is élő *hurok*. Ennek személyragos alakjai — *hurkom*, *hurkod*, *hurka* — valóban azonosak a 'bél' jelentésű *húr -k* képzős származékának azokkal a személyragos alakjaival, melyeket kikövetkeztettünk a *torkom*, *torkod*, *torka* (< régi *turka*) alakokból. A régi **hurkom*, **hurkod*, **hurka* jelentése azonban (hiszen a *húr* származéka) ez volt: 'mein Darm, dein Darm, sein Darm', a mai *hurkom*, *hurkod*, *hurka* jelentése pedig: 'meine Schlinge, deine Schlinge, seine Schlinge', 'laqueus meus avicarius' stb.

Tehát itt alaktani magyarázni való már nincsen, de van még jelentéstani magyarázni való. Meg kell felelnünk arra a kérdésre, hogy miképpen lehet az, hogy a *hurkom* régen azt jelentette volna, hogy: 'mein Darm', ma pedig: 'meine Schlinge'.

A mai *hurok* szónak az volt-e eredetibb jelentése, hogy: 'bél'?

Láttuk, hogy a hegedűn lévő *húr* eredeti jelentése 'bél' volt, s ennek egyetlen jelentéstani bizonyítéka az a tárgytörténeti tény, hogy a hegedű húrját bélből készítették. Hogy tehát a madárfogó *hurok* etymonját teljes bizonyossággal megállá-

pítsuk, már csak az van hátra, hogy a néprajznak tárgylörténeti adataival kimutassuk azt, hogy a *hurok* valamikor b é l b ő l készült.

Forduljunk Gunda Bélának a magyar vadászat történetéről szóló művének kéziratához. Abból a szerző szíveségéből közlöm a következőket.

Az állati anyagból készült *hurkok* (ló- és zsiráf-sörény, -in, b é l) megvannak Afrikában is, de csak a kontinens keleti felében, a Niger-torkolattól Tuniszig húzott vonaltól keletre, s az állati anyagból készült hurkok egy ősi eurázsiai vadászműveltségben gyökereznek, amit később vettek csak át a hamiták. (G. Lindblom: Jakt- och fångstmetoder bland afrikanska folk II:78; S. Lagergrantz: Beiträge zur Kulturgeschichte der afrikanischen Jagdfallen 102.) A délalbániai mocsarak pákászainál a *hurok* b é l b ő l készült. (Hankó Béla: Vizen és vízparton 32.) Szücs Sándor „A régi Sárrét világa“ c. könyvében (70. l.) a magyar pákásról ezt írja: „Bot, hajítófa, nyíl, főként pedig igen változatos formájú *hurkok*: madzagból, szörből, drótból, cérnából, állati b é l b ő l (melyik madárhoz milyen volt megfelelő), valamint lépvesszők, csapdák és borító kosarak voltak az ő eszközei.“ Ugyanabban a szép könyvben ezt olvashatjuk (71. l.): „a *hurkot* faggyúzott madzagból vagy b é l b ő l készítették“.

A madárfogó hurkot tehát épügy a n y a g a n e v é v e l nevezték el a magyarok, mint a hegedű húrját, az ennivaló hurkát, a gyulai vitézek szerint is enni nem való kopját, a horos-hordót (ezt az utóbbi kettőt fá-nak), a vasalót, bilincset, vértet (ezeket meg vas-nak) stb.

A *húr* származéka a *hurka* és *hurok*, s mindnek eredeti jelentése: 'hél'.

Bárcezi a Szófejtő Szótárába a *húros-madar*-at és *tyúk-húr*-t nem veszi föl, mert kihagyja az „elavult, csak nyelvjárási vagy ritkább szavakat“. A *húr* szót — Budenztól eltérően — újabb eredmények szerint, megfelelő vogul szóval egyeztetni, de nem avval az alakváltozattal, mely hangzásban legközelebb áll a magyarhoz. A *hurka* szó *-ka* részét — Horger Magyar Szavak Története című könyvére való hivatkozással — nem a diminutív *-k* és az *-a* személyrag kapcsolatának tartja. A *hurok* szót az eddigi kutatások alapján „valamely török nyelvből“ valónak tartja a honfoglalás előltről, „esetleg a kun-besenyő érintkezések idejéből“, s összeveti az „altaji *uruq* (= pányva)“ szóval, melynek utal megfelelőire a „szibériai, kipszak típusú nyelvekben és a csuvasban“.

(Lásd még: Mészöly: Melich-Emlékkönyv 263.)

Húr (Darm, Saite), *húros-madár* (Schnepfe), *tyúk-húr* (*Stelaria media*), *hurka* (Wurst) und *hurok* (Schlinge). Das ungarische Wort *húr* ist finnischugrischen Ursprungs (vgl. wogulisches *kuhr*: „Inneres“) und seine ursprüngliche Bedeutung ist: „Darm“, „Inneres“. Die heutige Bedeutung ist in der Umgangssprache „chorda“, „Saite“, wofür die Erklärung darin zu suchen ist, dass die Saiten der Musikinstrumente aus Tierdärmen verfertigt wurden. Der Vogelname „*húros-madár*“ (Schnepfe) bedeutet eigentlich wörtlich ‚Darmvogel‘, weil man ihn mit den Därmen zusammen zu verspeisen pflegt. Die ursprüngliche Bedeutung des Wortes *hurka* (Wurst) war ebenfalls „Darm“. Dies Wort besteht aus folgenden Elementen: *húr* (Darm) + Diminutivsuffix *k* + *a* Possessivsuffix (vgl. *tor-k-a* = seine Kehle); nämlich in den Benennungen der einzelnen Teile des geschlachteten Tieres pflegt im Ungarischen immer Possessivsuffix *a* oder *-e* mitenthalten zu sein, weswegen diese Possessivsuffixe *-a*, *-e*, *-ja*, *-je* oft nach Verblässung der ursprünglichen Bedeutung mit dem Wortstamm gänzlich zusammen-geschweisst erschienen. Die ursprüngliche Funktion des finnischugrischen Diminutivsuffixes *k* gerät auch häufig in Vergessenheit im Ungarischen in den Benennungen der Körperteile: z. B. *tor-k-a* („seine Kehle“; vgl. wogulisch *tur* = Kehle!), *far-k-a* („sein Schwanz“; vgl. finnisch *perä!*). Die Ungarn bereiteten auch aus den Eingeweiden der geschlachteten Tiere Speisen; der Name solcher Speise war *hurka*, was eigentlich „sein Därmchen“ bedeutete. Da die Wurst eigentlich gefüllter Darm ist, deshalb hat heute *hurka* diese Bedeutung erhalten. Zu den mit Personalendungen versehenen Nominativen *torka* (seine Kehle), *farka* (sein Schwanz) gehören *torok* (Kehle), *farok* (Schwanz) endungslose Nominative; so gehört auch zu dem Nominativ *hurka* (sein Därmchen > sein Darm) der Nom. *hurok*, dessen ursprüngliche Bedeutung ‚Darm‘ war, die heutige aber ist ‚Schlinge‘ (*laqueus avicarius*). Die Erklärung für den Bedeutungswandel ist, dass die Vogelstellerschlingen vordem aus tierischen Därmen gemacht wurden. Es ist eine durchaus irriige Meinung, dass das ung. Wort *hurok* aus einer türkischen Sprache stamme (z. B. tschg. „*uruq*“ = Lasso, Seil, Halfter).

Növények elnevezései és a hozzáfűződő szólások Alföldünk népe száján.

Összegyűjtötte és írta: *Győrffy István* a kolozsvári m. kir. F. J. tud.-egyetemen az általános növénytan rendes nyilvános tanára Kolozsvárott 1914. VII. 9. — 1919. V. 12; Budán 1920, 1921; Szegeden 1921. IX. 1. — 1940. X. 22; újra Kolozsvárott 1940. X. 23. óta.

Egyetemünknek Szegedi hosszú, egész működése (1921. IX. 1—1940. X. 22) idején jártam a Nagy Magyar Alföldet is. Hol én szólítottam meg a tanváiakat, pásztorokat, kaszásokat, felmutatva nekik a növényeket nevük és használatuk után tudakozóban, hol meg inkább hagytam, hogy ők kérdezzenek engem, mit és miért gyűjtök, minek járok kiut és tájéukon.

Ott nyomban lejegyeztem szavaikat.

Nem akarom felduzzasztani a cikk terjedelmét, semmiféle irodalmi vonatkozást nem adok.

Adom, miként hallottam.

Úgyis a lényeg: egy-egy névnek minél szélesebb használatát megállapítani.

Eleinte bizony nem nagy odaadással feleltek magyarjaink. De mikor aztán éveken át látták, amint fűvészkerti homokfutó kocsikkal igen sokszor felkerestem egy-egy helyet, löbb lett a bizalom is.

De kifizettek másként is. Arra a kérdésemre: hogy hívják maguk ezt a (és mindig odaadtam kézbe) a virágot? — kaptam Rúzsaszéken (1936. szept. 11.) ilyen választ is: „nem vergődök én vele — kérem“.

Bizony nekem is sokat kellett „vergődnöm“, amíg kihámoztam egyes elnevezést. Ezek közt legjobban örültem, amikor a „*semjékek*“, „*zsombó*“ elnevezést tisztázhattam. T. i. én ezeket csak Szeged határában hallottam. Másutt nem.

A Fajtam kitűnő megfigyelő, olyanokat is megfigyel, ismer, ami mellett a városi ember észrevétlen elhaladna, ha csak nem természetvizsgáló.

Ki veszi észre a nyomorúlt kis algákat, nedves földön megjelenő zöld üveggömböcskéket?

Ilyen párbeszéd folyt le (Szegedi Fehértő). Ott fekszem a szíkes szélén, a gyéres fű közül fakutyával szedegetem ki apró moháimat. Odajő egy juhász. „Adj Isten!- Adj Isten“, válaszolok, és szedegetem, bieskázom ki tovább moháimat, a juhász

csendesesen szemléli munkámat. Nagysokára megszólal: „Fődet kóstol?“

„Nem, csak gyűjtök.“ „Keres valamit a tekintetes úr?“ (Bizalom jele a megszólítás, ez nem valami adókivetőféle, érdemes rá hogy tekintetes urazzon.) „Ezt keresem ni“ (megmutatom tenyeremen) „Minek a', orvosságnak?“ (Soha se hazudok, nem is akarok azon a kényelmes módon megszabadulni, hogy a'zi mondjam: igen orvosságnak kell, hanem az igazat mondom meg) „Nem, hanem csak úgy kedvtelésből, vizsgálódás miatt szedem. Csak olyan bolondság.“ „De nem bolondság az!“ (Akkor már leguggol ő is mellém.) „Tudja, van Áfrikában még Amerikában egy éppen olyan bolond mint én, aki meggyűjti az ottanvaló ilyen apróságokat, aztán szépen kitisztítja, megírja hozzá a keresztlevelét, elküldi nekem, én meg elküldöm az itteni fehértavi kincsemet, aztán megőrülünk neki.“ „Hát szép is lehet az a tudományosság“ — — —

Mivel most már visszatértem Erdélybe, aligha lesz módom hűzamosabb ideig Alföldet kutatni. Ne vesszen el a sok, de nekem mindig élvezetes órákat szerző beszélgetésem véreimmel, imé — közreadom, megköszönve a folyóirat szerkesztő urának szíves készségét és megértését.

*

Achillea millefolium: *cickara* (Csorvás)

cickefarok (Királyhalom)

vadbőrza (Szeged-Kancsáltó; „pulyka nagyon szereti, őszi a levelit“)

egérfarkkóró (Vésztő)

Achillea Neilreichii: *cickafarok* (Szeged-Királyhalom)

Adonis aestivalis: *tyúkszem, tyúkszemvirág* (Horgos)

tyúkláb (Algyő-Nagyfa)

csókavirág (Újszeged)

Adonis vernalis: *táragy gyűkír* (Orosháza)

táragy (Hódmezővásárhely: Vásárhelyi pusztá Tatár sánc, ahol bőségesen nő)

táragy gyökér (Hódmezővásárhely) „Átszúrják a ló mellén, a szügyén a bőrt áthúzzák rajta szárazon, vagy a bőr alá húzzák; disznó fülébe szintén; benne hagyják; ha nem beteg, kihullik, ha táragyos, vérbajos, ha megzabál, akkor megdagad, felfakad. Ha gyomorbaja van, kölikája van, akkor kell ez“ (Kistelek). Sok országos vásárt felkerestem; de szinte mindegyiken (Orosháza, Kistelek, Vásárhely, Dorozsma, Földeák, Baja és a t.) kiabálják és árúlják (20 f. 1 darab) „*táragy gyökeret*“ — akkor ha közelben nincsen csendőr (ezt sem szabad, mint a „tüzkövet“ árulni, de ezt is mindenütt kínáltak nekem is). Öt liter vízbe kell beáztatni a *táragy gyöke-*

- ret*, és a levével az abrakot megáztatják, és mindenféle betegség ellen adagolják a marhának is.
- Adonis volgensis: *tárog gyökér, tályog gyökér* (Orosháza, Csorvási tanyák) *kikirics* (Csorvás)
- Agrostemma githago: *konkoly* (Szeged Nagyszék sóstó; Szeged-Királyhalom)
vadkonkoly (Szeged)
- Algá-k, Moszatok a szikesek vizein: *békanyál* (Szeged-Kanecsaltó)
békahínnyar (Szeged-Fehértó)
békanyál (Szeged-Balástya; Domaszék)
(Az itatóvályu tele volt zöld moszatfonadékkal).
Új-Kigyós-pusztán ezt mondták: „a víz nagyon hamar *muhásodik*“; a „*békanyálat*“ a „*guliba tető*“-re használják (Kiskúndorozsma); tüzet is raknak vele szünyog ellen, mert soká füstöl (Dorozsma-Maty'viz)
- Althaea officinalis: *fehér mályva* („Szoktuk a tövit megfőzni, ha kelés van, lábunkra rátesszük“, Herold Ferenc Hant-háza)
fehér mályva (Püspökelle; „szödik orvosságnak“)
- Anyafű—a fű első kaszálása (Felgyő)
megszáritva: *anyaszéna* (Szeged-Fehértó; ha a tavasz száraz, kevés az „*anyaszéna*“, nagy baj)
- Aristolochia clematitis: *farkasalma* (Horgos-Hantháza; „43 napig magam gyógyítottam vele megfőzve (t. i. a termését) a tehén-, ló szája fáj, meggurgujázni vele“. Herold F. Hantháza; Monostori László (Horgos) szerint: „termést, levelet megfőzik, jó barna leve lesz, fadarabra rongyot, úgy dörgöljük be a tehén fájós száját, a sebet is.“)
- Artemisia absinthium: *bolha üröm* (Csorvás)
- Aster pannonicus: *székvirág* (Szeged-Királyhalom)
- Avena fatua: *vadóc* (Szeged Nagyszéksóstó; Királyhalom)
vadzeb (Horgos)
- Batrachium aquatile: *hinárfű* (Csöngöle)
- Bidens tripartitus: *farkasfog* (Vésztő)
- Bolboschoenus maritimus: *csatak* (Szeged, Balástya; Csöngölei erdő)
csattogó fű (Új-Kigyós-pusztá; több szikes-t („csattogó“) belep egészen, így a „Denkó Nagy Csattogójá“-t is; „jóságnak jó, a „csattogó“-t a ló szereti“).
- Bryonia dioica: „*fődi tők*; négy részre vágják; lefujtják kilenc napig pálinkában; keserű, mint a méreg; belső dagantom volt, hideg lelt esztendő két hónap óta; ilyen forma két kis üveggel megittam egyszerre féllitert; kijött belőlem két ekkora kalács, egész szakállas volt“. (Kiskundorozsmai magyar elbeszélése).

Az „Ó-magyar Mária-siralom“ betűjének értelmére vezérlő kalauz.

(6-ik közlemény.)

sidou (4)

Egykorú kiejtése: *zsidóv*.

A Pais-Horváth-féle kiadás szerint és más kiadók szerint is egykorú kiejtése: *zsidou*, azaz *zsidou*, *ou* kettőshangzóval. Azonban ezt az általánosan elterjedt föltevést, hogy az Árpád-kori magyar szövegekben *ou*, *ëü*, *au*, *äu* kettőshangzók vannak, bizonyítani még senki nem bizonyította. Az *u*, *ü* végű és elejű kettőshangzokról a nyelvtudomány csak annyit állapított meg, hogy a mai nyelvjárásokban előfordulók újabb keltűek, nincsenek meg sem *ó*, sem középmagyar nyelvemlékeinkben.

Ellenben megfigyelhető az a magyar hangtörténetben, hogy hosszú magánhangzó után a szótagzáró *l*, *j* (*i*), *v* gyakran eltűnik: *volt* > *vólt* > *vót*, *abbúl* > *abbú*, *ganaj* > *ganéj* > *gané*, *tanojt* > *tanéjt* > *tanéjt* > *tanét*. *lev* > *lév* > *lé*, *rév* > *ré*, *bév* > *böv* > *bő*, *cerkov* > *cerkóv* > *cerkó* (MTSz). (Vö. Méeszöly: Nyelvtörténeti fejtegetések 28—29, 78—79.)

A *zsidó* honfoglalás előtti szláv jövevényszó, eredeti szláv alakja *zsidovi* volt. Árpád-kori okleveleinkben így találjuk írva: *Sýdou* (1244), *Sydou* (1280) *Sydou* (1333), *Sydow* (1337), *Sydou* (1348), *Sydou* (1350), *Sydou* (1363), *Sydou* (1372), *Sydow* (1379). Ezek az így írt alakok az ÓMS. *sidou* alakjával együtt nyilvánvalóan azt mutatják, hogy ezekben a végső *u* és *w* betű *v* hangot jelöl, aminthogy az átadó szláv nyelvben is *v* volt e szóban. Mivel azonban 1449-i oklevélben már *Sydo* van, 1459-iben *Zido*, 1469-iben *Sydo* (OkISz.), vagyis mivel a XV. században már csupán mai *v*-tlen alakját találjuk a *zsidó*-nak, ezért valószínű, hogy az ÓMS. nyelvében e szónak már nem *zsidov*, hanem *zsidóv* alakja volt, közvetlen előzője a XV. századi és mai *zsidó* alaknak. A XV. századeleji Husszita Bibliában is *zsidó* (írva: *sido*) van: tehát a *zsidó* szó *v* nélkül megvolt már a XIV. században is. (Más szavakon régebbi *-ov* > *-ó* változás is megfigyelhető.)

Hangtörténeti megállapításokra sokkal biztosabb alap az összefüggő nyelvemlék, mint a latin oklevelek elszórt szavai. A Halotti Beszéd következetes orthographiája alapján megállapítható, hogy annak is ó-magyar nyelve ugyan nem ismerte az *ou* vagy *óu* kettőshangzót.

A HB az egyszerű *gy* hangot egy *g*-vel jelöli: *vogmuc* (2).

sor). *uogmuc* (2), *gimilcietul* (4), *ig fa* (5. sor; ejtsd: *iggy fá*, értsd: 'ëgy fá'; a mássalhangzó (f-) előtt az *ëggy* számnév *gy* hangja ma sem hangzik hosszan, mert a magyarban mássalhangzó előtt nem ejthetünk hosszú mássalhangzót), *gimilce tvl* (5), *Ge* (5), *gimils tvl* (6—7), *ge* (8), *gimils tvl* (9), *gimilsben* (9), *gimilsnec* (9), *hug* (10), *ge* (11), *vogmuc* (14), *Hug* (14), *vogmuc* (16), *kegilmét* (16), *hug* (16), *keg- (iggen)* (17), *archangelt* (18), *angelcut* (19), *hug* (22), *legenec* (22), *hug* (22), *hug* (29), *kegilmehel* (29). Egyetlenegyszer el nem véténé a HB másolója, hogy az egyszerű *gy* hangot kettőzve *gg*-nek írná. Pontosan megkülönbözteti viszont a *gyy* hosszúságát is; el nem véténé egyetlenegyszer sem, hogy azt ne kettőzve *gg*-vel jelölné: *iggy ember* (15. sor; ejtsd: *iggy embër*, értsd: 'ëggy embër'; magánhangzó (e-) előtt az *ëggy* számnév *gyy* hangja ma is hosszan hangzik), *Wimagguc* (16), *kegiggen* (17), *vimagguc* (18), *uimaggonoc* (19), *uimagguc* (19), *vimagguc* (21), *oggun* (25), *uimagguc* (27), *uimaggomuc* (27); ejtsd: *vimágggyuk*, *kegyiggyën*, *oggyun*, *vimágggyomuk*, értsd: 'imádjuk, kegyëdjën (= kegyelmezen), adjon, imádjunk'.

Most egy kis kitérést kell tennünk.

Kulcs és *kilincs* szavunk eredeti jelentését az a róges-régi állapot szabta meg, hogy az ajtó bezárása, a retesz rögzítése kötéllal (szíjjal, madzaggal, gúzzsal) való kötésből, kinvitása pedig oldozásból állott. Ha a *kulcs* azt a tárgvat jelentette volna kezdetben is, melyet ma, akkor nem értenénk meg, hogy miért mondják az újját összefonóra azt, hogy *összekulcsolja* a kezét', és miért hívják Dunántúl *kúcsos* (< kulcsos) kalács'-nak a lakodalmi *fonott* kalács'-ot. *Kilincs*-e, *kiléncs*-e a XVII. században nemcsak az ajtónak volt (az ajtón a *kilincs* az volt, ami ma a *kallantyú* = obex) hanem a tékozló fiú tarisznyájának a szájáról is az *kiléncs* kopott le (l. NySz.): tehát a *kilincs* nem csupán 'toló v. forgó zár, retesz' neve volt, hanem a tarisznya bekötésére való szíjé is. (Nem francia jövevényszó a *kilincs*, mint Bárczi Szófejtő Szótára és általában a nyelvtudósok vélik, hanem olyan hangutánzó eredetű, úgynevezett hangfestő szó, mely ezeknek a családjába tartozik: *kallantyú*, *kallantyu*: 'forgó v. rábillenő fa-zár'; *kilincs*: 'a lélekvesztőn a ciklony beakasztására való fül'; *kelentyű*: 'a vízmerítő veder fogantyúja, amelynél fogva az ostorfára akasztják'; *kalancsolódik*: 'bonyolódik, össze-vissza akadoz, keresztbe vetődik egymással'; *kilincs-kalancs*: 'tekervényes út' (MTSz.). Az *ajtó* szóról pedig a finnugor nyelvekből (Budenz: MUSz.) be lehet bizonyítani azt, hogy eredetibb jelentése 'nyitó' ~ 'oldó' (vö. f. *ovi* ~ vog. *áwi*, *ájuw* = 'ajtó'; vog. *ojti* = 'oldó', ~ oszty. *áηζαι* = 'losbinden' ~ f. *avaan* = 'kinyitok'; Paasonen: Ostj. Wb.), továbbá be lehet bizonyítani azt is, hogy az *ajtó j* hangja *u*-vel

váltakozott (mint só: *sav-a*, nyj. *saj-talan*). Az *ajtó* szó alapszavának nemcsak *aj-* változata lehet, hanem *ov-* is, annak az *aj- ~ ov-*nak jelentése pedig ,nyit', ,old' volt.

Már ennyiből is látható, hogy ez az ,old' jelentésű *ov-* tö van a HB. *ovdonia* szavában, melynek mai alakja: *oldania*, és *ovga* szavában, melynek mai alakja: *oldja* (ejtsd: *olgya*).

Az *ov-* ,nyit, old' jelentésű ígétből *-d* ígéképzővel úgy lett az *ovdoni* (oldani), mint az *es-ből*, *tol-ből*, *kér-ből*, **mon-ből* (vö. cser. *mán-* = mond) az *esdeni*, *toldani*, *kérdeni*, *mondani*. Az *ovdoni-ből* az *o* megnyúlásával lett *óvdoni*, ebből a *-v-* kiesésével *óvani*, ebből az *-ó-* hangnak *-ol-* hangcsoporttal való helyettesítése által: *oldani*, *oldni* (mint *Szovnuk* > *Szóvnuk* > *Szónok* > *Szolnok*).

A HB-ben az *ovdonia* már valószínűleg hosszú *ó*-val hangzott: *óvdonia*.

Az *imádjuk*, *imádjunk*, *imádjának*, *adjon* nyelvtörténetünk egész folyamán hosszú *ggy*-vel hangzott: *imággjuk*, *imággjunk*, *imággjanak*, *aggyon*. Amint látjuk, az ezeknek megfelelő alakok csakugyan hosszú *ggy*-vel hangzottak a HB. nyelvében is. Ebből az következik, hogy ha a HB. nyelvében az *old* ígének *ód* vagy *oud* vagy *oud* alakja élt volna, akkor annak a tárgyas, cselekvő, parancsoló egyes 3. személyű alakja *óggya*, illetőleg *ouggya* vagy *ouggya* lett volna, ennek pedig a HB-ben leirt alakja így lett volna: *ovgga*, *gg*-vel, mint a *vimagguc*, *oggun* stb.

Mivel azonban a HB-ben nem két *g*-vel *ovgga*, hanem egy *g*-vel *ovga* vagyon írva, ebből a HB. orthographiája szerint kétségtelen az, hogy az *ovga* alakban nem hosszú, hanem egyszerű *gy* hangot jelöl a *g*. Ha a régi *ód ~* nyelvjárási *oud* ígének *d*-je az imperativus jelével hasonul, akkor a hasonulásból épügy hosszú *ggy* keletkezik, mint ezekben az esetekben: *féd*, *fédjén*, ejtsd: *féggjén*; *véd*: *védjén*, ejtsd: *véggjén*; *szid*: *szidjon*, ejtsd: *sziggjon*; *széd*: *szédjén*, ejtsd: *széggjén*; *ad*: *adjon*, ejtsd: *aggyon* — valóban a mai *adjon* régi hangváltozata a HB-ben *oggyun*, így írva: *oggun*. Kétségtelen tehát, hogy *féd*, *véd*, *szid*, *széd*, *ad* típusú ígék imperativusában nemcsak a HB. utáni nyelvben, hanem a HB nyelvében is hosszú *ggy* volt.

Hasonlítsuk össze a *féggjén*, *véggjén*, *sziggjon*, *széggjén*, *imággjuk*, *vimággjuk* (HB), *aggyon*, *oggyun* (HB), nyelvjárási és régi *óggya* (= *oldja*), nyelvjárási *ouggya* (= ua.) alakokkal az ilyen alakokat: *esdjén*, ejtsd: *esgyjén*; *kérdjén*, ejtsd: *kérgyjen*; *toldjon*, ejtsd: *tolgyon*; *mondjon*, ejtsd: *mongyon*: ez összehasonlításból megállapíthatjuk azt a nyelvtörténetünk egész folyamán észlelhető állapotot, hogy az ígétő végső *-d* hangjának és az imperativus jelének hasonulásából nem lehet hosszú *ggy*, hanem csak egyszerű *gy* abban az esetben, ha ama *d* hang előtt m á s s a l h a n g z ó v a n.

Ezután ha megfigyeljük azt, hogy az *ad* imperativusi alakja a HB-ben *oggun*, ejtsd: *oggyun*, az *old* HB-beli imperativusában pedig a *d* hangnak és az imperativus jelének hasonulásából egyes *g*-vel írott *ovga* alak lett, vagyis e g y s z e r ű *gy* hangú alak keletkezett: ebből megállapíthatjuk azt, hogy az *ovga* írott alaknak *gy* hangja előtt a *v* betű nem magánhangzónak, hanem mássalhangzónak a jele.

A *v* betű pedig nem más mássalhangzónak a jele, hanem csupán a *v* hangé, mind ma, mind ezelőtt, mind a Halotti Beszéd korában; tehát a HB. *ovga* szavának kiejtése: *ovgya* > *óvgya* — benne közvetlenül az egyszerű *gy* előtt semmiféle magánhangzó, sem *óu*, sem *ou* nem lehet. Szófejtés, hangtörténet és helyesírástörténet egyaránt bizonyítja az *ovga* alak *v* betűjének *v* hangú értékét.

Mivel pedig a HB-ben az *óvdonia* és *óvgya* alakokban a mai *ó* hang helyén megtaláljuk a finnugor eredetű *ov* vagy *óv* hangkapcsolatot, ebből következik, hogy a HB. *iobben* (= jóban) és *iow* (= jó) alakjában is a finnugor eredetű *jó* szónak eredetibb *v*-s alakja van meg: *jóvben*, *jóv* (vö. *jav*-a ~ *jov*-a).

Tudjuk, hogy a finnugor szóbelsei *-*m*-nek (bilabialis) a magyarban megfelelhet -*v* (dentilabialis), pl.: finn *nimi* ~ vog. *nem* ~ magyar *nev* > *név* (*nev*-em); finn *liemi* ~ vog. *lēm* ~ magy. *lev* > *lév*, *lév*-ben — ezekből lett a mai *lé*, *lében*. A vogul *jam*-sz alapszavának így felel meg a magyar (régii) *jov* > *jóv*, *jóv*-ben — ezekből lett a *jó*, *jóban*.

Az *óvdonia*, *óvgya*, *jóv*, *jóvben* a HB-nek olyan hangtanát mutatja, melyből az következik, hogy a HB-beli (ismeretlen eredetű) *bovdug* írott alaknak sem *bovdug* a kiejtése, hanem *bóvdug*, s ebből lett a régi és nyelvjárási *bódog*, melyből a mai *boldog* lett a SzóvnuK > Szónok > Szólnok, *óvd* > *ód* > *old* szerint.

Ezek után a HB. *uolov*, *iarov* (= való, járó) igeneve sem lehet -*ou* képzős, mint nyelvtudósaink vélik, hiszen a finnugor nyelvhasonlítás és magyar nyelvtörténet szerint is -*ov* volt az -*ó* igenévképző egyik eredetibb alakja. Az ó-magyar korban *voloy*, *járo* volt, ebből lett az Árpádkor folyamán *volov* > *volóv* > *voló*, később > *való*, és *járov* > *járov*, majd > *járó*. (L. Mészöly: A HB. tárgyas elb. mult alakjai 115 és: Nyelvtörténeti fejtegetések 78—84.)

A HB nyelvében tehát egyáltalában nem volt *ou* kettőshangzó. Ha pedig az 1200 körüli HB-ben nincsen *ou*, akkor nincsen az 1300 körüli ÓMS-ban sem, mivel a kettőnek nyelve amúgy is sok azonos helyesírási és hangtani egyezést mutat.

Az ÓMS. *sidou* alakjának kiejtése tehát semmiképpen nem lehetett: *zsidou*, hanem mindenképpen: *zsidóv*.

A székely ló.

(*Hankó Béla*: Székely lovak. Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. 51. l., VII. tábla. Kolozsvár, 1943.)

Hankó Béla már esztendőök óta nagyfontosságú kutatásokat végez az ősi magyar háziállat-fajták megállapítására és felkutatására vonatkozólag. Az ősi magyar lóról, szarvasmarháról, juh-ról, sertésfajtákról, baromfiról írt részlettanulmányait „Ősi magyar háziállataink“ (Debrecen, 1940.) c. munkájában foglalta össze. Összefoglaló munkájának megjelenése óta tovább vizsgálja a magyar háziállatok tájfajtáit s először a hucul lóról adott ki egy nagyobb tanulmányt (A hucul ló és tenyésztése Turjaremetén, Kolozsvár, 1942.). Legújabbán pedig fenti című tanulmányát jelentette meg.

Az első pillanatra talán szokatlannak tetszik, hogy egy zoológiai vonatkozású munkával foglalkozunk a Nép és Nyelv lapjain. Tehát mindjárt előljáróban szólnunk kell arról, miért tesszük ezt. Az olyan irányú zoológiai vizsgálatnak, amilyen irányban *Hankó* is dolgozik, néprajzi és művelődéstörténeti szempontból igen nagy jelentősége van. A kulturzoológiai vizsgálatok szilárd biológiai alapot nyújtanak a néprajzi kutatásokhoz.

Egyes háziállat fajtákkal szorosan összetartoznak bizonyos tenyésztési formák, néprajzi jelenségek, tárgyak, szokások. Így az alföldi szilaj tartásmód együtt járt az ősi magyar háziállat-fajták tenyésztésével. A nyugateurópai ló, szarvasmarha, juh nem bírta volna ki a téli és nyári szabad ég alatt való tartást, a mostoha természeti körülményeket. Ellenben a hortobágyi racka juh, a podóliai marhával rokon nagyszarvú magyar szarvasmarha a nomád tartásmódtól évszázadokon át megedződve könnyen tűrte a forróságot, a hideget, az éhséget. A nyugati fajták behozatala szükségessé tette az istállózást, a belterjes takarmányozást. A tartásmódon kívül ősi háziállatainkkal együtt fennmaradtak olyan, a pásztorélet körébe tartozó tárgyak is, amelyek különösen fontosak állattenyésztő műveltségünk keleti kapcsolatainak felderítésénél és megállapításánál¹⁾. Az ősi háziállatfajok meghatározásával és földrajzi elterjedésük megál-

¹⁾ *Gunda B.*: The Anthropogeography of Pasturing on the Great Hungarian Plain. Geographical Review (International Review of the Hungarian Geographical Society.) Vol. LXVIII., Budapest, 1940.; *Gunda B.*: Asiatische Maulkorbformen in der ung. Hirtenkultur. Ethnos, III. 1908. 8. skk. I.

lapításával nyomon követhetjük egy-egy nép vándorútját. A nomád népek vándorlás közben a velük érintkező, körülöttük és közöttük lakó idegen népeknek állatokat adnak át, állatokat hagynak hátra, melyeket a helyükre települő népek átvesznek és tovább tenyésztnek. Ha ki pusztulnak is egyes állatfajták, tulajdonságaik a későbbi fajtákban tovább élnek, amint az az örökléstani vizsgálatokkal kimutatható. Amilyen mértékben nyoma van egy-egy nép állattenyésztésében az ősi háziállatok jellegének, vérének, faji tulajdonságainak, lényegileg olyan mértékben mutatható ki állattenyésztésének ősi formája, ősi néprajzi elemei is. A háziállatfajták és a néprajzi jelenségek s különösen a vándorlások közötti kapcsolatot — sajnos — eddig éppen az eurázsiai sztyeppe-övezetben, a nomád magyaság életterében kutatták a legkevésbé. Pedig, hogy az ilyenirányú vizsgálatokkal milyen értékes eredmények hozhatók felszínre, azt a keletafrikai hamita népek eredetét és vándorlását s az alpesi népi hullámzásokat érintő kutatások igazolják²⁾.

De térjünk vissza *Hankó* munkájához. *Hankónak* 1942 nyarán a Székelyföldön végzett kancatörzskönyvezésnél alkalma volt több száz lovat megmérni. A testmérési eredményekből, a testállás, a szőrzet megfigyeléséből *Hankó* arra az eredményre jut, hogy Erdély keleti határvidékén két alacsonytermetű lófajta található: a békási és a valamivel magasabb székely ló. A békási lófajta a Borgói-hágótól a Gyimesi szorosig terjedő vidéken él. Tenyészterületének központja Gyergyóbékás, a Zsedán patak völgye, Almásmező vidéke. Míg a békási ló meglehetősen egységes, addig a székely fajta jellemző tulajdonsága a többféle kereszteződés miatt csak nehezen állapítható meg. A magasabb hegyvidéken mindig tisztább vérű lovakat találunk, mint a székely medencékben. A békási ló rokonságban van a máramarosi ruszin népesoportnak, a huculoknak lovával. De míg a hucul lófajtában sok a *taki* (belsőázsiai mongol ló, *Equus Przewalski* vagy *Equus ferus Pallas*) vér, addig a békási és a székely fajta vére túlnyomó többségben az európai *tarpán* lóval (*Equus Gmelini*) való kapcsolatra mutat. A zoológiai eredményeken kívül igen értékes megfigyeléseket közöl *Hankó* a békási és székely ló használatáról, a nyeregformákról, a ló irányításáról, a befogás módjáról. A békási lovak kiváló hegyilovak. A meredek, sziklás ösvényeken mint nyerges állatok igen jól használhatók. Kantár, zabla nincs rajtuk, csak kenderhámos kötőfék. Irányítási szóval, jobb vagy bal nyakoldaluk veregetésével vagy comb-

2) *Adametz L.*: Herkunft und Wandemngen der Hamiten erschlossen aus ihren Haustierrassen. Wien, 1920. *Adametz L.*: Haustierrassen und Kulturpflanzen des alpinen Menschentypus als Weiser dessen Herkunft. Zeitschrift für Züchtung, B. XXXI., 1935.

hal szokták a megnyergelt békási lovakat^{2/a)} A nyereg felerősítésére székely vidéken egyetlen hevedert, a gyimesi csángóknál, a románoknál pedig két hevedert használnak. A székely ló ritkán jár nyereg alatt, inkább szekérbe fogva, mint vonójószágot alkalmaznak. A székely hámba fogott ló szügyelőjével és nyaklójával egyformán húz s a hámnak hátszíja és haslója nincsen. *Hankó* ezeket a fontos megállapításait és megfigyeléseit történeti visszapillantással is kiegészíti: ismerteti az erdélyi lótenyésztés történetét s régi gazdasági könyveinknek az erdélyi lóról szóló megállapításait. Általában igen nagy értéke *Hankó* minden munkájának, hogy azokban a régi magyar gazdasági irodalom értékelését, felhasználását is megtaláljuk.

Hankó, amint láttuk, a keleterdélyi lovakat éppenúgy, mint korábban a honfoglaló magyarság lovát az ősi európai lófajtával, a *tarpán*nal hozza kapcsolatba. A *tarpán* a múlt század végén a délorosz sztyeppéken még vadon is élt. A honfoglaló magyarság lova *tarpán* ivadék volt, amelybe némi „taki vér is csörgedezett“, — mondja *Hankó*³⁾.

Az ősi magyar ló fajtájának megállapítása sokat foglalkoztatta a zoológusokat és a nomád műveltség kérdésével foglalkozó etnologusokat. Már *Besskó József* arra az eredményre jutott, hogy a honfoglaló magyarság lova a keleti fajta mongol lóhoz tartozott⁴⁾. Ezt a megállapítást az újabb magyar kranio-metriai vizsgálatok is megerősítik⁵⁾. Az ősi magyar lónak a takival való kapcsolatát hangsúlyozza a zoológus *Adametz* s az etnologus-kulturtörténész *Flor*⁶⁾. Sőt *Adametz* a mai székely lovat is a *takival* hozza kapcsolatba⁷⁾.

Nem feladatunk, hogy a zoológiai vizsgálatok ellentmondó eredményeit kritizáljuk vagy értékeljük, a különböző eredmények közül valamelyik mellett állást foglaljunk. Mi itt csak néhány néprajzi-kulturtörténeti problémára mutathatunk rá. *Hankó* szerint a *tarpánt* őseink Oroszország délkeleti részén „Könynyen befoghatták és megszelídíthették“⁸⁾. A *taki* vér pedig úgy jutott lovainkba, hogy a délorosz sztyeppéken átvonuló lovas népek lóanyaga magyar kézre került. Nézetem szerint *Hankó*

2/a). A békási lovat ismerhetjük fel a romániai Vrancea vidékének aró termetű hegyi lovában is (*Stahl H. H.*: Nerei. un village d'une région archaïque. Bukarest, 1939. III. k. 58 l.).

3). *Hankó B.*: A magyar ló eredete. Debreceni Szemle. IX. 1935. 74. l.

4). *Besskó J.*: A honfoglaló magyar nemzet lovairól. Bp., 1906. 147. skk. 1.

5). *Nagy D.*: Kranio-metriai vizsgálatok a honfoglaló magyarok lovain Magyar Tud. Akadémia Matematikai és Természettudományi Értesítője, LIV. 1936. 991. skk. 1.

6). *Flor F.*: Haustiere und Hirtenkulturen. Wien, 1930. 181. l.: *Flor F.*: Die Indogermanenfrage in der Völkerkunde. Festschrift für Herman Hirt. Germanen und Indogermanen. Bd. I Heidelberg, 1936. 125. l.

7). *Adametz L.*: Lehrbuch der allgemeinen Tierzucht 27. l.

8). *Hankó B.*: A magyar ló... 66. l.

véleménye nem állítható párhuzamba a történeti és néprajzi tényekkel. Nem valószínű, hogy a délorsz. sztyeppékre kiszivárgó magyar-ugorság a *tarpán* háziasításával kísérletezett volna, akkor, amikor ezen a területen a szelídített ló régen ismeretes volt s lovasnomád népek életformája virágzott⁹⁾. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a közvetlen háziasítás útján történő lovasnéppé válás esakis évszázados, nyugodt átalakulási folyamat eredménye lehet. Egy ilyen átalakulási folyamat végigélésére pedig a bolgár-török politikai és műveltségi hatás alá kerülő magyar-ugorságnak sem ideje, sem alkalma nem volt. Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a ló a legnehezebben háziasítható állat. Sokkal elfogadhatóbbaknak látszanak azok a vélemények, amelyek az ősmagyarság *taki* lovát hangsúlyozzák. A *taki* a Belsőázsia felől előretörő bolgár-török (nyugati-török) népréteg állata lehetett. Azé a néprétege, amely lovasnomáddá tette a magyar-ugorságot. A honfoglaló magyarság lovainál a *tarpán* jellegét azzal magyarázom, hogy az ősi *taki* lóállomány Dél-országszországban *tarpán* lovakkal keveredett. A honfoglaló magyarság lova a későbbi évszázadok folyamán is állandó kereszteződésnek, vérkeveredésnek volt kitéve. Látjuk ezt a reánk maradt városi jegyzőkönyvek adataiból, az irodalmi feljegyzésekből. A nyugati hadjáratok, a török hódoltság, főuraink és hatóságaink különböző tenyésztési kísérletei mind hozzájárultak ahhoz, hogy az ősi magyar lófajta eltűnjön. Amikor a XVII. században tarfakó, szepe (szürkésfehér), roh (fekete), vasderes, sárga hódas, szöke konyaszabású, hátuljára szárlábú, esőkaszemű, sárga babos, stb. lovakat emlegetnek, ezekből már igen nehéz felismerni az ősi magyar lófajtát. Nem lehetetlen azonban, hogy az alföldi kisparasztság kezén a legújabb időkig lappangó alacsonytermetű, nagyfejű, keskenyhátú, pejszinű, kitarító, edzett, kevés igényű parlagi lovakat ősi nomádeletünk *takijainak* vére is hajtotta.

Rá kell még mutatnunk arra is, hogy a magyar lótenyésztéssel kapcsolatos műveltségi elemek, mint amilyen az ősi magyar lovastemetkezés, a lóáldozat, a ló fejése s a lótejből készített erjesztett italok (kumisz) készítése, a csikó szopását megakadályozó palókaformák, a lónak a mezőgazdasági munkában való negatív szerepe és nyergesállatként való használata, — nem a *tarpán*, hanem a *takitenyésztő* műveltségi körre való kapcsolatra utal¹⁰⁾. Ezzel szemben a *tarpántenyésztő* műveltségi körben (az ősiindogermánoknál) a lovat eredetileg nem fejték, nem nyergelték, hanem mint vonóíjóságot alkalmazták¹¹⁾.

⁹⁾ Lásd Menghin O.: Weltgeschichte der Steinzeit, Wien, 1932. c. munkájának idevonatkozó fejezeteit.

¹⁰⁾ Gunda B.: Asiatische Maulkorbformen.

¹¹⁾ Nehring A.: Studien zur indogermanischen Kultur und Urheimat. Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik, IV. Wien, 1936. 93. l.

Fenti fejtegetésünknek látszólag ellentmond az, hogy a jakutok lova *tarpán* ló s hogy Mongoliában és az Altájban Kr. e. 2000-ből származó sirokból *tarpán* jellegű lócsontvázak kerültek (ló¹²). Ez azonban későbbi iráni, ósárja-indogermán behatás lehet, ami Belsőázsiaiban — a kulturáknak ezen a nagy érintkező területén — egyáltalán nem meglepő. Az iráni hatásra tanulságos példaként hozhatók fel a mongol nyelv iráni elemei¹³).

A székely lóval kapcsolatban említjük meg azt is, hogy a ló tenyésztése és elterjedése, gazdasági jelentősége a multban kevésbé volt olyan jelentős, mint napjainkban. Az Alföldön a nehezebb, kitarító mezőgazdasági munkánál a XIX. század közepéig a szarvasmarhát használták¹⁴). A ló a gyors közlekedés, a harcok, a könnyű munka állata volt, ami szintén nomád sajátosság. Saját gyűjtéseimből tudom, hogy a beregi síkság magyarsága is inkább szarvasmarhát tartott. A nagy utat kitevő fuvarozást ökrökkel végezték. Idősebb férfiak még 1940 nyarán emlékeztek arra, hogy a Szernye-mocsár környéki falukban a mult század végén alig egy-két gazdának volt lova. Tudjuk azt is, hogy ugyanebben az időben a Feketekörös völgyébe az Alföld felől szinte lépésről-lépésre nyomult előre a ló és szorította ki a mezőgazdasági munkából a szarvasmarhát¹⁵). A kalotaszegi magyarságnál is a bivaly és az ökör helyettesítette a ló munkacerejét. A csiki lótenyésztés fejlettségéről szintén megemlékeznek mezőgazdasági íróink¹⁶). Ha figyelmesen áttanulmányozzuk az 1911. évi állatszámolás eredményét, akkor azt látjuk, hogy Erdélyben az igavonásra használt tehének, ökrök és tinók száma meghaladta az igavonásra használt lovak számát. Így volt ez elsősorban a román vidékeken. Hunyad megyében a lovak száma 12.537, a szarvasmarhaállomány 151.474, amelyből igavonásra 57.481 darabot használtak. Ennek az a magyarázata, hogy hazánkban is, mint Kelet-Európa nagyrészen, igen ősi szarvasmarhatenyésztő műveltség emlékei élnek. A szarvasmarha, különösen az ökör, a mezőgazdasági munkánál lényeges szerepet játszott: vont a szántót, sőt még gabona elnyomtatására is felhasználták, amint azt néhány alföldi adat bizonyítja¹⁷). Ez a szarvasmarhatenyésztő műveltség a Balkán félszigettől felnyúlik Finnországba, ahol a Finn-öböl környékén időszámításunk első századában a finnek már vonójószágként alkalmazták a szarvasmarhát. A szarvasmarhának a mezőgazdasági munkában való

12). *Nehring A.*: id. munk. 92. 1.

13). *Laufer B.*: Sino-Iranica. Chicago. 1919. 572. 1.

14). *Tálaszl I.*: A Kiskunság népi állattartása. Bp., 1936. 8. 1.

15). *Györfly I.*: A Feketekörös-völgyi magyarság. Földrajzi Közlemények. XLI 1913. 495. 1.

16). *T. Nagy I.*: Csikmegye közgazdasági leírása. Bp., 1902. 29. 1.

17). *Györfly I.*: Takarás és nyomtatás az Alföldön. Népr. Ért. 1928. 28., 29. 1.

jelentősége jellemzi a déli és nyugati szlávokat, míg ellenben a nagyoroszkónál már a ló lép előtérbe. A déli és északi területek szarvasmarhatenyésztő műveltségének összefüggését több példával bizonyíthatjuk: így pl. a különböző járomformákkal. Északkeleti lengyel területen és a fehéroroszkónál ugyanazok a járomformák használatosak, mint a Balkán félsziget keleti részén Isztriától Görögországig. Ezeknél a jármoknál az aljdeszka hiányzik, az ökör nyaka ivalakú keretbe kerül. A szarvasmarha, mint vonójószág korán ismeretes a lovasnomád népek területén is, amint ezt az Altáj-hegységben előkerülő, a Kr. e. IV. századból származó járomlelet igazolja. Azonban a szarvasmarha tenyésztés jelentőségét a nomádság gazdálkodásában még kevésbé kuttatták¹⁸⁾.

Ezzel a rövid fejtegetéssel csak rá kívántunk mutatni néhány néprajzi és kulturtörténeti problémára, amelyek ősi háziállatfajtáinkkal kapcsolatosak. Másrészt pedig felhívni a figyelmet *Hankó* munkáira, amelyek fontos biológiai alapot nyújtanak az etnográfusok vizsgálataihoz.

Gunda Béla

Das Pferd der Székler.

Die Arbeit von B. *Hankó* (Székely lovak, Kolozsvár, 1943.) wird hier vom Verfasser mit kritischen Notizen versehen. Laut dem Verfasser gehörte das Pferd der landnehmenden Ungarn nicht zur Tarpan-Rasse (*Equus Gmelini*), wie dies von *Hankó* angenommen wird, sondern aber zur Taki-Rasse (*Equus Przewalski*). Diese Behauptung unterstützen die kulturhistorischen Tatsachen, sowie die kranio-metrischen Untersuchungen. Das Pferd der Altungarn, das Taki erhielt zwar etwas tarpanischen Blut auf den südrussischen Steppen, doch haben sich die Ungarn im Südrussland nie mit der Domestication des Tarpans befasst, wie dies *Hankó* behauptet. Die älteste Schichte der Ungaren (gennant „m a g y a r - u g o r“, Ungar-Ugrier) hat bereits domestizierte Pferde von den Bulgaro-Türken übernommen. Auch blieb das Pferd noch eine lange Zeit nach der Landnahme bloss ein Reittier, bei den landwirtschaftlichen Arbeiten hingegen gebrauchte man, wie überall in Osteuropa das Rindvieh. Das Rindvieh ist auch heute noch in vielen Teilen Siebenbürgens (hauptsächlich bei den Rumänen) das bei der Landwirtschaft am meist benützte Tier.

18). Az idevonatkozó részleteket s irodalmi adatokat l. *Krügernek* Dio Hochpyrenäen. C. Ländliche Arbeit Bd. II. Hamburg. 1939. c. munkájáról írt ismertetésben (Zeitschrift für Ethnologie. LXXIII. 1941 119—121 l.).

Ptolemaeus néhány hazai vonatkozású ókori adatának földrajzi meghatározása.

Hazánk ókori földrajzára vonatkozó legtöbb adatot tudvalevőleg Claudius Ptolemaeus alexandriai csillagász és geográfus (Kr. u. II. század) munkája őrizte meg számunkra. Geographiájában a hegy- és népnevek nagyrészt régebbi geográfusok műveiből vette, míg a helyneveket utazók és kereskedőktől nyert értesülései alapján használta fel. Munkájában pontosan megadja a helységek csillagászati helyzetét is, persze kora tudományos viszonyainak megfelelő pontossággal. Helynévi adatainak éppen ez adja meg a jelentőséget, mert noha térkép nem maradt ránk tőle, földrajzi fokokra átszámított adataiból bárki könnyen megszerkesztheti a térképet is. Tudjuk, hogy ő is következtesen alkalmazta az Eratosthenes óta használatos szélességi és hosszúsági fokbeosztást. E fókálózatra alkalmazott térképei közül a IV. (Germania Magna), az V. (Pannonia és Illyria) és a IX. (Jazyges metanastae és Dacia) tabulák egy-egy része vonatkozik Nagymagyarország területére.¹⁾

A Ptolemaeusnál előforduló földrajzi és népnevek megfejtésével illetőleg helyzetük megállapításával számos kutató foglalkozott már. A hazánkra vonatkozó helynevek azonosításának kísérleteinél igen nagy zűrzavar észlelhető, amennyiben majdnem mindegyik esetben egymástól egészen eltérő eredményre jutottak. Oka ennek a bizonytalanságnak főleg az egy szempontból való kutatás módszerében és a minden helyszíni vagy más tárgyi alap segítségül hívásának hiányában keresendő. Minthogy a legrégebbi írók közül Ptolemaeusnál fordul elő először a legtöbb hazánkra vonatkozó helynév, világos, hogy rendkívül fontos volna, ha minél többet sikerülne belőlük azonosítani. Igaz, hogy ez sok nehézségbe ütközik és a kutatásra fordított fáradság és idő csak ritkán van arányban az eredménnyel, de úgy véljük, mégsem szabad a hazánkra vonatkozó problémákat e téren sem külföldi kutatókra bízunk, kiváltképpen pedig akkor nem, amidőn eredményeikben meglepő helyszíni tájékozatlanságot tapasztalunk. E sorok írója évek óta pró-

¹⁾ A legjobb kiadásnak mondható C. Müller: *Claudii Ptolemaei Geographia Tabulae XXXVI.* Paris. 1901. c. munka. Térképvázlatunkra a szokásos latin neveket írtuk, kivéve a Baioi névnevet, melynek latin formája Baemi.

bálkozik azzal, hogy a Ptolemaeus által meglehetősen exaktsággal közölt helynévi adatokat, hazánk ókori topografiája szempontjából valamiképpen hasznosíthassa és lehetőleg megnyugtató alapot találjon az identifikált helyek alátámasztására.

Jelen soraink célja, hogy a problémánknál alkalmazott módszer segítségével elért néhány eredményünket bemutassuk, anélkül, hogy itt részletesebb számításokba vagy olvasóinkat untató hosszadalmas fejtegetésekbe bocsátkoznánk. Ezt majd másutt reméljük a közeljövőben megeselekedni.

Ezúttal tehát Ptolemaeus IV. tabulájának keleti részére fogjuk fordítani figyelmünket. Ez a rész ugyanis az Északnyugati Felvidékre vonatkozó adatokat tartalmaz. A kutatók már régebben észrevették, hogy Ptolemaeus térképén a helységek nagyrésze bizonyos irányban egymás után sorakoznak; ha ezeket a helyeket egymással összekötjük, rögtön arra kell következtetnünk, hogy az ilyen esetben valamely hosszabb útvonalról lehet csak szó, továbbá a közlekedési vonal mentén lévő jelentősebb helyekre kell gondolnunk, ahogy ezt a kereskedők feljegyzéseiből, illetőleg közléseiből Ptolemaeus átvette. A IV. tabula keleti részén is Brigetiotól északra a Keleti-tengerig követhetők a helységek, amelyek egy régi útvonalra mutatnak. Tudjuk, hogy már az őskorban a Keleti-tenger partjairól élénk borostyánkőkereskedelem folyt a Földközi-tenger keleti része felé. Az is kétségtelen, hogy a forgalom nagy része hazánk területén bonyolódott le, csak az a kérdés, melyik úton. Ptolemaeus adatai pedig ép ennek a fontos útnak mentén fekvő helységeket tartották fenn számunkra. De lehetetlen elképzelni, hogy ennek az útnak semmi nyomát se tudnók megtalálni. Ez útvonal irányára nézve különböző véleményekkel találkozhatunk a szakirodalomban. Volt, aki a Garamvölgyére (Mannert), volt aki a Morvavölgyére (C. Müller) gondolt. Ezek a kutatók figyelmen kívül hagyták az ökonomia szempontjait; nem lehetett ugyanis közömbös a távolság és idő szempontja a régi korok kereskedői számára sem. Ilyen vargabetűk, kerülő utak megtevésére bizony a régi utazók sem voltak kaphatók. Egy pillantás a térképre mindenkít meggyőzhet arról, hogy most már csak a Vág vagy a Nyitra völgyére lehetséges gondolnunk. A Vág mentén is vezetett már a régi korban közlekedési út, de ez, bár alig észrevehető az emelkedése, mégis nagyobb kerülő út a Nyitra völgyénél és Ptolemaeus távolsági adataival sem hozható összhangba. A legrövidebb út Komárom vidékéről észak felé mindenképpen a Nyitra völgyén át vezet, erre gondolt Chaloupecky is; szerinte a Celamantiából kiinduló régi kereskedelmi út inkább a Nyitra völgyén át vezetett, mint a Vág mentén és Lezzá teszi, hogy a Ptolemaeusnál említett helyeket eddig nem sikerült identifikál-

ni.²⁾ A problémát sikerült tehát általánosságban egyszerűsíteni. De a valószínűsítés miatt szükséges néhány részletre kitérni.

Mindenekelőtt felsoroljuk Ptolemaeus helyneveit: Celamantia, Singone, Arsicua, Parienna, Setovia, Asanca, Carrodunum, Arsonium, Calisia, Setidava, Ascaucalis, Scurgum és Rugium. Ezek közül egyike sem tudunk ráismerni az egy Calisián kívül. Régóta gondolnak a kutatók arra, hogy ezt a lengyelországi Kalisnak kell tartani. A magunk részéről mi is elfogadnánk e helynév azonosítását, ha az újabb nyelvészet nem intene óvatosságra az ilyen névösszeesendüléssel szemben. Mi sem akartunk rögtön ilyen szíréhangokra hallgatni, ezért pontosabb mérésekhez, főleg arányossági átszámításokhoz kellett folyamodnunk. A számítási műveletek azonban meggyőztek arról, hogy csak aránylag igen csekély eltérés mutatkozik. Szóval az intelem ellenére is esatlakoznunk kell az azonosításhoz, mert valószínűtlennek tartjuk, hogy tíz-tizenöt km. körzetben még egy Kalis nevű helység létezett volna.³⁾ Kalis mellett (Nedzierzewo) legutóbb jelentős kincslelet vált ismeretessé az V. századból.⁴⁾ Ez esetben tehát 2000 éves helynévi kontinuitással állunk szemben, ez a körülmény viszont Calisiának állandó, megszakítás nélküli lakottságáról tesz bizonyosságot. E kérdésnél azért időztünk tovább, mert az útvonal megállapításához is fontos támpontul szolgál.

Tudjuk, hogy az útvonal kiinduló pontja *Celamantia*; itt már nem támaszkodhatunk a helynévre, de hollétét biztosan ismerjük, mert Ptolemaeus térképén *Bregatiummal* szemben fekszik. Tehát az Ószöny helyén kiásott castrummal volt szemben Celamantia. Valóban feltártak itt egy római castellumot, mellette pedig egy telepet.⁵⁾ Fontos helység lehetett egykor Celamantia, mind sztratégiai, mind kereskedelmi szempontból. Celamantia és Calisia a valóságban majdnem egy délkörön fekszik, míg Ptolemaeus térképén, Calisia 2°40' földrajzi fokkal fekszik keletre. Hasonló eltérések, elnagyolások nem írhatók mindig Ptolemaeus számlájára, mert az adatszolgáltató kereskedőkről sem lehet feltenni, hogy helymeghatározásaiknál gnomonjukat kifogástalanul kezelték. Ptolemaeus kissé elnagyolt irányeltérését indokoltá teszi még a geográfiai helyzetből adódó tényleges eltérés is, mert ő nyilván nem ismerte a Nyitra folyásának

2) V. Chaloupecky: Staré Slovensko, Bratislava, 1923, 22. l.

3) Van ugyan Kalistól délre egy Kaliszkovicze nevű község, de 24 kilométernyi távolságban.

4) E. Petersen: Ein Nachwort zum Schatzfunde von Kalisch, Alt-schlesische Blätter VIII, 1932, 26 l.

5) Az ásatásokról Tóth Kurucz J. számolt be a Komárom várme-gyei és városi múzeum-egyesület értesítőjében (1906—1909). — Finály G. térképén (Forma partium imperii romani intra fines regni Hungariae, Budapest, 1911.) is már e tábor (ma Leányvár) helyén található Celemantia

északkeleti irányát (Üzbégtől-Privigyéig), mely majdnem 1 hosszúsági fokot tesz ki (40'-et). A Nyitravölgyében vonuló ősrégi útnak kanyargó voltából származó hossza azonban nagyon megközelíti Ptolemaeus távolsági adatait, hiszen ő a csillagászati helymeghatározás adatait rajzolta fokhálózatába és a távolságok csak akkor felelhettek meg fokhálózata mértékarányainak, ha ilyen irányváltozásokban nyilvánuló korrekciókhoz folyamodott. Az útvonal tehát a Nyitravölgyén át a Faesckói hágón haladt a Rajec völgyébe Zsolnának, innen a Kisuca mentén vezetett a Jablunkai hágóra, majd innen Kalis irányába.

Ptolemaeus helységeinek identifikálásához ide iktatjuk adatait:

Celemantia	41°	47° 40'	53·9 km.
Singone	41° 30'	48° 15'	69·3 „
Arsicua	42° 30'	49°	30·8 „
Parienna	41°	49° 20'	61·6 „
Setovia	42° 30'	50°	

Asanca ugyanis már Jablunkától északra a Nyugati-Beszékedei tulsó lejtőjén keresendő. Ha már most elvégezzük a fokoknak stádiumokra, illetőleg kilométerekre való átszámítását és egyéb korrekciókat, amelyeket itt most el mellőzünk könnyen kijelölhetjük Ptolemaeus helyeit a tényleges földrajzi állapotnak megfelelő útvonalunkon. Singonének Nyitraivánka környékén kell lenni, Arsicua Oszlány közelében lehetett, Parienna *meglepő pontossággal* Németprónára esik, míg Setovia a Zsolna és Csaca közti útvonalon keresendő.

Megállapításainkat most a rendelkezésre álló régészeti adatokkal kívánjuk alátámasztani, melyek Ptolemaeus adatainak megbízhatóságát is igazolják.

Útvonalunk mentén már a legősibb korokból (neolit, réz-és bronzkor) ismerünk leleteket, igaz ugyan, hogy sok szörványos lelet van köztük, de mégis csak e vidék állandó lakottságára mutatnak ezek is. A Hallstatt-kortól kezdve azonban már mind sűrűbben találkozunk településekkel és sáncos erődírményekkel. Ez utóbbiakból útvonalunk védett voltára is következtethetünk. Az ittlakókat már a bronzkortól kezdve nyugodtan azonosíthatjuk az ősillyrekkel⁶⁾ Az első biztosan ismert ujjah bevándorlók e vidéken a kelták voltak, kikkel már a IV. század óta kell számolni. E korszakot a régészet La Tène kornak nevezi, amely a római uralomig tart. A kelta eraviscusok, kiknek régészeti hagyatékaik Budapest területén is szép számban

⁶⁾ Simonyi D.: Wann hat sich das illyrische Volkstum im westlichen Karpatenbecken ausgebildet? Budapest, 1935.

kerültek elő (egy római feliraton *civitas eraviscorum* olvasható), élénk kereskedelmet folytathattak észak felé, miről több pénzlelet tanuskodik, így útvonalunkon is a Rajec völgyében [Trsztena Frivaldon]⁷⁾ gazdag éremlelet került elő. Nyilván kereskedők ásták el valamely veszély alkalmával, amelynek e korban bőven ki lehetek téve. Egyéb kelta pénzleleteket ismerünk még Üzbégről, Komárom és Érsekújvár vidékéről.⁸⁾ A római korból való pénzforgalomra mutatnak útvonalunkon a következő pénzleletek: Izsa, Nagyharcsás, Imely, Naszvad, Nagysurány, Privigye és Zsolna.⁹⁾ A népvándorlás korából Komárom környékén kívül eddig csak Bánkeszről ismerünk 4 edényt.¹⁰⁾ A morvaszláv korba tehető emlékekről több helyről tudunk, így: Izsa, Nyitraivánka, Nyitra, Nagytapolcsány, Várimajor, Kós, Visegrad földvára és Radola.¹¹⁾ Honfoglaláskori emlékeket leltek: Imelyen, Naszvadon és Molnoson.¹²⁾ Az Árpád-korból két XI. századi gazdag magyar pénzlelet ismeretes: Nyitraludányból és Alsóhelbényből, és egy szórványos lelet Nagytapolcsányból.¹³⁾ Ezekből az adatokból látható, hogy a régészeti leletek is igazolják az ősi út használatát már az őskortól kezdve; de Árpád-kori oklevelek is idézhetők arra nézve, hogy a Nyitra mentén régtől fogva ismeretes volt a nagy közlekedési út. Így 1235: magna via-t említ Nagytapolcsány és Koros közt,¹⁴⁾ 1264: szintén említ magna via-t Nyárhíd felé [Érsekújvár vidékén]¹⁵⁾. Persze hasonló adatokkal igazolható régi utak vezettek a Vág, Garam és Morva völgyében is, de ezek, mint már említettük, nem jöhetnek számításba Ptolemaeus adatai szempontjából.

Ami pedig a 4 helység pontosabb lokalizálását illeti, megállapítható, hogy Singone és Setovia helye nem elég bizonyos, míg Parienna és Arsicua a számítások alapján, de egyéb körülmények folytán is bizonyosnak látszik.

Singone, mint említettük, valahol Nyitraivánka környékén lehetett, vagy talán éppen a közeli Lúki-Gergelyfalván. Ez utóbbi

7) Neudeck J.: A quádok pénzei (Arch. Ért. 1883. 83—98.) Neudeck tévesen tulajdonítja a quádoknak

8) J. Eisner: Slovensko v praveku (Szlovákia az őskorban). Bratislava, 1933. 188 és 194. l.

9) Eisner i. m. 232 l. és V. Ondrouch: Der römische Denarfund vo Vyškovce. Bratislava 1934. 142—143 l.

10) Eisner i. m. 235. l.

11) Eisner i. m. 253, 254, 257, 259, 264, 266, 274, 276. l. és a S. M. S. S. (Sbornik Muz. Slov. Spol.) -ban azóta megjelent archaeologiai beszámolóiban.

12) Eisner i. m. 279, 282. l. és a S. M. S. S. XXXI. (1937) 109. l.

13) Gohl Ö.: Salamon-korabeli éremlelet Nyitra-Ludányban (Numizmatikai Közöny 1908. 102—109. l.); Jeszenszky G.: Az alsóhelbényi éremlelet töredékéről (u. o. 1914. 52—66. l.); Szt. István Emlékkönyv II. 471.

14) Fejér C. D. IV./1. 26. l.

15) Mon. Strig. I. 516. l.

helyről már a neolit, és Hallstatt korból ismerünk leleteket.¹⁶⁾ még Ivánkáról ugyanesak a kőkorszakból, majd később a római és morvaszláv korból is.¹⁷⁾ Ezt a feltevést persze csak tervszerű ásatással lehetne eldönteni.¹⁸⁾

Setoviát valahol Kisucea-Újhelynél kell keresnünk; neolit-, Hallstatt-, La Tène- és morvaszláv-kori leletek kerültek elő Radolán, de a közeli Ochodnicáról is ismerünk Hallstattkori emléket.¹⁹⁾

Arsicua vagy Oszlány helyén, vagy attól kissé északnyugatra feküdt. A Nyitra itt gyakran változtatta ugyanis medrét az idők folyamán, ilyen esetben a települések is lassan távolodnak az inundációs területről. Így kerülhetett Oszlány is mai helyére. A mai országút is a balpart lejtőjén vonul egészen Privigyéig. Azonban a régi út nézetünk szerint a jobbpárt mentén haladt, de ennek az egykori lejtőjébe a Nyitra annyira belemosta medrét, hogy ma már csak egy dűlőút vezet erre. Állításunkat igazolja két nemrég felfedezett sáncvár (Kis-Keresnye és Cserenye mellett)²⁰⁾, melyek közvetlenül az említett dűlőút felett emelkednek. E földvárak a leletek alapján már a Hallstatt korban itt állottak és védték a főútvonal forgalmát, meg a Zsitvavölgye felől jövő utat. Két ilyen régi földvár aránylag elég közel egymáshoz (1600 m. légvonalban) nagyon ritka jelenség és nem lehet véletlen dolga. Itt a közelben valami fontos helységnek kellett lenni, ami pedig teljesen alátámasztja nézetünk szerint *Arsicua* ittlétét.

Végül *Parienna* meglepő pontossággal esik egybe Németprónával. Érdekes, hogy ma három Próna község létezik egy-

16) Eisner i. m. 32, 33, és 160. l. Janšak ásatásai az itteni »Árkus« nevű földvárban, amelyet ő az u. n. terramarékhoz sorol, arra mutatnak, hogy itt valami nagyobb helység lehetett és a La Tène és morvaszláv korban is lakott volt (S. M. S. S. XXVII/XXVIII 61 l. és XXIX. 59.l.) Erre a terramarera lokalizálni Singonét ezek alapján nem volna indokolatlan.

17) Eisner i. m. 35, 227, és 276. l. Rendkívül érdekes a mi szempontunkból, hogy találtak itt byzanci zománcokat görög felíráttal (Arch. Közlem. II. (1861) 65—78. l.) és Konstantinos Monomachos érmeiket (Num. Közl. 1914. 21. l.)

18) Ptolemaeus távolsági adatai miatt Nyitrára sem gondolhatunk egyelőre, noha a rézkortól kezdve állandó lakott voltát bizonyítják a leletek. A quádok tehát már egy igen régi helységnek adhattak új nevet: a Nyitra és Netra feltűnő egyezésére vonatkozólag I. Melich J.: A honfoglalás kori Magyarország. Budapest. 1929. 339. l. Nyitra felett két őskori menedékvár volt (Zobor és Zsibrica), a morvaszláv korban a várhegy is lakott volt, végül Nyitrától kissé északra közvetlenül az országút felett van a Sindolka (?) nevű sáncgyűrű (3,6 ha), amely alkalmas lehetett az árú elraktározására, de az itt lelt cserepek kora számos nem határozható meg. (S. M. S. S. XXIII. 8. l.)

19) Eisner i. m. 44, 159, 185, és 276. l. Gondolni lehetne ugyan Zsolnára is, ahol a település kimutatható a bronzkortól a római korig, de Ptolemaeus adatai e feltevést nem erődítik meg.

20) Š. Janšak: Niektoře novoobjavené hradiská slovenské. S. M. S. S. XXII. (1928) 16—21. l.

máshoz közel, Németspróna, ahonnan már a rézkorból ismerünk leleteket,²¹⁾ aztán Kispróna, majd Turóci-részen Tótpróna, hol bronzkori(?) urnacserepek jöttek elő.²²⁾ Feltűnő, hogy ezek a helységek egy igen régi, a Hallstatt-korból származó sáncos földvár körül vannak.²³⁾ A földvárat Visegradnak hívják, mely minden valószínűség szerint később épült és a prónaiak menedékvára volt, később e települések magva; ez a vidék még a régi civitas (népiközösség) központjáról van szó, melyet az ókori utazók Parienna néven ismertek, hogy ez a helynév mikéni hozható kapcsolatba a Próna névvel, annak eldötése nem ránk tartozik; itt csak felemlítjük, hogy Tótprónát 1113-ban Praunának, 1279-ben pedig terra Poronnának írják az oklevelek.²⁴⁾

Befejezésül meg kell még emlékeznünk Ptolemaeus néhány népnévéről. Ezeket már nem jelöli meg oly pontosan, mint a helységeket, hanem csak felsorolja őket: Buroi (a Visztula forrásáig teszi őket), alattuk (következnek) a Sidones, Kognoi és Visburgioi az Orecyniai erdő felett. E bizonytalan felsorolás okozta azt, hogy a kutatók ide-oda tologatták őket. Ezért fontos az Orecyniai erdő hollétének megállapítása. A Szarmata hegyeket mi a Tribecessel kezdődő Nagy Fátra vonulatnak tartjuk, melynek nyugati lejtőjén sorakoztak az előbb lokalizált helységek. E hegyvonulattól északnyugatra kellett lenni az Orecyniai erdőnek, mely nézetünk szerint a Kis Fátra déli részét és a Morva határhegységnek a Vlára szorosig terjedő részzeit borította. Ettől az erdőtől északra kellett a *Visburgiaknak* is elhelyezkedniök, tehát nyilván a bánt és privigyei medencére kell gondolnunk. Kézenfekvő lenne így a Visburgiak központját a mai Visegradnak nevezett ősi sáncos várban keresnünk.²⁵⁾ Sajnos, nem tudjuk pontosan, hogy miféle nép lehettek a Visburgiak, de ezidőszerint egy illirtörzsnek tartjuk őket. Nyelvészkedni nem akarunk, csak megemlíjük, hogy olyan területen, ahol mind az állandó, mind a bevándorló lakosság mindig indogermán volt, nem meglepő sem a helynevek, sem a népnevek kontinuus megmaradása sem. Egyelőre ötletként emlíjük meg, hogy

²¹⁾ Jelentés a M. Nemzeti Múzeum 1909. évi állapotáról. 42. l.

²²⁾ S. M. S. S. VIII. 33. l.

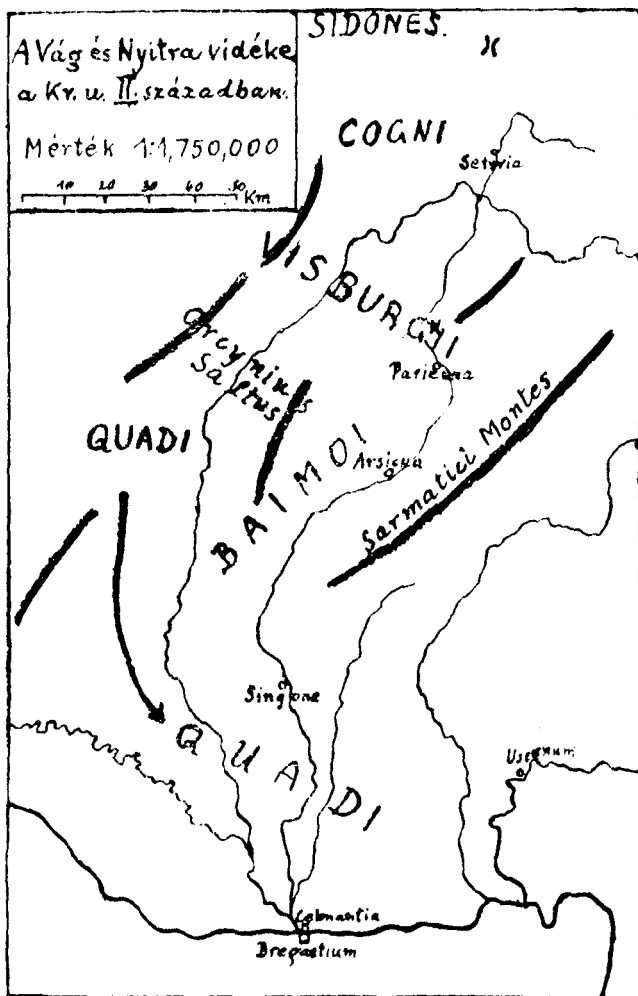
²³⁾ Š. Janšák: Slovenské hradiská z dobv hallstattskej. S. M. S. S. XXIII. (1929) 18—20. l.

²⁴⁾ Fejérpataky L.: Kálmán király oklevelei. 1892. (Értek. a tört. tud. köréből XV. 5. 60. l. — Fejér C. D. V. 2. 545. l.)

²⁵⁾ E feltevésével nem állunk egyedül, mert Ondrouch szintén felveti (i. m. 54. l. 108./a jegyzet) a Visburg-Visgrad névátalakulás lehetőségét azzal a különbséggel, hogy ő a Pílisi hegyek Visegradjára gondol, mivel a Visburgokat a Börzsöny és Cserhát vidékére teszi. — Itt kell megjegyeznünk, hogy számfításaink alapján Ptolemaeus Usenum-a az Ipolymenti Viskkel esik egybe, ahonnan az a nagy pénzlelet származik, melyet Ondrouch publikált.

a Vis valamilyen illyr név, melyhez a Vistula, Visovice stb. nevek tartozhatnak. E Vis nevű törzs várát pedig valamelyik germántörzs (talán a kvádok?) nevezhette el Visburgnak és az erről elnevezett törzsnevet közölték az utazók Ptolemaeuszal.

A népnevekre vonatkozó adatai itt is koránál régebbi állapotokat tükröznek vissza. Szerinte a kvádok az Oreyniai erdő

alatt helyezkednek el és alattuk következnek a Baimok „nagy népe”. Az ő korában azonban a quádok már a Dunáig nyomultak előre, miközben a baimokat nyilván kissé északabbra szorították. Térképünkön a quádok előnyomulási irányát nyílal jeleztük. A baimok elterjedése tehát lényegében változatlanul megmaradt az ő koráig. A filológusok a baimokat a kelta boiok egyik keletre származott csoportjának tartják. Lehet, hogy iga-

zuk van, de ki tudná ezt vajjon ma eldönteni? Mindazonáltal nem tudunk két véletlennek látszó helynévi összecsendülést elhallgatni. A baimok általunk kikövetkeztetett területének északi részén fekszik a ma is jól ismert Bajmóc (1113: Baimoz), déli (régebben tehát középső) részén pedig Bajmócska (Galgóctól délre). Mindkét helységnek tót nyelvi variánsa: Bojnice és Bojnička alakban ismeretes.

Bármint álljanak is ezek a dolgok, igen nehezünkre esett volna az eféle magyarázatokra nem gondolni és minden meglepő egyezést következetesen a puszta véletlennek tulajdonítani.

Simonyi Dezső.

Identifizierung einiger Ortsnamen aus Oberungarn in der Geographie des Ptolemaeus.

(Deutscher Auszug des vorangehenden Artikels.)

Die meisten Ungarn betreffenden geographischen Angaben aus dem Altertum sind in dem geographischen Werke des Claudius Ptolemaeus enthalten. Wenn dazu auch keine Karten erhalten sind, so ersetzt diesen Umstand doch die Tatsache, dass seine Ortsangaben mit geographischen Längen- und Breitenbestimmung versehen sind, sich also leicht auf das Gradnetz projizieren lassen, das er — Eratosthenes folgend — verwendet. Bedenkt man noch, dass die Ortsnamen bei ihm zeitgenössischen Angaben von Reisenden und Kaufleuten entnommen sind, während er Berg- und Völkernamen aus älteren Werken übernahm, so sieht man, dass diese Ortsnamen die wichtigste Quelle für die antike Topographie Ungarns sind. Von den dergestalt auf das Gradnetz zurückübertragenen Karten kommen hier die Blätter IV. (Germania Magna), V. (Pannonia und Illyria) und IX. (Jazyges metanastae und Dacia) in Betracht.

An der etymologischen Erklärung und topographischen Bestimmung dieser Ortsnamen haben sich schon viele Gelehrte versucht. Das auffallende Divergieren der verschiedenen Lösungen ist darauf zurückzuführen, dass die Identifizierung der Orten bisher ohne jede Kenntnis der Örtlichkeiten und ohne Berücksichtigung sachlicher Gesichtspunkte unternommen wurde. Einige Ergebnisse von Untersuchungen, die mit einer in diesem Sinne ergänzten Methode seit Jahren vom Verfasser betrieben werden, sollen im Folgenden vorgelegt werden.

Auf der östlichen Hälfte des IV. Blattes des Ptolemaeischen Weltkarte, also einer Gegend, die dem nordwestlichen Oberlande von Ungarn (der heutigen Westslowakei) entspricht, zieht sich eine Serie von Namen dahin, die, wie ähnliche Fälle beweisen, auf einen grossen Strassenzug weisen muss, an dem diese Ortschaften lagen. Das ergibt sich auch schon aus der Erwägung, dass Kaufleute oder Reisende vorwiegend von solchen Ortsnamen Kunde brachten, die an solch einem Strassenzug lagen — und wir wissen auch, dass eine solche Handelsstrasse durch diese Gegenden führte, die Handelsstrasse, auf der sich seit vorge-schichtlicher Zeit der Bernsteinhandel zwischen der Ostsee und dem Mittelmeergebiet abspielte. Nur die genaue Lage dieser

Strasse ist unbekannt, C. Müller hat an das Marchtal, Mannert an das Tal der Gran gedacht. Bedenkt man aber, dass auch damals schon die Kaufleute aus ökonomischen Gründen den kürzesten Weg gewählt haben werden, so kann man nur an das Tal der Waag und der Nyitra denken. Das Tal der Waag bietet weniger zu überwindende Steigung, ist aber doch ein Umweg, und so bleibt nur das Nyitratäl über, an das auch Chaloupecky gedacht hat, ohne doch die Ortsnamen identifizieren zu können.

Die Namen bei Ptolemaeus lauten: *Celamantia*, *Singone*, *Arsicua*, *Parienna*, *Setovia*, *Asanca*, *Carrodunum*, *Arsonium*, *Calisia*, *Setidava*, *Ascaucalis*, *Scurgum* und *Rugium*. Bei *Calisia* hat man seit jeher an Kalisch in Westpolen gedacht. Wenn auch die Sprachwissenschaft von einem täuschenden Gleichklang der Namen warnt, so bestätigen doch die Messungen, dass *Calisia* höchstens 10—15 km von Kalisch entfernt gewesen sein kann, also doch wohl damit identisch ist. Das ergibt eine Kontinuität der Benennung — und daher auch Besiedlung — durch zwei Jahrtausende.

Der Ausgangspunkt der Strasse ist *Celamantia*, Bregaelium (= Ószöny an der Donau) gegenüber, wodurch die Lage bestimmt ist, wenn auch der Name keinen Anhaltspunkt bietet. Tatsächlich ist hier ein römisches Castell und eine Siedlung ausgegraben worden. Der Ort liegt beinahe auf demselben Längengrad wie Kalisch, Ptolemaeus gibt für *Calisia* eine Verschiebung um 2° 40' nach Osten an. Solche Schwankungen lassen sich aus der Art erklären, wie Ptolemaeus zu seinen Angaben gelangt ist, durch Kaufleute, die keine genauen Messungen bieten konnten und ihm auch nicht die Abweichung des Nyitratals nach Nordosten (zwischen Üzbég und Privigye) mitgeteilt haben werden, die allein schon fast einen geographischen Grad (40') ausmacht. Die Windungen des Tales hingegen zählen mit in der Entfernungsangabe, und daher kommt es, dass bei Ptolemaeus oft die Entfernungsangabe nicht mit den astronomischen Daten übereinstimmt, wenn sie nicht nach diesen berichtigt ist. Demnach lief die Strasse durch das Nyitratäl über den Facskópass in das Rajectäl, von da nach Zsolna (Sillein) und durch das Tal der Kisuca über den Jablunkapass nach Kalisch. Nach Umrechnung der Gradangaben bei Ptolemaeus auf Entfernungen in Kilometern ergibt sich (*Asanca* kann ausser Betracht bleiben, denn es fällt schon auf den Nordhang der Westbeskiden), dass *Singone* in der Gegend von Nyitraivánka zu suchen ist, *Arsicua* in der Gegend von Ószlány, *Parienna* auffallend genau an die Stelle von Nemetpróna fällt, während *Setovia* auf dem Abschnitt zwischen Zsolna und Csaca zu suchen ist.

Diese durch Messung gewonnenen Feststellungen werden nun durch folgende, vor allem archäologische Sachverhalte be-

stätigt. Entlang des ganzen, soeben beschriebenen Strassenzugs sind verstreut Funde aus der Jungsteinzeit, der Kupfer- und Bronzezeit gemacht worden, in der Hallstattzeit sind schon ständige Siedlungen nachzuweisen, als deren Bewohner wir die Urillyriern zu betrachten haben. Vom 4. Jahrhundert vor Chr. G. in der La Tène-Zeit sind einwandernde Kelten unzweideutig festgestellt. Reger Handel, den die „civitas Eraviscorum“ sonst nach Norden betrieben hat, wird durch Münzfunde (Trsztena Frivald im Rajectal) bewiesen. Keltische Münzfunde sind noch aus Üzbég und der Gegend von Komárom (Komorn) und Érsekújvár (Neuhäusel) bekannt, Münzfunden aus römischer Zeit an der erwähnten Wegstrecke aus Izsa, Nagyharesás, Imely, Naszvad, Nagysurány, Privigye und Zsolna (Sillein). Aus der Völkerwanderungszeit sind nur 4 Gefässe aus Bánkeszi bekannt. Fundorte aus grossmährischer Zeit sind: Izsa, Nyitraivánka, Nyitra, Nagytapolcsány, Várimajor (Hrad), Kós, die Wallburg Visegrad und Radola; Funde aus der Zeit der ungarischen Landnahme stammen aus Imely, Naszvad und Molnos. Aus der Árpádenzeit: Nyitraludány und Alsóhelbény, und ein Srteufund aus Nagytapolcsány. Es ist also seit vorgeschichtlicher Zeit kontinuierlicher Handelsverkehr auf diesem Strassenzug festzustellen, dessen auch Urkunden aus der Árpádenzeit Erwähnung tun: so wird 1235 eine magna via zwischen Nagytapolcsány und Koros erwähnt, 1264 eine solche bei Nyárhíd (in der Gegend von Érsekújvár). Natürlich gab es ähnliche Strassenzüge auch in Gran-, Waag- und Marchtale, aber die Entfernungsangaben bei Ptolemaeus stimmen nur für das Nyitratál.

Von den an der Strasse liegenden Orten fällt *Singone* in die Gegend von Nyitraivánka, und ist vielleicht identisch mit Lúki-Gergelyfalva. Von hier sind Funde schon aus neolithischer Zeit und aus der Hallstattzeit bekannt, aus Nyitraivánka aus der Steinzeit, aus römischer und grossmährischer Zeit.

Setovia ist bei Kisucaújhely zu suchen. Bei Radola sind Funde aus dem Neolithikum, aus der Hallstatt-, La Tène- und der mährisch-slavischen Zeit gemacht worden, bei dem nahe gelegenen Ochodnica solche aus der Hallstattzeit.

Arsicua ist bei Oszlány zu suchen, etwas nordwestlich davon. Die Nyitra hat hier das Flussbett geändert. Zwei Wallburgen (Kis-Keresnye und Cserenye) schon in der Hallstattzeit in Benutzung mögen die Strasse und die Abzweigung im Zsitvatal hier gesichert haben. Dass zwei Wallburgen so nahe (1600 m.) zueinander liegen, deutet auf die Wichtigkeit des Ortes.

Parienna schliesslich ist Némecpróna, wo schon aus der Kupferzeit Funde vorliegen; daneben liegt Kispróna, weiterhin Tótpóna, wo Urnenfragmente aus der Bronzezeit (?) gefunden worden sind. In der Nähe liegt die Wallburg Visegrad (aus der

Hallstattzeit), die wahrscheinlich erst später als Fluchtburg der Bewohner von Próna errichtet wurde und dann den Kern einer neuen Siedlung gebildet hat. Im Mittelalter war sie Mittelpunkt einer Volksgemeinschaft (*civitas*), die als terra Visegrad in den Urkunden erwähnt wird; der antike Name ist *Parienna*, der heutige *Próna*; ob, und was für ein Zusammenhang zwischen den Namen besteht, mögen die Sprachwissenschaftler entscheiden. Der Name kommt schon 1113 in der Form *Prauna* vor (=Tótpóna), 1279 wird die terra *Porouna* erwähnt.

Was die, bei Ptolemaeus weniger genau lokalisierten Völker- und Gebirgsnamen betrifft, so zählt er hier die *Buroi* (an der Weichselquelle), *Sidones*, *Kognoi* und die *Visburgoi* oberhalb des Orkynischen Waldes auf. Weiterhin nach Osten folgen die Sarmatischen Berge. Nach unserer Annahme wären sie mit dem Gebirgszuge der Nagy Fátá (vom Tribecs an) zu identifizieren, nordwestlich davon wäre demnach der Orkynische Wald zu suchen, den man daher mit der Kis Fátá und dem ungarisch-mährischen Grenzgebirge um den Vlarapass gleichsetzen müsste. Nördlich davon, im Becken von Bán und Privigye, wären die Sitze der *Visburgoi* zu suchen, also um das heutige Visegrad; die dortige Wallburg mag daher ihr Hauptsitz gewesen sein. Wiederrum überlassen wir es den Sprachforschern, das Verhältnis, in dem die beiden Namen zueinander stehen, klarzustellen, und wollen nur erwähnen, dass die Kontinuität der Ortsnamen in einem Gebiet, wo sowohl die Ureinwohner als die Einwanderer Indogermanen waren, eben nicht unwahrscheinlich ist. Im Wortelemente *Vis* könnte ein alter illyrischer Namen vermutet werden, der uns auch in *Vistula*, *Visovice* usw. entgegentritt. Das Wortelement *-burg* germanischer Herkunft, mag von den Germanenstämmen herrühren (vielleicht Quaden), die dieses Gebiet später besetzten und in deren Namensform Ptolemaeus den Ortsnamen mitgeteilt erhielt. Nach den Quaden folgen gegen Süden die *Baimoi*, ein grosser Volk, sagt Ptolemaeus. Die Angabe gibt ältere Zustände wieder, denn zu seiner Zeit sassen die Quaden schon an der Donau. Der Name *Baimoi* wird von den Philologen mit den keltischen Boiern in Verbindung gebracht. Auffallend ist aber, dass auf dem Gebiete, das wir demzufolge den *Baimoi* zuweisen müssen, zwei Orte liegen, deren Namen in auffalender Weise an den der *Baimoi* anklingt: *Bajmóc* im Norden (1113 *Baimoz*), *Bajmócska* (südlich von *Galgóc*) im Süden (ursprünglich also der Mitte) ihres Gebietes. Sollte das blosser Zufall sein?

Desider Simonyi.

Növények elnevezései és a hozzáfűződő szólások Alföldünk népe száján.

(Folytatás.)

- Calendula officinalis*: *körömke* (Szeged-Nagyfa)
- Caltha palustris*: *tökvirág* (Szeged Alsóközpont, Kiskundorozsma)
„anyám is azt mondta: *kikircics*, *sárga kikircics*” „olyan zombós tocsogós helyen nő”; „*kikircics*, nálunk egy koscsit meg lehet vele rakni” (Szeged-Zsombó);
kikircicsvirág (Madarásztó);
sár'a kikircics, *sárga kikircics* (Szeged-Zsombó)
kikircics (Királyhalom)
- Camphorosma ovatum*: *bárány parcsiny* (Dócz, Hantháza)
- Capsella bursa pastoris*: *pásztortáska* (Horgos)
- Capsicum annuum*: a *paprika* palántát mikor kiültetik úgy mondják, mikor kérdeztem, mikor is kezdik? „a paprikát kezdik már rakni” „Gyüvő héten fogják rakodni”
- Carduus nutans*: *szamártüsők* (Horgos, Szeged-Alsótanya)
- Carex stricta*: *varnyú sás*, *fekete sás* (Tiszafüred)
- Centaurea cyanus*: *búzavirág* (Horgos, Szeged-Nagyszéksóstó)
- Ceratodon purpureus*: *muha* (Kiskundorozsma)
- Ceratophyllum demersum* és *C. submersum*: *rönc* (ez is „a *Myriophyllum vertic.* is; a halászok haragszanak a *rönc*-re: „nagy baj, nem lehet tüle halászni; vas vellával kell ki-szórni; gyalázatos portéka, kiirthatatlan; a halak ezzel táplálkoznak” — mondta Balog Ferenc szegedalsóvárosi öreg halász „Cserepessortó“-n.)
- Cerintho minor*: *pad borsó* (Csorvás)
- Chara crinita*: *hínjár* (Szeged-Lodri tó)
- Cheiranthus cheiri* (sárga virágúak: *paprika virág* (Szeged-Alsóvárosiak; a piacon feleségem vásárolt egy bokrétát, kérdezte a nevét is; paprika virág — mondta az öreg szülém; „de miért?” — „Szagolja csak meg!” — Csakugyan tört paprikára emlékeztető szagú.
- Chenopodiumok*: *sós paré* (Szeged-Kancsáltó);
Josóparéj („állatot meghajtja, “ Monostori László, Horgos)

Győrffy István.

(Folyt. köv.)

Hangutánzó szavaink történetéből.

Az Árpád-korban keletkezett Szent Gellért-legendában azt olvassuk, hogy Gellért püspökre és kísérőjére: Valtherra, az egyik szálláson rájuk esteledett, amikor azok éppen István királyhoz igyekeztek, ezért ott is kellett éjtszakázniuk. Szent Gellért „éjjel tájban malomzörgést (strepitum molarium) hallott, pedig malmot sehol sem látott. Csodálkozott, hogy lehet az. Az a nő meg, — így szól tovább a legenda — aki a malmot hajtotta (quae molam trahat), mindjárt énekelni kezdett...”

Ez az első tudósítás a magyar dalról, ez az első adat a magyar földön előforduló kézi gabonatörő vagy őrlő készségről, és Kozma Andor, a Szent Gellért-legendának ebből a részletéből költötte „A magyarok symphoniája” című halhatatlan költeményét. Ő kézimalomról énekel. Költőnek nemcsak a költői szabadság engedi ezt meg, hanem a legenda szavai is, hiszen ott azt olvassuk: „...mola solius manu traheretur mulieris...”

De Cs. Sebestyén Károly: „Milyen kenyeret ettek a honfoglaló magyarok?” című cikkében (Szegedi Füzetek I., 159—160.) azt írja, hogy a kőből való kézimalom „még a XIV. században is feltűnő újítás volt”. Ezzel szemben a kezdetleges gabonaörlés másik módja: a mozsárban való törés már a XIV. század előtt is megvolt. „A lisztkészítésnek ez a módja a földkerekség igen nagy területein még most is dívik. Egész Közép-Afrika hangos a gabonatörő mozsarak zajától és a zúzó nők kísérelő énekétől, mondja valamelyik újabb Afrika-kutató. Indiában már a legrégebb idők óta kötelessége ez a nőknek s ott mindenfelé, a napnak minden szakában még ma is lehet látni gabonát zúzó nőket. Főleg a nomád pásztorkodó állattenyésztő népek, melyek vándorlásaik közben nem cipelhetnek súlyos őrlőköveket, használják, a fából való mozsarat gabonaszemek őrlésére, illetve törésére.”

„Ez az ősi famozsár még nálunk is megvan. Ma már leginkább csak sőt vagy mákot törnek ugyan benne, de valamikor főleg kölesnek és hajdinának — eme két ősi gabonafélének — törésére használták. *Kölyü, külü, lükő, lükü* a neve. Lehetséges, hogy ilyen famozsárban való búzatörésnek ritmikus lármája s az ezt kísérelő énekszó bántotta

Szent Gellért püspököt is amaz ismeretlen magyar faluban.“ (Cs. Sebestyén: u. ott, 159—160. l. Én ritkítottam.)

Ha a legenda szavai Cs. Sebestyén Károlynak ez utóbbi feltevését nem igazolják is, annyi bizonyos, hogy a mozsárban való gabonaörlés nagyon régi.

A néprajznak ezt a megállapítását megerősíti a nyelvtudomány is, amikor Melich a nyelvtörténeti adatok vallomásából így következtet *malom* szavunk eredetéről írtában: „Úgy látom, mintha bizonyítékaink volnának arra, hogy őseink a búzát először törték s csak később örölték. (MNY. XVI., 65. l.)

Melich ezt a megállapítását arra alapította, hogy a Schlägli Szójegyzékben a *mola*-nak *mosar* és *türü* a neve, Murlielius Szójegyzékében pedig *pila* — *Mozsár türő szerszám*; *Mola* — *köles törő hel*; *Mola manuaría* — *Kézvel forgató türő*; és csak az állathajtotta gabonaörlő eszközt: *Mola asinaria* — nevezték: *Samar forgato malo*-nak. Vagyis amikor már *öröltek*, még akkor is neveztek az örlő szerszámot *türő*-nek. A mozsárban való gabonaörés emlékét őrzik a *Törő* személynevek is. (Oklsz.)

A *mozsár* szó német jövevény, viszont a gabonafélének mozsárban való törése a *mozsár* szó átvétele előtt is megvolt őseinknél. Ebből az következik, hogy az ó-magyar nyelvben kellett olyan szavaknak lenniük, amelyek a ‚mozsár‘, ‚gabona-törő rúd‘ és ‚mozsárban tör‘ fogalmát jelölték.

Melich említett cikkében csak a *türü* ~ *türő*, *mozsár-türő szerszámot* említi, a cselekvést pedig a *tör* igevel jelöli. A magyar nyelvtörténet és az ethnographia azonban azt tanítja, hogy a gabonaörő mozsarat és a gabonazúzó hotot másképp is hívták, a mai *kölyü*, *köjü*, *külü*, *gülü* (ez utóbbi: Népr. Ért. XI., 122.), *lükö*, *lükü* ó-magyar megfelelőjével is jelölték, a cselekvést meg ezzel a szóval is kifejezték: *lik*, *lük*. A Besztercei Szójegyzékben ugyanis, tehát a XIV. század végén, a mozsárban megtört kölesnek *likett* (liketh), a Schlägli Szójegyzékben meg *lükütt* (lwkwth) a neve, az Órségben ma is így nevezik: *lükött* (MTsz.). Ha tehát már a XIV. század végén *likett* volt a neve a megtört kölesnek, azaz a köleskásának, ezt csak úgy érthetjük meg, ha a kölest nemcsak *törték*, hanem a cselekvést ezzel a szóval is kifejezheték: *lik* ~ *lük*. És amint a régi nyelvbeli *Törő* személynevek a gabonaörés emlékét őrzik, éppen úgy jelenti az 1211-ből való *Lukeu* (mai kiejtés szerint *Lükö*, ó-magyar kiejtés szerint *Lükév*, vö. Mészöly: Nyelvtört. fejt. 78—83.) meg e névnek többi, későbbi időből való adatai azt az embert, akinek gabonaörés volt a foglalkozása.

A mozsárnak *türü* ~ *türő* neve és a gabonaörő, zúzó rúdnak *mozsár-türő* szerszám neve azt mutatja, hogy ez a szó a *tör* ige -ü-, -ő igenévképzős alakja, és amint látjuk, nemcsak azt jelentette a *m i b e n*, hanem azt is: a *m i v e l* gabonát törtek.

Tudta ezt nyelvtudományunk eddig is, csak azért kellett itt ezt újra megismételniünk, hogy ehhez hozzáfűzzük azt: a *lükü*, *lükö* is ilyen igenév, de ilyen igenév véleményem szerint — és az alábbiakban ezt fogom bebizonyítani — a *kölyü*, *köjü*, *külü*, *gülü* és régi nyelvbeli alakváltozatai is.

A *kölyü*-ről és sokféle alakváltozatáról nyelvtudományunk azt tanítja, hogy az honfoglaláselőtti bolgár-török jövevényszó. (Gombocz: Die Bulgarisch-Türkischen Lehnwörter, 104. l.)

De vajjon csakugyan bolgár-török jövevényszó-e a *kölyü*?

Hiszen igaz, a különböző török nyelvekben van a magyarhoz hasonló hangalakú, „hölzerner Mörsér“, „Mörserkeule“ jelentésű szó (Gombocz, im.; MNy. III., 261.), de az is igaz, hogy a magyar nyelvben ennek a szónak és alakváltozatainak igen sok olyan jelentésváltozata van, amelyeknek a török nyelvekben semmi nyomát sem találjuk. Kétségtelen ugyanis az, hogy a „mozsár“, „gabonatörő rúd“, „posztóványoló“ jelentésű *kölyü* ~ *külü* semmiképpen sem választható külön a „kútfoglalvány“ jelentésű *fa-küjü*-től (MTsz.), a „kolomp“ értelmű csügési *külü*-től (Erdélyi Múzeum, XLVII., 438.), a „harkály“t tévő *küllö*, *küllü*, *külü* szavaktól (MTsz.), a Marcal-vidéki *küllö*-től (= fekete-rigó), a zalai sárgakülü (= aranybegy) madárnévtől (MTsz.), sőt azt mondom — az alábbiakban be is bizonyítom —, hogy az „ismeretlen eredetű“ „radius rotae, Radspeiche“ jelentésű *küllö* ~ *küllö* ~ *köllö* ~ *küllü* ~ *külü*, *kerékkülü* ~ *küvö* ~ *kévö* ~ *kével* ~ *kévöl* is idetartozik a Mészöly megfejtelte *küszkül-lö*-vel (MNy. X., 1—6. l.; jelentése: az a fa, hívják *közfa* néven is, amelyet a járomszíj felső és alsó kint maradt végébe dugnak a Székelyföldön, hogy a szíj feszes maradjon.) és a Lendvahosszúfaluban feljegyeztem „járomszeg“ jelentésű *igaküllü*-vel együtt.

Ha ezt sikerül bebizonyítanom, akkor ebből nyilvánvalóvá válik először is az, hogy a *külü*-nek, *kölyü*-nek nem „hölzerner Mörsér“, „Mörserkeule“ volt az eredeti jelentése, amit a török nyelvekben kimutatható, nagyjában a magyar szóhoz hasonló hangzású török szavak jelentenek, hanem valami más.

Ebből azonban az is következik, hogy a magyar *külü*-nek és alakváltozatainak a török nyelvben vélt megfelelőihez semmi köze sincsen.

Ha pedig valaki megütköznék azon, hogy az 1. „famoszár“, „gabonatörő rúd“, „posztóványoló“, 2. „kútfoglalvány“, 3. „kolomp“, 4. „harkály“, fekete rigó, „aranybegy“, 5. „keréksugár“ vagy „kerékköpü“, vagy „kerékfentő“, „radius rotae“ és 6. „a járomszíjba tett közfa, amely a járomszíjzat feszesen tartja“, 7. „járomszeg“ jelentésű szavakat közös eredet gyanújával illetem, annak emlékeztetébe idézem Mészöly Gedeonnak a *töpörtö* szó eredetéről írott igen tanulságos cikkét (MNy. VII., 248.). Azt olvas-

hatjuk itt, hogy ugyanaz az igenév: *tepertő* — száraz ágat, rancos vénasszonyt és disznópörcöt is jelent.

Arra, hogy egyetlen egy szó hogyan jelentheti a legkülönbözőbb fogalmakat, szintén Mészöly Gedeon mutatott rá először és egyedül „A kidei *Hintómező* nevének és a *hindár* szónak eredete” című értekezésében (NNyv. I., 225—236.). Mészöly e tanulmányában ugyanis nemcsak a címbeli két szó eredetét fejtegeti, hanem a helyes szófejtés módszerét is megmutatja. Éppen ezért jól tesszük, ha idézzük tanulmányának azt a részét, amelyben arról olvashatunk: hogyan jelentheti ugyanaz a szó a legkülönbözőbb fogalmakat: „Az „örvény”, „Wirbel” fogalmának nemcsak az a megkülönböztető jegye van, hogy *f o r o g*, hanem a többi között az is, hogy víz az anyaga. De nyelvünk melőzi a többivel együtt ez utóbbi jegy nyelvi kifejezését is, mikor az örvényt egyszerűen úgy nevezi: *forgó* (L. Magy. Tájszót.). Az örvénytől sokban különbözik a *forgó-szék*, amelyben a kisgyermek járni tanul, de azért annak a neve is lehet a *forgó*. A balatoni halászoknál «az a vezérrúd hátulján álló vas karika, amelybe a fágyó-kötél szolgál», szintén *forgó*. Más a vaskarika, más a szántóföld, mégis abból is *forgó* a neve annyinak, amennyin szántáskor forognak az ekével. Megint más a kis gyermek pálcára tűzött papiros szélmalomjátéka, de az is *forgó*. A Ringlspiel is az. A csontozatunkban is van *forgó*.”

„Íme, a természetes nyelvben a legkülönbözőbb fogalmaknak is lehet egyazon nevük egyetlen közös tulajdonságuk alapján úgy, hogy az a név tulajdonképpen annak az egyetlen közös jegyüknek a nyelvi kifejezése. Az elnyeléssel fenyegető örvény, meg a kis gyereket járásában gyámolító eszköz, meg a vaskarika, meg a szántóföld, meg a szélmalom-játék, meg a ringlispil, meg a esigolyacsontunk, mindezek, melyeket egymás után elsoroltam — mennyire különböző fogalmak. Mégis valamennyinek közös jegye az, hogy valamennyivel kapcsolatban van a *f o r g ó* mozgás fogalma” (Mészöly: NNyv. I., 225—226. l.)

Lehet tehát — fordítom a szót a *kölyü, küllü, küjü, gütü; küllő, küllü, küvő, kévő, kével, kévöl* szavakra —, lehet tehát, hogy ezek is közös eredetűek, de csak akkor, ha e szavak hangtörténetén kívül a jelentéstani vizsgálat is igazolja azt, hogy a famozsár, gabonatörő rúd, posztóványoló, kütfoglalvány, kolomp, harkály, fekete rigó, aranybegy, kerék-sugár v. kerék-fentő v. kerék-köpi, járomszíjba való közfa, járomszeg jelentésű fentebb idézett szavakban van a l a m i k ö z ö s j e g y, a m e l y s z ü l ő o k a l e t t e n n e k a s o k f é l e j e l e n t é s n e k, a r e j t e t t a s s o c i a t i ó k n a k, e z e k m e g e s z a v a k s o k f é l e a l a k v á l t o z a t á n a k.

Azt már említettem, hogy a mozsár régi neve *küllü* is volt, *lűkü* is volt, aminthogy ma is hívják ezt az eszközt *küllü*-nek is, *lűkü*-nek is. E szavaknak sokféle alakváltozatát most hagyjuk el, mert

először az eredeti jelentését kell megismernünk. Inkább arra figyeljünk most, milyen a göcseji *lükü*, és hogyan készítik. Az ősi mozsáralakú *lükü* üregét úgy égették ki. Fontos hangsúlyoznunk, hogy „A *lükü* fenekét legalább is egy deciméter vastagra hagyják, hogy a sok verésbe ki ne lyukadjon, szét ne repedjen. Oldalai is vastagok, így a lyuk a *lükü* nagyságához képest szűk“ (Gönczi: Népr. Ért. IV., 140. Én ritkítottam.) Az ilyen *lükü* természetesen nem olyan kis mozsár, amelyet háziasszonyaink a konyhában bors-törésre használnak, hanem jó nagy, 1 méter magos is van. Természetes, hogy ilyen nagy *lükü*-höz hozzávaló nagyságú *lükübot* szükséges, amely nem is bot, hanem jó nagy husáng. És amint a ‚mozsár‘ jelentésű *törő* mellett mozsártörő szerszám is volt, tehát a zúzó botot is hívták *törő*-nek, ugyanúgy a *lükü* ~ *lükő* nemcsak azt jelenti: ‚mozsár‘, hanem azt is: ‚zúzógerenda‘. „Régenten csak mozsártörőkkel törnek vala a mozsárban, az után törnek vala darabos kása lükővel (pinsebant pilo ruidó) a száraz malomban. (NySz. Com. Jan. 75.)

Göcsejben nemcsak mozsáralakú *lükü* van, hanem olyan *lükü*-t is készítenek, amelyiknek ürege a lefektetett fatörzs oldalába van égetve. Hogy melyik az eredetibb alakú *lükü*: az álló fatörzsbe égetett üregű-e, vagy a lefektetett fatörzs oldalába égetett, annak eldöntése a *külü* szó eredetének megfejtéséhez nem szükséges. De azt már igenis hangsúlyoznunk kell, hogy a lefektetett fatörzs oldalába égetett *lükü* mostani *lükübotja* már módosult, mert az ilyen *lükü* botjának végén a bot irányára merőlegesen egy kalapácsszerű úgynevezett ütteg van erősítve. Vagyis az ilyen *lükü*-nek az ütteggje végzi azt a mozdulatot, amit az álló fatörzsből kiégetett *lükü* egyenes, ütteg nélkül való *lükübot*-ja végez, tehát az ütteg zúz.

Ha mármost megfigyeljük a módosult *lükü* és a vele teljesen azonos szerkezetű módosult *külü* ütteggének működését, azt látjuk, hogy annak neve az *üt* ige származékán kívül olyan szó, amelyik nemcsak azt a mozgást jelöli, amit töréskor végez, hanem azt a hangot is, amit a módosult *lükü* és *külü* kalapácsa, ütteggje mozgás, zúzás közben hallat. Nézzünk csak bele Gönczinek Göcsejről szóló könyvébe, mit is mond erről: „A törést rendszeren egy egvén végzi, úgy, hogy a nyújtó hátsó végére áll s a falban lévő fogantyút tartva, egyik lábát a nyújtó szegjére, illetőleg tengelyére helyezi, a másikkal pedig a *lükübot*ot magasra emelve, ránehezéssel hirtelen lecsapja. Lecsapáskor a *lükübot* ütteggje a törzsök üregébe vágódik, melyben a törendő hajdina vagy más egyéb van s úgy töri, „moszittya“ folytonosan, míg csak a termény kellően ki nincs törve, megtisztítva. Hogy a munka szaporábban s hatásosabban menjen, a mozsárszár és ütteg keresz-

tezéséhez köteleket kötnek s ezzel egy ott álló egyén a lükü üt-teg-jét erősebben segíti levágni... A lüküben hajdinát, kölest, mákot, vagy kukoricát törnek“ (i. m. 449—450. l. Én ritkítottam.)

A lükü működésének leglényegesebb mozzanata tehát a lükübotnak a lükü üregébe való zuhanó becsapódása. Ezt a mozdulatot a lükübot és annak a végén lévő üt-teg végzi, a zuhanó becsapódást meg az üt-teg-nek a lükütörzs üregébe való vágódása okozza.

A göcseji lükü-nek Ormányságban külü a neve; Kiss Géza az Ormányságról szóló szép könyvében a külü-ről is ír, jó lesz megfigyelnünk, hogy mennyire megegyezik a göcseji lükü-ről ulézett jellemzéssel az ormánysági külü leírása: A külü „Tökmagzúzó és köleshántoló faszerkezet. Hatalmas tölgyfagöcs — közepén nagy kerek lyukkal. Ebbe a lyukba öntötték a tökmagot, kölest s fölötte zupolt a két leállított cölöpre keresztbefektett fatengőn járó külügerenda a végére derékszög alakban erősített zupolóval (ez a göcseji üt-teg). Rendesen pajta mellé állították. Külügerendán áll valaki, kezével a pajtaszöglábból kiálló fogba kapaszkodik, egyik lába tengőn innen, másik túl s lába fejével és teste súlyával mozgatja a zupolót s zupolja a lyukba öntött magot. A köles héja leválik, kiszedik s kész a köleskása, amiből levest főztek, töltött káposztát kevertek, hurkát töltöttek, kását főztek“ (i. m. 48—49. Én ritkítottam.) Az ilyen hurkába töltött kásáról nevezték el a „vastag véres hurkát“ lüküttes-nek (MTsz.).

Tehát a külügerenda végén lévő zupoló zupolja a lyukba öntött magot. Hogy mit tesz a zupol ige, azt ugyancsak Kiss Géza mondja meg ugyanennek a könyvének szójegyzékében: „Zupol v. hupol: üt, ver valamit, zuhogtat Zupol pl. a dufa kendertörő farka a külü vályúira fektetett kender fölött“ (340—341. l.).

Zupol, hupol, zuhogtat: hangutánzó szavak. Azt a hangot jelölik, amit a lükübot végén lévő ütő okoz a köles, miegyéb zúzásakor, ezért nevezik a külü-nek zúzó részét zupoló-nak, ami tehát működés közben zup hangot ad. Tudjuk, hogy kalló (= posztó- és szűr kalló, ványoló) is készülhet a módosult lükü vagy külü elve szerint, vagyis nemcsak olyan kalló van, amelyik egyenes husággal kallja, veri a posztót, hanem van olyan is, amelyiknek a végén kalapácsszerű ütő van. No mármost: „a kallóbeli kalapácsnak az a része, amely a fészekbe lecsik és a szürt kallja“, Kreszneries Szótára szerint: zupp. Nemcsak az a hang zupp tehát, amit a kalapács ütő része okoz, hanem magának az eszköznek is zupp a neve. (MTsz.)

Igen ám, de amikor még a lükü-nek, külü-nek eredeti üt-teg vagy zupoló nélkül való volt az alakja, akkor maga a lükü vagy

külü (= gabonazúzó gerenda) végezte a gabonatörést, és akkor a *lükü* vagy *külü* nyilván azt a husángot jelölte, amelyik zuhanás közben *lük-te*, *lök-te* a kölest. Ezért nevezi a Besztercei Szójegyzék a megtört, meghántolt kölest *likött*-nek, a Schlägli Szójegyzék meg *lükütt*-nek, úgy, mint ahogy az Őrségben ma is nevezik: *lükött*, *lüköt* (MTsz.).

Ebből mármost az következik, hogy a kalapácsszerű ütteg vagy zupoló nélkül való gabonazúzó gerendának nemcsak *lükü* vagy *külü* lehetett a neve, hanem jelölhették ezt az eszközt olyan más hangutánzó szóval is, amelyik ennek működését és a működés okozta hangot is kifejezte.

Csakugyan azt látjuk, hogy a vízi erővel hajtott kölyü-ben azokat a „bütykös cölöpöket“, amelyeket a kerék tengelyének fogai emelgetnek, „amelyek leesve, súlyukkal és esésükkel, tehát mozgási energiájukkal törik, zúzzák össze az alattuk levő tányér v. serpenyő tartalmát“, a XVII. század előtt nem nyilaknak nevezték, hanem törőbot, zopkó, zuppantó volt a nevük (Lambrecht: A magyar malmok könyve, 44. l.).

Amint tehát a kalapácsszerű ütteg-et működésük hangjáról a hangutánzó *zupoló* és *zupp* szóval nevezték, ugyanúgy jelölték az ütteg nélkül, tehát kalapács nélkül való egyenes gabonatörő husángot a hangutánzó *zopkó*, *zuppantó* szóval.

Lambrecht Károly kétségtelenül helyes megállapítása szerint a *külü* régi nyelvbéli jelentése ‚gabonazúzó gerenda‘ volt: „A középkori latinságban leghasználatosabb *stupa* neve, amely súlykot, zúzó gerendát jelent“ (A magyar malmok könyve: 43.). Azt tette tehát, amit a hangutánzó *zopkó*, *zuppantó*. Az is kétségtelen, hogy ugyanezt a husángot a régi nyelvben *lükő*-nek is mondták: „Régenten csak mozsártörőkkel törnek vala a mozsárban, az után törnek vala daraboskása lükővel (pinsebant pilo ruido) a száraz malomban (NySz. Com. Jan. 75.)

Vagyis: *zopkó*, *zuppantó*, *külü-tönk* (MTsz.) *külü*, *lükő* mind ugyanannak a gabonatörő husángnak volt a neve, amelyeknek működése nagy zajjal jár, éppen úgy, mint a kalapácsszerű *zupoló*, *zupp* működése. És amint *zupp*, *zupoló*, *zuppantó*, *zopkó* kétségtelenül hangutánzó eredetű szavak, fellehetjük, hogy a *zopkó*-val, *zuppantó*-val azonos jelentésű és a módosult *külü zupoló*-jával meg a kalló *zupp*-jával azonos rendeltetésű *lükü*, *külü* is hangutánzó eredetű.

Hogy a *lükü* ~ *lükő* az, könnyen bebizonyíthatjuk. A Magyar Tájszótárban fel van jegyezve, hogy Baranyában is megvan a *lükő*, de ott nem ‚fanozsár‘ vagy ‚gabonatörő gerenda‘ a jelentése, hanem ‚bodzafapuska‘, ‚bodzafapuska tolófája‘, ‚játsszó gyermekek vízi- és kőpuskájának tolója‘, ‚a pálló-saj-

tár csapjának (hosszú dugó) az oldalhoz erősített ágya' (az utóbbi két adat: Kiss Géza: Ormányság, 305. l.). Világos, hogy a bodzafapuska meg a vízi- és kőpuska tolófája azért kapta a lükő nevet, mert *lükéskor* pukkanó hangot is ad; a pállósajtár csapjának, hosszú dugójának az ágya, csak azért lehet *lükő*, mert a dugónak a sajtár oldalához erősített ágyába való betevésekor, vagy kivételekor *lükkenő hangot* ad.

A hangutánzó eredetű szavak legjellemzőbb sajátága nem az, hogy aránylag fiatalok és különösen a nyelvjárások szűk határai között élnek, hanem az, hogy egy-egy hangutánzó eredetű tőnek igen sok alakváltozatú származéka van, azután meg az, hogy a hangutánzó fő származékai között sok a gyakorító és mozzanatos képzőjű ige. Ezért van a *lük* igének „hirtelen elébe toppan, rábukkan”, jelentésű *rálükken* származéka; a „zökkenő, gödör az úton” ezért *lükkenő*; ezért mondják Háromszékben arra, aki a „földön ülve magát ide-oda himbálja, zökötöl, lökdösve ütöget”: *lükütöl*; az meg, „aki félcspőre sántít, ügetőformán megy”: *lük-tet*; Apácai Csere „víz-módra *lükögés*”-ről (NySz. Enc. 98.) ír. A tájnyelvben az, aki „testét nehézkesen hintázza meg, vagy sebes lovaglás közben rázódik”: *lühököl*.

Rálükken, lükkenő, lükütöl, lük-tet, lükögés, lühököl nemcsak mozgást, hanem mozgással együttjárt hangot is jelölnek, éppen úgy, mint a *lükü ~ lükő* vagy a meghántolt köles jelentésű *likétt* alapján feltehető **liké*, még régebbi alakban **likév* > **likév* (Mészöly: Nyelvtörténelmi fejtegetések 78–83.). A **likév* > **likév* > **liké* > *likő* stb. meg kétségtelenül a *lik ~ lük* igenvéképzős származéka, vagyis ugyanolyan képzésű, mint a *zuppanó*, *zupoló*. A *lik ~ lük* viszont finnugor eredetű hangutánzó, megfelelője megvan a finn nyelvben is: *lykkää-* (NyH.⁷ 34.), de különösen népes családja van ennek legközelebbi rokonainknál: a voguloknál.

Megfigyelhetjük, hogy a vogul nyelvben a magyar *lik ~ lük* > *lök*-nek és származékainak általában olyan jelentésváltozatú szavak felelnek meg, amilyenek a magyar nyelvben is találhatók.

Vogul *lökö-mi ~ lökö-mi* „eltaszít” (Szilasi: 61.), *lik-ti* „leszik ill. levetődik”, *kwon-likti* „kirepül”, *lik-mi* „hozzájut”, *lik-mälti* „találkozik valamivel” (i. m. 59.), *lákwi ~ lekwi* „érkezik” (vö. magyar *haza-lükken* „otthon terem”, „hazavetődik”, MTsz.), „lop”, „lopózkodik”. A vogul *juw lákwi* azt jelenti: „betoppa” (Szilasi: Vog. Szójt. 55.), a magyar *rálükken* is azt jelenti: „rábukkan, hirtelen elébe toppan”, *bé-lükken meg ezt tesszi*: „váratlanul betoppa” (MTsz.). Mivel azonban hangutánzó eredetű szóval van dolgunk, természetes, hogy ugyane vogul szónak olyan jelentésváltozatai is vannak, melyek a magyar nyelvben nincsenek ugyan meg, de a vogul *lákwi ~ lekwi* hangutánzó eredetéből egészen megmagyarázhatók. Így jelenti ez a vogul

szó még ezt is: „*mozog*, *lecsúszik*“, *lekw-ti* „*mozdít*, *lákwe-tti* „*ugrik*“, *lák-w-záti* „*búvik*“, *lákwe-mtáxti* „*átsuhan*“ (Szilasi: *Vogul Szójegyzék*, 55). Idelartozik vogul *léki*: „*rak*“ (Szilasi: i. m. 58., az összetartozásra már Szilasi utal.). *Vog. lúz-w-sji*: „*mozog*, *lecsög*“. A vízről is mondják, éppen úgy, mint a magyarban ezt: „*víz módjára lükkögés*“ (NySz.). Ebbe a szócsaládba tartozik a vogul *lohkwi* „*zörget*“, *kwen-lohkwi* „*kiver*“, *jél-lohkwi* „*levág*“, *lesz úr* (Szilasi, i. m. 59.). Idevaló a vogul *lyokwi* „*kúszik*“ (i. m. 59.), *luki* „*mozog*“, *luzti* „*mozgat*“, *ju-luzton* a tolózárral bezárni, *luzkutna saj* „*kopogó zaj*“ (i. m. 61.).

Mind a magyar, mind a vogul szavak és természetesen a finn *lykkää*- is kétségtelenül hangutánzó eredetűek tehát, erre és közös eredetükre mutatnak a magyar és vogul nyelvben található azonos jelentésváltozatok. A vogul nyelvnek ezt az egész szócsaládját tudtommal még nem vetették össze a magyar *lök* ~ *lök* > *lök* megfelelőivel, ezért mondhatta Bárczi, hogy „*kétes*“ megfelelője megvan a vogulban (Szófejtő Szótár). Nem kétes a magyar és vogul szavaknak közös eredete, egészen szabályos, a hangutánzó szavak törvényének teljesen megfelelő (Vö. e kérdés lényegét illetőleg Mészöly: *Szegedi Füzetek* I., 221. 1.).

A *lök* < *lök* ~ *lök* tehát csakugyan finnugor eredetű hangutánzó szó. Ha a *lök* ~ *lök* „*gabonazúzó rúd*“, „*gabonatoró mozsár*“ hangutánzó eredetűnek bizonyult, akkor az lesz a *külü* ~ *kölyü* és sokféle alakváltozata is.

E szó eredetének a megfejtésekor abból az egyszerű nyelvtörténeti tényből indulok ki, hogy a *külü* ~ *kölyü* ugyanazt jelent, amit a *lök* ~ *lök*: mind a kettő jelent gabonazúzó husángot és gabonatoró mozsárt is. Az a véleményem azonban, hogy a *külü*-nek, *kölyü*-nek és többi alakváltozatának nem ez volt az eredeti jelentése, hanem általában husángot, botot, ütőt, nagy darab gerendát jelentett, amint a *lök* sem csak a gabonazúzó husángot, mozsárt jelenti, hanem bodzafapuska tolófáját is meg a pállósajtár dugójának az ágyát is teszi.

Azt látjuk tehát, hogy a *lök* ~ *lök*, *külü* ~ *kölyü* jelentése azonos: a *külü* is, a *lök* is ezt jelenti: olyan fából való ütő, zúzó, vagy *lök* eszköz, amelynek működése hanggal jár együtt.

Ebből viszont arra következtetek, hogy a *külü* ~ *kölyü* és többi alakváltozata egyeredetű a *lök* ~ *lök* szóval, a *külü* a *lök*-ből fejlődött metathesissel.

Nyiri Antal.

(Folyt. köv.)

A váz és véka.

A NySz. és NyUSz körül, a század fordulón lezajlott harc mérlegre tett majd minden feldolgozottnak hirdetett munkát és igyekezett összeírni a NySz.-ből hiányzó szavakat s kölesönösen utalta át a NyUSz. szavait a NySz.-ba vagy megfordítva. Így több százra tehető dolgozatban ezrével gyűltek be a szavak, anélkül, hogy valaki is meggondolta volna annak szükségességét, hogy azokat betűrendbe szedje. Az Index Vocabulorumról azonban annál kevésbbé volt szó, mivel többen is megállapították, hogy feldolgozása hiánytalan.

Ebből a rendezetlen munkahalmazból természetesen nem sok haszon háramlott a nyelvtudományra.

A szótárakkal különben Melich foglalkozott legbehatóbban s külön könyvet szentelt a „Magyar szótárirodalom“-nak. Az Index Vocabulorumról külön is megállapította annak eredeti erdélyi nyelvét s szavainak eredetiségét. Erre az eredményre a szótár szavainak, az addig, t. i. az I. V. megjelenéséig, megjelent szótárak szavaival történt összehasonlításával jutott. Mint mondja, egyetlenegy szót sem talált a latin szótárban, melynek fordítása egyezne a többi szótárakéval.

Az Index Vocabulorum feldolgozása mindamelllett igen hiányos a NySz.-ban s nem felel meg annak a követelménynek, melyet a szótár kiválósága megkívánt volna. Jellemzők erre a *váz* és *véka* szavak.

Úgy az EtSz., mint a Bárczi-féle „Szófejtőszótár“, nemkülönben Balassa szótára és Horger Antal: „Magyar szavak története“ is egyértelműen állapítják meg, hogy a csontváz alapszavának *váz*-nak „madárijesztő“ volt a régibb jelentése s csak a nyelvújítás ruházta fel mai jelentésével.

A legérdekesebb azonban az, hogy a *váz* szó, „sceletum“ értelemben is, ott van már a NySz.-ban. Még hozzá nem is egy adattal. Így megvan a Comenius „Janua“-jából vett idézetben is: „Fonnyattak mintegy vazac, össze rakott száraz tetemec.“ Engem mindig ingerelt ez az idézet, de a közmegállapítás ellen nem volt mit tennem. A Meliusból vett adatokban is „csontváz“-at jelent a gyakran használt „üres váz“. Pl. Melius Jób 28: „Üres vázhoz hasonló emberek.“ Mintha lenne velőtlen csontokhoz, hústalan vázhoz azaz csontvázhoz hasonló emberek. Tehát más Melius!

A csomót aztán az „Index Vocabulorum“-nak, ennek a „pontosan földolgozott“ szótárnak általam történt tüzetes áttanulmányozása oldotta meg. A *váz* szót ugyanis Tsaholezy és Bihari szótározták először az I. V.-ban, a „sceletuni“ latin szó alatt. A *sceleton* szót ugyanis, mely a *sceletos* mellett használatos a görögben, a *váz* szóval értelmezik s magyarázólag hozzáteszik: „vagy össze aszott száraz holttetem“ Vö.: Menge-Guthling 1903: *sceletos* „ausgetrocknet“; o *sceletos*: „Mumie, *Gerippe*“. Más szótárakban o *sceletos* mellett a to *sceleton* alak is megtalálható, mint a lat. „sceletum“ közvetlen megfelelője.

A NySz. és Szabó Károly: „Régi magyar könyvtára“-nak megjelenése között, különben is, több mint 10 év telt el. A NySz. részéről tehát hiba volt a Tsaholezy-Bihari-féle „Index Vocabulorum“-ot mint Major-féle szótárt kezelni s nem tudomásul venni a kapcsolatot, mely a „Ianua“ és az „Index Vocabulorum“ között volt.

A NySz. *váz* szó alatti idézeteit, még ezen tények ismerete nélkül is, szét kellett volna választani s így önként megmutatkozott volna a *váz* szó azon értelmi árnyalata, mely a *váz* „sceletum“ jelentésére rámutat. De ha e kapcsolatot nem is veszi észre, akkor is, rá kellett volna figyelmeztetni a „Ianua“-ról az „Index Vocabulorum“-ra s a *váz* szó százados „csontváz“ értelmét megállapítani.

A *váz* szót tehát már 1647-ben, sőt, természetesen az azt megelőzően is, száz évet meghaladó idővel a nyelvújítás előtt is kimutathatólag „sceletum“ értelemben szótározták. Nagy a valószínűsége annak is, hogy a *váz* szónak „összeaszott, száraz holttetem“ az eredeti jelentése.

A honfoglalás s a honfoglalás előtti magyar ismerte ugyanis a sugorított holttestek temetési módját, mely talán leginkább alkalmas arra, hogy az „összeaszott, száraz holttetem“-et létrehozza. A *váz* szó eredetét tehát vagy a török, vagy az indo-iráni szavak között kell megtalálnunk.

Ezzel a megállapítással egyik régi tartozását véljük leróni a kutatásnak.

A *véka* szó tárgyalását pedig különösen az teszi időszerűvé, hogy mostanában jelent meg Melich tollából, a „Véka“ című dolgozat a MNy.-ben (XXXVIII. 325.) úgy, ahogy azt az EtSz. közölni fogja. Természetesen most már az én kiegészítésemmel egyetemben.

Melich forrásainak sorában természetesen ott van a NySz., mely „Major Szótár“-ként az „Index Vocabulorum“-ot is feldolgozta, viszont nincsenek felvéve oly adatok, melyek megvannak ugyan az I. V.-ban, de hiányoznak a NySz.-ből.

A NySz. ugyanis nem veszi fel a *véka* szó két példáját, mely ott van az „Index Vocabulorum“-ban pontos körülírással. „Medinus“ alatt olvashatjuk: mérték neme, *fél véka*“, s „modius“ alatt pedig: „Köböl, *negyed rész véka*“. Tehát nemcsak hogy megvan a *véka* szó, de annak más szótáraknál pontosabb meghatározását adja. Éppen oly meghatározás, mely Melich szerint hiányzik a régibb adatok közül s melynek hiányát ő is érzi.

Bár itt hiba történt, e hiba lényegében nem változtat a „Véka“ végső eredményein.

Egészen más a helyzet a *váz* szónál. Ha nem állapítom meg ugyanis, hogy e szót, Tsaholczy és Bihari már 1647-ben „sceleton“ értelemben használták, úgy a *váz* teljesen hamis színen került volna az EtSz.-ba. A hiba már azért is súlyos lenne, mert hiszen maga a NySz. is tartalmaz ilyen értelmű példákat. Ezek gondos mérlegelése egyrészt, az Index Vocabulorummal történő összehasonlítása másrészt már maga is irányt adó lehetne.

Ennek a megállapításnak, mint már előbb is említettem, új irányt kell adni a további kutatásnak, mely nemcsak a *váz* szó eredetét lesz hivatva keresni, de fentt érintett hiányokat is kiegészíti és a hibákat kiirtja.

Alföldi Rezső.

Ismeretlen adatok az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság működéséhez.

Az itt közölt adatok eredeti szövegét a kolozsvári róm. kat. főgimnázium könyvtárában elhelyezett Aranka-gyűjtemény őrzi. Az első közlemény, mely egy ismeretlen író Aranka Györgyhöz intézett levelét tartalmazza, egy nagyobb és nyomtatásra szánt kézirat 10—15. lapján van. A kézirat címe: a „Magyar Nyelv Mívelésének Sengéje, melyet Próbául adtak ki némelly kevés számú Társak Erdélyben.“ A kéziraton nincs dátum, de az utolsó, 188-ik lap végén Gyarmathi Sámuel aláírása mellett Kolozsvár, 1792, Boldogasszony hava 10-ike áll. A kézirat egy részét kétségtelenül Gyarmathi Sámuel írta, de a többi cikk alatt nem szerepelnek a szerzők nevei. A közel kétszáz oldalas kézirat célja részben az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság keletkezésének és munkásságának ismertetése, részben a magyar nyelv alkatát és megújítását célzó cikkek közlése volt. A kézirat sohasem látott napvilágot, bár a cenzúra engedélyezte megjelenését. Elkészítése az 1790—1792. évek közé tehető. A levél érdekes adalék az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság megalakulásához és ahhoz, hogy azt hogyan ítélték meg Magyarországon. Az ismeretlen levélíró szomorúan állapítja meg, hogy a magyarországi hasonló kísérletek nem valósultak meg, de reméli, hogy Erdély szerencsésebb lesz. A második itt közölt adat („A Szótár próbájához való Első Pótlék“) az Aranka-gyűjtemény rendezetlen anyagában van, több hasonló, főként nyelvészeti tárgyú, de lapszámmal és levéltári jelzéssel el nem látott köteggben. A Nyelvmívelő Társaság által elhatározott Magyar Szótár anyagához tartozott, de hogy e nagy műből mi készült el, azt nem tudjuk. Aranka György fennmaradt levelei némi fényt vetnek az előmunkálatokra, de az elkészült anyagból jóformán csak néhány töredék található meg az Aranka-gyűjteményben. Az itt közölt „szem“ szó és összes derivatumai érdekes kísérlet egy szó teljes származékainak összeállítására. Az eredeti kézirat Aranka írása, de hogy ő írta, azt határozottan nem állíthatjuk. Nem lehetetlen, hogy szerzője Gyarmathi Sámuel volt, aki legtöbbet dolgozott a társaság megbízásából és az erdélyi nyelvmívelők leglelkesebb és egyúttal legkötönyebb nyelvésze volt.

I.

EGY ESMERETLENNEK LEVELE. PEST. MIND SZ. HAVÁNAK
8-DIK NAPJÁN 1791.

Hazafi Barátom!

(Szabad legyen nevenem most tölletek el titkolnom. Ha ki jelenteném és úgy kérném Barátságokat, hogy azt halgassátok el, Némellyitek csak Játéknak vélhetné. Jobbnak tartom azért Nevennek tellyes el halgatásával egész bátorságban lenni magamra nézve: titeket pedig a' Probára ki nem tenni. — Kihúzza. —)

Meg elégedéssel vólt szerentsém olvasni egyikteknek két rendbéli jelentését a Magyar Hazához: mindenikét *Rajzolat* nevezete alatt. Az elsőről azon Rajzolatok közül, melly a' Kéz Irások ki adásáról szoll, azután nem tudhatok semmit. Talám nem lenne rosszsz, ha ennek művoltáról, és előmeneteléről Szakaszos Irásaitokban a' Hazát mind annyiszor tudositánátok. Az a' Tárgy olly nagynak, és jelesnek tetszik előttem: hogy egy jó Hazafiát vagy Leányát sem tehetek fel, ki ahoz meleg szível nem volna. A' második Rajzolat Tárgyának a' Magyar Nyelv művelő Társaságnak Szerentséjében meg vallom Tamás voltam. Kételkedtem benne, hogy az a' Társaság (kihúzza: illy) egy hirtelen meg születethessék. Nem a' N. Erdélyi Országi szép elméknek számokban, és tehetségekben akadoztam pedig. Épen nem! Mert ezek közül hányon nem tették magokat esméretesekké, nem csak a' két Hazában jeles Munkájokkal, hanem győzedelmes borostyán ágaikkal az Hazán kívül is? És ezeknek meg meg annyi és hasonló Párjok lehet. De azok a' szép elmék, azok a' jó Szívek Baratim! a' kik Nemzetünkben eleitől fogva az értelem tsojoját kívánták nevelni; azok, a' kik egy Stoabéli meg átolkodással magokat meg tagadván, és Életek keresésének útjait el hagyván, azt a' jó Anyát a' Hazát kívánták követni, és szolgálni; ezek mondok mitsoda jutalmat szoktak közöttünk venni egész életekben? mitsoda tekintetben élnek? mitsoda segedelmet várhatnak? egy szoval: mitsoda Személlves vagy közönséges megkülömböztetést érdemlenek, akár a' közönséges Társalkodásokban, akár a' Nagvok Tornáztiban, vagy küszöbjeiken belől? Erre a' bizonytalan Soldra, betsületes embertől azt kívánni, hogy magát, Hazát élete rendes keresésének modját elefelejtván Hazája mellett vitézkedni kíváno egy két ugy nevezett Právik közé írassa Nevét, igen soknak tartom. A felett, ha Nemes Erdély Ország állapotjáról el távozásom után vett tudositásim igazak: abban a' szép kis Országotkában azok az elmék, és kezek, mellyekre egy ilyen Társaságnak szüksége volna, a' Közönséges Szolgálatban el vagynak többnyére foglalva, és Sokan, ezeknek pedig kéttség kívül épen a' Javai csak nem erejek

felett. Mert a Szolgálatnak most az a' tulajdonsága vagyon; hogy fél, vagy harmad rész emberrel nem elégszik meg; Egészszet kíván; és meg tsalni nem szabad Nintsen az a' szerentséje is a' mi Magyar Országnak vagyon, hogy a' Belső Renden annyi üres kezei légyenek: a' mi kevés vagyon, az igen jeles példával az Hazának, és Tudományoknak vagyon szentelve: Mint (kihúzza: Püspök) Grof Battyáni, Püspök (kihúzza: Praepost) Szeredai Praepost (kihúzza: a' munkás) Benkő Josef, Professor és jeles igyekezetű Cserei Josef Urak Példái bizonyíttják.

Nem az elmékben kételkedem azért; hanem a' fenn írt okokon kívül, még sokkal inkább abban: hogy ha szintén elég üres kéz, és készült elme volna is, mégis ez a' nagy igyekezet Természete szerént engedie magát olyan hamar, és könnyen formáltatni, és tökéletességre vitetni? Holott a' jelentő Társatok sem nem Proféta, hogy tsudát tégyen; sem nem Cagliastro, hogy tsábíttani kívánnyon. Egy ilyen nagy épületet pedig jól kezdeni annyit tézen, mint félig tökéletességre vinni.

Nagy épületnek 's igyekezetnek gondolom Barátim! ezt a' Tárgyat, a' Magyar Társaságot; és olyan nagynek tartom, mellynél nagyobb és fontosabb DCCC. esztendőknék el folyása alatt hékességes, és tsendes állapotjában a' Hazának a' Magyar Nemzet előtt meg nem fordult. Mert a' régibb idöket vévén, elsőben is; Ha a' Két Magyar Hazát, a' Mesterségekre, Kereskedés, Tudományok virágzására, és Országos maga erején fenn álló állapotjára nézve, más gyalultabb Europai Nemzetekkel egybe vetem: tehát annak a' különbségnek, melly a' mi részünkről alatsontó, azoknak részekről pedig a felsőségnek annyi nevezetivel ditséretes, fővebb vagy első okát a' Nyelvben találom. Abban tudni illik, hogy a' viléz, és igen szabad Magyar Nemzet DCCC. esztendők elfolyása alatt önként egy idegen Nyelvnek mint egy rabsága alatt lévén; (kihúzza: tehát ez által) az az idegen Nyelv magára a Nemzetre, és annak Nemes Tagjaira nézve az értelem közönségessé lételének és az által a' közönséges gyalulódásnak, a' Tudományok, Mesterségek gvarapodásának, és a' Felsőbbektől, 's tanultabbaktól az alsóbbakra való lé folyásának akadéjja lett: a' Hazába lévő idegenekre nézve pedig az azokkal való egyesülésnek, és egy Testé való lételnek örökös Köz Falává vált. Tessék, kérem drága Jó Uraimot, engemet meg érteni. Barátja, nem ellensége vagyok közönségesen az idegen Nyelveknek, és azok között a' Déáknak különösön. Mert úgy tartom, hogy a' mint az idegen Nyelvek közönségesen a' külső Tudományoknak, és világosodásnak meg annyi Kapui, úgy különösen a' Déák Nyelv a' jó Iznek és böltességnek bizonyoson egyik nevezetes Kapuja: de ellenben azt is tartom, hogy semmi jó világosodás, tudomány, és pallérozodás, egy Hazába közönségessé nem lehet, hanem tsak a' Hazai Nemzeti Nyelven. Egy idegen, kiváltképen

egy holt Nyelv pedig azoknak el terjedéseknek és közönségessé lételeknek tsak akadéka. És így tsak egy Magyar Nyelv Mívelő Társaság lehet az az ezköz, melly annyiban egy olly veszedelmes akadékot el hártson, 's azt az örökös Nemzeti Külömbőség Köz Falát el rontván az értelemnek, tudománnak, és igaz világosodásnak drága follyamatjait közönségessé tegye. Ha nézem a' jelen való időt: a' Magyar Nyelv a' két Hazában a' Fő Nemzeti Nyelv, az igaz. De hányad részében közönséges a' két Hazának. És mi ennek is az oka egyéb, hanem az: hogy a' Magyar Nemzet a' maga Nyelvét nem erősítgetvén, (kihúzza: tehát) már ma az idegen Nemzeteknek, nem tsak Nyelvek, hanem Nemzeti külömbőségek is az által igen meg erősödött. Valamelly Vendég Népnek bé jöveletekkor, vagy azután idővel a' Magyar Nvelvet bé vették, azok ma mind Magyarok, a' Nyelv Magyarokká tsinálta őket; vették volna bé a' többi is mind; Totok, Németek, Szászok, Rátzok, Olábok, mint a' kunok bé vették volt, ma az egész Ország Magyar Nemzet volna. És ennek a' Társaságnak kellenék annak lennie, melly lassan lassan a' Magyar Nyelv meg édesítésével, és szép móddal való közönségessé tételével arra a' nagy Czélra igyekszik idővel; hogy valaha, a' két Magyar Haza igaz Magyar Haza, 's Magyar Ország, igaz Magyar Ország légyen.

Ha az Éjtszakába borult jövendőre vetem szemeimet, abban Profétai szem nélkül, mellyel nem bírok, semmit nem láthatok: Csak azt mondom: Hogy míg a' Magyar Nemzet fenn áll: Százokig, vagy talám ezrekig; ennek a' Társaságnak ha fel áll, és ha nyomos lehet; és ennek ágainak, ha meg nevedkedhetik, mind addig a' Nemzet tápláló Dajkájának, és oktato Mesterének kell lennie; míg az ő Nevelése, és Vezérlése által minden kebelébe lévő, még mint egy idegen, 's némelly mostoha Tagjaival egy testé, és Nemzetté nevelkedhetik; és a' tudományos igaz Világosodás rendibenn is a' más rész szerént gyalultabb, rész szerént boldogabb Nemzeteknek Szerentséjére, és Méltóságára fel emelkedhetik.

Még egy nagy és nehéz tárgvát látom a' Magyar Nyelv kímivelésének, melly amint azt igen szükségessé teszi: ugy a' Nemes Társaságnak erejét, és készülétét igen kétszéges próbára fogja vetni. Ha el szenvedtek, ezt is meg mondom. Tudni való dolog, hogy a' Magyar Nyelv a' millyen bőv az életbe elő fordulni szokott közönséges szokban; és a' millyen szapora véghe-tetlen formáiban, hajlásaiban, változásaiban, és szármozásaiban; olyan szegény, és szűk a' Tudomány, és Mesterségbeli Szokban, kivált ujjakban. Az első bizonyosága természeti Joságának: az utolsó pedig gyászos, és mostoha el hagyattatásának. Es erre a' Magyar Nyelvet mívelő jó kezek, jó ízlésű értelmes, és gyakorlott Fejek, egy szóval egy Társaság, annál szükségesebbek: hogy többnyére azok a' kik annak a' Fogyatozásnak ki potlásához

fogtanak, az Egek tudják mi gondolatlaltal viseltetvén, a' fojásba lévő Tudomány és Mesterségbeli idegen szok helyvébe, olyan ujj kohoba vert szokkal kezdettének írásaikban élni, mellyek nem tsak anyai nyelvünk természeti lágy, és kellemetes hangjára nézve eltúrhetetlenek; hanem a' dologra magára nézve is épen érthetetlenek (betoldás:) — és a' folyásban lévőknél sokkal ért-
hetlenebbek. — Sőt némelylek még többre mentenek, és a' mi-
ben épen semmi szüksége nintsen Nyelvünknek, bővíteni kez-
dették. A' hol valami idélen, paraszt, pajkos, Szoj Morva szé-
létől fogva, Oláh Faluig kaptanak, a' Csikosoktól, a' Béresektől,
a' Kufárnéktól, a' katonáktól, (kihúzza: egy szóval), az ostor
és főző kalán, 's gusaj mellől mind fel szedték, és írásaikat,
ezekkel a' Szemetekkel, mint meg annyi Gyöngyökkel nem meg
ékesítették, hanem meg tarkázták. Ugy hogy a' máj némelylek ujj
Magyar könyveket, hanemha Oedipus lézen, emberséges szü-
letett tiszta Magyar Ember meg nem értheti; olvasásokkal mint-
egy Fa vágással kínozza magát, és Iekét keseríti. Erre a' végre
is kívántatik a' Nyelv ki mívelése és egy Magyar Nyelv Mí-
velő Társaság, vékony ítéletem szerint szükséges.

Illyen magoss gondolatokkal lévén egy Magyar Nvelv mí-
velő Társaságról, meg fogtok engedni Uraim, hogy annak a'
nagy állatnak egy Szempillanathan való fogantatásán, és meg
születésén kételkedtem. És midőn arra a' Bétsi Ujság Levelek
által a' jelentő hivatást vettem: már akkor meg valloam a'
Csuda is elfogott; a' Fiát az Anya előtt gondoltam születetni.
Mert emlékezzetek reája, hogy az Erdélyi Társaság magát a'
Magyar Országira nézve Fiu Társaságnak nevezte volt; és a'
Magyar Országi még meg nem született, 's az Erdélyibe keresz-
telőbe hivatattatak. De mind ezen tsudálkozásomon és kételke-
désemen tul estem immár, mikor közelébb szándékokrol kü-
lönös tudósításokból bizonyossá lettem, és meg értettem: hogy
tsak egy próbát akartok tenni, és azt a' nagy dolgot kitsinyen
akarjátok kezdeni; erőltetés nélkül próbálgatva vinni. és mint-
egy lassan lassan idővel nevelni a' szép reménységű kisdedet;
hogy ideje előtt se igen okos, se igen nagy, a' mint mondják
váltott Gyermekek ne légyen belőlle. Meg hékéllem azért, és örö-
mest egybe tsatlom magamat veletek, ha meg engeditek. Adja-
nak az Egek néktek annyi szerencsét, 's kitsiny seregeteknek
annyi elő menetelt, a' mennyit, és minémű buzgósággal én kí-
vánok, és vagyok. N. N.

Közli: dr. Jancsó Elemér.

(Folyt. köv.)

Növények elnevezései és a hozzáfűződő szólások Alföldünk népe száján.

(Folytatás)

Chrysanthemum inodorum: *papvirág* (Vésztő)

Chrysopogon gryllus: *sikár* (Királyhalom)

Cichorium intybus: *kattangkóró* (Vésztő)

Cirsium arvense: *aszot* (Vésztő)

Cladophorá-k (Algák) — fennakadva Juncus articulatusokon:
békanyúl (Szeged, Domaszék)

Cladophorák: *békahínyjár* (Szegedi Fehértó)

bika nyál (Tiszafüred; „ez rüh, ha bemegy az ember halért, rátapad a lábra, rühöt kap“; „a melegségtől van (t. i. a moszat — Gyffy) mikor felforr a víz, akkor jön fel“)

Cladophora fracta: *szakáll, vízi szakáll* (Szolnok)

Claviceps purpurea l. Secale cornutum alatt

Conium maculatum: *bürök* (Szeged Alsóváros; az alsóvárosiak *foghagymával*, avagy *bürökkel* kenik be azt a fát, ahová méhraj telepedett már le, és nem akarják, hogy másikk méhraj is odatelepedjék; avagy amelyik fa szúrós, tüskös (Gleditschia), hogy oda ne telepedjen a méhraj, szintén *bürökkel* kenik be.

Convolvulus arvensis: *folyondár* (Szeged Nagyszéksóstó; Kancsáltó; Királyhalom)

„*folyondár*, de a felső megyében: *futó fullánk*, vagy *tanya-virág*“-nak nevezik (Algyő);

folyófü (Kecskemét; Vésztő)

Crocus variegatus: *kigyóhajma* (Dorozsmai Sósfürdő; „hasogatás ellen jó“, a hagymagumóját használják: „Anya megtakarította és bedörzsölte vele a csonthasogatós helyen (t. i. a tehén nekilökte a jászolnak — Gyffy), reggelre elmúlt“ „a krumplija jó“ (vagyis a hagymagumóját értik ezen. — Gyffy) (Virág István öreg bátyám a Dorozsmai Sósfürdőnél beszélte 1929. IV. 6)

kigyóhajma (Dorozsmai Sósfürdő)

tavaszi kikirics (Kiskundorozsmai Nagyszék; „már nálunk így hívják; ősszel is van ugyanilyen, későn, mikor havak jönnek ádvint előtt egy hónappal virít a másik is“ (az öreg bácsi mikor az ősszel virítóra gondolt

az a lilavirágú *Colchicum arenarium*ról beszélt, amely ott a Nagyszéken szintén tömegesen virít minden évben — Gyffy)

Crocus variegatus: *szarkavirág* (Kiskundorozsmai, Öreghegyi magyar: „jó termést jegyez“; „van ebbe fehér, van lila (és mutatja a lepellevelét); *szarkavirág* — ehun e“ — és bökköd nagy körmivel a lepel külsejét díszítő három lila csikjára, mert valóban hasonlított a szarka lábához.)

járás virág (Öreghegy-Kiskundorozsma)

Cucumis melopepo: a görög-, vagy görög-dinnye kacsakaringója: *bajusz* (Szentés)

Cynoglossum officinale: *csicskara* („beleragad a pamukos ruhába, birkába“ Szeged-Alsótanya)

Datura stramonium: *bilindek* (Hantháza, Herold Ferenc)

Daucus carota: *vadmurok* (Vésztő)

Delphinium consolida: *szarkaláb* (Szeged, Nagyszéksóstó, Szeged-Alsótanya)

Dipsacus silvestris: *gólyahúgy kóró* (Vésztő; bizonyosan a levélöblökben meggyülemlett vitzartója miatt — Gyffy)

Draba verna: *korpavirág* (Püspökelle; Szeged Fehértó, —) Kiskundorozsma; az „Öreg szőlő hegy“ mellett mondta egyik fehér hajú öreg magyar „*korpavirág*; kicsi fehér kis bárány eszi; ott nyöli, ahun a nap megveti magát. Ez az első, meg ez a *tavaszi kikirics*“ (t. i. *tavaszi kikirics* a: *Crocus variegatus* — Gyffy)

Drepanocladus Kneiffii: „*moha*; téglák közé, a kútba tőszik, mert a homokat nem ereszti közte át“ (Szeged Madarásztó)

moha (Sándorfalva mellett, a Bezürszék-en gyűjtök egy mohát 1929. IV. 14-én. Nézi egyik magyar testvér, majd így: „nahát *moha* szedődik?. A semjékben még szebbek vannak!“)

Elaeagnus angustifolia: *olajfa* (Horgos, Szeged-Alsótanya)

Erigeron canadensis: *csikófark kóró* (Horgos, Hantháza)

korpafű (Vésztő)

Erodium cicutarium: *gólya orr*; „kaszálj nekem búzát, árpát“ — mondják, ujjuk közt tartva a penderedett magvat és „akkor kaszál“ (Csorvás)

Eryngium campestre: *lajtorján* (Szeged-Alsótanya)

lajtorja túsök (Horgos)

lajtorja tövis (Nagykörös)

ördögborla (Csorvás)

Erythraea centaureum: *ezerjófű* (Kiskundorozsma)

Euphorbia cyparissias: *kutyatej* (Szeged-Alsótanya; Szeged-Nagyszéksóstó); *kutyatáj* (Szeged-Királyhalom)

- Euphorbia lucida: *kutyatej* (Püspöklelle), *kutyaté* (Porgány)
 Glycyrrhiza echinata: *kutyamankóró* (Hantháza, Herold Ferenc
 „öreg emberektől hallottam, mikor Jézus a Tiszát bo-
 rozdálta, számára ez után kapkodott, azért olyan gör-
 be a Tisza“);
ebmankóró (Püspöklelle)
cötkén (Klárafalva)
- Glocotrichia natans: *árva gané* (Szeged-Rúzsaszék)
- Heleocharis palustris: *ezettkáka* v. *víziperje* (Újkigyós puszta)
 „leghaszontalanabb a *ezettkáka*, mert ha lemegy a víz,
 elszárad, semmi haszna“
- Helianthus annuus: *forgó pogácsa* (Jánd, Bereg m. a Szamos
 torkolatánál)
- Hibiscus trionum: *datuja*: „jó a magja“ (Horgos)
vaddinnye (Vésztó)
- Hordeum murinum: *vadbúza* (Horgos)
cigánybúza (Hajdunánás)
jakab (Mezőtúr; pajkosságból szokás kalászat letépett
 végénél fogva kabát újjába dugni, ahogy szűrja és ki-
 akarja rázni a kabát tulajdonosa, mind feljebb és fel-
 jebb nyomja a kalász-bajúsza a kalászt)
- Hyoseyamus niger: *bilindek* (Horgos)
bolondító (Püspöklelle; „a magját parázsra, a füstjít
 szíjják be odvas fog ellen“)
- „*Kopolya*“: a kiszáradt tó fenekébe ázott kútat „*kopolya kút-*
nak hívják; „Kikerülő fekete földje jó vályog vetni“
 („meg a földje miatt vályog vetni“) (Szeged-Királyhalom)
- Lamium purpureum: *méhvirág* (Püspöklelle)
- Lappa major: *lappu* (Horgos)
bozdorján (Püspöklelle)
bojtorjáng (Vésztó; „jó esomót összekötnek belőle (t. i.
 a ragadós virágzati fejből — Gyffy) a madzag vé-
 gére, így a szalonnára nem megy az egér“)
- Lathyrus tuberosus: *magyaró virág* (Püspöklelle; „olyan a vi-
 rága, mint a piros rózsza“)
mogyorófű (Vésztó)
- Lepidium draba: *béka rokka* (Horgos)
koshomlok (Püspöklelle, Csorvás)
békekása (Kiskundorozsma, Magyarkanizsa)
bodor paré (Újszőreg)
- Lepiota procera: *állásgomba* (Sándorfalva; „mikor fiatal, fel-
 emeli a földet, úgy találják meg“)
- Lilium candidum: *Szent Antal virág* (Királyhalom)
- Limonanthemum peltoides: *vízitök* (Debrecen Hortobágyi Ha-
 lustavak) *Györffy István.*

Hangutánzó szavaink történetéből.

(Folytatás)

A magyar nyelv története azt tanítja, hogy hangutánzó szavaink alakváltozatai metathesis által is keletkezhetnek. A *husáng*-ról Mészöly bebizonyította, hogy az a tájnyelvi *suháng* alakváltozata, a *suhang* ~ *suháng* meg az ággal, vesszővel, füttykös-sel való ütés hangját utánzó *suh* származéka (Mészöly: MNY. X., 160—167.). Amint tehát a *suh*-nak *suháng* származékából lett a *husáng*, éppen úgy lehetett a *lük*-nek *lükü* származékából a *külü*. A *csatakos* is hangutánzó, ennek is van *tacsakos* alakváltozata (MTsz.). A *puhan* mellett is van *huppan*. „Puff, leestem, csak u' puhantam“, mondják Gyöngyös vidékén. Szentesen ezt úgy mondják: úgy leestem, csak úgy huppantam (vagy puffantam). A *puha* gyümölcsöt Szentesen *szotyos*-nak mondják, Somogyban a *szotyos* körtének *huppantós* a neve (MTsz.) A *buzog*-nak is van *zubog* párja (MTsz.). Amint tehát a hangutánzó *puhan* mellett van *huppan*, a *puha* mellett *huppantós*, a *buzog* mellett meg *zubog*, éppen úgy lehet a *lükü* mellett *külü*. A *korcsolya* eredete ismeretlen. A *kall*, *kálló* eredetének a fejtegetésekor majd kiderül, hogy a *korcsolya* is hangutánzó eredetű szó, és ennek is van *csorkolya* alakváltozata meg *csorkojázn*i származéka (MTsz.).

A *lükü*-nek, *külü*-nek mind etnographiai, mind nyelvtörténeti vizsgálata azt bizonyítja tehát, hogy a *lükü* ~ *külü* egymás alakváltozatai.

Hogy a **likév* > **liké* > **likő* > *lükő* > *lükü* az eredetibb és a *kélő* (Oklsz. 1443: *Kelev*), *kilő* (MNY. XXXI., 126.), *killő* (Oklsz. 1453. *kyllév*), *külü* (Oklsz. 1461. *kvlv*), *külő* (1685. Takács: Századok, 1907. 242. l.), *küllé* (*Kywille* 1504. Oklsz.), *küllő* (1671: *stuppa* vulgo *küleő*) (Lambrecht: A magyar malmok könyve, 43.), *sótörő tölgyfa kölü* (Takács: Századok, 1907. 239.; 1684-ből), *kölyü* (1685: „egy kásatörő kölyü zuppantójával együtt“ — Takács: Századok, 1907. 239.), *portörő kölyő* (Tinódi: Egervár viadaljáról való ének harmad részében) amabból fejlődött, azt az is bizonyítja, hogy a meghántolt kölest a Besztercei Szójegyzék korában — mint már említettem — *likétt*-nek nevezték, a Schlägli Szójegyzék is *lükütt*-nek hívta és a mai nyelvjárások is csak *lükött*-et ismernek, *kilött*, *killött*, *külött*, *külütt* vagy *küllött* sem a régi, sem a mai nyelvben nincsen. És mivel a megtört,

meghántolt kölest már a XIV. században is *likélt*-nek hívták, ebből az következik, hogy a *liké*-vel, *lükő*-vel való gabonatorés igen régi, már az ó-magyar korban is megvolt. Abból meg, hogy a „pila” jelentésű *kélő* is megvan a XIV. század végén (Beszt. Szój. 550: *keleu*), a *posztó külő* meg a XV. század elején (Schlágli Szój. 2091: *posto kwlo*), az következik, hogy a **liké* > *lükő* > **kilé* > *külő* stb. fejlődése már igen régen megtörtént.

Bizonyos, hogy a **likév* > **likév* > **liké* > **likő* alakok mellett **kilé*v > **kilé* > **kilő* > *külő* > *külü* alakok voltak, tehát rövid *-l*-lel hangzottak, amit a Beszt. Szój. *keleu* alakja is igazol. Eredetibb volt a *kilő* (MNy. XXXI., 126.), ebből lett a *killő*. A magánhangzók közötti *-l-* palatalizálódása következtében lett *kölyü*, *kölyő* és azután *kőjü*, ugyanígy lett a *külü*-ből is a mai *küjü*. Másfelől meg az *-l-* magánhangzók között megnyúlt, így keletkezett a *killő*, *küllő*, *küllé*.

Hangtanilag tehát a *külü*-nek és alakváltozatainak a *liké*-ből, *lükő*-ből való származtatása nem kifogásolható, a metathesis lehetőségét az ugyancsak hangutánzó eredetű *suháng* > *husáng*, *csatakos* > *tacsakos*, *puhan* ~ *huppan*, *puha* ~ *huppantós*, *buzog* ~ *zubog*, *korcsolya* > *csorkolya* támogatja, a *lükü* és *külü* azonos jelentése meg megerősíti.

A *külü* és alakváltozatainak hangutánzó voltát és eredeti „*husáng*” jelentését bizonyítja a nyelvjárási *kölömp* ~ *kölöp* ~ *kölöny* is, amely ezt teszi: „*f a t ö r z s b ő l v á g o t t e g y - k é t m é t e r n y i d a r a b*” (MTsz.).

Ezért érthető most már a székelyföldi kútfigyelvény jelentésű *fa-küjü*. A *kölömp* ~ *kölöp* ~ *kölöny* ugyanis kétségtelenül hangutánzó eredetű szó, ennek alakváltozata a *kolomp*: „*az a faharang, jeladó deszka, amelyet két botocskával v e r n e k*” és „*az a fadarab, amelynek nyergébe az evezőt a gúzs segítségével beakasztják*” (MTsz.), ennek származéka: az „*ülöget, dönget*” jelentésű *kolompol*. *Kolompolom az ajtót* (MTsz.).

Amint a *kölömp* „*f a t ö r z s b ő l v á g o t t e g y - k é t m é t e r n y i d a r a b*” *kolomp* alakváltozata faharangot is jelent, éppen úgy jelent a hangutánzó eredetű *külü* *husángot*, a Székelyföldön meg *kolompot*. (Erd. Muz. XLVII., 438.) „*Szépszavú külüje van, halod-é, ott a csorda a nyagba!*” (= két hegy közötti hajlat) — mondják Csíkszeredán; amelyik tehénnek a nyakában *külü* van, az természetesen nem kolompol, hanem: *külül*: „*Ott külül az a fehér tehén a bokorba*” (Csík.). Mivel a *külü* jó hangosan szól. — hiszen nagy kolomp az, Szopos Sándor festőművész szerint (ez utóbbi adatok szíves közlöje) „*szép tompa hangja van*” — a nagyhangú fehérnépről is szoktak ilyeneket mondani: „*Hallszik a külüje Rózsi némneki!*”

Mindezek a nyelvtörténeti tények állításom helyességét igazolják. De hogy a mozsártörő jelentésű *lükü* > *külü* csak hang-

utánzó eredetű lehet, megtámogatom még egy kétségtelen bizonyítékkal: a *kótis*-sal. *Ni, hogy kótog a harkály?* (Szabolcs m. MTsz.). *Kotogó* az ökör nyakán lévő *k o l o m p i s* (Szlavónia, MTsz.). A *kótog*-nak van *kótyog* alakváltozata: „kopog kopácsol, kalapál”, a *kótyog* is idetartozik (MTsz.). Megvan ez a szó már a XV. században is „pulsó” értelemmel: *koltagának, kotogatának* „pulsaverunt” (Serm. Dom. I. 577.). Nohát ennek a kétségtelenül hangutánzó eredetű *koltag, kótog* szónak a származéka az „ütő, mozsártörő” jelentésű *kótis*, amelyről CzF. is megemlékszik és Lambrecht Károly is *A magyar malmok könyvében* (15. l.): „*kótis*forma kis ütőeszköz fából vagy vasból.” *Zúgott, kótogott a két vakszemem*, mondják Biharban. Apácai Csere meg *l ü k k ö g ő, gyors é r s z ö k é s e k*-ről beszél (NySz.).

Az imént ezt a szabolcsi nyelvjárási adatot említettem: „Ni, hogy *kótog a harkály!*” Ezért hívják ezt a madarat Baranyában *fa-kotogató*-nak (MTsz.), Porrogszentkirályon meg *fakopogató*-nak (magam népnyelvi gyűjtése); a harkály ugyanis *kopogtatja* a fákat és úgy keresi a fa kérge alatt a bogarakat. Ezért hívják a harkályt még *kopáncs*-nak, *fa-kopáncs*-nak is (MTsz.). A harkály *fa-kotogató* nevében ugyanaz a hangutánzó *koltog > kótog ~ kotog* szó van, amelynek hangutánzó tövéből az „ütő, mozsártörő” jelentésű *kótis* is származott. Nem kell tehát azon sem megütköznünk, ha azt látjuk, hogy a „fából való ütő, zúzó vagy lükő eszköz, amelynek működése hanggal jár együtt”, a *külü ~ küllő* azt is jelenti: „harkály” vagyis olyan madár, amelyik kopog a fákon. Majdnem helyesen okoskodik tehát Bátky is, amikor ezt írja: „Hogy a *küllő* m a d á r küllőszerű kopácsolásától kapta nevét, aligha kétséges” (MNY. XXIII., 217.). Szabatosan azt kell mondanunk: a harkály is azért *külü ~ küllő*, mert *kotog, kótog, kopog, küll* a fán.

A harkálynak *küllő* neve nagyon régi, megvan a *külü* „me-reps” jelentésben a Schlägli Szójegyzékben is. Ez is azt bizonyítja, hogy a *lükü ~ lükő > küllü ~ küllő ~ kölyü* és egyéb alakváltozatai igen régi hangutánzó eredetű szócsalád. A harkálynak régi *küllő* neve mellett a „fekete rigó” jelentésű *küllő* meg az „aranybegy”-et tévő *sárgakülü* madárnév fiatalabb (MTsz.). Ebből tehát az következik, hogy ezek a madarak *küllő, küllü* neveiket a harkályhoz való hasonlóságuk miatt kapták.

Ilyen névátvitel történt Somogyban és Dunántúl más nyelvtelüetein is a *kánya* szóval. Somogyban és Pápa vidékén ugyanis a „varjút” hívják *kányának*.

Ha a néprajz meg a nyelvtudomány azonos vallomásait helytelenül értelmeztem volna és a *lükü > küllü* „gabonazúzó gerenda”, „famozsár” és alakváltozatainak eredeti hangutánzó alakját meg jelentését helytelenül állapítottam volna meg, nem tudtam volna megfejteti sem a „kültfogalvány” jelentésű *fa-küjü-t*,

sem a kolompoló székely *külü*-t, sem pedig a fa-kotogató *külü*-t, *küllü*-t, *küllő*-t, és ezek nem lámogatnák azt a „gabonazúzó gerenda“, „famozsár“ jelentésű *lükü*-ről és *külü*-ről való megállapítást, hogy ezek eredeti jelentése: fából való ütő, zúzó vagy lükő eszköz, amelynek működése hanggal jár együtt.

A *lükü* > *külü* eredeti hangutánzó jelentését azért hangsúlyoztam most megint, mert a „Radspeiche“ jelentésű „ismeretlen eredetű“ *küllő* megfejtésére gondolok.

Azt látjuk ugyanis, hogy „A kerék agyából kiinduló sugárfák, amelyek a keréktalpat összetartják“ (Balassa) nemcsak *kerék-küllők*, egynek-egynek nemcsak *kerék-küllő* a neve, hanem így is nevezik: *kerék-sudár*, *kerék-köpü*, *kerék-fentő* (MTsz.). A *sudár* ~ *sugár* szóról Mészöly kétségtelenül bizonyította, hogy az a *suh*-hangutánzó tőnek a származéka, tehát ugyanabból a tőből való, amelyikből a *suháng* > *husáng* is származik (Mészöly: MNy. X., 160–167.). A *sudár*-nak ezt a származtatását Bárczi is elfogadta. A *köpü* hangutánzó eredetét szintén Mészöly bizonyította be, ezt ugyan Bárczi nem fogadta el, a *köpü*-t Gomboczeal együtt ő is török eredetűnek tartja, azért a *köpü* mégis csak hangutánzó eredetű. A *köpü* ugyanis abba a hangutánzó szócsaládba tartozik, amelyikbe a *göb bent*: „bemerít valamit, ami göbögő hanggal merül el“, *göb bent*, *gübbent*, *köppent*: „kortyint“, *gübül*: „pancsol, vágkál valamiben“ *meggübül*, *gübül*: „a bunkós végű halhajtó rúddal a vizet zavarva a halakat rejtekhelyükből kiriasztja“ meg a többi származék is tartozik (Mészöly: MNy. XI., 15. l.). A *küllő* „Radspeiche“ eredetének megfejtéséhez az segített hozzá, hogy a *sudár* is, a *köpü* is olyan rudat jelent, amelyeknek a működése *suh* vagy *göbögő* hangot hallat. A *külü* is olyan rudat, botot, *husángot* jelent, amely működés közben hanggal jár. Ha tehát a hangutánzó eredetű *sudár* és *köpü* azt is jelentheti: „Radspeiche“, jelentheti ugyanezt a szintén hangutánzó eredetű és ugyancsak „rúd, husáng“ értelmű *külü* is a többi idetartozó alakváltozatokkal együtt.

E szónak *-l*-l hangzó alakváltozatai ezt a jelentéstani megállapítást teljesen igazolják, mert a régi és a mai nyelvben a „Radspeiche“ jelentésű *küllő*-nek ugyanolyan *-l*-l hangzó alakjai vannak, amilyeneket a „gabonazúzó gerenda“, „famozsár“ jelentésű *kölyü* alakváltozatai között is találtunk. A „keréksudár“, „kerékfentő“, „kerékköpü“, „Radspeiche“ értelmű *küllő*-nek is vannak *külő* (Gyöngyösi Szótártörödédek), *kölü*, *küllő*, *kөлő* (NySz.), *külü*, *küllő* alakváltozatai, akárcsak a *kölyü*-nek; vannak neki *külü*, *küllü*, *küllő* alakjai is, akárcsak a harkály-t tévő *küllő*-nek (MTsz.)

A *küllő* (= Radspeiche) hangutánzó eredetét és a *kölyű* családjába való tartozását bizonyítja a Lendvahosszúfaluban feljegyzetem „járomszeg” jelentésű *igaküllü* is. „Sziérü a küllüt bele-tészik” (= az igába, azaz a járomba). Ha ugyanis a *küllő*-nek már eredetileg is „Radspeiche” lett volna a jelentése, nem tudnánk megmagyarázni, hogyan jelenthet ugyanaz a szó járomszeg-et is. Ez csak úgy magyarázható meg, ha a *küllő* eredeti jelentése nem „Radspeiche” volt, hanem általában rudat, husángot jelentett. De ha a *küllő*-nek „husáng, füttykös, bot” volt az eredeti jelentése, akkor megint a *kölyű* ~ *külü* sokféle alak- és jelentésváltozatához érkeztünk.

Idé vezet a „járomszíjiba való fa” jelentésű *küszküllő* is. A *küszküllő* eredetét, ennek Tinódi egyik énekében előforduló *kézküre* vötte alakváltozatát Mészöly fejtette meg. Behizonvította, hogy a Tinódi énekében előforduló titokzatos *kézküre vötte* kifejezés *kézküre* tagja ragos összetett szó és ezek az elemei: *kéz* = *köz*+*kü* (<*küvő*) + *re* határozórag. Az összetétel utótagja: *kü* tehát ebből fejlődött: *küvő*, ez meg a *küllő* „Radspeiche” alak- és jelentésváltozata. A Tinódi énekebeli *kézküre vötte* mai kiskunhalasi párja ez: *küszküllőre vösz*, és azt jelenti: megver; a *kézküre vötte* kifejezésnek is az az értelme (Mészöly: MNy. X., 1—6.). Mivel a „járomszíjiba való fa, közfa” jelentésű *küszküllő* ~ *kézkü* <**kézküvő* ~ *küllő* és *küvő* > *kü* utótagja Mészöly megállapítása szerint kétségtelenül a „Radspeiche” jelentésű *küllő* ~ *küvő* alak- és jelentésváltozata, ezt bizonyítja a Lendvahosszúfaluban feljegyzett „járomszeg” jelentésű *igaküllü* is, újra a *lükü* > *külü* sokféle alak- és jelentésváltozatához jutottunk.

Az is természetes azonban, hogy az eredetileg hangutánzó, később „Radspeiche” jelentésű *küllő* és alakváltozatai kiszakadtak a *lükü* > *külü* hangutánzó családjából, mert ez a szó szekérrész nevéként elvesztette hangutánzó jelenségét. Ez a kétségtelenül nagy jelentésváltozás teljesen elkülönítette a „Radspeiche” jelentésváltozatú *küllő*-t a többi idetartozó szótól: a gabonazúzó *külü*-től, a kút *külü*-jétől, a fa-kotogató *külü*-től, a kolompoló székely *külü*-től. Ez utóbbi alak- és jelentésváltozatok ugyanis, bár kétségtelenül igen különbözők, egyben mégis megegyeznek: abban, hogy hangutánzó jelenségük megmaradt.

Az immár szekérrész nevévé vált *küllő* ~ *külü* ~ *kölü* ~ *külü* ~ *külü* ~ *küllő* ~ *küllü* ~ *küllő* ~ *küllü* és a *küszküllő* hangutánzó családjából való kiszakadása következtében hangalakjában is tovább változott. Így keletkeztek ennek a szónak már igen régen -v-vel hangzó alakjai: *kévő* (Besztercei Szójegyz.), *kivé* (Schlāgli Szójegyz.) és a mai magyar nyelvi *kévő* ~ *küvő* ~ *kével* ~ *kévöl* (MTsz.).

A *kévő* ~ *kívő* ~ *küvő* ~ *kével* ~ *kévöl* alakoknak a *kélü* ~ *kélő* ~ *külü* ~ *kölü* ~ *küllő* ~ *küllü* ~ *killő* ~ *köllő* alakváltozatokkal való összetartozásában senki sem kételkedett, czekek Bárczi is alakváltozatoknak tekinti (SzófSz.). Mivel azonban a ‚Radspeiche‘ értelmű *küllő* ~ *kévő* eredetét eddig nem ismertük, nem lehetett megmondani, hogy melyik az eredetibb alak; az *-l*-l-lel hangzó, vagy a *-v*-vel való. A *keréksudár* és a *kerékköpi* analogiája megmutatta, hogy a *küllő* is hangutánzó eredetű, azonos a ‚gabonazúzó rúd‘ jelentésű *külü*-vel meg többi alak- és jelentésváltozataival. Ebből az következik, hogy az *-l*-l-lel hangzó alakváltozatok a régebbiek, bár legrégibb ismert alakjai ennek a szónak *-v*-vel hangzanak: *kévő* (Beszt. Szój.) és *kivé* (Schlāgli Szój.). Abból ugyanis, hogy pusztá véletlen következtében *-v*-vel hangzó *kévő* maradt ránk elsőnek, nyelvtörténeti következtetést levonnunk nem szabad, különösen akkor nem, ha hangutánzó szóról van szó, és a XIV—XV. század határáról való *kévő* mellett a XVI. század elején a *külő*-t is feljegyezték (Gyöngyösi Szótártöredék), a ‚pila‘ jelentésű *kélő* meg magában a Besztercei Szójegyzékben is megvan!

Igaz ugyan, hogy *-l* ~ *-v*- váltakozás nyelvünkben elég ritka, de megvan nyelvünknek már legrégibb korában is. A Bécsi-, Müncheni- és Apor-Codexben a mai *lép(-ik)* ‚er schreitet‘ szónak *vépik* alakváltozata van, a mai népnyelvből meg a ‚kószál‘ jelentésű *kólál*-nak *kóvál* változatát idézhetjük (MTsz.).

A zürjén nyelvjárásokban is megfigyelhetjük az *l > v* változást: *lápá* > *vápá*, *lég* > *vég*, *dál* > *dáv* stb. (Uotila.)

A *lükő* > *külő* > *külü* ~ *kévő* és többi alakváltozatainak hét jelentésváltozata szófejtésem helyességét bizonyítja. „Ha észrevesszük, hogy egy szó két vagy több különböző tárgynak, fogalomnak a neve, ez nagyon biztossá teszi szófejtő munkánkat, mert hiszen akkor már tudhatjuk, hogy a közös név eredetileg a közös jegyeknek volt a magyarázója.“ Ezt az alapvető tételt Mészöly állapította meg „A lép szó eredete és rokonsága“ című értekezésében (Szegedi Füzetek, III., 95.).

Az a közös jegy, amely a *lükő* > *külő* és többi alakváltozatainak famozsár, gabonatörő rúd, posztóványoló, kútfoglalvány, kolomp, harkály, keréksugár vagy kerékköpi, járomszíjba tett közfa, járomszeg jelentését magyarázza mint láttuk, ez volt: olyan husáng, ütő, rúd amely működés közben hangot hallatott. A *külü* ~ *küllü* ~ *küllő* ‚harkály‘ jelentése az ütő, kopogó jelentésből jól érthető. Természetes, hogy e szó némely alak- és jelentésváltozata elveszthette eredeti hangutánzó értelmét, és ekkor már csak ezt jelentette: ‚husáng, rúd, bot‘. A kútfoglalvány jelentésű *fa-küjü* meg a ‚Radspeiche‘ értelmű *küllő*, a *küszküllő* meg az *igaküllü* ez utóbbi jelentésből következett.

Akár e szavak jelölte tárgyak történetét vizsgáltuk, akár pedig e tárgyakat illető nyelvi kifejezéseket vallattuk: minden egyes tárgy és e tárgyakat jelentő minden egyes szó története refrain-szerűen ebbe a megállapításba torkollott bele: a *likév > *likév > *liké (vö. *likett*) > *lükő* > *kilé kilő* ~ *kélő* ~ *kelü* ~ *killő* ~ *külő* ~ *külü* ~ *kölü* ~ *kölyü* ~ *küllő* ~ *küllü*, ~ *kévő* ~ *küvő* ~ *kével* ~ *kévöl* a finn-ugor eredetű *lik* ~ *lük* > *lök* hangutánzó szónak a származéka.

*

A *kölyü*, mint tudjuk, nemcsak köles-, mák-, len-, tökmag-, kender- és (a régi világban) puskapor-törő volt, hanem posztó-ványoló is. Vagyis a *kölyü* arra is szolgált, hogy *ütője*, *zopkója* vagy *zuppantója* a laza szövésű posztót sűrűvé összeverje, hogy ruhát készíthessenek belőle. Ezért olvasunk tehát már a Besztrecei Szójegyzékben *posztó-külő*-ről, azaz posztóványolóról. A posztó-ványoló verő rudait, kalapácsait már a régi világban is vízi erővel hajtották. „A posztó nyers anyagát, a darócvásznat, fiirtös gubaszövetet áztatás után a víz hajtotta kalapácsok vagy *kóti-sok* verik, *kallják* vagy *ványolják* összeálló posztóvá, nemezzé. Varannó 1623. évi összeírása e műveletet *posztótörésnek* mondja“ (Lambrecht: A magyar malmok, 58. l.).

A posztótörőnek azonban, már a legrégibb nyelvtörténeti időben is, nemcsak *külő* volt a neve, hanem a mai *kalló* régi nyelvbeli megfelelőjével is nevezték. A *kalló* tehát azonos a *posztó-külő*-vel!

Fontos ezt megállapítanunk, mert ez a gondolat fejtí meg a *kalló* eredetét is. A szófejtésben ugyanis, mint Mészöly megállapította, nemcsak az segít, ha egy szónak több jelentésváltozata van, hanem az is, ha egy fogalomnak több neve van. Ennek alapján fejtette meg Mészöly a *láp* (Szegedi Füzetek III., 87—143.) és a *hínár* kétségtelenül igaz eredetét (NNyv. I., 227—236.), ez vezetett rá engem is arra, hogy a *kalló* is hangutánzó eredetű.

A *posztóványolónak* ugyanis nemcsak *kalló*, *posztó külő* a neve, hanem *döröckölő*, *dürüekölő* is (MTsz.). *Daróc* *dürücskölő* *malom* mellett (Huszt, 1673. Századok, 1907.) van *Daróc kártló* (Munkács, 1610. u. o.). A *dürüekölő* jelenti azt a rudat is, „a mellyel a szőlőt a kádban összetörik“ (MTsz.). Van a *dürüekölő*, *döröcskölő* igének *türüekönyi* „nyomogat, nyomkod“, *türücskölő* „lever földet s úlyok k a l“ alak- és jelentésváltozata is (MTsz.). A *dürüekölő* eredeti jelentése éppen úgy „rúd“, (a mellyel a szőlőt a kádban összetörik), mint ahogy az a hangutánzó eredetű *lükő* > *külő* szóé. Azt hiszem, a *dürüekölő* ~ *döröckölő* ~ *dürücskölő* hangutánzó eredetét nem kell bizonyítanom. Ha mármost azt látjuk, hogy a *kalló*-nak két hangutánzó eredetű neve is van (*külő* és *dürüekölő*), arra kell gondolnunk, hogy az ismeretlen eredetű *kalló* is hangutánzó töből származott.

A *kalló* ~ *kálló* legrégebb adatai *korlow* (1340. OklSz.), *korlo* (1342. OklSz.), *cherturew et Corlou* (1367. OklSz.), *karlw*, *karlo* (1450. OklSz.) írott alakokban olvashatók. Ebből mármost az következik, hogy e szó mai hosszú *-ll-* hangja nem magánhangzó közötti rövid *-l-*-ből nyúlt meg, hanem eredetibb *-rl-* hangkapcsolatból fejlődött. A mai *kalló* ~ *kálló* legrégebb alakja tehát így hangzott: **korlov* > **kallóv* > *korló* > *karló* > *kalló* > *kálló*. A *korló* nyilvánvalóan olyan igenév, amilyen a *lökkő*, *külő*, *törő*, *ütő*, az igenévképző nélküli alakja tehát ez: *korl-*. Mivel azonban a régi nyelvben a *kall-nak* van *karol* változata is (megkarollatott, Megy. 6 Jaj, II., 182. — *karolna* Tört. T. XXII., 252. NySz.), a *korl-* igenék *-l-* hangja olyan képző, amilyen a szintén hangutánzó eredetű *hupo-l*, *püfö-l* *-l-*-je. A szó töve tehát ez: *kor-*.

Ha már most igaz az a föltevés, hogy a *kalló* < *karló* < *korló* hangutánzó eredetű, akkor a régi *korló* *kor-* tövének hangutánzó eredetű tönek kell lennie.

Van-e ilyen *kor-* hangutánzó tő a magyarban?

Van. Belőle és *kur-* ~ *kar-* változatából egész sereg olyan szó keletkezett, amelyeket nyelvtudományunk ismeretlen vagy nem magyar eredetűnek vél.

A *kor-* hangutánzó töből keletkezett a **kor-gat**. „Valamit ültögetés, rázás, forgatás, keverés által forogni kész: korgatni a kereplőt“ (CzF.). De jelenti ez a szó azt is: megver. „Abban mesterkedjenek, miképpen eczersmind jöhessenek ki, ne szakadozva, mert 20–30 s aprónként ha jönének, úgy a föld népe is agyon korgatnák őket, de ha seregestől lesznek, bátorsággal lehetnek“ (Bethlen Polit. Lev. 287. NySz.)

A *kor-gat* alakváltozata a **kur-gat**: „Iármával kerget, kajszol, zaklat, sürgel, siettet“ (MTsz.).

A *korgat* igeneve a **kor-gatyú**: „Eredetileg *korgató*, mint *pattantyú* ~ *pattantó*, *fergetyű* ~ *fergető* stb. Fából készült eszköz, mely rázás vagy forgatás által vastag kor kor hangot ad“ (CzF.).

Koro-g. „*Korog* s *kotyog* hangosan a gólya“ (NySz.). De azt is mondják: *korog a gyomra*. A daru is **kor-rog**: „Daru módjára szók, korrogok“ (NySz.).

A **kor-dul** is ide tartozik. A Pázmán lovag-ban, mikor ~~alki~~ ~~vally~~ és Pázmán lovag a bolond ítélete szerint víni készül, a vívőtér megnyílásakor

Kapu kordul, szárnya fordul.

De *kordul a torok* is, *kortyan*, amikor isznak: „Sok menésem után találtam egy kevés vizet, de az bizony száraz torokban ingyen sem kordula is“ (SzCsomb.: Útleír.

303. NySz.). Ma azt mondanánk: meg sem k o r t y a n t vagy k o t t y a n t. Ez utóbbiak is hangutánzó szavak, sőt a *kortyant*-nak a töve ugyanaz a hangutánzó tö, mint a *kor-dul-é*.

Amint a *kor-gat*-nak van *kur-gat* alakvázata, éppen úgy van a *kor-dul*-nak *kur-dol* párja, de ennek „pirongat” a jelentése. Igaz ugyan, hogy más az, amikor a *kapu kordul*, és megint más, ha valaki *kur-dol* „pirongat” valakit, de azért a *kordul*-nak is, a *kurdol*-nak is van egy közös jellemző jegye: kellemetlen hanghatással van mind a kettő.

Bizonyos, hogy a „csoszog” jelentésű *kor-hog* is ide tartozik.

Ezt bizonyítja a *kur-hol* ~ *kor-hol*, jelentése: „horzsol, súrol”, azután: „szid” „A víz fenekén a tőkék *kurhollák* a hajót” (Szaboles, MTsz.). A *korhol* ezt is teszi: „csoszog, lábait a földhöz súrolva jár” (MTsz.). Az imént láttuk, hogy a *kordul* ezt jelenti: „a kapu csikorog”, ennek *kurdol* alakváltozata meg azt teszi: „pirongat”. A *kurhol* ~ *korhol* is concret „horzsol, súrol” jelentésű és „szid”.

Van *kuro-l* ~ *kúro-l* is „szid” értelmel: „Maga, pópista társa, így kurolyta” (NySz.). Christust a b e s z é d é v e l k ú r l o t t á k, h u r o g a t t á k, m o t s k o n d o t t á k” (G. Katona: Váltás II., 328. NySz.). Amint tehát a *kordul* azt teszi: „a kapu csikorog”, ennek *kurdol* alakváltozata meg ezt: „pirongat”, és amint a *korhol* eredetileg azt jelenti: „csoszog”, aztán meg ezt: „szid”, éppen úgy jelenthet a hangutánzó *kurol* ~ *kúrol* is ilyent: „csunya hangon, moeskos beszéddel szól valakiről”.

Bárczi a *korhol* és a régi — hozzá tehetjük: meg a mai tájnyelvi — *kurhol*, továbbá *kurol* ~ *kúrol* szavak közös eredetéről nincs meggyőződve és lehetségesnek tartja, hogy a *kurhol*, *kurol* „más, isml. er. ige. s a *korhol* keveredett vele”. Erről, mint láttuk, szó sem lehet. A mai nyelvjárásokban is megvan a *kurhol* ~ *korhol* a z o n o s jelentéssel (MTsz.) A Magyar Táj-szótár a *kurhol* ~ *korhol* alakváltozatoknak csak ezt az eredetibb jelentését ismeri: „horzsol, súrol, csoszog”, de ehhez hozzá kell tennünk azt, hogy köz- és irodalmi nyelvünk meg ismeri a *korhol*-nak „szid” értelmét, ez viszont azt jelenti, hogy nyelvjárásainkban meg kell lennie a *korhol* „szid” jelentésének is, aminthogy Szentesen például meg is van.

Kétségtelenül az itt tárgyalt szavak hangutánzó családjába tartozik a *kor-had*, *kor-haszt*, ezeket Bárczi is egy eredetűnek tartja a *korhol*-lal. Ezeknek is az volt az eredeti jelentése: „dörzsöl”. Hangutánzó eredetüket bizonyítja az ormánysági *mögkorhaszt*: „megijeszt, elijeszt megrezzent. Várj csak maj mingyá mögkorhasztom én aszt! Nincs föltétlenül benne, hogy ráhúz. Üt és nélkül is így mondják: Na hát *mögkorhasztottam*” (Kiss Géza: Ormányság, 297.). Ha üt és nélkül is így mondják, akkor ez azt jelenti, hogy üt és s o l i s így mond-

ják, már pedig akkor kétségtelenül úgy *korhasztottak* meg eredetileg valakit, hogy meg is ütötték.

A *kor-had* eredeti hangutánzó értelmét bizonyítja a ‚fát aprít‘ jelentésű **kor-hál** is (MTsz.).

Ha a *kor-hál* ‚fát aprít‘ a *kor-* hangutánzó tőnek a származéka, akkor az lesz a **kor-bál** is, mert ez is azt jelenti, ‚faragesál‘ (MTsz.). *El-korbál*, vagy amint Baranyában mondják: *e-korbál*: elforgácsol. „*Heába korbája e az erő!*“ (MTsz.).

Kétségtelen tehát, hogy a magyar nyelvben van *kor-* ~ *kur-* (~ *kar-* pl. *karistol*) hangutánzó tő, amelyből nyelvünk igen gazdag szócsaládot teremtett sokféle jelentésváltozattal. A *korló* > *karló* > *kalló* eredetének a megfejtéséhez mármost a *kor-hol* vezet el, mert a bőrgyártás mesterségében a *korhol* azt is jelenti: ‚tömheszt‘. „Régebben ezt kalapáccsal (Hämmeru) végezték, most a bőrt előbb *korholják*, *taszítják* (ausstossen) úgy, hogy hosszában és felében a barkásféllel fölfelé ráteszik a fölkészítő-táblára (Zurichttisch) s a *korholó*kővel, *taszító*kővel (Stossstein), majd meg *korholó*vassal, *taszító*vassal (Stosseisen) munkálják“ (Freeskay: Mesterségek, Bőrgyártás, 9. l.).

Ha régebben kalapáccsal végezték a ‚tömhesztést‘, akkor nyilván a kalapáccsal való műveletet is így mondták: *korhol*, ami azt jelenti, hogy a *korhol* azt is tette: ‚üt‘. Hiszen az ugyane lőről való *mögkorhaszt* is azt jelenti az Ormányságban: ‚üt. ráhúz‘, az *ugyon kor-gat* is azt jelenti a régi nyelvben: ‚agyonüt‘ (NySz.).

Ennek alapján azt mondhatjuk tehát, hogy a **kor-ló** olyan szerszámot tesz, amellyel ütöttek, vertek valamit, verték a posztót, gubát, hogy a szövése megsűrűsödjék. A *kalló*-nak csakugyan az a leglényegesebb jellemzője, hogy üt, ver; ezért nevezik tehát ezt a szerszámot az ugyancsak hangutánzó eredetű *külő*-nek is meg *dürückölő*-nek is.

Kétségtelen tehát, hogy a *korló* > *karló* > *kalló* hangutánzó eredetű szó és annyit tesz: ütő.

Ma már a köznyelvben nem ismerik a *kalló*-t, csak ezt a szólást: *elkallódik* ‚elvesz‘. Az *elkallódik* szólás eredetét már rég megfejtették, a *kalló* eredetét azonban eddig nem sikerült megmagyarázni; most már az sem *kallódik* el idegen szónak, mert magyar eredetűnek bizonyult.

Még megmondom, hogy a *kalló* népes családjába tartozik a **korlát** és a **korcsolya** is.

A *korlát* ugyanis nemcsak ‚fakérités, bekerített hely‘, hanem: ‚üstfa, üsttartó rúd‘ és ‚szíjjgyártóknak bőrtörő, puhító eszköze‘ (MTsz.). Emlékezzünk csak vissza: a *fa-küjü* is jelentett ilyet: ‚kútfoglalvány, kút kerítés‘. Nyilvánvaló, hogy a *korlát*-nak is éppen úgy, mint a *küjü*-nek ez az eredetibb jelentése: rúd; ebből jól magyarázható az ‚üsttartó

rúd' is és a ,szijgyártóknak börtörető, puhító eszköze' is. Hiszen tudjuk, hogy a bőr törése, puhítása ütéssel, veréssel jár.

A *korlát* tehát ugyanannak a *korl-* igetőnek a származéka, amelyikből a *kalló* < *karló* < *korló* is származott, és ilyen elemekre bontható: *kor-* hangutánzó tő + *-l-* igeképző + *á* igenév-képző + *t* kicsinyítőképző.

Ugyanebből a lőből sarjadt a *korcsolya* is *Korcsolya* ~ *korcsola* ~ *kujcsorja* ~ *kulcsorgya* a mai nyelvjárásokban olyan két v a s t a g r u d a t jelent, amelyeket a két végük táján egy-egy keresztfa köt össze (boros hordók v. más nehéz tárgyak les fölesigáztatására v. h e n g e r g e t é s é r e. MTsz.). De jelent ez a szó szánkót is: „*korcsolya, korcsia, kórcsia: kézi szánkó*” (két lapos és elül hegyben végződő oldalból áll, a melyeket zápok tartanak össze; rúdja nincs, hanem a két oldalának hegyére kötött istrágnál fogva h ú z z á k, Székelyföld, MTsz.).

E jelentésváltozatokból kétségtelenül megállapítható az, hogy a *korcsolya* olyan fából való eszköz neve, amelyet húznak, vagy amelyen valamit felhúznak, leeresztenek. A *korcsolya* csak úgy jelentheti a szánkót is meg a bor-leeresztő és felhúzó szerzőt is, hogyha eredetileg azt a hangot is jelölte, amit a szánkó csúsztatása és a boroshordó lecsúsztatása és felhúzása okozott. Tudjuk, a *kor-hog* ezt teszi: ,csoszog', a *kor-had*-nak is ez volt az eredeti jelentése Bárczi szerint: ,dörzsöl'; a *kor-* hangutánzó tőből származó *korcsolya* és alakváltozatai is olyan eszközt jelent tehát, amelyik csúszik vagy amelyiken csúsztatnak valamit és közben *korholó hangot hallat*.

A *korcsolya* legrégebb ismert alakja *korcsola* (*korchola*: 1528-ból, MNy. XXXI., 195.) Nyilván eredetibb **korsol* igeneve. hiszen tudjuk, hogy van *horzsol* hangutánzó igénk is. Amint a *horzsol* a *hor-* hangutánzó tőnek *-sol* gyakorítóképzős származéka, éppen úgy az a *kor-* hangutánzó tőből képzett **kor-sol* ige **korsola* > *korcsola* > *korcsolya* > *korcsója* igenévi származéka is. A *korcsolya*-nak ez az alakotani magyarázata teljesen megfelel e szó jelentésének. Olyan eszközhöz a neve, amely csúszik, horzsol, vagy amelyen csúszik, horzsolódik valami (pl. hordó).

Nem szláv eredetű szó tehát a *korcsolya* sem. Már maga az a tény is kétséggessé tenné e szó szláv eredetét, hogy a *korcsolya* megfelelői csak a tót nyelvben találhatók. Bárczi azt mondja: „a tót alakok egyike-másika biztosan a m.-ból”. Én pedig így mondom: a tótban található *krčula, krčul'a, korčul'a* a magyar eredetű *korcsolya* átvétele.

A *kölyü* és sokféle alak- meg jelentésváltozatának a nyelvtörténeti vizsgálata arra a végső eredményre vezetett, hogy az a finnugor eredetű *lik-* ~ *lük-* hangutánzó tőnek a származéka. A *kalló, korhol, korlát, korcsolya* szintén ősi hangutánzó szótőhöz vezetett, ez: *kor-* ~ *kur-* ~ *kar-*. Már az ugor korban való

megléte bizonyosnak mondható, mert a vogulban ez a *kur-* hangutánzó szótó továbbképzett alakokban előfordul: *kurili* 'ordít', *kuritáwə* 'csattog', *kuritánə* ~ *kuritənə* 'csattogás', *kuriti* 'összerombol' (Szilasi: Vogul Szójegyzék, 52.).

Az a véleményem azonban, hogy e hangutánzó szótó etymológiai kapcsolatban van a *hor-sol*, *hur-rog* tövével is, és így ide tartozik szerintem a Lakó kimutatta *zurján kurálni* 'zusammenharken; wegharken, wegscharren, ausharken, ausscharren', *kurán* 'Rechen, Harke' stb. és votják *kurjál-* 'lekapar, levakar' is. (MNy. XXXIX., 161.) E szerint a finn 'schaben, kratzen' jelentésű *kárviä* nemcsak a magyar *horol*, *horzsol* szavakkal lehet közös eredetű, amint Lakó valószínűnek tartja, hanem a tárgyaltam szócsaláddal is.

A finnugor vagy ugor eredetű szavak veláris szókezdő *k* hangja a magyarban *h*-vá változik, a hangutánzó szavak azonban *hangutánzó természetük* következtében nem követik mindig ezt a hangtörvényt. A finnugor szókezdő *p* is *f* lesz a magyarban, de finnugor eredetű hangutánzó szavaink szókezdő *p* hangja megmarad *p*-nek (Vö. Mészöly: Szegedi Füzetek I., 221.). Ugyanúgy megmaradhat tehát ugor, vagy fgr. eredetű hangutánzó szavaink szókezdő veláris *k* hangja eredeti explosívának. A *huny* mellett is van *kum*.

Végére érve hosszúra nyúlt dolgozatomnak, fejtegetésemet röviden így foglalom össze: a *kölyü* ~ *küllő* és sokféle alakmeg jelentésváltozatai finnugor eredetű hangutánzó szótó származékai, a *kalló*, *korhol*, *korlát*, *korcsolya* is finnugor korbéli hangutánzó szóból keletkezett.

Nyíri Antal

Ismeretlen adatok az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság működéséhez.

II.

A' SZO TÁR PROBÁJÁ(HOZ VALÓ ELSŐ POTLÉK*) NAK
ujabb példája, ebben az eredeti Szoban Szem,
és ennek származásaiban.

Szem Eredeti Szó Tulajdon élései

Vagyon Vak Szem a' melly nem lát Fél Szem, Vétetik egyért.
Innen fél szemű ember, a' ki egyik Szemével vak. Egy
szem. Innen egy Szemű ember, kinek a' homloka kö-
zepén vagyon egytellen egy Szeme Cyclops, minéműt ír
Professor Gilibert hogy látott, az 1791-béli Jénai T.
Ujjságokba a' 285-ikbe; és minéműt láttanak a' mult

Török háboruba Katonáink Bukuresten.

Két Szem

Hájogos Szem

Kantsal Szem

Csoka Szem

Matska Szem

Tyuk Szem Innen Tyuk Szemű ember; az az rövid látású.

(Tyuk Szem. A láb ujján valo meg vastagulása a' bőrnek.

melly fájdalmat okoz*)

Hosszu látásu Szem Praesbita

Csipás Szem

Bé esett Szem

Vérmes Szem

Esmét tiszta vagy homályos Szem

Éles, vagy tompa látásu

Vidám vagy lankadt

Eleven, vagy halovány — bádgyatt

Buja gerjedező vagy ártatlan

Kalzér; Szemtelen vagy Szemérmes

Kovájgo a' Tolvajoké

Igéző Szem

*) Kihuzva.

Mondatik tulajdonképen továbbá

Szem ír

Szem fedél a' mellyel a' holtakat bé fedik

Szem pillantás. Innen egy Szem pilantásba — mindgyárt

Szem gyógyító orvos

Nem tulajdon jelentései

Kotzka vagy kártya Szem, por, fővény. Gyöngy, buza, Szőlő, Szilva, Mák Szem,

Háló vagy Lántz Szem, Innen Kurta Szemre vetni

Tenger Szem; To, mellyről azt tartják, hogy a' Tengerrel közösülése vagon

Pápa Szem, azaz Okulár

Jóvés Szem. Innen Szemre oltani

Diszno Szem. Nyavallya a' Loba

Rák Szem)

Matska Szem) Kövek

Világ Szem)

Tyuk Szem, nyavallya a' lábön

Vak Szemek

Ökör Szem, madár!

Szem Só, Kristállysó

Mondatik

Léha Szem a' gabonáról

Szem látomást

Szem fül ember a' ki igen vigyáz mindenre

Jol nem lakik véle, vagy nem télik bé véle, a Szem az igen szépről

Alig lepi el a Szem, a' Sokrol

Császár Szeme kék

Vérrel fordul fel a' Szeme

Úgy áll a' szemed mint a' kárhozott matskának

Négyszemközt, az az tsak ketten

Kinyilt a' Szeme, az az meg-okosodott vagy ravaszodott

Ágra jár a' szeme, a' kantsalrol

Úgy örzi mint a' Szeme fényét, az az igen gondosan

A' két Szemed 's ez a' gyermek, az az ugy vigyázz reá, mint a Szemedre

A' gazda Szeme hizlallya a' Lovat, az az vigyázása

Szikrázik, káprázik, v. kaprozik a' Szeme

Más Szemibe piszkálni az az másba hibát keresni

Szembékötödsi Játék, Hunyoska

Szembe Szivem ha Szeretsz

Szemen Szedett, az az igen tiszta

Ha vér tseppen is a' Szemedből

Szemmel tartani az az Szüntelen vigyázni reá

Szemet se vét reá, az az nem gondol véle

Rá mereszti a' Szemét

Meg merevedett a' Szeme, meredt Szem

Farkas Szemmel nézni valakit, az az tsalárdul

Szemre hánni, szemre hányás

Szemtől Szembe

Szemre főre nézni, az az a' Test külsőire

Tiszta petsenye a' Szeme, az az Vérmes

Szem bé hunyva is meg-találhatod, az az könnyen

Szem Szurásból tsinálni valamit, az az Tettetésből

Pap ki szurom, Szemedet. Ez is annyit teszen.

Származások

Szemes *adj.* Szolás *formája* Szemesé a'

Játék ennek ellenében tétetik

Szemetlen, a' kinek nints Szeme

Szemesen, Szemetlenül *Adv.*

Szemeskedni *Neutr.*

Szemeskedés *Subst.*

Szemeskedve *Ger*

Szemeskedhetek *Neutr.*

Szemeskedhetés *Subst.*

Szemeskedő Szemeskedhető *Part.* Szemesülhetek *Neutr.* tehető

Szemeskedve *Ger.*

Szemesülök *Neutrum*

Szemesülő *Part.*

Szemesülés *Subst.*

Innen Szemesülésibe van.

Szemesülhetek *Neutr.* tehető formában

Szemesülhetés *Subst.*

Szemesedem *Neutr.*

Szemesedés *Subst.*

Szemesedhetem *Neutr.* Tehető forma

Szemesedhetés *Subst.*

Szemesítek Szemesítlek Szemesítem *act.*

Szemesítés *Subst.*

Szemesíthetek -hetlek -hetem *act.*

Szemesíthetés *Subst.*

Szemetske *Dimminut.*

Szemetském, Szemetskéd, Szemetskéje **Személyes** forma

Szemetskéjü *adj.*

Szemen *Adv.* ettől Szemen Szedett

Szemenként *praepos.*

Szemül *adv.* in granis

Szemü *adv.* ettől

Lószemü Szilva

Tellyes, hézag, léhás, öreg Szemü buza

Ráro, v. Argus, vagy Száz Szemü ember.

Szemők, ökör neve *Adj.*

Szemöldök *Subst.* Élése

1. tulajdon a' Szemöldök

2. **Ajto, Kapu Szemöldök**

- Szemöldökes Adj.
 Szemöldökötlen Adj. Kinek niutsen Szemöldöke
 Szemöldöktelenül Adv.
 Szemöldökű Adj.
 Szemelek, -mellek, -melem Act.
 Szemelés Subst.
 Szemelt Adj.
 Szemeletlen Adj.
 Szemeletlenül Adv.
 Szemelhetek -hetlek -hetem Act. tehető forma
 Szemeltetek -tellek -tetem Act. csináltato forma
 Szemeltetés Subst.
 Szemeltethetés Subst.
 Szemlélek -lélek -lélem Act.
 Szemlélés Subst.
 Szemlélhetek -hetlek -hetem Act. Tehető forma
 Szemlélhetés Subst.
 Szemléltetek -tellek -tetem Act. Csináltato forma
 Szemléltetés. Subst.
 Szemzek v. Szemzem Neutr.
 Szemzés Subst. *Innen* Szemzésibe van a' Gabona
 Szemzéskor — Szemzés idején
 Szemerkélhetek -hetlek -hetem Tehető for.
 Szemezhetés Subst.
 Szemeztetem Neutr. Csináltató forma
 Szemeztetés Subst.
 Szemerkélek -kéllek -kélem Act.
 Szemerkélhetek -hetlek -hetem Tehető forma
 Szemerkélhetés Subst.
 Szemerkéltetek -tellek -tetem Act. Tsináltato forma
 Szemerkéltetés
 Szemtelen Adj.
 Szemtelenen Adv. nem igen élnek vele
 Szemtelenül Adv.
 Szemtelenség Subst.
 Szemtelenségű Adject.
 Szemtelenkedem Neutr.
 Szemtelenkedés Subst.
 Szemteleníték -nitlek -nitem Szemtelenné tsinálom
 Szemtelenítés Subst.
 Szemtelenülök Neutr. Szemtelenné lések.
 Szemtelenülés Subst.

(Folyt. köv.)

„Fór“

E szavunk nyilvánvalóan a ném. *vor* átvétele. De hogy milyen úton lett ebből az „elől“ vagy „előre“ jelentésű német határozószóbból a mi nyelvünkben „előny“ jelentésű főnév, az még eldöntetlen kérdés. Az EtSz. szerkesztői a *Vorsprung*, *Vorzug* és *voraus* összetételek körül keresték e titok megfejtését, de végül is eredmény nélkül voltak kénytelenek letenni a tollat.

Én diákkori emlékeim alapján azt hiszem, hogy ez a szó a billiárdozók osztálynyelvében keletkezett s csak onnan jutott be idővel a köznyelvbe is. Keletkezésének kiindulási pontja szerintem az, hogy a billiárdozók közül az ügyesebb játékos a kevésbbé ügyesnek a játszma megkezdése előtt méltányosságból (nehogy nyerési esélye már eleve reménytelen legyen) néhány pontnyi előnyt szokott adni, amit németül így fejeznek ki: *ihm einige Punkte vorgeben, gibt ihm einige Punkte vor*, vagy rövidebben: *gibt ihm* (pl.) *drei* (t. i. *Punkte*) *vor*. E német kifejezéseknek (főleg az utóbb említettnek) „voraus, im vorhinein“ jelentésű határozóját azonban a magyarok (akik a billiárdjátékot persze pesti vagy bécsi németektől tanulták) tévesen *főnévnek* fogták fel s ezért ezt magyarul így fejezték ki: *néhány fórt adni valakinek*. Később már nemcsak az indulási (mintegy ajándékba kapott), hanem a nyerési többletet is *fór-nak* nevezték, pl. ha az egyik játékosnak még csak 15, a másiknak pedig már 18 nyerő pontja volt, azt mondták ez utóbbiról, hogy három *fór*-ja van, vagy általában, hogy *fór*-ban van. A billiárdosok osztálynyelvéből a köznyelvbe jutva, e *fórt adni vkinek* és *fórban lenni* kifejezések (a billiárdjátékra való vonatkozás nélkül) már általában azt a jelentést kapták, hogy „előnyt adni vkinek“ és „előnyben, előnyösebb helyzetben lenni“.

Horger Antal.

Fór. (Vorteil.) In der Sprache der Billiardspieler kommen die Ausdrücke vor: „gibt ihm einige Punkte vor“ oder gekürzt: „gibt ihm (z. B.) drei (d. h. Punkte) vor“. Aus diesen Ausdrücken nahmen die Ungarn das ung. Wort *fór* (< dt. *vor*), das anfänglich nur in der Eigensprache der Billiardspieler im Sinne von „Vorteil“ lebte („*fórt adni valakinek*“ = jemandem im Spiele Vorteil geben). In der heutigen ung. Umgangssprache bedeutet *fór* schon ohne Beziehung auf das Billiardspiel ganz allgemein „Vorteil“!

Növények elnevezései és a hozzáfűződő szólások Alföldünk népe száján.

(Folytatás)

Lithospermum officinale: *gyöngyköles* (Karcag)

Lotus corniculatus: *sárkerék* (Püspökelle)

tátócska (Madarásztó; „ezt meg szokták nyomni“ (t. i. akkor kitátja a virág a torkát.)

babarcs (Vésztő)

Lycium halimifolium: *kutyafa* (Horgos; Szeged-Kancsáltó)

gyurkafa (Kiskunfélegyháza)

Lycoperdon bovista: *cipó*-, v. *kenyérgomba* (Sándorfalva)

püffeteg gomba (mikor már tetején kinyílik és sporá-ját szórja: Sándorfalva)

Malva silvestris: *mályva* (Hantháza)

Matricaria chamomilla: *székfűvirág* (Kiskundorozsma)

„*széki virág*; a bugájában van az erő“ (Kiskundorozsma) Sándorfalván is: *székfűvirág*; „naponta lehet 2 mázsa virágot szedni“ „de ez csak olyan kis tartalék, kisegítő kereset“ — mondta Buki Terhes István. Nagy hatalmas kamilla-gyűjtöket megvettem, őrzöm múzeumomban.

Marrubium vulgare: *pemetefű* (Hantháza; Kiskundorozsma, Csorvás, Királyhalom)

Marrubium peregrinum: *pemetefű* (Királyhalom)

Melandryum album: *vadkonkoly* „amelyik buzában nyöli: *konkoly*“ (Szeged-Királyhalom)

vadkonkoly Csorvás („levelét szárítják dohány közé teszik“)

fehér konkoly („ennek a gyökere nem pusztul ki, ha belekap a szántóföldbe“) Szeged-Alsótanya)

Melilotus albus: *kanbüdös* (Vésztő)

Melilotus officinalis: *vadhere* (Szeged Nagyszéksóstó)

sankoró (Szeged Kancsáltó) — Monostori László, horgosi magyar előbb megszagolja, rá: „*Szent Iványi söprü*“ „Szent Iván napján a tüzet ezzel söpriik össze“ „Nem fájósodik meg a lábuk ha aztat ugrálik“.

nyúlvirág (Szeged)

Moha „*liba*“ (Mindszent: „küvet belibásodni“; Csöngöle: „a kút belibásodik“)

Morchella conica: *Szent György gomba* (Szeged Alsótanya)

Morus alba eperfa (Királyhalom)

Muscari comosum: *kígyóhajma* (Horgos; „összelörrik, tiszta fehér vászonba teszik, úgy a sebre rakják“ (Lajosmizse, Dr. Nagy István) „rehome ellen hagymáját a lába vagy karjára rakják; minden rehome-nak nagyon jó“ (Monostori László, Horgos: „10—12 fejet megfőzni a párnájában, rehome ellen jó“; „volt olyan üsmerős, aki tíz évig is kínlódott és kikurálta vele“ (Monostori László, Horgos.)

kígyóhajma (Sándorfalva)

(Szeged-Alsótanya: „olyan bordója van mint a hagymának“)

Muscari racemosum: *kígyófű* (Domaszék)

Myriophyllum verticillatum: *rönc* (Szeged Alsóváros) 1. *Ceratophyllum* alatt is.

Myriophyllum verticillatum: *hénár, hinár* (Kiskundorozsma)

Nigella arvensis: *hamvas Jutka* (Szeged), *kapor virág* (Szeged)

Nostoc algatelepet ismeri a birka pásztor is, csak nevében nem szólítja: „nagyon öszi a birka, a fődbül nőtt“; „szép kis gombolyag, mikor kel, aztán nyílik szét“ (Szeged-Fehértó)

Nymphaea alba: *tökvirág* (Szeged-Zsombó)

vízitők („hasonlít a tulipánhoz“ Királyhalom; Szeged-Zsombó; Tiszafüred)

tők-levick (Levelényi Tisza)

Oenanthe aquatica: *vad kapor* (Királyhalom)

Ononis semihircina: *iglice* (Hantháza; Madarásztó)

iglice túsök (Horgos)

gelice túsök (Vésztő)

Orchis paluster: *csóka* (Szeged-Feketeszl-Bojárhalom)

Ornithogalum umbellatum: *kígyóhagyma* (Kiskundorozsma)

csillagvirág (Madarásztó)

Oxyrrhynchium rusciforme: „*liba*“ (Algyó; az egyik Tisza gát-örház kútját mikor ásták, a téglák közé moha-gyepet tettek, hogy tartsa vissza a homokot. Ezek a moha-gyeppek kisarjadnak és belepik a kút tégláját (főleg a vederből kiloccsanó vízzel áztatott oldalon, szép zöldbársony bevonatokat képeznek elég mélyre lehatolva. Erre mondják: „bezöldlibádzik“, „liba“.

Papaver rhoeas: *pipacs* (Szeged Nagyszéksóstó)

Phragmites communis: „*nádcvilla*; amikor jön kifelé“ (Szeged-Királyhalom) t. i. mikor még 10—30 cm.-nyire állnak ki dárdahegyek módján az összehengeredett zsenge, könnyen elpattanó, üde, gyenge-zöldszínű levélhegyek. Ekkor kimélik is magyarjaink a nádasokat és mindad-

dig nem is hajtják a csordát ezen tájakra, amíg meg nem erősödnek, jobban ki nem emelkednek a víz színéből. Ez rendszerint a nádi-rigók megérkezéssel áll be. Ha a legelésző tehének át mennek is a nádasokon, nem törnek már el.

Plantago major: *útilapu* (Vésztő)

Plantago maritima: *székhajma* (Szeged-Alsótanya)

Polygonum amphibium: *húnyor* (Levelény és Sándorfalva; Alsóközpont Dobótanya)

vérfű (Vésztő) (a szép piros virágfüzére miatt! — Gy)

Polygonum aviculare: *pórcfű* (Horgos)

porcsin (Vésztő)

porcsinfű (Szeged)

Populus canescens fiatal sarja: *sumár* (Szeged-Alsótanya) — Én nekem nincsen nyelvészeti szakmivéltségem; de azt gondolom, ez a „sumár“-szó a szerbektől ragadt rá népünkre. Mikor a *Keleti Beszkideken* és Vereckei szorosban mohásztam, ott jártam (a *K. Beszkid hágótól* északra menet) az akkoron Lengyelország határát tevő „Sumár“ v. „Sumárem“ határgerince kúpon.

Potentilla repens: *vad földieper* (Vésztő)

Prunella vulgaris: *dongófü* (Vésztő)

Prunus nana: *hangabaráck* (Csorvás)

Psalliotia arvensis: *sampion* (Sándorfalva)

báránygomba (Sándorfalva)

Quercus-ok: *makkfa* (Nagykörös)

Rhinanthus major: *tátoska* (Horgos)

„*vörösnadrágvirág*; mikor kaszálni szoktuk, megvörösödik; ezt legrosszabb kaszálni“ (Szeged-Madarásztó)

csörgőfü (Királyhalom)

Robinia pseudoacacia: *akácfa* (Királyhalom)

Rumex acetosa: *lósóska* (Püspöklelle)

lósóska („*Gyükerét* leereszték, disznó zsírba összekeverték — gyomorra tették; felmarja de nem nagyon; és semmi baja. Nem is pusztítjuk“ — „a *lósóska* tormája úgy lehet több fájdalomról jó; fűben, fában van az erő“ (Kiskundorozsma, Virág István öreg magyar beszéde után)

Salix: *fűzfa* vesszőjéből készítik a „*gúzs*“-t, ezzel kötik össze a „*kukorica szúrát*“-t kékébe. (Horgos)

A *fűzfa* fiatal hajtásait, amelyek milliószámra lepik el az árterületek kanyarjain kicsapott homokot — „*surját*“ így nevezik Kunszentmárton-on.

Salix cinerea: *rekettye*; a virága pedig: *barka* (Szeged-Zsombó)

Salix fragilis: *fűzfavirág* (Püspöklelle)

(Folytatjuk)

Györffy István

Áldó az ágyú, alku az áldozás, áldozat az alkonyat.

Szokták mondani, hogy az élet külön regényeket produkál, mint a regényírók képzelete. Így mondhatom, hogy a magyar nyelvtörténet (ha tárgyhoz illő módszerrel dolgozunk) olyan szövevényes jelentésváltozásokra vezet rá bennünket, hogy azok nemcsak a hivatásos nyelvészek képzeletét, hanem még az olyan dilettansét is fölülmúlják, akinek már az öregapjának is legénykorában olyan látomásai voltak, hogy a tulajdon öreganyját is boszorkánynak nézte, amint az a tűzhelynél *egy-péntőlben kucorgott* (egy magát nyelvészkirállyá is koronázott költőkirályunk önéletírása szerint). De azok az előre el sem képzelhető jelentésváltozások csak úgy mutatják ki magukat nekünk, közönséges halandóknak, a régmúlt idők homályából, ha minden kutató lépésünkkor a nyelvi és néprajzi adatok világát vetjük rájuk.

Alkalmas — ennek megvolt az a jelentése, hogy: illendő, illő. XVI. századi példa: „Kinek észmét egy nap Urunknak képe megszólala és monda: Szerető fiam, ha engöm és az én ikömet — nagyanyámat —“ (t. i. Szent Annát) „gyertyával tisztölsz, *alkolmas*, hogy az én anyámat es“ (t. i. Szűz Máriát) „tisztölyyed.“ KazC. 55. (Mai nyelven: illő, hogy az én anyámat is tiszteljed.) Az *alkalmas*-nak illő jelentését a XV. századi *Sermones Dominicales* magyar glossás latin szövege legvilágosabban mutatja (II:314.): „Oratio est petitio *decentium* a Deo = *alkolmasoknak* istentwl kerese.“ Ennek megfelelően az *alkalmatlan*-nak megvolt az a jelentése, hogy illetlen: „Éncselkégygyél elmédet mēndēn szorgolmatosságtól megvonnod és *alkolmatlan* gondolatoktól mēgtisztólván“ (azaz: illetlen gondolatoktól megtisztulván), „mélységēs alázatossággal és háláknak adásával, nagy áichtatossággal mēggondollyad Istenēdnek és kegyēs terēmtdōdnek mēndēn jótétét és ajándokát.“ VitkC. 17.

Alkalmas — ez a szó olyan szerkezetű, mint *síralmas*, *hatalmas*, *nyugalmas*. Ezek *sír* > *sir-*, *hat-*, *nyug-* igető származékai, tehát az *alkalmas* egy *alk-* igetőből származott. Ez az *alk-* igető van az *alkhatik* igealakban is; ez olyan, mint *nyughatik*. „Kegyelmeddel emberséges ember *megalkhatik*.“ LevT. I:524; „.. mert Oktáviánus császár mikoron nēm *alkhatott* vóna An-

tal császárral...“ ÉrdyC. 444. *Sír-hatott, nyug-hatott, fek-hetett, al-hatott* — ezekhez hasonló igealak az *alk-hatott*.

Hogy régen az *alkalmas* „illendő“-t jelentett, ezt az is mutatja, hogy viszont az *illendőség* „alkalmasság“-ot is jelentett. Apáczai Csere János azt írja, hogy „a csik jól táplál, neveli a szülési *illendőséget*“ (azaz a l k a l m a s s á g o t) Encycl. 29. l. (XVII. sz.). Egy XVIII. századi nyelvtanító könyv (Királyi Beszélgetések) a „testhez álló“-t úgy magyarázza, hogy: „hozzája *illő*“ (131. l.), de a XVII. századi Comenius az „akármelyik lábra *illendő*“ csizmát (Janua 100) „*alkalmatos*“-nak is értelmezi. Az *alkalmas* és *illendő* egykori azonjelentését mutatják a XVI. századi codexeknek azok a páros kifejezései, melyekben az *alkalmas* és *illendő* egymást magyarázza: „Az imádság az elmének Istenhöz félémelése avagy *alkalmasoknak* és *illendőknek*“ (= *decetium!*) „kérese“ GuaryC. 101. „És azoknak nem vala *illendő* avagy *alkalmas* tanóságok“ WinklC. 173. Éppen így volt régen azonjelentésű az *alkalmatlan* az *illetlen*-nel: „A jobb kéz munkálkodik mindent helyesen, hanem ha ki maga“ (= ha csak az illető maga nem) „*illetlen, alkalmatlan.*“ (Com. Jan. 50.) Hogy az „alkalmas“ és „illik“ fogalmát az *onegy* szó kifejezheti, ezt mutatja a finn *sopeuta* is, mert jelenti azt is, hogy „alkalmasnak lenni“, azt is, hogy *illenni*, *illeszkedni*.

A *sír* < *sír* igeléből lett a *síró* igenév, a *hat*(ni)-ből a *ható* (vö. mindenható), a *nyug*-ból a *nyugó*. Igenis *nyugó*, mert a *nyugoszik* ígéhez tartozó -ó képzős igenév eredetileg nem *nyugovó* vagy *nyugvó* volt, hanem *nyugó*; az *aluszik*, *feküszik*, *haragoszik* igék igenevének is eredetibb, régibb alakja XV., XVI. századi nyelvemlékeinkben *aló*, *fekő*, *haragó*. Ezek szerint az *alk*-igeléből kellett származnia egy *alkó* igenévnek, s mivel az *alk*-régi jelentése (az *alkalmas* régi „illő“ jelentésének bizonyossága szerint) „illik“ volt, ebből az következik, hogy az *alkó* igenév jelentésének is ennek kellett lennie: „illő“, „illendő“. Úgy is volt: „Kit nem *alkó* csak meggondolni is, annál inkább megmondani“ (Gyarmathi Miklós: Felelet 175. l. — 1598.). A Szamosháton ma is él a „nem *alkó*-nak nem *illik*“, „nem járja“ jelentése: „Ojan rossz ez a köjök, hogy mán nem *alkor*.“ (Csüry: SzSzót.)

Az *aszó*-nak van *aszú* > *aszu* változata is, a *fúró*-nak *fúru* > *furu* — Így volt az „illő“ jelentésű *alkó* igenévnek *alkú* változata: „Sétét vala és nem *alkú*“ (= nem illő) „vala, hogy asszonyállat kinn járna.“ (AporC. 167.)

Az -ó, -ő (> -ú, -ű) képzős igenév nemcsak a cselekvőt, történetet jelentheti, hanem a cselekvést, történetet is. „*Arató*-ba megy“ = „a r a t á s-ba megy“. A *kézfogó* a legény és leány egymást eljegyző *kézfogás*-a. A vőlegény és menyasszony *esküvő*-je pedig az *ésküvés*-ük. Így az *alkó* > *alkú* > *alku* igenév jelent nemcsak „illő“-t, „vmihez illő“-t, „egymáshoz illő“-t

hanem jelenti két vagy több embernek akaratukban való ,összeillés'-ét, ,összeillés-ük megkísértésé'-t — ez az *alku* (der Handel) mai jelentése. Hogy az *alku* eredetileg csakugyan ,összeillés'-t, ,összeilleszkedés'-t jelenthetett, azt igazolja egy vogulból vehető jelentéstani párhuzam is: az alsó-lozvai *lyellyi* azt jelenti, hogy ,illik', a kondai *lyelyi* pedig, hogy: ,alkudozik' (Szilasi). Az *alkú* > *alku* szónak tehát mai jelentése ,egyezkedés', ,megegyezés', eredetibb jelentése pedig nemcsak ,illő', hanem ,illeszkedés', ,összeillés' is.

Hogy az *alku* — mint az eddigiekből következik — ugyanannak az *alk-* igetőnek származéka, mint az *alkalom*, ezt az is bizonyítja, hogy az *alkalom*-nak is megvan ,alku' jelentése. Megvan még a XVIII. századi Páriz-Pápai-szótárakban is: ,*alkalomba* ereszkedni' = ,ad pactum venire', ,sich in einen Vergleich lassen'; ,*alkalomba menni*' = ,adire ad pactionem'; ,megállása az *alkalomnak*' = ,dictorum conventorumque constantia et veritas'; ,megmászolt *alkalom*' = ,intercisae pactiones'; ,fölbontani az *alkalmot*, *alkuvást*' = ,ludificari locationem'. Különösen ez a legutolsó példa, melyben mint két azonjelentésű kapcsolódik össze az *alkalom* és *alkuvás*, világosan mutatja az *alkalom* és *alkuvás*, *alku* szavak jelentésének egykor, nem is oly régen, általánosan tudott azonosságát. A székely, mikor ,megalkuszik', ma is ,*alkalomra* ereszkedik' (MTSz.).

Az *alkalom* és *alku* azonosságát bizonyítja a baranyai *ókum* is, melynek jelentése ,alku', mert az az *ókum* is az *alkalom* alakváltozata. Tudjuk, hogy az *-alom* képzőnek régibb alakja *-alm*, még régibb *-olm* volt: mai *síralom* < közép-magyar *síralm* < ó-magyar *sírolm* (ÓMS.); *hatalom* < *hatalm* < *hotolm* (HB.). Így az *alkalom* régibb alakja *alkalm* < **olkolm* volt, még régebbi pedig < **olkulm*. Hiszen a *nyugalom*-nak is nem *nyugalm*, nem is *nyugolm*, hanem *nyugulm* a legrégebbi alakja nyelvemlékeinkben (HB.). Nos, abból a *nyugulm*-éhoz hasonló képzőjű **olkulm*-ből lett az *l*-ek kiestével az az ,alku' jelentésű nyelvjárási *ókum* (= *alku*).

Még csak azt jegyzem meg, hogy Baróti Szabó Dávid Kisdéd Szótára szerint is az *alkalom* = „a l k u v á s, a l k u, a l k u d o z á s, tukma, szövetség, szövetkezés, szegődés, kötés, egyezés, szerződés.“

A finn *sopia* is nemcsak azt jelenti, hogy ,illeni', nemcsak azt, hogy ,alkalmasnak lenni', hanem azt is, hogy ,megegyezni, kibékülni' — azaz egymással megalkudni.

A *nyugalom* alapszavából, a *nyug*-ból, *-sz* praesensképzővel lett a *nyugoszik* ~ csángó *nyuguszik*; a *nyugalom*-hoz hasonló képzésű *alkalom*-nak *alk-* alapszavából ugyanúgy lett az *alkuszik* ~ régen így is: *alkoszik*. Természetesen a régi nyelvben ennek is látjuk ,illik' jelentését: „*Alkoszik*“ (azaz *illik*) „*énné-*

kém Sauriciumban menném és ott Krisztus nevéért külömb-külömb kénokat szenvednöm“ ÉrsC. 263. „Megegyezik‘ jelentése is megvolt: „Mindenekkel békeségesen *alkoszik*.“ (Pázm. Préd. 54.).

A *nyugoszik*, *haraguszik*, *aluszik* szavaknak -t képzős műveltető származéka (az -sz nélküli töből) a XV., XVI. században ilyen volt: *nyugot-ni* (ma: nyugtatni), *haragut-ni* (ma: haragítani), *alut-ni* (ma: altatni). Ezek szerint az *alkuszik* ~ *alkoszik* mellett a XV., XVI. században milyen műveltető igealaknak kellett lennie? Ilyennek: *alkut-ni* ~ *alkot-ni*. És ennek milyen jelentésének kellett lennie? Mivel az *alk-*, *alkuszik* eredetileg azt jelentette, hogy ‚illik‘, ‚összeillik‘, ezért a műveltető *alkut* ~ *alkot* ígének eredetileg azt kellett jelentenie, hogy ‚illeszt‘, ‚összeilleszt‘.

Az *illeszt*, *illesztget*, *illetget* és az *alkot* ~ *alkut* egykori azonjelentésű voltát szemléltethetjük Comenius Orbis-ának ebben a magyarázatában (754. l.): „Az ékesen szóló versszerző verseket és rhythmusokat ékesen egyben-*illetget*, -*rakogat*, -*alkut*.“ A különálló részek, anyagok egészzé *illesztés*ét fejezte ki az *alkut* ~ *alkot*.

Telének hatszázan; Ferenc elindula,
Bátori hadnagya Sismán Ferenc vala,
Patócsi hadnagya Henyei István vala,
Egynehány *lajtrákat* ők *alkottattak* vala.
Tinódi RMKT. III:40.

Im az sanctuariomba *alkottak*,
Teteiglen *baronából* felrótak,
Egy nagy *töltést* vitézek csináltanak,
Az tetején töltött kasok állának. (109)

Ezekből sok golyóbbist beszórának.
Kik miatt embörök, barmok halának;
De belől okosságot gondolának,
Külső várba árkokat ők ásának.

Gyorsan álló seregöket béállaták,
Vártán valók es *oltalmat* *alkotának*. (129)

Serénséggel az vitézők forgódnak,
Nappali rontást éjjel *bealkottanak*,
Nagy *szálfákkal* erős *falt* csináltanak,
Több népet az törésre állattanak. (131)

Némely madár „a fészeknek bé-járó *ajtáját* . . . csudálatosan *alkutja*“ (XVII. sz. Miskolczi: Jeles Vadkert 489.) „*Tört alkottanak* én lábaimnak“ (XV. sz. AporC. 1.) ~ Laqueum paraverunt *pedibus meis* (Psalm. LVI:7). „*Alkossonk* itt három *hajlakot*“

(MünchC. 45.) ~ *Faciamus hic tria tabernacula* (Matth. XVII:4). „Mért *mégalkatta* Úr Siont“ (AporC. 63.) ~ *Quia aedificavit Dominus Sion* (Psalm. CI:17.). „A forrás ő vizének folyását mestérségés *alkotással* a város küvől viszi“ (BécsiC. 23.) ~ *aqueductum . . . extra civitatem dirigeret* (Judith VII:6.). „Parancsolly *alkotni* igen magas *akasztófát*“ (BécsiC. 60—1.) ~ *Jube parari excelsam trabem* (Esth. V:14.). „Parancsolá *mégalkotni* a magasságó *kérésztét*“ (BécsiC. 61.) ~ *jussit excelsam praeparari crucem* (Esth. V:14.).

Természetes, hogy az *alkut* ~ *alkot* ~ *alkat*(ni), lévén az *alkuszik* műveltető párja, nemcsak anyagi, hanem lelki értelmű összeillesztést is jelentett, azt, hogy „egymással megalkudtat‘, megegyeztet‘. Így a XVII. században: „*Alkutni* azaz öszve-békéltetni, öszve-szerkesztetni“ Gel. Kat. Titk. 1119.

Hogy az *alkut* ~ *alkot* is valóban az *alkalom* szócsaládjába való, azt Páriz-Pápainak ez az értelmezése is mutatja: „*accommodans* = hozzá-*alkutó*“; már Márton József szótárában (1818) az „*accommodans* = hozzá-*alkalmaztató*“.

Az *alkot* igéből -mány képzővel lett az *alkotmány* főnév, mint a szláv eredetű *csinál*-ból a *csinálmány*. Az *alkotmány* szóra a ‚*constitutio*‘ jelentést a műnyelv-csinálók adták; népnyelvben és régi nyelvben *alkotmány* mindaz a tárgy, melyet az ember a két kezével csinál, szerkeszt, rak, úgymint: állvány, létra, kalitka, akasztófa, kereszt, kapu, vadfogó készülék, gépezet, ház, ostrombeli védőfal, mindenféle ‚*structura*‘. Mind ez a jelentés az *alkut* ~ *alkot* eredeti ‚*összeilleszt*‘, ‚*szerkeszt*‘ jelentéséből következik. Két példával. egy régivel meg egy újjal, hadd mutassuk elé az *alkotmány*-nak ezt az általánosabb értelmű, eredeti jelentését: ‚Ez is felette igen csodálatos dolog, hogy holott ő“ (az elefánt) „akármely erős vasat is öszveront, a *fa-alkutmányt* midazáltal mint erőtlenebbet nem bántja; amint-hogy csak *fa-kalitkában* is ‚*szokott tartatni*.“ (Misk. Jel. Vadk.) „Csalogatással is gyakran dolgozott a madárfogó pákász. A vízre pár nádkévét fektetett, ügyesen elrendezve giz-gaszt, nád- és gyékénycsörmőt hányt rá, hosszú madzagnál fogva hozzákötözött egy-két kitömött és arasznyi deszkalapra szegezett vadrucát s közé állván ennek az *alkotmány*nak, beúsztatja a derékig, vagy mellig érő vízbe . . .“ (Szücs Sándor: A régi Sárrét világa 72.).

A vallási irodalom nyelve az Isten k e z é n e k *alkotmány*-ait, *alkotvány*-ait vagy — régen így is — *alkomány*-ait szokta emlegetni. Az *alkomány* az *alk-* tőből úgy származott, mint a *tart*-ból a *tartomány*. XVI. századi író szerint (Pécsi Lukács: Szt. Ágoston Elm. 95b): „Dicsértének, Uram, tégedet minden *alkományid*, kezeidnek *alkományit*, Uram, ne útáld meg.“ (NySz.).

Az *alkalom*-nak is megvan az *alkotmány*-éhoz hasonló jelentése. Ha például a termett babot a határból nem háton hordják haza, hát *alkalommal* viszik (Tabajdon) azaz szekérral. 'Jó *alkalmatosság*' lehet Dunántúl is, az Alföldön is mindenféle 'structura' vagy 'instrumentum': egy talicska, egy csőszgunyhó, egy polyvahordó kosár, egy nyúlfogó csapda, egy öngyújtó stb. stb.

Most az *alkoszik* ~ *alkuszik* alakot hasonlítsuk össze a vele azonos szerkezetű *marakoszik*, *verekészik* ~ *vereköszik* és *eskészik* ~ *esköszi* ~ *esküszik* igével. Ez az összehasonlítás azt sejteti velünk, hogy mint a *marakoszik* alapszava *mar-*, a *verekészik*-é *ver-* és az *esküszik*-é *es-* (l. Mészöly: NNy. I:2.), úgy az *alkuszik*-é — ennek még eredetibb alapszava, gyökérszava — *al-*.

Ennek az **al*(ni) igének egykori megvoltát kell kétségtelenné tennünk.

Tudjuk, hogy a különböző funkciójú *-t* suffixumok hol előhangzóval, hol előhangzó nélkül függeszkednek a töre. Régi locativusi *-t*: *Sárvár-at* > *Sárvár-att* vagy *Sárvár-t*; accusativusi *-t*: *hely-et* vagy *hely-t*, régi *rész-et* vagy *rész-t*; deverbális *-t* főnévképző: *nap-es-et* vagy *nap-es-t*; deverbális *-t* melléknévképző: régi *Hol-ut* Vág ~ mai *Hol-t* Vág; praeteritumi *-t*; régi *kér-ët* ~ *kér-ëtt*, mai *kér-t*; factivusi *-t*: régi *alut*(ni), mai *al-t*(atni), *ol-t*(ani). Föltehető tehát, hogy mint az *al-uszik* *al-* gyökérszavának van az *al-ut* mellett *al-t-* ~ *ol-t* factivusi származéka, úgy az *al-kuszik* *al-* gyökérszavának is volt **alt-* ~ **olt-* származéka, még pedig az *alkut* ~ *alkot*-tal természetesen egy jelentésű: 'illeszt', 'szerkeszt', 'alkot' jelentésű.

Ez az 'illeszt', 'szerkeszt', 'alkot' jelentésű **alt* ~ **olt* ige nem fordul elő nyelvemlékeinkben, tehát hogy föltevésünket bizonyossággá tehesük, a legközelebbi rokon finnugor nyelvhez kell folyamodnunk. Az *alkut* ~ *alkot* — mint magának és származékainak jelentése mutatja — a kézművességnek eredeti magyar szavaiból való, abból a honfoglalás előtti időből, mikor mai hazánk szláv nyelvű barkácsolónak nyelvéből még nem csináltak meg magunknak a *csinál* igét. Ha tehát az *alkut* ~ *alkot*-ból következtetett **alt* ~ **olt* igét nyomozzuk, annak megfelelőjét legközelebbi rokonainknál, a voguloknál kell keresnünk, még pedig a kézművesség szavai között, tehát evvel a jelentéssel: 'illeszt', 'szerkeszt', 'alkot'.

És csakugyan meg is találjuk a 'hozzáilleszt' 'egybeszerkeszt', 'alkot' jelentésű *alt-* > *ält* ~ *ölt*- igetövet a vogulban! *Kit jiw ált-əm pore* (Vogul Népk. Gyűjt. II:79.) = 'Két fa-alkotott tutaj'. *Khúrəm jiw ált-əm pore* (VNGy. IV:I:222.) = 'Három-fa-alkotott tutaj'. *Kit* = két, *khúrəm* = három, *jiw* = fa, *pore* = tutaj, *-əm* olyan értékű, mint a magyar *-tt* igenévképző

— tehát a vogul *ált-* ígető jelentése: ‚alkot‘. *Khulmät äkwen ölt-il äxt öszt* (VNGy. IV:I:381.) = ‚hamuk egybe-illeszkedtek‘. *Khulmät* = hamuk‘, *äkwen* = ‚egybe‘, az *-il-äxt-ösz-t* többféle suffixum összetétele — tehát az *-ölt-* ígető jelentése itt ‚illeszt‘. (Igy van Pápay József osztyák szövegeiben is.)

Addig, míg csupán a magyar nyelv adataiból következtetünk az ‚illeszt‘, ‚alkot‘ jelentésű, magyar **alt* (< **olt*) ígére, következtetéseink eredménye csak valószínű föltevés lehetett, de hogy most rámutattunk a vogul *alt-* > *ält* ~ *ölt* = ‚illeszt‘ > ‚alkot‘ szóra, ezáltal teljes bizonyossá vált az, hogy az ősmagyarban (a műveltető képző egyszerű *-t* alakjának idejében) valóban megvolt az **alt* ~ **olt* = ‚illeszt‘ > ‚alkot‘. A vogul *alt-* > *ält-* íge értelme azt is mutatja, hogy mind azon, mind a magyar **alt-* ígén a finnugor eredetű *-t* műveltető képző van, tehát a gyökérszó csakugyan *al-* — amint ezt már következtettük az *al-kuszik-* ből a *mar-akoszik*, *ver-ekészik* és *es-küşik* analogiájára.

Az *al-uszik al-* gyökérszavának *äl-* változata is mutatkozik az *äl-om*-ban, aminthogy *ad* ~ *äd*, *hagy* ~ *häggy*, *harm-ad* ~ *härm-as* stff. alakpárok is vannak: lehetett tehát az ‚összeilleszt‘ jelentésű **al-*nak is **äl-* változata. A *mar-akoszik*, *ver-ekészik* alapszavához *-d* képző járult hozzá, így lett a *mard-*, *verd-* ígető, melyből előhangzós *-s* képzővel lett a *mardos*, *verdös*. Avval a *-d* képzővel lett az *es-küşik es-* alapszavából az *esd* íge (Mészöly: NNyv. I:2.). Odajutunk tehát, hogy az *al-kuszik*, *al-kot*, **al-t* stb alapszavának *äl-* változatából is lehetett egy *äl-d* alakú íge, természetesen olyan *äld* íge, melynek jelentésének — az eddigiek szerint — ennek kellett lennie: ‚összeillik‘, ‚összeilleszkedik‘.

Lehetett. Hogy pedig nemcsak lehetett, hanem lett is *äld* ígénk, azt jól tudjuk, mert hiszen voltánt van. Hogy azonban ez az *äld* íge azont-azonos avval az *äl-d*-dal, mely az *al-kuszik*-kal, *al-kotmány*-nyal és *al-kalom*-mal egy gyökérből sarjadt, ezt csak akkor tarthatjuk bizonyosnak, ha ennek a mi jól ismert *äld* ígénknek eredeti jelentésüül ezt mutatjuk ki: ‚összeillik‘, ‚összeilleszkedik‘.

Fogjunk hozzá.

Láttuk, hogy nemcsak a műveltető *-t* képzős *alkut-* ~ *alkot-* ből lett ‚structura‘, ‚instrumentum‘ jelentésű *alkutmány* ~ *alkotmány*, hanem ugyanolyan jelentéssel, a cselekvés, történés eredményét jelölővel, a műveltető képző nélküli *alk-* tőből is lett *alkomány* és *alkalom* és *alkalmatosság*. Ebből az következik, hogy ha az *äld* íge eredeti jelentése ‚összeillik‘, akkor az *äld* íge névszói származéka is — műveltető *-t* képző beiktatása nélkül — jelentheti azt, hogy mindenféle ‚al k o m á n y‘, ‚alkotmány‘, ‚alkalmatosság‘, ‚i n s t r u m e n t u m‘. És megfordítva — ha találunk az *äld* ígének egy ‚instrumentum‘ jelentésű származékát, akkor ez az ilyen jelentésű származék az *äld* íge eredetibb ‚összeillik‘ jelentésének bizonyítéka.

Nyájas olvasóm! Ha nemcsak az etymologiai szótáraknak — tér szűke miatt — sem alaktani, sem jelentéstani szempontból eléggé meg nem okolhatott, ki nem fejthetett rövidke kijelentéseit és utalásait bírod el ebben a mái sietős és elsietős világban, hanem győződ türedelemmel az efféle hosszadalmas és unalmas okoskodásokat is. amilyenek az én — egyik nyelvész barátom kedvéért még versekkel is nyújtott — szöfejtéseim szoktak lenni; tehát ha már rég abban nem hagytad e cifra című cikk ráogatását: akkor tapasztalhattad azt, hogy eddig még — untató szokásom szerint — föltevéseim röpke sárkányainak madzagát idelelni mindig odakötöztem egy-egy adatnak a multnak rétegeibe mélyen belevert karójához. Ha tehát föltem az, hogy az *áld* ige származéka eredetileg instrumentum'-ot is jelentett, sietek most szemed elé mutatnom a XV. századi Sermones Dominicalesnek ezt a magyar glossás helyét (I:352.): „Adamas enim est lapis tam durissimus quod duro i n s t r u m e n t o (sem eg aldeual“ — ejtsd: sēm egy *áldé*-val —) „et nullo modo frangi potest nisi per sanguinem (h)ircinum (bak vérével“ — ejtsd: bak-vérrel). Igen, a kemény adamás-követ csak kecskebaknak a vérével lehetett megtörni, semmi más *al k a l m a t o s s á g a l*, semmi más *i n s t r u m e n t u m a l* azaz semmi más „*áldé*“-val.

Itt van tehát az *áldé*, az *áld* származéka, avval a jelentéssel, hogy 'instrumentum'. Itt van az *áld*-nak olyan származéka, melynek ugyanaz a jelentése, mint a magyar nép száján ma is az *alkalmatosság* szónak. Hiszen azt, hogy a gyémántot csak bakkecske vérével lehet megtörni, semmi más *áldéval'*, a magyar nép ma így mondaná: a gyémántot csak bakkecske vérével lehet megtörni, semmi más *alkalmatossággal'*. Így tehát a régi *áldé* olyan jelentésű, mint a mai népi *alkalmatosság*, és így az *áld-é*-ban az *áld*- alapszó olyan jelentésű, mint az *alk-almatosság*-ban az *alk*- alapszó és így az *ál-d ál-* gyökérszava csak ugyan az *al-k- al-* gyökérszavának alakváltozata. Az *alkalmatosság'*-ot jelentő *áldé* főnév bizonyossága szerint az *áld* ige valóban ugyanabból a gyökérből nőtt ki, mint az *alkalmatosság*, *alkalom*, *alku*, *alkuszik*. (És már itt megjegyezzük, hogy erre az eredményre még majd más úton is eljutunk.)

Hogy az *áldé* képzőjéről is szóljunk — bizonyos, hogy a nem illeszkedett *-é* képző ugyanaz a deverbális *-é*, mely megvan ezeken a szintén *i n s t r u m e n t u m o t* azaz valamiféle eszközt jelentő régi szavakon is: *sorkanté* (~ sarkantyú), *pattanté* (~ pattantyú). A *sorkanté*-igetű a *serkent* hátsó hangrendű változata. Ennek származéka a régi *sorkanté* és mai *sarkantyú*. A *pattanté*(ani) ige *pattanté* származékának is van *pattantyú* változata, ez meg — jól tudjuk — a puskaporos ágyú régi neve. Az *ágyú* szóról meg tudjuk, hogy régibb alakja *álgú* volt. Ha tehát a

régi *pattanté*-val azonos szó a *pattantyú*, akkor nyilván az *áldé*-val is azonos az *álggyú*.

Az *ágyú* szóalak eredetileg épügy általában sokféle *struc-turát, instrumentumot, machinát* jelentett, mint azt jelentett az *áldé* és *alkotmány* és *alkalmatosság*. Az *áldé* és *álggyú* eredeti jelentésbeli teljes egyezése is bizonyítja az *áldé* és *álggyú* azonosságát — ezt már Szilády Áron is úgy tartotta (l. a Serm. Dom. szójegyzékét.).

Az *álggyú* eredeti általánosabb jelentését tapasztalhatjuk a XVI. századelei Érsekújvári Codex Katalin Legendájában (509.). Abban a csikorgó kerekekkel nagy mesterségesen megalkotott kínzó instrumentumnak avagy machinának — *álggyú* a neve:

Minden ember szörnyülkedik,
Kitül az *álggyú* láttatik,
Keresztyének kik valának;
Mert változik vala színek,
Hajladozó vala szívek.¹⁾

A pogányok vfgadoznak
És öremőkben tombolnak,
Önmagokat igen hányják
És Urunk Krisztust bosszontyák,
A kerekeket forgatják,
Egyben igen csikorgatják.
Így az császár felkészüle,
Az kénnak²⁾ helyére jeve.

Az *aszú*-nak alakváltozata a régi *aszé* s a mai *aszó*; így az *álggyú*-nak nemcsak *áldé* változata élt, hanem *álggyó* is. A XVI. századelei Debreceni Codexben (549—550.) olvassuk, hogy Szent Katalin azért imádkozott Istenhez, hogy „az ő nevének dicséretire és az környől álló népnek megfordulására az kinnak ő *álggyóját*“ (írva: *Algyoyath*) „eltérnéje“ (értsd: eltörné). Ez az *álggyó* olyan négy kerékből állott, mely mind környél be volt fűzve éles borotvakkal és vasszegekkel, úgyhogy „az két kerék egyetembe fél-forogván metélnéjék, az kettei kedég ésmég visszön aláforogván, szagatnáják az ő szent testét.“ (Uo.) Ezt az *álggyó*-t Szűcs Sándor pákászhai *alkotmány*-nak mondanák, az én magyarjaim *alkalmatosság*-nak, a Sermones Dominicales prédikátorai *áldé*-nak — mi pedig mindebben megint az emlegetett *al- ~ ál-* és *alk- ~ áld-* igeiövek közös eredetének bizonyosságát láthatjuk.

1) A másolók betoldásait elhagyjuk.

2) A *kén* ~ *kin* régi jelentése kínzás.

Mai (bombarda) értelemben való ,ágyú'-t jelent már az *álgyú* Tinódi Sebestyén krónikáiban:

Azokon feláll *álgyúja*, taraszkjja.

(RMKT. III:166)

Jó faltörő *álgyúk* csak hat vélök ott vala.

(43)

Késő estve sáncokból kivonyának
Szép *álgyúkat*, kikkel elindulának.

(154)

Az Királyszékin *álgyúk* hullának,
Álgyú-kerekek, -*agyak* romlának,
Fő *pattantyúsok* ott meghalának,
Öt nap egymásra *golyóbist* szórának.

(168)

Az *ágyú*-nak a régi nyelvben *-ny*-es változata is van az *ányú* ~ *ányó*- szótlőben. A magyar *ny* hang különben olyan képzésű volna, mint a *gy*, csak abban tér el a *gy*-től, hogy képzése közben nem zárjuk el a kilehelés előtt a szájüregtől az orrüreget, s így orrhangú mássalhangzó az *ny*, a *gy*-nek megfelelő orrhang. A náthás ember, kinek bedagadt az orra járókája, a *nyávo*g helyett azt mondja, hogy *gyávo*g; aki meg tukma s az orrából beszél, a *gyomor* helyett azt mondja, hogy *nyomor*. A *gy* és *ny* hangnak ez a képzésheli hasonlósága az oka annak, hogy a magyarban az *ny* hangból is lett némely szóban *gy*, más szóban meg a *gy*-ből *ny*. Tudjuk, hogy az eredetibb *monyoró*-ból, *mënyëk*-ből, *ormány*-ből *mogyoró*, *mëgyëk*, *ormágy* lett. Azt is tudjuk, hogy egyik nyelvjárásban az *ugyan*-ból *unyan*, másikon a *kígyó*- ~ *kégyó*-ból *kínyó* ~ *kényó* lett, harmadikban a *fágy*ni (= összesodrani) ígéből *fányol*ni. Érthető tehát, hogy az *ágyú*-nak *ányú* ~ *ányó* változata is lett.

Azt is megfigyelhetjük, hogy az *ágyú* és *ányú* alak között jelentésmegoszlás történt: az *ágyú*-é lett az új 'bombarda' jelentés, az *ányú*-nak pedig maradt a régiebb, általánosabb 'instrumentum' jelentés. Tinódiiban megfigyelhetjük, hogy az *ányúság* általában valami instrumentumot jelent, az *álgyú* pedig az ő nyelvében 'bombarda'. Azt már láttuk, hogy Tinódi *álgyú*-ja = a mai 'ágyú'; most pedig bemutatom, miféle't jelent az ő *ányú*-sága:

De Zoltai kő miá sebösödék,
Tüzes szerszámokkal terekeket vesztek,
Viszont hosszú kopjára az terekek
Csuda *fa-ányúságot* ők szörzének.

Nagy szép vaskarikákkal erősíték,
Hozzá való port beléje szörzének,
Az végébe apró puskákat szörzének,
Melyekkel az ostromra ők jövének.

(RMKT. III:151)

Ezt az *ányúság*-ot a Debreceni Codex írója *álgyó*-nak nevezné, Miskolczi Gáspár *alkutmány*-nak, a nép *alkotmány*-nak, *alkalmatoság*-nak, a Sermones Dominicales glossatora *áldé*-nak azaz általában valami *instrumentum*-nak, *machiná*-nak. Sokféle instrumentumot és machinát ért az *ányúság*-on Tinódi is, mikor ezt írja:

Az tereköknek sok *ányúságok*,
Semmit nem használta böles tudományok,
Marada nékik csak hiu hosszújok,
Mert Isten vala magyarok paizsok.

(173)

Tudjuk, hogy a régi világban sok, aki szerzette a könyvet, maga kezével nyomtatta is; aki molnár volt, maga ácsolta a malmát; a halász, pákász, madarász maga készítette a hal- és madárfogó készségeit; a nagy urak vadászai is — úgy látszik — maguk alkutták vadfogó *ányúságaikat*. 1547-ben írják Kapuvárról Pozsonyba Nádasdy Tamás úrnak „az vadászás felől”: „Gondot viselek reá, hogy kegyelmednek lenne kedve benne, hogy kegyelmednek eleven vada lenne. Vannak *ányósim*“ (írva: *anosim*) — „Bodonhel felé, mondják, hogy sok vad vagon. Az hálókat még Sárvárról el nem hozták az útnak mivoltáért.“ (Levéltári Közl. V:101.) Ez az *ányós* szó, melynek eredeti jelentése ‚artifex‘ lehetett, világosan mutatja, hogy az *ányúság* szó alapszavának, az *ányú*-nak csakugyan volt *ányó* változata is, mint volt az *álgyú*-nak *álgyó* változata, s ennek mindnek olyan általános ‚structura‘, ‚instrumentum‘, ‚machina‘ volt eredeti jelentése, mint az *áldé*-nak. Az *álgyú*- ~ *álgyó*-ból először **álnyú* ~ **álnyó* lett némely vidéken, s csak az -l- kiestével lett az *ányú*- ~ *ányó*- (mint *volna* > *vóna* stb.) és ugyancsak az -l- kiestével az *áldé*- > *álgyú*-ból *ágyú*.

A mi e közös eredetű szavak eredeti, általánosabb jelentését illeti, itt jegyzem meg, hogy a *machina* is általában sokféle *álgyó*-t avagy *áldé*-t jelenthetett, de jelentette az újkori latinban specialiter a t ü z e s á g y ú t is; a XVIII. századi debreceni col-

legiumi tűzoltók nyelvén meg specialiter a tűzifecskendő volt a *makhina*. Így a dunántúli nép a nyomtatás elhagyásával specialiter a cséplőgépet nevezte el *masiná*-nak, az alföldi nép meg az acél-kova-taplónál jobb alkalmatosságot, a gyufát mondja *masiná*-nak.

Így lett a mai értelemben vett „ágyú”-nak neve az az *áldé* > *álgyú* > *ágyú*, mely eredetileg általában „structurá”-t, „instrumentum”-ot, „machiná”-t jelentett.

Az *áldé* pedig — ne feledjük — azért jelenthetett „instrumentum”-ot, „machiná”-t, mert a vele egy jelentésű *alkutmány*, *alkotmány*, *alkalmatosság* tanúsága szerint az *alkut* ~ *alkot*, *alkuszik* családjába tartozik, s eredeti jelentése: „összeillő”, „összeillesztett (vmi)”.

Az *asz-é* ~ *asz-ó*, *fazékgyárt-é* ~ *fazékgyárt-ó*, *pattant-é* ~ *pattant-ó* s több efféle alakváltozatok azt mutatják, hogy az illetkedetlen *-é* ígénévképző azonos az *-ó* ígénévképzővel, tehát amint a régi *aszé* ígénév azonos az *aszó* ígénévvel, úgy az *áldé* szó — ha alakítani és hangtani szempontból nézzük — azonos a mai *áldó* ígénévvel. Természetes azonban, hogy a régi *áldé* és mai *áldó* azonossága csak akkor válik bizonyossá, ha ezt a két szót nemcsak alakí, hanem jelentéstani okokból is egyezőnek tapasztaljuk. Be kell bizonyítanunk, hogy az az *áld* ige, melyből az „instrumentum” jelentésű régi *áldé* származott, azonos a mi ma is ismert *áld* igeig, melynek mai jelentése: „benedicere”. Vajjon tehát nemcsak alakja, hanem jelentéstörténete is olyan-e a mai *áld* ige, hogy ezt az igt is az *áldé*-vel együtt az *alkuszik*, *alkú*, *alkalom* szavak gyökeréről eredetnek tarthatjuk?

Erre a kérdésre, nosza, kezdjük meg a felelet megadását.

A *-z* ige-képzővel lett a *-d* képzős *hord*-ból *hordoz*, az *ód*- > *old*-ból *ódoz* > *oldoz* — így lett a *-d* képzős *áld*-ből *áldoz*. Az *old* ugyanazt jelenti, mint az *oldoz*, úgyhogy Pázmány-nak ugyanabban a mondatában megvan egyenlő jelentéssel mind a kettő: „A mit megódoz, azt fogadá, hogy *ódoz* haggya.” (Kal. 806.). Így az *áld* is régen azt jelentette, amit az *áldoz*: „Velős áldozatokat *áldok*“ (= áldozok) „ténékd; kosoknak gerjesztetével *áldok*“ (= áldozok) „ténékd teheneket bakokkal“ (XV. sz. Apoc. 13.) ~ *Holocausta medullata offeram tibi cum incenso arietum: offeram tibi boves cum hircis* (Psalm. LXV:15). Megvolt tehát a régi nyelvben az *áld* ige, nemcsak „benedicere”, hanem „offerre”, „immolare”, „sacrificare” jelentése is. Az itt-ott magyar szavakkal magyarázott latin szövegű XII., XIII. századi oklevelek tanúsága szerint azokat a forrásokat, kútforrásokat, röviden: kútakat, melyek mellett a pogány magyarok *áldoztak*, nem *áldozó*-kutaknak, hanem *áldó*-kutaknak nevezték: *Inde ad aldocut* (olv. *áldó*-kút 1193); *iuxta quandam fossam que uocatur Aldoukut* (olv. *áldó*-kút 1223.) (Oklsz.).

Ezek az áldó-k úta k voltak azok, melyekre Szent Lászlónak ez a törvénycikke (22.) céloz: „Quicumque ritu gentium iuxta puteos sacrificaverint, vel ad arbores et fontes et lapides obtulerint, reatum suum bove luant“ azaz: „Akik pogány szerrel kutaknál áldoznak, vagy fáknál és kőszálaknál áldozatot hoznak, bűnüket egy ökrön váltásák meg.“

A bálványok vizek mellé való helyezése, a vizeknél való áldozás szokása pogány nyelvrokonainknál, a voguloknál és osztyákoknál is megvan, ezért van a voguloknál annyi „szent“-nek mondott *já* (vog. *já* ~ régi magy. *-jó* = „Fluss“ vö. *Söv-jöv* > — szó szerint „Só-folyó“, „Salzbach“ — *Sa-jó*, *Hé-jó*, *Meleg-jó* > *Meregyó* > *Meregyő*, *Berek-jó* > *Berettyó*, *Székely-jó* stb.) és ezért van náluk annyi „szent“-nek mondott *túr* és *tó* (~ magy. *tó*).

Szent László idézett törvényéből láthatjuk, hogy fáknál is hoztak áldozatot pogány eleink. Magyar szavas latin okleveleink, melyek az Árpád-korból maradtak reánk, a szent fáknál való áldozásnak is megőrizték számunkra nyelvi emlékét.

Tudjuk, hogy a szláv eredetű *szent* szó előtt az ősi *id* ~ *üd* ~ *igy* ~ *egy* ~ *ügy* szó jelentette a magyarban a „szent“-et. Ez a pogány korunkbeli szavunk van *igy-ház*, *egy-ház* szavunkban, melynek eredeti jelentése „szent ház“ azaz „templom“. (A *templom* és *egyház* közti mai jelentésbeli különbség: jelentés-megoszlás eredménye; a németben *Kirche* maig is jelent „templom“-ot is, mai értelemben vett egyházat is.) A pogány vogulok és osztyákok szintén „szent-ház“ értelmű szóval emlegetik a bálványok őrzésére alkotott hajlékot. Ez a „szent“ jelentésű **id* ~ **üd* szavunk lappang *innep* ~ *ünnep* szavunkban, mely ebből lett **idnap* ~ **üd-nap* (< *id-nop*) s eredeti jelentése „szent nap“. Azt is tudjuk, hogy sok ma egy tagú szavunk az Árpád-korban még két tagú volt, hosszabb volt mai alakjánál egy tövégi rövid magánhangzóval, leginkább *-i*, *-ü*, *-u* hangzóval. Az *út* — *utu* volt; a *had* — *hodu*; a *köz* — *küzü*; *szék-fa* helyett azt mondták, hogy *székü-fa*. Ha tehát egy 1193-i oklevél határjelnek *ügyüfát* emleget (írva: *vgufa*, *ugufa*), akkor nyilvánvaló, hogy annak értelme: „ügy-fa“ azaz „szent fa“. Olyan szent fa, amilyeneknél való pogány áldozást büntet Szent László törvénye, s amilyeneknél még ma is áldoznak a vogul és osztyák pogányok. Azoknak még ma is vannak nemcsak „szent ház“-aik, hanem „szent fá“-ik is, melyeket teleaggatnak áldozati ajándékaikkal és amelyek előtt imádvá hajlonganak. (VNGy. II:II:0366., Horg:MSz.)

A Szent László törvényebeli pogány áldozások helyéül említett *k ő s z á l a k* emléke is megvan nyelvünkben. Ezek emlékét az *Égy-kü*, *Égy-kő* (= „szent kő“) földrajzi nevek őrzik. Hogy ezekben is nem „eins“, hanem „heilig“ jelentésű *egy-* szavunk van, ezt mutatja az is, hogy az egyik régi *Égy-kő* régi német neve *Heili-*

gen-Stein volt. A vogulok és osztyákok között pedig a hegyeken és bálvány-alakú kőszalak előtt való áldozás és imádkozás szokását is megtalálták. Az osztyákoknak az Urál is „szent kő” = *jeming kew*’ (Reguly, Horg:MSz)

Az *áld*-hoz nemcsak a deverbalis -z ígéképző, hanem a deverbális -m ígéképző is hozzájárulhatott, s amint a *fut* és *foly* ígéből let a *futam*(ni), *folyam*(ni), később *futamod*(ni), *folyamod*(ni), úgy lett valamikor az *áld*-ből **áldam*(ni) ige, s ebből a régen ‘áldozás’ jelentésű *áldomás*. Ez a szó van meg Béla király jegyzőjének krónikájában, mely szerint Árpád magvarjai „more paganismo, occiso equo pinguissimo magnum *aldamas* fecerunt” (16). Ilyen jelentésben van az *áldomás* alakváltozat is a XVI. századi Kulcsár Codex zsoltárfordításában (153): „Zsíros *áldomást*” (holocausta) „adok néked kosoknak fistével; ökrökkel és ürökkel áldozok ténéked (Psalm. LXV:15.).

Ma csak isszük az *áldomást*, a *pactum*’ azaz ‘megalkuvás’ erősségére, de mikor az *áldomás* még nem csupán emberek közti ‘pactum’ volt, hanem istenségnek való ‘áldozás’ volt, azaz áldozati lakomázás, akkor még ették is; hiszen Béla király Anonymusa szerint „kövér ló” volt (equus pinguissimus) a honfoglalók áldozata. A voguloknak és osztyákoknak is ló a fő áldozatuk, még pedig kövér. „Lovat az északi vogulok és osztyákok vidékein általában nem tenyésztnek s a déli tájakon sem tapasztalható valami bő lőtartás s különös gyakorlottság a lóval való bánásmódban: mindamellettt közfelfogás, hogy az istenek előtt legkedvesebb s legtöbbször becsült áldozati állat a ló, amint hogy maguk az áldozók is a lóhúst tekintik legízletesebb falatnak (Gondatti 11.). Ezért nagyobb jelentőségű áldozati alkalmakkor az északi vogulok és osztyákok nem sajnálnak semmi fáradságot, sem nagy költséget, hogy a kívánt lovat messzi tájakra, a Pecsora vagy Közép-Ob mellékéről megszerezzék s elhozzák. Patkanov szerint (Irtysch-Ostj. I:109.) az Irtis-vidéki osztyákok néha 30—50 s még több rubelt fizetnek egy szép áldozati lóért, mivel a bálványisteneknek a szép állat kedvesebb... Kuznecov a felsőözvái vogulokról közli, hogy ily áldozati lovat vásárolva, ezt e g é s z n y á r o n h i z l a l j á k s í g v készíttik elő az őszi közös áldozatra...” (L. Munk. VNGy. II:II:0433.). Vogul áldozati énekben is ‘hízott’ a költői jelzője az áldozati ‘ló’-nak. „H í z o t t l ó - m á l - f é l l e l ” azaz ‘t ú l e m l ó - m á y l - p á l a l ’ imádják a vogulok az istenséget. (VNGy. II:II:0468). Anonymus az „equus pinguissimus”-t nem a biblia stylusából vette, hanem a csácsogó énekesek ugor költői nyelvéből tanulta, fordította. (A vogulban *pál máyl* ‘fél-mál’ azaz ‘fél-mell’ helyett *máyl-pál* = ‘mál-fél’ azaz ‘mell-fél’, olyan összetétel, mint a magyarban *éj-fél*.) Az „equus pinguissimus”-ból régi magyarok, mai vogulok és osztyákok egyképpen lakoznak a bálványistennek és maguknak kedvére „gaudio magno valde” — hogy megint Anonymus szavaival szóljak.

Az *áld*-dal kapcsolatban ezt a kitérést, nem hosszút, sőt vázlatosat, de mégis csak kitérést, meg kellett tennem további szófejtegetéseim támogatása és könnyebb megértetése végett. Rá kell mutatnom arra, hogy a honfoglaló magyarság keresztényiség előtti vallásának történelmi és nyelvi emlékei ugyanolyan kép nagy vonásait mutatják, aminő képet a vogulok és osztyákok pogányságáról mi idéttünk írunk szemünk elébe az obi-ugorság tanulmányozói.

Emlékeztetem még az olvasót arra is, hogy az *isten* szó sem nem szláv, sem nem görög, sem nem török, sem nem más nyelvbéli jövevény, hanem az Isten nevéül ugor eredetű. Emlékezzünk arra is, hogy mai vallási életünk *esd* és *esküszik* szavát az ugor-ság vallási szokásainak ismeretében lehetett megfejteni (Mészöly. NNyv. I:2.). A *húr*-ról és társairól írt ezidei cikkemben (NNyv. III:89.) utaltam arra, hogy a halotti *tur* > *tor* szavunk eredetére is (hogy tudniillik a *tor* a *-k* képzős *torok* szó alapszavával azonos), az ugor-ság nyelvének és lelki életének búvárlása vezet el bennünket. A halotti *tor* nemcsak a régi magyar nyelvben *tur*, hanem a vogul énekben is *tur* a temetési áldozás (*ity-tur* VNGy IV:117, *vit-tur* 121; vö. még *torkos-hét*). Megjegyzem még, hogy a mai obi-ugorok nyelve és vallása mutatja meg azt is, hogy pogánykori kifejezés volt az *imád* is (= ‚bálványt étellel kínál’) a *könyörög* is (= ‚bálvány előtt hajlong’), a *kiált* < *kaját* is (= ‚*kaj-kaj*-t üvölt a bálványnak’). Vogul sámánok szava és révülete, el *rejt*-özése, el *rek*-kenése magyarázza meg a „hej *regő rejtēm*“-et (< hej **rek* ő **rektēm*) s ama „vox diabolica“ (vö. Erdődi: SzegF. III:230), a pogány magyar hadakozónak „huj! huj“ kiáltása: a megöleendő ellenségnek olyan áldozatul ajánlása, ami a vogul hadakozónak is vallási szokása volt (VNGy. II:II:0449, 0463). Eleink szent-galleni evés-ivásának az a befejezése, melyet némely lelkes történetírónk dalolásnak tartott, a német barát meg az istenekhez való „borzasztó“ kiabálásnak, (h o r r i d i s s i m e diis suis omnes vociferabunt MHK. 338.), bizony nem cigányprimás előtt való heje-huja volt, hanem heje-hujának heje-huja ugyan, de olyanféle ‚hej-haj-huj’ azaz vogulul *káj*, osztyákul *hou*, aminőt a vogulok és osztyákok az isteneknek szóló éneklésnek tartanak, de Munkácsi szerint „csak a vogul magyarázó szépítő kifejezésével mondható éneklésnek.“ (VNGy. II:2:0353). Nemcsak a pogány magyarok kiabáltak isteneikhez l a k o m á z á s u t á n, hanem úgy tesznek a pogány vogulok és osztyákok is, még pedig az á l d o z a t i l a k o m a u t á n m i n d n y á j a n, „o m n e s“ — amint Ekkehard írja az ősmagyarokról. „Hoffmann könyvében (Nördl. Ural XXVIII. 1.) azt olvassuk, hogy az osztyákok a l a k o m a u t á n a s z e n t s á t o r b a m e n n e k s o t t k é t s o r b a h e l y e z k e d v e h o u, h o u l k i á l t á s o k b a t ö r n e k k i, m i k ö z b e n i d e - o d a m o z o g n a k s k e z e i k k e l t a p s o l n a k; a d d i g t a r t e z a k i á l t o z á s, m e d d i g c s a k e r e j ü k b i r j a. I t t n y i l v á n

a vendégül látott bálványszellem vonul el a vendéglátók sorai között s neki szól a barátság jeleivel kísért hangos üdvözlés... Az Obdorszk-vidéki osztyákok *káj! káj! kalaj* kiáltásokkal fejezik be az áldozati szertartásokat... Pallas műve szerint is az *áldozatbucsum* üvelete alkalmával mindenki teljes erejéből kiáltoz s kezeivel a levegőbe integet, így fejezván ki háláját és üdvözlését az istenségnek azért, hogy lakomájukon résztvett." (Munk. VNGy. II:II:0463.) — És így tovább...

Mindezek — történeti kútfők, nyelvészet, néprajz — azt mutatják, hogy a honfoglaló magyarság vallása nem a törökségtől vett, hanem az ugor korból való vallás volt; tehát ha honfoglaló eleink *áld* szavának föltett 'összeillik', 'alkalmazkodik' ősjelentését össze akarom egyeztetni az 'áldoz' jelentéssel, akkor meg kell vizsgálnom a vogul és osztyák pogányság áldozatának mivoltát, nemcsak külső megnyilvánulásait, hanem belső értelmét is. Vajjon a vogul és osztyák áldozás mivolta, mely — az ősi énekek tanúsága szerint is — az ugor-kori áldozás mivoltát is megmutatja: igazolja-e azt, hogy az 'áldozás' magyar elnevezése az 'összeillik', illetőleg 'összeillés' ősjelentésű *alkuszik*, *alku*, *alkalom* szavaknak ezekkel közös származású rokona?

Igazolja-e ezt a vogul és osztyák áldozás mivolta azáltal, hogy valóban *alkalom*-nak azaz *alku*-nak bizonyul az obi-ugorok *áldozása*?

Vegyük elő megint Munkácsi Bernát könyveit.

„A vogul-osztyák pogányságnak“ — ügymond Munkácsi — „nagy jelentőségű intézménye az áldozat, mely vallási gyakorlatnak maradványai ama déli vidékeken is feltalálhatók, hol a keresztyénség hatása alatt a bálványképek már eltűntek, s az egykor velük ábrázolt istenségeket csak mint szellemi lényeket ismerik.“ (VNGy. II:II:0416.). — „Legszélesebb körben s legbővebb eredménnyel folynak az áldozatgyűjtések a Világügyelő-Férfiú részére, akinek három évenként egyszer minden vogul és osztyák köteles áldozni, illetve ajándékot küldeni. Igen népszerű a pelimi istenség is, kihez igen gyakran fordulnak fogadalmakkal s a régebbi időben gyakran zarándokoltak is.“ (II:II:0427). — „Ugyancsak igen keresett, nagy tekintélyű istenség volt hajdan a déli vogulok között a *kondai fejedelem*, kiről... azt is tudjuk, hogy bálványát áldozati ünnepek tartása céljából, mint valami szent képet, egyik helységről a másikba hordozgatták“ (II:II:0427). — „Ha vogul vagy osztyák ember... vadászatra, illetve halászatra indul, e g y e z s é g e t k ö t az istenekkel illetén módon: Ha három cobolyt lövök, egyet neked adok; ha hatot, kettőt adok; ha a halfogás sikeres lesz, a legnagyobb halat te kapod, különben semmit sem kapsz“ (II:II:0421.).

„E g y e z s é g e t k ö t!“ — íme az obi-ugor pogányság tanulmányozója *evvel* fejezi ki *áldozati fogadalmuk* mivoltát.

Az „egyezség”, „szerződés”, „pactum” régi magyar elnevezése pedig — láttuk — ez volt: *alkalom*, *alkú*.

Tehát az ősi magyar pogány áldozat — a mai vogul és osztyák példa tanúsága szerint — csakugyan *alkalom*, *alku* (= *pactum*) volt (emlékezzünk vissza arra is, hogy baranyai nyelvjárásban az *alkalom* szó alakváltozata „alku”-t „megalkuvás”-t jelent).

Így alkuszik egy nagy beteg is a Szigva-torkolati Türemfi-val: „Türemfi öreg, én nyusztkönyörgést, hódkönyörgést intézek hozzád: vajha te engem fölgyógyítanál! Ha te engem fölgyógyítasz, én egy kötéltre kötött hét áldozattal fogok eléd állani.” És az ének szerint föl is gyógyult a beteg s teljesítette is fogadalmát (II:II:0421). Hogy Páriz-Pápai szótárának szavaival éljek — ha valaki egy istenséggel „*alkalomba* ereszkedett”, *alkalomba* ment, akkor meg is kellett „állania az „*alkalmat*”, nem volt szabad „megmásolnia, fölbontania az *alkalmat* azaz *alkuvást* azaz az *áldomást*, *áldozatot*”

Méltán félhetett az a rossz adós, aki az *alku* szerint nem fizetett meg az istenségnek. „Reguly egy Baerhez 1844-ben írt levelében Pachtjár vogul tolmácsának ilyen fogadalmáról tesz említést. Történt ugyanis, hogy midőn utazónk nevezett emberével Felső-Pelim egyházas falut elhagyva, észak felé vette útját, 42 versznyi utazás után az erős havazás miatt vissza kellett térnie ugyancsak Felső-Pelimbe. Ez a sikertelen utazás nagy háborgást keltett Pachtjár lelkiismeretében, mert intő jelnek magyarázta Pelim-isten részéről, kinek ő két évvel azelőtt, midőn súlyos betegségéből fölépült, ló áldozatot fogadott s most mégis — noha eljött az istenség szent helyéhez — az ígért áldozatot be nem mutatta. Reguly úgy segített Pachtjár lelki küzdelmén, hogy számára egy csikót vásárolt, melyet emez az istenség szent nyírfa-berkében” (az ügyü-fánál!) „a helyi sámán közreműködésével a rendes szertartások mellett áldozatkép bemutatott” (II:II:0420).

„Pachtjár... esetéből látjuk” — fűzi hozzá Munkácsi — „hogy az áldozati fogadalom beváltása néha csak hosszú idő múlva történik” (II:II:0421). De „hogy az ilyen halogatás az istenséget haragra ne ingerelje, az áldozat-váltó vagy fogadalmi alak” intézményét veszik alkalmazásba. Erről egy vogul nyelvű néprajzi jegyzet a következőket közli. Ha valaki valaminekü állatot, akár fekete lapockájú rént, akár lovat, akár hófehér rénborjút fogad áldozatúl, de olyan állatot hamarosan nem talál, mert nincs birtokában, akkor alakot szab, fogadott állatának alakját szabja ki nyírhéjból. Ezt a kiszabott állat-alakot a „fényszekrénybe” teszi (ahol a bálványt s az áldozati adományokat tartják) s ott őrzik mindaddig, míg olyan állatot nem találnak. A fogadalmat tevő ember, ha megtalálta a fogadott rénborjút vagy a fogadott lovat, miután ezt a rénborjút vagy lovat

lelte, ennek (képmását) alakját eldobja“ (II:II:0422). — Különben „nemesak fogadalom esetén, hanem bármikor helye van az áldozati váltónak, ha az áldozatra köteles ember e kötelességnek meg nem felelhet“ (II:II:0422). Hogy mennyire üzlet, mennyire alkú a pogány áldozás, mutatja ez is, hogy Munkácsi nem tudja másnak, mint „váltó“-nak magyarázni azt az állatképet, melyet az igazi állat helyett ideiglenesen ad az istenségnek a vele „alkalomba ereszkedett“ vogul és osztyák. A váltót — mint látjuk — a hitelezőnek vagyis az istenségnek székényébe adják át, s mikor az istenségnek az ötleme megkapott ellenértékért ama váltó erejéig megfizetnek, akkor kapják vissza és semmisítik meg a váltót.

Ha az adós ember nem fizet, az istenség nem hagyja anynyiban jogos követelését. „A fogadalmat tevő nagyon óvakodik attól, hogy az istenséget csalással meg ne haragítsa, meg lévén arról győződve, hogy ily esetben a fölépülő betegre újabb betegség, sőt halál vár, a halász pedig, hogy többé sikeres halászatot nem remélhet.“ (II:II:423). — Szigorúan ügyelnek az istenek járandóságának pontos teljesítésére, melynek elmulasztása esetén a késedelmezőt mindenféle bajok, különösen betegségek rábocsátásával emlékeztetik tartozó kötelességére... A következők tudatában nem is ad okot a jámbor bálványhívó áldozat-halogatással az istenek ingerültségére, hanem később mindenét eladni, sőt szolgálatba szegődni, csak hogy a szükséges költséget az áldozathoz előkerítse, mely halál esetén az utódokra és a rokonokra is kötelező“ (II:II:0419).

A pogány áldozat üzletszerűségéből az is következik, hogy az az emberrel szembenálló félre, az istenségre is kötelezettséget ró. „Az istenség is kötelezve van arra, ha egyszer áldozatot kapott érte, hogy osztyák emberének kívánságát teljesítse.“ (II:II:0423). — Ha nem teljesíti, épúgy lakolnia kell, mint a szent alkut megszegett embernek. Ha az istenség megkapja a maga áldozatját, de viszontszolgálatot nem tesz, „nem kerülheti el büntetését, melynek az ember a végrehajtója. A községi istenséget a sámán inti meg s figyelmezteti engedelmességre, a házi istenséget a tulajdonosa. Ha az intés nem használ, a fenytés következik: a bálványt földre dobják, ütik, lábbal tapodják, sőt néha elégetik, s mással helyettesítik, esetleg elhagyják egy időre s a templomba mennek, hol a szentek képei előtt gyertyát gyújtanak s ott mondják el könyörgésüket kívánságuk teljesüléséért.“ (II:II:0423).

„Hogy mikép fogja fel a nép az áldozatok szolgáltatására vonatkozó kötelességét, azt jellemzően világítja meg a Kuly fejedelemnek e mondása: — A Ienn (t. i. földön) élő lábas istenkék (t. i. bálványok) lábbeli hét ügyességet végeznek (t. i. az emberek kéréseit teljesítés végett fölviszik az égi atyához, ősz-höz ~ is-hez azaz isten-hez) s ezért neves pénzt, jó ételadományt (mint ál-

dozátokat) szereznek: ha Numi Târem atyám engem lebo-
csátana, neves pénzt, jó ételadományt én is épúgy szerezhethék.
— Látni való ebből, hogy a nép képzeletében az áldozat az is-
tenséget megillető járándóság, jutalom azért a szolgálatért,
melyet az embernek végez. Ezért lehet az áldozatok mértékét illető-
leg, mint mindenféle egyéb szolgálmánynak díjazásánál a l k u d n i
is. Ha valamely istenségnek követelése az osztyák embernek
túlságosan soknak tetszik, arra kéri a sámánt, hogy beszélje rá
az istenséget, hogy érje be kisebb áldozattal, mi a sámánnak
szelid szavak vagy fenyegetések alkalmazásával rendesen sike-
rül is“ (II:II:0419).

Íme, Munkácsi-idézeteinknek legelején „*egyezés*“ szóval lát-
tuk magyarázva az áldozás mivoltát, mely *egyezés* szónak
régii és mai nyelvjárásban *alkalom* szó az egyértékese; itt meg
az idézetek végén az *alkudni* szóból érthetjük meg, hogy mit is
jelent igazában ugor szerrel áldozni. Hiszen a magyar *áldomás*
is, mely a pogány világban ‚áldozás‘ volt, ma a vásári ‚alku‘-nak,
‚pactum‘-nak egyik actusa. Tehát nemcsak hangtani, alaktani,
hanem jelentéstani vizsgálódásunknak is egy az eredménye: az
áld (= áldoz) szó is az *alk-alom* (= alku) szó rokonságába va-
ló. A pogány áldás azaz áldozás embernek istenséggel való
alku-ja, megalkuvása, régiesen: al k a l m a, baranyaiasan:
ó k u m j a.

Bizonyítja ezt a nap-*áld-ozat*-nak *alk-onyodat* neve is, hi-
szen ez az *alkonyodat*, mely itt az *áldozat* egyértékese, amint
meg fogjuk látni, az *alkalom* szónak származéka.

Nemcsak az ember áldozott, hanem a nap is. Nemcsak
embernek volt áldozatja, hanem *napáldozat* is volt, sőt van ma
is. Hogy a nap este úgy áldozik, mint a pogány pap, ezt
még így tudták a mai hazába megtelepedett magyarok. Így
tudták ezt még akkor is, mikor új hazabeli szláv hatásra meg-
tanulták azt, hogy ami a pogány papoknak *áldozás*, az a ke-
resztyén papoknak *szent-elés*. Ezért aztán *napáldozat* helyett is
— régi pogány képpel, de új keresztyén szóval — azt mondták,
hogy: *napszentelet*. A mai székely *napszentelet* a keletről hozott
napáldozat-nak — hogy én is divatoskodjam — szentistváni gon-
dolat szerint való lefordítása. A székely azért mondja ma is,
hogy ‚*leszentelet* a nap‘, mert ezer esztendővel ezelőtt úgy mondta,
hogy este ‚*áldozik* a nap‘.

No mármost.

Ha igaz az, hogy az *áld-oz* és *alk-alom* egy gyökérről való,
akkor — de csakis akkor! — az is lehetséges, hogy a naple-
mentét ne csak *nap-áldozat* és *nap-szentelet* szóval nevezze meg
nyelvünk, hanem az *alkalom* szóval is, illetőleg annak valamely
származékával. Viszont ha a naplementét nemcsak *nap-áldozat*-

nak és nap-szentület-nek nevezi nyelvünk, hanem elnevezi az *alkalom* szó származékával is, akkor ez meg annak a kétségtelen bizonyítéka, hogy valóban az *alkalmatosság* jelentésű *áldé* szóval egy eredetű az *alkalomba* ereszkedik' jelentésű *áld, áldoz* íge.

Nos, abban a XV. századi nyelvemlékben, melyből az *instrumentum* 'áldé' előkerült, az meg, hogy 'a nap le-áldozik', még így van: „bel-alkolmaszik“ (írva: „aduesperascit bel *alkolmazikh*“). Itt van hát eddigi fejtegetéseink pecsétjéül a *nap-áldozat* értelmű *alkolm-aszik* révén az *áldozat* jelentésű *alkalom!* *Bel* — ez a *be-* ígekövető régi, teljesebb alakja; az *alkolm-* az *alkalom* régi alakja; az *-aszik* olyan képző, amilyen a régi *vígaszik* ígén van; ennek meg van *vígad* párja, *-sz* helyén *-d*-vel, amint a *marakoszik*-nak is van *-d-s* párja: *marakodik*. És ebből az következik, hogy a *vesperascit*, 'le-áldoz' jelentésű *alkolmaszik* mellett kellett lennie egy 'le-áldoz' jelentésű **alkolmadik- ~ *alkolmodik*-nak is.

Az *alkalom*-nak régi **olkulm* alakjából az *-l*-ek kiestével lett a baranyai *ókum* = 'alku'; így lett a 'le-áldoz' jelentésű **alkolmodik*-ból a göcseji *akomodik* (= *vesperascit*); egy régi **olkolmodik* változathból a veszprémi *okonodik* (ua.) és a baranyai *ókonyodik* (ua.); egy régi **alkolmodik*-ból pedig az első *-l*- megmaradtával az **alkomodik* > **alkonodik* > *alkonyodik* lett.

Az *alkonyodik* tehát azért jelenti azt, hogy 'le-áldozik a nap' mert az *alkonyodik* jelentése eredetileg épúgy azonos az *áldozik* szó jelentésével, mint azonos a *napszentület*-ben lévő *szentel* jelentése is. Nemcsak a nap *szentül* le, hanem a pap is *szentel*; nemcsak a nap *áldozik*, hanem a pap is, keresztyén vagy pogány; nemcsak a nap *alkonyodott* régen, hanem a pap is, mármint a pogány. *Alkonyodott* < **alkalm-odott* a pogány pap, mert a pogány áldozat mivolta az ember és istenség között megkötött egyezés azaz *alkalom* azaz *alkú* volt. *Alkonyodott*, illetőleg régi alakjában: *alkalmodott*, azt jelentette, hogy — Páriz-Pápaiként — '*alkalomba* ereszkedett', meg-*alkudott*, mármint ember az istenséggel, istenség az emberrel.

Most gondoljunk vissza arra, hogy az *alkuszik* eredeti jelentése 'illik', az *alkalmas* eredeti jelentése 'illő', az *alkú* > *alku* eredeti jelentése 'illő', az *alkut* > *alkot* eredeti jelentése 'összeilleszt', az *alkutmány ~ alkotmány, alkalom, alkalmatosság, áldé ~ áldó* > *álggó* > *álggyú* > *ágyú* és *ányó* > *ányú*- eredeti jelentése 'összeillesztett valami', 'structura', 'instrumentum', 'machina'.

Az anyagból való részek összeillesztését jelentette a régi *alkut-ni ~ alkot-ni*, mikor valami *structura* vagy *instrumentum* *alkutásáról, alkotásáról* volt szó; *lelkek, akara-*

tok, vélekedések összeillesztését jelentette az *alkut-ni*, mikor pörös feleket alkuttak össze azaz egyeztettek össze.

Így anyagokból összeillesztett-et jelentett az *áld* ige-neve az 'instrumentum' jelentésű *áldé*-ban, de ember és istenség akarójának összeillesztését, egymással össze-alkutását jelentette az *áld*-nak ugyanazon ige-neve a pogány 'áldozás, áldozat' jelentésű *áldóv* > *áldó*-ban. Az 'instrumentum' jelentésű régi *áldé* nomen effectus, az 'áldozás' jelentésű régi *áldó* nomen actionis (a mai 'benedicens' jelentésű *áldó* nomen agentis).

Megismétlem pedig ezt az alakotani párhuzamot: *es*-ből lett *es-küszik* és *es-d*, *ál*- ~ *ál*-ből lett *al-kuszik* és *ál-d*.

Megismétlem — de most már 'quod erat demonstratum'-mal — e cikk címét is: *áldó* az *ágyú*, *alku* az *áldozás*, *áldozat* az *alkonyat*.

A felső-lozvai vogulok, mikor a Lozva szent kútfeje táján *occiso equo pinguissimo magnum aldamas facerent*, a bálvány körül sok hosszú rudat földbe vernek s azokat „legfelül óriási fá klyák módjára meggyújtják.“ (Munkácsi: VNGy. II:II:0442). — Az „áldozati fenyő“, az úgynevezett „*tir, lo bog ó égéssel világító* s ezzel az ünnepséget fokozó járuléka az áldozásnak.“ (Uo. 0443.) — Az északi osztyákok áldozásakor, mikor „a hatalmas láng magasán föl száll“, az áldozók „órlási üvöltésben törnek ki: *káj, káj! kalaj!*“ s így végezvén az áldozást, boldogan mondják, hogy: „*A tűz szépen ment.*“ (Uo.) — „A régi áldozati kivilágításnak lehet maradványa, hogy az irtisi osztyákok áldozati ünnepségüket rendszeren éjjel, *égő máglya rakások világánál tartják.*“ (Uo.)

Már a nap is lemenőben

Tüzet rakott a felhőben

— így mondja ezt a képben beszélő, mi korunki költő. Áldozik a nap — így mondta ezt a történelem előtti kornak, az érzékeltető nyelv korának, tehát a képekben beszélés korának minden magyarja.

Az anthropomorphismus korában a nap, mint az ember, kelt az őszállásáról, ahová előző nap szállott. (A *kikelet* (Frühling) nem növények kikelését jelentette, hanem embereknek a jószággal együtt téli szállásukról való kikeletét!) Azután a nap járt, mint az ember. Napszállatkor — tüzet rakván a felhőben — áldozott, mint az ember.

Tanulmányom jelentéstani váza :

illik foralom illő fogalom	alkuszik elnevezés alkalmas elnevezés	{	instrumentum fogalom	{ { <i>áld-é</i> , <i>álgyó</i> , <i>ágyú</i> elnevezés { alkalm -atosság, alkotmány elnevezés
			pactum fogalom	{ { <i>áld-ó(v)</i> , <i>áldomás</i> elnevezés { alkalm > <i>alkalom</i> elnevezés
			naplemente fogalom	{ { <i>áld-ozik</i> elnevezés { alko lm-aszik, <i>alkonyodik</i> elnevezés

Abból, hogy három ennyire különböző fogalomnak (instrumentum, pactum, naplemente) elnevezéséül mind a három esetben megvan mind az *áld*-nak, mind az *alkalom*-nak származéka, bizonyosan következik az, hogy közös eredetű ez a három különböző fogalomkörben mindig együtt jelentkező alapszó-pár (*áld*- és *alkalm*-), melyben különben a szókezdet (*ál*- és *al*-) egyik alapszóé a másikéval, hangtanilag azonosítható; az ezekre a szókezdetekre következő többi elem pedig alaktanilag megmagyarázható. A megállapítható közös gyökérszó eredetileg a származékai jelentésbeli közös elemének volt nyelvi kifejezése.

*

E cikkben előadott szófejtéseimet v a l a m e n n y i t csak Csefkó Gyula barátommal volt alkalmam közölni ezelőtt vagy tíz esztendővel. Ahogy én őt ismerem, bizonyára még emlékszik rá. Horger barátomat az $m > n > ny$ hangváltozással kapcsolatban csak arra tettem figyelmessé annak idején, hogy az *alkonyodik* a Sermones Dominicales adata szerint az *alkalom* származéka, mind a kettő pedig az 'illik' jelentésű *alk*- ige-tőből, az *alkuszik*-nak és *alkot*-nak is alapszavából lett; ezért tehát jó volna a fölvetett tudományos kérdés minél pontosabb tisztázása végett, ha az $m > n > ny$ hangváltozás gyakorisága felől ő is véleményét nyilvánítaná. Horger barátom, ki köztudomás szerint nemcsak a magyar hangtörténetnek kiváló mestere, hanem egyben a legtermékenyebb magyar szófejtő is, az *alkonyat*-ról írt is szép cikket a Magyar Nyelvbe (XXXIII:48). E cikknek végső eredményét azonban, bármilyen szellemesnek és módszeresnek

találom is, de el mégsem fogadhatom. Budenz (MUSz.) az *áld* ígét — helytelenül — olyan vogul ígével egyezteteti, melynek eredeti jelentése ‚mond‘. Bárzi ezt az egyeztetést valószínűnek tartja Szófejtő Szótárában. Az *alkot* gyökérszavát Budenz azzal a vogul ígetővel egyeztette, mellyel — őt követve — én is egyeztettem. Bárzi azonban ezt nem fogadja el. Ellenben helyben hagyja Németh Gyulának azt a véleményét, hogy az *ágyú* török jövevényszó. „Régi jelentése“ — írja Bárzi — ‚szerszám eszköz‘; valószínűleg valamely török nyelvből a honfoglalás előtt, vö. pl. ujjúr *altagh* ‚fortély, fogás‘, megfelelői kipcsak, turki jellegű nyelvekben és a csuvasban. A jelentésfejlődés: ‚ügyesség, mód, ➔ ‚eszköz‘ előfordul különféle nyelvekben.“ Budenz szerint az *alkonyodik*-ban ugyanaz a gyökérszó van, mint az *aluszik*-ban és *álom*-ban: „a közös *ál-, al-* alaprész nyilván nem más, mint az *al (ál-), ol-* ‚dormire‘ ‚cubare‘ ige.“ Bárzi ezt valószínűtlennek tartja s Horgernek az *alkonyodik*-ról szóló fejtegetéseit sem tartja valószínűknek, azokat az elemeit sem, melyekkel, mint énvelem való megegyezésekkel természetesen én is egyeztetek.

Mészöly Gedeon.

Das Wort „ágyú“ „Kanone“ ist ein nomen verbale, dessen (auch in den ob-ugrischen Sprachen vorkommendes) Verbum die Bedeutungen ‚zusammenpassen‘, ‚zusammenfügen‘ hatte. Die abstracten Bedeutungen der Ableitungen desselben Verbuns sind: ‚handeln (mit jm um etwas)‘, ‚übereinstimmen‘, ‚einen Vertrag schliessen‘, ‚ein Gelübde‘ ablegen‘, ‚opfern‘.

Páger nevééről.

Ez ma bizonyára legismertebb családneveink sorába tartozik, mert igen széles néprétegekben tetje közismertté — a mozi. Ha egy műveltebb magyarnak akad meg a szeme e családnéven, valószínűleg könnyen felismeri, hogy ez nem lehet egyéb, mint a német eredetű *Práger* alakváltozata. De a magyar nyelvész előtt ilyenkor még az a kérdés is felmerül, hogy vajjon miért esett ki ennek a *Práger* névnek hangsorából egyes egykori magyarok beszédében az *r*, holott a zárhang + *r* kezdetű szótágokban egyébként egy járulékos rövid magánhangzó szokott fejlődni a zárhang és az *r* között. Pl. *paraszt*, *parázna*. (R. N. *parázsol* >) *parázs*, *parittyá*, *parlag*, *perec*, *perem*, *perjel*, *porond*, *poronty*, *poroszló*, *barát*, *király*, *görbe* stb. Tehát *Práger*-ből is **Paráger* alakot várnánk, csak hogy ilyen nincsen.

Az én nézetem szerint az ettől eltérő *Práger* > *Páger* fejlődésnek az az oka, hogy a szó hangsorában két *r* hang volt. Ilyenkor ugyanis az egyik, de mindig csak olyan, amely mássalhangzó szomszédságában állott, sok más esetben is (nyilván az elhasonulásnak egyik jelenségeként) kiesett. Vö. pl. hogy a R. *Bernárd* személynévből egyes magyarok nyelvében a második *r* kiesésével *Bernát* lett, másokéban pedig az elsőnek kiesésével *Benárd*. (Ez utóbbi ma már csak családnévként használatos.) Más ilyen esetek egyfelől (a második *r* kiesésével) pl. szláv *Prestruga* > *Peresztég*, (lat. *procurator* >) **prokrátor* > *prókátor*, *régruta* > N. *réguta*, N. *sértepertél* 'nyugtalanul jár-ke' > N. *sértepitél*, vagy másfelől (az első *r* kiesésével) pl. ném. *Zirkler* > R. *ciklér*, *Csörszárka* > N. *Ceszárka* (> *Csaszárka*), (szláv *Črngrad* >) **Csurngárd* > (R. *Csurungrád* ~) **Csungrád* (> *Csongrád*), *Észtergár* > *Észtegár* (családnév), (ném. *Förster* ~) hazai ném. *Ferschler* > N. *festér* 'erdész', ném. *Furnier* > *funér*, (ném. *Garnierung*;) N. *gárnér* > N. *kánér* szláv *chursar* > *huszár*, ném. *Lorbeer* > **labér* (> *babér*), R. *morzsár* > *mozsár*, ném. *Oberster* > *óbéster*, (ném. *Bärendreck* >) hazai ném. *Perndreck* > N. *pëndrök* 'medvecukor', ném. *Schirmleder* > N. *simléder*, (oláh *vérisára* >) **vërsár* > N. *vësár* 'nőrokon', *fri-zúra* > N. *fizura*, hazai ném. *krumpiern* > N. *kompér*, szláv *pitvor* > *pitvar*. És ugyanígy *Práger* > *Páger*. — A *Kitaibel* családnév is (szóvégi *r* > *l* változással) < hazai ném. *Kühlreiber* < irod. ném. *Kühlreiber*.

Horger Antal.

Facér.

E szavunkról azt olvassuk az EtSz.-ban (és *Bárczi Szóf. Sz.-ában*), hogy „< ném. *vazierend* ‚dienstlos, ledig‘, ... osztr. *facirert* ua.“. De hogy hogyan maradhatott volna el a mi nyelvünkben e német etymonok hangsorának *-end* vagy *-ert* vége, arról sem az EtSz., sem a SzófSz. nem szól.

E kérdést vizsgálva először is azt hiszem, hogy ez az állítólagos (de nézetem szerint aligha hiteles, legalább is nem pontos jelzésű) *facirert* egyáltalán nem jöhet szóba, mert a mi hazai német ségünk (már pedig ez a fontos!) ilyen igenevet nem ismer. A mi németeink csakis a *vazieren* ígét és ennek különféle alakjait és származékait ismerik és használják, a velük érintkező magyarok tehát csakis ezt hallhatták tőlük. Másodszer pedig azt hiszem, hogy valamely hazai németnek azon kijelentését, hogy *N. N. vaziert* (vagy *ist vazierend*) az egykori magyarok semmiképpen sem tolmácsolhatták saját nyelvükön úgy (ahogy ma persze már lehetne), hogy *N. N. facér*, hanem csakis úgy, hogy *N. N. facérkodik*. Ebből a magyar *facérkodik* igéből aztán a *bátorkodik*: *bátor*, *vitézkedik*: *vitész*, *kedveskedik*: *kedves*-féle irányítósorok hatása alatt persze már könnyen elvonódhatott egy magyar *facér* melléknév.

Nekem tehát az a véleményem, hogy a hazai német *vazieren* ige visszaható *-kodik* (*kedik*, *-ködik*) képzős *facérkodik* alakban honosodott meg a mi nyelvünkben (s hogy a *facér* melléknév csak ebből való elvonás). Csakhogy van e feltevással szemben egy nehézség is, melyet, mivel az igazságot keressük, nem szabad elhallgatnunk. Ez a nehézség az, hogy az *-ieren* végű német igék minden más esetben tövüknek gyakorító *-z* képzős származékaként honosodtak meg a mi nyelvünkben Pl ném. *blamieren* > *blamiroz* s ugyanígy *brilliroz*, *fiksztroz*, *hazardíroz*, *markíroz*, *masszíroz*, *montíroz*, *paríroz* stb., stb.,* vagy a nép nyelvében *i* > *é* változással *égzecéroz*, *flangéroz*, *kujonéroz*, *maséroz*, (*s*)*pacéroz*, *pulitéroz*, stb. Eppen csak az egy *vazieren* ige honosodott volna meg a mi nyelvünkben **facéroz* helyett visszaható képzővel *facérkodik* alakban? És ha igen, mi lehetne ennek a kivételes jelenségnek az oka?

Azt hiszem érthető ennek is az oka. Annak az egykori magyar embernek, aki egy német embernek *N. N. vaziert* (vagy *ist vazierend*) kijelentését először akarta magyarul tolmácsolni, az állítmány kifejezésére szolgáló magyar szóról persze még nem

volt semmiféle emlékképe. Az ő lelkében tehát valamilyen (irod. német *flankieren* >) hazai német *flangieren*: magyar *flangéroz*-féle irányítósorok alapján olyan folyamat ment végbe, amely beszélőszerveit egy igei **facéroz* hangsor képzésére indította volna. Csakhogy ugyanekkor a hangsoroknak nagyfokú hasonlósága miatt a *kacérkodik* ige emlékképe is a tudat küszöbe felé tódult, s ennek az volt a következménye, hogy szövegyülés történt: a képezni szándékolt *facéroz* és a már sokszor képezett (vagy legalább is hallott) *kacérkodik* igék hangsorainak összevegyülése következtében magyar *facérkodik* ige keletkezett. Támogatja ezt a feltevésemet az a tény, hogy a (*facérkodik*-ből elvont) *facér* melléknévnek köznyelvi „állástalan, alkalmazás nélküli” jelentésén kívül a nép nyelvében még „peckesen járó” jelentése is van (pl. *facér jány*, MTsz.), amit szintén csakis a hasonló hangzású *kacér* szó hatásának lehet tulajdonítani. A feltételezett **facéroz* × *kacérkodik* > *facérkodik* szövegyülés lehetőségének bizonyítására nem kell külön példákat idéznem, mert hiszen ez a jelenség régóta közismert a magyar nyelvészek előtt. (L. Horger, A Nyelvtud. Alapelvei 98—102. §.). Hogy pedig valamely szónak többé-kevésbé hasonló hangsorú más szó hatása alatt tulajdonítanak tévesen valamely új jelentést, mint a *facér* „állástalan” — „peckesen járó” esetében, arra csak nemrég, a *timár* szó jelentéstörténetének magyarázatával kapcsolatban (MNy. XXXVIII., 253—54.) idéztem több mint egy tucat példát.

Horger Antal.

Növények elnevezései és a hozzáfűződő szólások Alföldünk népe száján.

(Folytatás)

Salsola kali: *ballangó* (Nagykörös; Szeged vidéke)

Salix rosmarinifolia: *serevény* (Szeged-Alsótanya)

Salvia nemorosa: *zsálya* (Csorvás)

Sambucus nigra: *bodz' fa* (Királyhalom); pünkösdkor *bodzafa* virágot, Viburnum opulus virágzó ágával és *fűzfa* ággal egybekötve — lányos házak kerítésére tűzik a legények (1923. V. 20, Ujszegeden láttam)

Sarju = a második kaszálás (Felgyő)

Secale cornutum: *anyarozs* (Szeged-Kancsáltó)

anyabúza, anyarozs (Kiskundorozsma)

Secale cereale amikor virágzik a rozs kalásza, a gyengéd szálon lógó zöldes porzacsokkókkal reggel $\frac{1}{2}7$ — $\frac{1}{2}8$ óra között kicsattannak: „*e'nye de pustol a rozs*“ mondják Alsó Központon.

Szép látvány a világos-zöldes virágpor, köd módján, mint valami lenge zöld fátyol lengedezik a rozstáblák felett: „mint a köd úgy mén, még trüsszentenek is tüle“ (Madarásztó).

„Semjék“ de ritkán hallottam: „*semék*“: amit kaszálni lehet (Szeged-Madarásztó); olyan vizenyős, nyomásos hely, amelyet tavasszal elönt a víz, később ugyan elpárolog róla a vadvíz, de azért lágyas marad a földje, így elég magas fű nő rajta, és lehet kaszálni. Bíbicek, cankók, szalonkák (szélkiáltók) kedvenc helyei. Májusban nagyon szépek, amikor tömegesen nyílik rajtuk a karsu rózsa-szinű virágú Orchis paluster.

Sempervivum tectorum: *füleresztő* (Rukizsombó); tanyaházak nádtetejére rakják rá: „fülhasogatás ellen jó a leve“ *kűvirág* (Deszk)

Sinapis arvensis: *vadrepce* (Vésztő)

Solanum dulcamara: *bolondító* (Királyhalom) „mérges bogvó“

Sonchus laevis: *nyúlbogyó* (Algyő)

csorbóka; „liba szereti“ (Csorvás)

Stachys recta: *tüsztső fű* (Szeged-Bojárhalom)

tarlóvirág, tarlófű (Vésztő)

Stellaria media: *parti hűnyor* (Horgos)

Stipa capillata: *árvalányszőre* (Bugac)

Symphytum officinale: *fekete nádály lapu* (Vésztő)

Taraxacum officinale: *láncvirág* (Szeged, Nagyszéksóstó)

lányfü, lán'fü, kislányfü (Horgos)

sárga kikirics, kikirics (Püspöklelle, Csorvás)

sajáta, mezei sajáta „libák szeretik“ (Szeged, Zsombó)

liba virág „kis libák eszik“ (Szatymaz) —

„kikirics amíg a sárgája megvan“

pim-pam-pa: mikor bugája van (Algyő) —

disznó sajáta (Szeged-Királyhalom)

kikirics (Levelényi Tisza)

csorbáka (Vésztő)

Thalictrum flavum: *sárga tűvű táragy* („sertés fülébe, marha le-ményibe, ló szügyibe húzzák“ (t. i. gyökere darabját). „ez tünetes betegség, leginkább reszket; és ha tényleg táragyos, összefogja húzni neki“ Király István. Klára-falva)

táragy fü (Hantháza, Herold Ferenc)

tára-, v. tájog-gyökér (Kistelek)

Thlaspi arvense: *béka-kása* (Csorvás)

Thymus serpyllum: *kakukfű* („gyerekek zsákjába teszik“ bolha ellen (Szeged-Alsótanya)

Tortula arenicola: *föld moha* (Szeged-Alsótanya)

Trapa natans: *sujom* (Püspöklelle, „szokták főzni, olyan az íze mint a csicsónkáié zöden“

sujom (Felgyő; termését eszik; „üstsámra főzték, este lakmároztak rajta“; „a szárán csüng, még zöden szedték le; kemény; ikrás, morzsalóddzik, *finom édes*“)

Trifolium repens: *vad lóhere* (Püspöklelle)

vadbodorka (Vésztő)

vad lóhere (Püspöklelle)

Triglochin maritimum: *ráspoj fü* (Szeged, Madarásztó)

Triticum vulgare: a fiatal búzavetésre (rossz szokásként) is ráeresztik a birkát „csak a *sását tépi*“ — mondták. „nem káros“ (Szeged)

Typha latifolia: *gyékény* (Sándorfalva; Levelény)

Verbascum thapsus: *ökörfarkkóró virág* (Nagykörös)

ökörfarkkóró (Horgos; ha végig virágos, nagy tél következik öreg emberek mondják“ Szeged-Alsótanya)

Vicia villosa: *vadborsó* (Szeged, Nagyszéksóstó)

Xanthium spinosum: *szervian túsők* (Hantháza)

Xanthium strumarium: *csicskara* (Szeged-Felsőváros)

deákmogyoró (Vésztő)

Zea mays: a kukorica „*címere*“ (a szár tetején levő hím virágzata) mikor fejlődik: „*hányja ki a zabját*“ mondják a szegediek.

A nő virágzat fejlődése: „csövedzés“ „de szépek a kukoricák“ — mondom; „most kellene rá eső, hogy csövedzik“ (Királyhalom)

Zsombó: azok a helyek, amelyeknek széle nádas, beljebb buzogánynád, majd nyílt vizein a fehér tündérrózsa terpeszkedik. Szegélyén *Rhamnus frangula*, *kőrisfa*, *Salix cinerea* alkot bozótot; nyáron mélyebb vize is kiszárad, amelyet *kaszálni nem lehet* (Szeged Alsó-, Felsőtanyák, Királyhalom).

Győrffy István

Adalékok a szentesi nyelvjáráshoz.

A szentesi nép nyelve érdekes tanulmányul kínálkozik, amennyiben két különböző nyelvjárás keveredését láthatjuk benne. Ennek oka, hogy a lakosságot az ország különböző vidékeiről telepítették Szentesre. Idők folyamán a két nyelvjárás hatás-sal volt egymásra, veszített eredetiségéből, és ma a teljes kiegyenlítő-dés felé halad.

Az egész nép beszédére legjellemzőbb a zárt *ë* hang használata, de e helyett a katolikusok-lakta *Kisér*-ben sokszor *ö* hangot ejtenek (*fël-föl, sër-sör, sêpër-söpör* stb.) A legszembetűnőbb különbség a hosszú *í* ejtésében van. A *felsőpárti* reformátusok az eredetileg nyílt *ê* hangot *é*-nek mondják, míg a zárt *ê* hangot *í*-nek ejtik, s ezen alapszik *í-ző* beszédmódjuk (*szíp, píz, kínyés, vika, írte* stb.) A kiséri katolikusok kiejtése ingadozó, de inkább megtartja az *é*-t ott, ahol eredetileg nyílt hang volt.

A két nyelvjárásí ejtés mellett sokszor még két vagy több alakváltozatot is találunk, s azok között van az irodalmi alak is. Pl. *lélék, lílék, lélök, lélek*; vagy a *megyek* ige jelentő mód jelen idejének egyes sz. 2. személye: *mégy, mígy, mész, mész* és *ménygyél*.

A szentesi nép nyelvéből összeállított kis szógyűjteményemmel a nyelvjáráskutatásnak óhajtók szolgálatot tenni.

(Az orrhangú magánhangzókat nyomdai okból nem jelölhetjük! Szerk.)

TÁJSZAVAK.

Még-adózik: kifizeti az adaját.

még-aggasztalódik: összefut a tej.

ajj: rossz. — *Nem aj dolog.*

alpári: hitvány. — *Odavétt egy legalpáribb embérhöz.*

ëgygy atombeli: egy idős.

Aprólék: elhullott száraz gally. — *Így élék ám én, hogy ëty kis apróléket szédëgeték össze.*

aprószörü: törpe birtokos. — *Valami aprószörü embër vót itt.*

árokbélü: nagyétü, így is mondják: *árok a béle.*

átalos munka az, amit nem darabszámra, hanem egészében, „át-alján“ szoktak fölállalni, ilyen a földmunka v. kubikos munka, a téglaverés, vályogvetés, cserepes munka.

avaska: avas szalonna. — *Még most is avaskával főz.*

asztat: szől-szapul valakit. — *Ugyan kit asztatnak?*

bakcsó: 1) egy gémfajta; 2) így hívják a sandaszemű embert.

baltáz a macska, mikor körmével megkap valakit.

batramáskodik v. **batramoskodik:** ott jár, ahol nem kéne, láb alatt van; odab. = odaszemtelenkedik.

bél: a szita v. rosta belső része, úrtartalma. — *Egy rostabél káposzta, éty szitabél liszt.*

bészorulás: az az idő, mikor a mezőről hajlék alá kell hajtani a jószágot. Leginkább ebben az időhatározói alakban: **bészoruláskor.**

bibickocogó: kemény föld, majd semmi sem terem rajta, csak a birka tud ott tavasszal egy-egy szál füvet lerágni.

bidereg: ha az asztal vagy szék lába mozog, akkor mondják. Az ilyen asztal **bideregős.**

birbitél: sajog. — *Mindig birbitél a lábam.* — A **birbitél** jelentése: babrál.

bizsértikél v. **bizsérékél:** viszketés-szerű érzés. — *Bizsértikél a lábam v. lábom.*

bokoli: egyszerű kis olcsó paraszt-sütemény, olyan tésztaszél-féle.

bödör: kódorgó, bódorgó. — *As sémhibe sē vēszi az a bödör főkapitány.* — Bödörög 1. Nyr. VIII. 187. 1.

bögőhúrosodik: ráncosodik. — *Roz bőrbe van, bögőhúrosodik a nyaka.*

böhő: nagy otromba, a nehézkesség és butaság mellékfogalmával. — *Böhő paraszt.*

bördő: a hagyma termőszára; az ilyen hagyma a **bördős** hagyma.

búbás: búbos tyúk.

bugabarány: fiatal juh, amelyiknek még nem volt fia; ez szebb a többinél.

butykóró: mézelő méhfű (*Melilotus officinalis*).

cukmis: cukorral gyúrt tészta, melyet apró, cifra szaggatókkal kiszaggatnak és a tetejét darabos cukorral hintik meg. Lakodalmi sütemény.

csúrog v. **csácsározik:** nyelvel, (csak asszonyra mondják, sértő szándékkal).

csentrés v. **csentre-bentre:** apró-cseprő üvegedények. — *Majd mégvēr idēs anyád, csak étörd aszt a csentrét.*

csihés: a **csihéssé** lesz és **csihéssé** tesz kifejezésekben, a holtra ijedni és nagyon megijeszteni jelentésben. — *Majd csihéssé tészéd az embért. Egész csihés lettem.*

csikózás: azt a kubikos munkát hívták így, mikor a földet magas partra kellett hordani; ilyenkor a talicska szarvára kötelet kötöttek s a nagyobbacska fiúk segítettek azt fölhúzni.

lè-csinál: levág, learat. — *Éty husztomba* (egy huzamban *lè-csinátuk*.

csípet(egy kevés, amennyit két újjal föl lehet csípni. — *Éty csípet só*. A Tsz-ban rövid i-vel.

el-csór: szép szerivel elvesz valamit.

csömöl: csömörlik, — *mëkcsömöltem* v. *mëkcsömöllöttem*.

csörmő: hulladék, különösen ami favágás után maradt, de paprikásfőzéskor így hívják a bográcsalját is.

csörmős: a csörmősivel tüzelék be; *kiszëdëm a csörmősit*.

lè-csulit: lehajtja a kalapja karimáját.

csutkátó: a kukoricaszár levágása után a földben maradt tő; mikor ezt fölszedik és hozzáverik a *verőfá*-hoz: ez a *csutkaverés*.

döböröcsönyös: hepehupás, göröngyös. V. ö. Tsz. döbörös.

döfleng: durva tésztából készült bodag-féle.

döföndi v. **dörömböc:** vaskos termetű és kövér, akár gyerek, akár ember.

égedelëm: szűkös körülmények. — *Nagy égedelëmbe vagyunk, nem is élünk, hanem égünk*.

anya-ëggye: egyke.

ëtyszáלבélü: kényesgyomrú, válogatós.

elëgtelen: akl nem tud eleget tenni a föl vállalt munkának. — *Mit vergődik vele, mikor ott is elëgtelen, ahun van*.

emelgetős: rossz, vén jószág, amelyiken már nem fog az enni-való, olyan könnyü, hogy föl lehet emelni.

mëg-eketël: megszegez; nőre is mondják.

lè-ereszkëdik: erkölcstelen életet él. — *Mindënkivé lèereszkëdik a mënyecske*.

esenkëdik: nagyon kíván valamit. — *Nagyon esenkënnék a tyúk a búzára*.

faggyas: gazdag. — *Válogat a faggyasába*.

fajzik hozzá: hasonlít.

fakadozik: panaszkodik.

fandsa: hajszálgöyökér. *)

lè-fandsásodik: ha száraz földbe ültetik a fát, nem tud lèfandsásonni és nem fogja mëg.

farka-ajja: rendszerint ebben a kifejezésben használják: *Van annak farka-ajja is*; ha jó vásárt csinált ugyan a magyar, de valami nehézség is adódik, van a dolognak rossz oldala is.

fël-fog: munkára elvállal.

mëk-fog valamitől: elüti a kezéről. — *Nem foglak mëk tüle*.

fokhatós: a java. — *Elöbb a fokhatósát kaszálom lè*.

*) Magyarázata Nyíri A.-tól, MNy 1941. 29. l. — M. az n. ossz. Tör-szöni formán...

- fukuzál*: kerüli az iskolát, lopja a napot: ez a *fukuzálás*.
- futkosó*: valaminek az apraja. — *Úgy éhorgásszák tüllem a píst, hoty futkosója se marad. Mэгттék még a futkosóját is (a babnak).*
- fülbemászó*: a nádtetőn termő bizonyos fű; fülbetegség gyógyítására használják.
- gágérozik*: kiabál, egyre jár a szája.
- gajdináskodik*: ittas állapotban beleköt mindenkibe, nem fér a bőrében. (Tsz. gajdinás).
- gallyas*: gaztlag. — *Valami gajjas embér halt még.* (Tsz. más értelemben adja).
- el-garbinsol*: elvesz valakitől valamit (tréfás).
- gazdacsúfoló*: a rossz ökörrre mondják.
- gímbalatos*: sánta.
- gurászta*: az összement tej.
- gyészura*: tehetetlen, ügyefogyott.
- győz-gyömör*: *Idáig győszte-gyömörte (a munkát).*
- gyüszmékél*: céltalanul jön-megy, topog ide-oda.
- föül- hajaz*: föülmúl. — *Asz csak Szentés hajazza fölül éty: kicsit.*
- hajtós*: az a ló, akit mindig bisztatni kék.
- össze- halából*: összeszed, -gyüjt, -kapar (a telhetetlenség mellékfogalmával). *Mindént összehalából.*
- halk*: lassú. — *Halkabban add aszt a kévét.*
- háló*: éjjeli ör, mivelhogy kint hál.
- hangos*: hideg. — *Kicsit hangos a szoba.*
- össze-hárít*: összesöpör.
- hártítás*: *Nem tesz éty sēprüháritást sē.*
- harsánkodik*: igyekszik, erőlködik. — *Hijába harsánkodik.*
- hasáb*: az az egész fej savanyított káposzta, melynek a levelébe csavarják a töltelékét.
- határ*: 1) határozat. — *Mi határt tettek?* (Mit határoztak?) 2) vég. — *Határt vetettek* (pl. a vitás kérdésekben v. ebben a dologban).
- hordják*: a kukoricalopás kifejezése. A megért kukoricát ugyanis hamar le kell törni, mert „beleesik a horgyák“.
- horgol*: haragszik, szemrehányást tesz valakinek. — *Érrám nē horgojjatok!*
- húnýáskodik*: a ki sem kelt vagy csak éppen aprós száron lézengő gabonáról mondják. Többféleképpen is: *a gabona még vót húnýáskodva, mégrőkönýödvē, belesült, belevörösödött, visszamént a földbe.*
- igdlkodik*: fáradozik. — *Azonn igákottunk.*
- igazlító (gúnyos)*: az olyan ember, aki csak a fejét bólingatja, mintha nagyon értené a dolgot, amit magyaráznak neki, pedig nem is konyít hozzá.

igencsak: az állítás erősítésére szolgáló határozószó. — *Igencsak tunnám én a mógygát. Igencsak szóba szoktam állni mindenkivel.*

idős: kitölti-e a szolgálati idejét? — *Idős léssz-ē?* (T. i. az új cseléd).

incom-fáncom: nem sokérő.

isten gyásza: sok bajú ember.

el-kallog: öreg ember csak úgy — *elvan. Jó kukorica köszt el-kallog a rossz.*

kan: valaminek a nagyja, a java. — *Nagy bolond kantüzet raknak. — Ez a kannya a búzának. — Nyősténye av van, de a kannyát elatták (a búzának).*

kankartk: az a vaskapocs, amire a vödröt akasztják. Tsz. *kankalék 2.*

kászpálódik: lassan készülődik. Tsz. *kászmálódik.*

kétasszonköze: a Nagyboldogasszony és Kisasszony napja közti időszak. A nép hite szerint a *kétasszonközi* tojást legjobb eltenni télire, mert az nem romlik el.

kóconülő: a serdülő lányra mondják, így: *Mán kócon ül; a kóconülő teremtésit.*

kodekodik: torkoskodik; ott jár, ahol nem kéne. — *Liszt körű járt kigygelmed, kodekodott.* A *kode* melléknévből.

koporsó: hosszú, száraz lóra mondják — *Nem tudom, mék fiának vette a sógor eszt a koporsót.*

komacsésze: ételhordó alakú edény. Hajdanta a komaasszonyok meg a rokonok ilyenben szoktak küldözgetni finom enivalót a gyerekágyas asszonynak.

kosaraz: vesszőfonadékkal körülkerít egy-egy földdarabot, hogy a jószág kárt ne tehessen.

fél-köszön: felhagy a munkájával, elhagyja a munkahelyét. A hónapszámos cseléd mondja: *Félköszönök a hívattal.*

kupēcēs ember: aki csak alkalmilag kereskedik jószággal.

kútázkodik v. *kúpázkodik*: keresgél, kutat, de ritkán *ólálkodik* jelentésben is használják.

fél-lát: nagyra van valamivel. — *De fëllác vele.*

látszhatós: szembetünő. — *Láchatós hëre tédd a zsákot.*

legénhűség: a gyermekláncfű (*taraxacum*) bóbítás termése.

lélékjuk v. *lélëktorka*: a berakott tűzhely ajtaja alatt lévő nyílás, ahonnan levegőt kap a tűz.

létő világ: „egész v.” jelentésben. — *Sëhol a létő világon nem találom. A létő világon mindenütt kerestem.*

látomtul-látomig: A jó munkás látomtul-látomig dolgozik.

mártat: mikor a szabadban való fejés után a borjakat az anyjukhoz engedik szopni.

metyc-motyó: apró holmi, ruhaféle.

mëgjárja: meglehetős, elfogadható. — *Ojan mëgjárja ára van.*

mégállhatós: állhatatos, erős. — *Mégállhatós lelked van.*

mírhó: két házior között elfutó vízvezető árok.

nábóciás: bolondos, féleszü, nincs ki négy fertály.

nábóciáskodik: bolondokat beszél.

nemzetségs nyavalya: terheltség.

nitológik: bajoskodik. — *Eleget nitológikam velük.*

nyenyere l. tekerő.

nyakfog: mandulagyulladás.

nyakló nélkül: 1) számítás nélkül. 2) nincs hivatala, foglalkozása. — *Nyakló nélkül szaladgál.*

örni v. öletni: örletni. — *Sok-é az örnivaló? Nyilván mindenkinek ma akar öletni.*

öreg: 1) sok. — *Léssz idő dolog a héténn örege.* 2) sűrű. — *Öregre kavard a moslékot, né hígra.*

pajzán: munka v. szolgálat nélkül való. — *Akkor én télire egészen pajzán maradok.* — De így hívják az ugrálós malacot is.

palóka: szegekkel kiveret vaskarika, amelyet a borjú orrára erősítenek, hogy ne tudjon tovább szopni.

páskom: legelő. V. ö. pasca.

páklya: a gyékény bugája; ebből készítik a taplót.

pętyęg: felesel, beleszól abba, amibe nem kéne.

pęndül: gyarapodik; javul (a jószág).

pęzkúds: mindig pénzüszükségben van.

el-pizlik: elkopik (a fehérnemű).

potora: a következő határozói alakokat hallottam: 1) *potorán:* üresen. — *Potorán van a föld.* 2) *potorába:* gazdátlanul. — *Nem lehet ot hagyni potorába.* — 3) *potorára:* potomra, ingyen. — *Potorára dógozik.*

pörjedęzik: pörjedęző eső.

rebbenős: ijedős (ló).

ręcsmęgęl: a macskának bizonyos reccsenő hanggal járó piszkítását jelölik ezzel a szóval. — *A macska ot ręcs męgęl az ágy alatt.*

rekęnye: a zöld szőlővessző, ellentétben a száraz venyigé-vel.

ręndláb: ha két búzatábla között olyan keskeny a mezsgye, hogy a kaszásoknak a szomszéd táblába kellene állni, akkor, nehogy kárt okozzanak, az egyik kaszás, helyesinálás végett, keresztben vág egy rendet, ez a ręndláb. — *Vágja ki kend a ręndlábat!*

retye-rutya: atyafiság; rendszerint lenéző értelemben.

rongyos kapca: tésztából (de nem kenyértésztából) zsírral készült lángos-féle, amit „tęfél“-l is nyakonöntenek.

rongyos tészta: a megszártott levéltésztát egyszerűen összetörlik; ha ezt zsírban megpirítják, ez a *lebbenes*.

rostęj: lécekből összerótt ajtó v. kerítés.

röhencs: az ócska subát hívták így. — *Csak egy rosz röhencs vót rajta.*

röffel-véggel: olcsón, majdnem ingyen. — *Adom mán én röffel-véggel, csak viggyék.*

samu: a vontató alatt a rudasfát tartó Y-alakú fácska.

sárkerép v. **sárkerék:** különféle mezei növények neve; vadlóhere (*Trifolium campestre*), vadlucerna (*Medicago falcata*), szarvaskerep (*Lotus corniculatus*). A szó magyarázatát (sárga hajó) I. Négyesytől Nyr. XVI. 94—5. A növény neve a régi kuruzsló versikékben is előfordult. Az egyszeri ember a következő csalhatatlan igékkel kuruzsolta meg hiszékeny szomszédjának beteg lovát jó pénzért:

Sárkerép, bodorka!

Mégnyöhec má ettü:

Bocfakocsi, kendérhám!

Pihenhec má ettü;

Innen a Kórógyon dögöj még,

Túnan a Kórógyon hatvan kutya egyén még!

Persze a ló megdöglött.

seggevége: valamiféle rokonja.

még-sóhajt: nem bán valamit. — *Aszt mők sē sóhajtom. Pár forintot mők sē sóhajtának.*

sőtmagam: jómagam. — *Job ruhát visel, mint sőtmagam.*

subás nyár: hideg nyár.

suha: a kosárkötésre alkalmas fűzfacserje és -vessző neve; az ilyen cserjés a **suhás**.

surgonya: párnapos malac.

suttogó: a lányos háznál végbemenő eljegyzési vacsora után a fiatalokat kiküldik valami más helyiségbe, hogy hadd szokjanak össze, ez a „suttogó“.

szájamarkos: szájas.

szépasszon tenyere: varjuháj (*Sedum acre*).

szégrehúzó: aki mindig mást akar, mint a többi.

még-szelel (tréfás): *mőkszelelte a ló* (elragadta).

szetyemotjol: tesz-vesz, dolgozik is, nem is.

színéskedik: alakoskodik, képmutatóskodik. — *Nem azé mondom, hoty színéskégygek.*

szóbeli: rossz hírben álló nőszemély. — *Montam a lányomnak, hogy nē barátkozzon ojan szóbeliekkel.*

szomszédbavaló: rossz, ütött-kopott szerszám. A gazdasági eszközöket nem igen szokták odakölcsönözni, de ha mégis kérnek ilyet a gazdától, hát az ócskát adja oda.

szőrin-lábán: szőrin-szálán.

szűken-szépen: szerényen, de helyes beosztással. — *Szűken-szépen csak mégélünk. Az ikerszó kettéválik ebben a szólásban: Szűkenn élünk, szépen járunk.*

bé-szürcsölnődik: becsíp. — *Alaposan bészürcsölnöttünk.*

tahó: otromba, buta; ehhez hozzájárul a nyers, idétlen hang is. **takarószál:** egy szál széna. — *Mégétték az utolsó takarószálig.*

Tulajdonképpen a szénát, de emberre is használják.

taku-vakuzik: tétovázik.

táragy: tályog. — *Hogy a táragy fussa el!*

táraggyükér (táragy-gyökér): a néphit szerint egy bizonyos növénynek a gyökere jó orvosság a beteg állatok számára. A malacnak fülébe, a lónak a szügyébe húzzák. Hogy milyen növény ez, nem lehetett megtudnom, mert akik árulják, eltitkolják, honnan szerzik.

tét ki, had hűjön: ügyefogyott, mamlasz. Közmondásban:

Tét ki, had hűjön;

hózd bé, enyhűjön.

tekerő: kiveszöben lévő kezdetleges hangszer; a hangját tréfásan így utánozzák:

Hova? hová?

Vekerpartra-Vekerpartra.

Hívják még a tekerőt *nyenyéré*-nek is, de az igazi *tekerősök* ezt gúnynak veszik és haragszanak érte.

teremtődzik: születik. — *Igy kéne az embérnek teremődzni.* (V. ö. Arany Toldijában: Nem is teremőztem béresnek, villásnak...)

fél-tész: megpróbálkozik vele, fölhasznál valakit. — *Mink csak téggyünk fél avval a katonával. Nem érdemés velük fél sē tenni, pipát sē cserénék velük.*

lē-tész vlmít: 1) felhagy vlmivel. — *Míg bírom, viszēm, ha nem bírom, letészēm* (a haszonbért). 2) tárgyias alakban: vége van, nem bírja tovább, tönkremegy. — *Mán nyilván lē-tész* (a kukorica).

össze-tész: szóba hoz vlkivel. — *Kivel is tették össze?*

tib-lábol: céltalanul jön-megy ide-oda.

tin-tán: a bizonytalanság fogalmának a kifejezése. Mikor a kortestől az egyik szavazópolgár felől érdeklődött a jelölt, az megfelelő taglejtések kíséretében így felelt: *Hács csak ojjan tin-tán*, azaz nem biztos.

csak többel jó: nem tesz egy emberszámot. — *Aszt a bérést ekü-döm, acs csak többel jó.*

tőke: vlminek a java; tőkeföld (belső), tőkebirka (eredeti).

tőkés: elsőrendű. — *Ijjen tőkés jószág nem igēn van.*

tőredelmeskődik: fáradozik, töri magát.

meg-tővesedik: *Úgy mēg van má az a tanyás ot tővesēdve, hoty talán soha el nem mēgy onnan.*

tűslet, tűsténkődik: siettet vlmít. — *Nē tűsténkēggy!*

tyúkszēm: mezei boglárka (*Ranunculus acris*), melyet a tyúkszēm orvoslására használnak.

unásig-akarásig: unásig-akarásig dógozik a gyerekek.

ural, mégural: könyörög vlkinek. — Még éccé méguralom. Ugyan né urald má!

uszu: fogadott ember valami másnak kellemetlen cselekedet végrehajtására, pl. hatósági megbízott, ügyvédbojtár, adóvégrehajtó.

utálkodik: civakodik. — Nem utálkodok vélle, túsomszíd, el kélt neki nézni.

ki-üti magát: történik. — Ha valami baj kiüti magát.

vajas: tehén. — A mi vajasunk sē sokat ad má.

vallat: mikor a disznó az üres tálat jobbra-balra, előre-hátra forgatja, hátha akad még benne valami, akkor mondják, hogy vallattya a tálat. Gyerekről is, aki erősen kaparja a lábas fenekét.

van: vagyon. — Ez a kis vanunk. Ha a van-ra nem dógozunk, a nincserre hiába.

vargatelek: az olyan vegyes föld, amely föl van ugyan törve, de csak egy része való szántónak.

vasláb: háromlábú vasállvány, amire a kottlát teszik a szabadban való főzésnél.

ki-ver: Annyira kiveri (annyi lesz az ára, eléri azt az árat.)

veszéjbe van: veszekszik, civakodik. — Veszéjbe vótam az anynyukomná.

vetéget: a tyúk, mikor tavasszal már tojik egyet-egyét.

vettség, vetikédik: kérkedik az erejével. — Vetikédő kubikosok. V. ö. hánya-veti.

vívódik: civakodik, vitáz. — Nem vívódok vele; nem érünk rá most égymassá vívódni.

vontszémű: kancsal.

zalé: bokros hely.

zelle-felle idő: zegernye, zimankó.

zű-zaj: nagy zajjal vannak.

zsurmó: erős, tagbaszakadt, köpcös ember.

KÖZMONDÁSOK, SZÓLÁSOK.

Kihasad az agyara: ugyancsak megered a szava.

Aszonnak, tyúknak othon a hejje.

Aszon gongya, hogy bē tuggya osztani.

Mosojog, mind az árpacipó a falapáton.

Nembánombúl lēssz a bánom.

Olvasol (értsd: olvasott) **báranbul** is visz el a farkas.

Sok ház ég belül, de nem láccik kívül.

A vadrepçét még a bolond embert nem kell vetni.

Mindēnre kerül bolond embēr.

Szeretik egymást, min C u c i m ě g P i t i v. Úgy van vele, min Cuci Pitivel. (T. i. nagy haragot tart. Közismert név Szentesen a Cuci is, meg a Piti is. A város egyik külterületi részén, a Derekegyházi-oldalon, lakott két ilyen nevű család, s halálos ellenségeskedés volt köztük, ami — az öregek elbeszélése szerint — sokszor véres verekedéssé fajult.)

Kiesik a c s ě c s a szájából: magára marad, nem segítik többé.

Az a bajuk, hogy kiesett a csécs a szájukból.

Ha nem húz, segít, mind a szégvári ember c s i k a j a.

C s o m ó t köt: akadályt gördít, kifogásokat tesz.

Tál, kanál c s ő r r e n é s nekü nincs a házba. (A házastársak is összecivódnak „ókor-ókor“. Így is mondják: Tál, kanál csördül.)

C s u k á t fogott: a régi Szentesen keskeny és síkos pallók alkották a gyalogjárót, s ezen könnyű volt elcsúszni. Akivel ez történt, az fogott csukát.

A d i s z n ó l á b is görbe, mégis jó.

Úgy halad a d o l o g, ha valaki kalapájja.

Ucs csinájjuk, min D ő m e S a m u, hogy nő légyen jó.

Aki ě b b e l lakik, ě b b é k ě ll l ě n n i e.

Ha akarod, hogy meglégyen, csináld magad, mert különben: *ě b m o n g y a k u t y á n a k, k u t y a m o n g y a l á b á n a k, l á b a m o n g y a f a r k á n a k.*

Ojjan mint az olá e c c e t: kilenc icce ě ty főzet.

Úgy élök, mind az őllősök e g e r e. (jól)

Maj közécsapok az ě g y l ó n a k: majd elbánok vele.

Nincs szebb az e m b ě r n é, de csunyp s i n c s.

Jó e m b ě r sok van, igaz ember kevés.

Nem e r ő s z a k a d i s z n ó t o r. (Valakit vendégségbe hívnak és nem fogadja el; vagy valami jót akarnak, jót tanácsolnak neki, de az illető húzódozik: erről szól a mondás.)

Kap rajta, mint é (h) t y ú k a taknyon.

Rossz f á t t ě t t a t ű z r e, m o s c s í p i a szěmit a f ű s t.

Ěgye m ě g a f e n e a m á s m a e s k á j á t: B á n o m i s é n! T ő r ő d ő m i s é n v e l e!

Őrül neki, mind a f o k f á j á s n a k.

M ě g b u k o t t, m i n d a f ó r a d a l o m.

E l e r e s z t i f ű l i t - f a r k á t: nagyon neki adja magát a búslakodásnak, pedig nem igen van rá oka.

Nem f ű l i k a f o g á h o z a d o l o g. V. ő. Arany: De foga nem f ű l i k a h o z e g a z d á n a k.

Szěgény ember csinál rossz g a z d á t. (Megtanftja, hogy szigorúnak kell lenni.)

H a l g a t, m i n d a k i b e n s z a r t.

Temetőből halottat még nem igén láttam visszagyünni.
A hóttat a temetőből nem lehet visszahozni. (Ha elvesztettük
a pénzünket, nem lehet visszaszerezni.)

Elcsapta előle a h a r m a t o t, v. elverte a harmatot. — Valami
üzletet elüt a kezéről, lányt elüt a kezéről. A mondás a
tanyák között keletkezett és a frisseséget jelzik vele. Aki
legfrissebb, a mezsgye fűvéről az veri le a harmatot.
Fönnebbi jelentése már átvitt, de még átvittebb az, mi-
kor arra az emberre mondják, aki a lánynak — mások
előtt — *megtípte* a lánykoszorúját.

Hí r í t hallotta, min Círbus a rétesévének.
Könnyebb az i d ő t t ő t e n i, mind a gátat.

I n á t veti: nem tud a nagy teherrel megbirkózni.

Hever, mint éty kopott i s p á n.

I s t e n ó t a l m á b a h a g g y a: nem törődik vele.

Kirágta az i s z á k o t: — rossz fát tett a tűzre és elvesztette a
hitelét.

J o b réggel valami, mint egész nap sémmi.

Gálába csapta magát, mint j u h á s z k u t y a tallószabaduláskor.

Nyúglódik, mind a k á p o s z t a h ú s nékű.

K á r n a k, szarnak nincs gazdája.

Pukkadozik, mind a k á s a.

K é s t ad a kezibe: azaz bajt hozó eszközt Tē attad a kést a
kezibe, (tē irattad alá a váltót.)

K é t közbe van. Határozatlan; két dolog közül nem tud válasz-
tani.

Éty seggel két nyergét nem lehet megülni.

Aszt a k o c s í t kék emelni, amejik el van ülve.

Nem azé vészi a k o v á c s a kalapácsot a kezibe, hogy az újjára
üssön.

Há n n y a - v e t i m a g á t, m i n k ö l e s k e n y é r a t e j b e.

Agattya a k ö r m i t: kötözködik.

Es sē észik még egy k ő s ó t t: rövid ideig marad ott (a rossz
cseléd.)

Utánna veti a k ö t e l e t: nem törődik vele.

Vegyés, mind a k ú d ú s s z a r.

Amej k u t y á t b o t t a l ü t n e k, n e m m e g y a z a k o n y h á r a.

Gyün még k u t y á r a d é r, h o g y a l ó n a k i s h a s i g é r.

Könnyen ugat a k u t y a, h a m á b e n v a n a p i t a r b a.

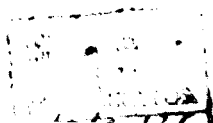
Nem észik még a k u t y a a t e l e t.

K u t y á n a k a f i a i s k u t y a.

Amej k u t y a é c c é r m e g ú s s z a a K ö r ö s t, m e g ú s s z a m á s o c c o r i s.
(Aki egyszer lop, másszor is megteszi.)

(Folytatjuk)

Bárdos Rezső

10.004
KOLOZSVÁR 1-10
1872 és 1940

S 3
SZEGED
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- NYELVÉSZET- ÉS IRODALOM-
KEDVELŐK FOLYÓIRATA

MONATSCHRIFT FÜR UNGARLÄNDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

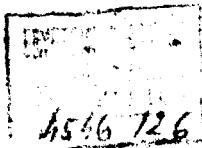
SZERKESZTI
MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADEÉMIA TAGJA

III. ÉVF.

1. SZÁM

1943. JAN.

KERESZTÉNY SAJTÓSZÖVETKEZET, SZABADKA
GRÓF CIANO-TÉR 3.

TARTALOM

Mészöly Gedeon: A csalfa — csal-fa. — — — —	1
Bogner József: A szerb uralomnak a bácskai magyarok nyelvére tett hatása. — — — — — — — —	8
Báró Malcomes Gyula: XVI. századi nyelvemlék az alsókáldi Káldy nemzetség levéltárából. — — —	19

Tudnivalók.

Előfizetés egy évre 8 P.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Farkas-u. 5
Postatakaréki csekk számla szá-
ma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung.

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P.
Schriftleitung: Kolozsvár
(Klausenburg), Farkas-Gasse 5.,
(Ungarn).
Postsparkassenchekkonto:
Nr. 72.277.

Idézéskor rövidítés: NNyv.

AMTL. REISEBÜRO DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN STAATSBAHNEN HAUPTAGENTUR DER KGL. UNG. STAATSBAHNEN F. D. WARENVERKEHR

DIREKTION.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630,
Drahtanschrift: »IBUSZDION«.

»IBUSZ« AMTL. REISEBÜRO.

72 Büros in Ungarn; Filialen in Berlin, Wien, Roma u. Venezia.
HAUPTBÜRO: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. Bank-
dienst: Tel. 381—149. — Drahtanschrift: »IBUSZTICKET«.

AUTORUNDFAHRTEN: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. —
Tel. 186—544. — Drahtanschrift: »IBTOURS«.

Auskunfterteilung in allen Inlands- und Auslandsbüros in sämtlichen Reise-
angelegenheiten — Pauschalreisen und Gesellschaftsfahrten — Fehrscheinver-
kauf für alle Verkehrsmittel der Welt — Schlafwagenplätze — Verkauf von
Vakuen u. Reisekreditbriefen — Bankdienst — Zimmerbestellung in allen
Ländern — Visum- und Passangelegenheiten — THEATERBÜROS.

»IBUSZ« ZEITUNGSABTEILUNG UND »IBUSZ« WARENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630, 126—731.
BEZUG sämtlicher Zeitungen, Fach- u. Zeitschriften usw. »IBUSZ« BUCH-
U. ZEITSCHRIFTENHANDLUNG, Budapest IV. Váci-utca 1/3, Tel. 181—640. —
Wubestelle für ausländ. Zeitschriften: V. Nádor utca 18. Tel. 121—217. —
Zeitschriften, Bücher, neueste Literatur: in allen Strassen- u. Hotelpavillons
der »IBUSZ«. — TABAK- u. BAZARWAREN, OBST, REISELEKTURE usw.
in allen Bahnhofpavillons der »IBUSZ«. — Lager: Tel. *399—099.

Drahtanschrift: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« INSERATENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630
inseratenaufgabe für sämtl. Bahn- u. Schiffsstationen, Eisenbahnwagen usw.
Drahtanschrift: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« INTERNATIONALE SPEDITIONEN.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.
Zoll-expositur im Hauptzollamt: Budapest, Fővámplata. — Tel. 183—491. —
Lager am Nyugati p. u.: Tel. 496—403. — EXPOSITUREN IN ALLEN GROSSE-
REN STÄDTEN UNGARS — AUSLANDSVERTRETUNGEN — In- u. ausländische
Transporte — Sammelverkehr — Einlagerung — Bahn- u. Schiffsver-
kehr — Zuverlässigste Bedienung zu günstigsten Bedingungen — HAUPT-
AGENTUR d. KGL. UNG. STAATSBAHNEN f. d. WARENVERKEHR.

Drahtanschrift: »SPEDIEBUS« oder »TRANSPORT IBUSZ«.

»IBUSZ« EILSAMMELDIENST.

Budapest V. Mérieg-utca 18. Tel. *184—973, 181—404, — 380—304.
Zentral-lager: Budapest, V. Mérieg-utca 13. — Tel. *184—973. — Lager am
Józsefvárosi p. u.: VII. Salgótarjáni-út, X. Kapu. — Tel. 339—317. — Wagen-
bestellung: Tel. 138—036 — EILGUTBEFORDERUNG nach dem AUSLANDE
und ÜBER 200 STATIONEN UNGARNS.

Drahtanschrift: »COLIPRESS«.

»IBUSZ« FILMTRANSPORTABTEILUNG.

Budapest, VII. Erzsébet-körút 9-11. — Tel. 224-050.
Verzollung: Tel. 145—216. — Filmtransporte und Filmverzollung in Ungarn
und nach dem Auslande.

Drahtanschrift: »IBUSZFILM«.

A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK HIVATALOS MENETJEGYIRODÁJA A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK ÁRUFUVAROZÁSI FŐÜGYNÖKSÉGE

IGAZGATÓSÁG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.
Sürgőnycim: »IBUSZDION«.

»IBUSZ« MÁV. HIVATALOS MENETJEGYIRODA.

72 belföldi iroda és menetjegyirodák Berlin, Wien, Róma és Venezia-ban.

FŐIRODA: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. — Bank-szolgálat: Tel. 381—149. — Sürgőnycim. »IBUSZTICKET«.

AUTÓKÖRJÁRAT: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. — Tel. 187—576. — Sürgőnycim: »IBTOURS«.

Összes belföldi és külföldi irodáinál felvilágosítás minden utazási ügyben — Egyéni és árasutazások — Jegyváltás a világ minden utazási eszközére — Hálókohelyek — Idegen valuták, hitellevelek — Bankszolgálat — Szállótasza-bafoglalás minden országban — Vízumügyek, útlevelek, stb. — SZÍNHÁZ-JEGYIRODÁK.

»IBUSZ« HIRLAPOSZTÁLY ÉS »IBUSZ« ÁRUOSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630, 126—731.

ELOPIZETÉS az 8-szes belföldi és külföldi hírlapokra, folyóiratokra stb. — KÖNYVKERESKEDÉS: Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. — HIRLAPOK, KÖNYVEK, KÖNYVÜJDONSÁGOK: »IBUSZ« utcai és szállodai pavilonjaiban. — Külföldi folyóirat-terjesztő iroda: V. Nádor utca 13. Tel. 121—217. — DO-HÁNYÁRUK, GYÜMÖLCS, BAZÁRÁRUK, ÚTIOLVASMÁNYOK stb. az »IBUSZ« pályaudvari pavilonjaiban — Raktár: Tel. *299—099.

Sürgőnycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« HIRDETÉSI OSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.

Hirdetésfeladás az összes vasuti, hajóállomásokra, vasuti kocsikba, stb.

Sürgőnycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁS.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.
Vámkirendeltség a Fövámpalotában: Fövám-tér 1. Tel. 183—491. — Nyugati p. u. i. raktár: Tel. 498—405. — A m. kir. Államvasutak Árufuvarozási Fő-
ügynöksége. — KIRENDELTSÉGEK MINDEN NAGYOBB VIDEKI VÁROS-
BAN. — KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK. — Külföldi és belföldi szállítások —
Gyűjtőforgalom — Beraktározás — Vasuti- és hajószállítások

Sürgőnycim: »SPEDIBUS« vagy »TRANSPORT IBUSZ«.

»IBUSZ« GYORSÁRUGYÜJTŐFORGALOM.

Budapest V. Mérleg-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Belvárosi raktára: V. Mérleg-utca 13. — Tel. *184-973 — Józsefvárosi pályaud-
vari rakt.: VII. Salgótarjáni-ut. X. kapu I. sz. raktár — Tel.: 339-317 — Kocsiren-
delés: Tel.: 183-086. — GYORSÁRU CSOMAGSZÁLLÍTÁS KÜLFÖLDRE ÉS
AZ ORSZÁG TÖBB, MINT 200 ÁLLOMASÁRA, III. ÁLLOMASÁRÓL.

Sürgőnycim: »COLIPRESS«.

»IBUSZ« FILMSZÁLLÍTÁS.

Budapest VII. Erzsébet-körút 9—11. — Tel. *224—050.

Filmvámkirendeltség: Telefon 145-216. — Filmszállítás, filmvámkezelés belföl-
dön és külföldön.

Sürgőnycim: »IBUSZFILM«.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: Dr. Mészöly Gedeon, Kolozsvár.
Keresztény Sajtószövetkezet, Szabadka. Felelős: Bogner József.

54534

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

SZEGED
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- NYELVÉSZET- ÉS IRODALOM-
KEDVELŐK FOLYÓIRATA

MONATSCHRIFT FÜR UNGARLÄNDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

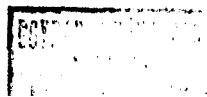
A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA

III. ÉVF.

2. SZÁM

1943. FEBR.

KERESZTÉNY SAJTÓSZÖVETKEZET, SZABADKA
GRÓF CIANO-TÉR 3.

TARTALOM

Nyiri Antal: Zilál, szilony, szí, silány, siláp. — — —	21
Bogner József: A szerb uralomnak a bácskai magyarok nyelvére tett hatása. — — — — — — — —	30
Mészöly Gedeon: Az „Ó-magyar Mária-siralom“ betűjé- nek értelmére vezérlő kalauz. — — — — — — —	38

Tudnivalók.

Előfizetés egy évre 8 P.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Farkas-u. 5
Postatakaréki csekkszámra szá-
ma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung.

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P.
Schriftleitung: Kolozsvár
(Klausenburg), Farkas-Gasse 5.,
(Ungarn).
Postsparkassenchekkonto:
Nr. 72.277.

AMTL. REISEBÜRO DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN STAATSBAHNEN HAUPTAGENTUR DER KGL. UNG. STAATSBAHNEN F. D. WARENVERKEHR

DIREKTION.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.

Drahtanschrift: »IBUSZDION«.

»IBUSZ« AMTL. REISEBÜRO.

72 Büros in Ungarn; Filialen in Berlin, Wien, Roma u. Venezia.

HAUPTBÜRO: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. Bank-

dienst: Tel. 381—149. — Drahtanschrift: »IBUSZTICKET«.

AUTORUNDFAHRTEN: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. —

Tel. 186—544. — Drahtanschrift: »IBTOURS«.

Auskunfterteilung in allen Inlands- und Auslandsbüros in sämtlichen Reiseangelegenheiten — Pauschalreisen und Gesellschaftsfahrten — Fahrcheinverkauf für alle Verkehrsmittel der Welt — Schlafwagenplätze — Verkauf von Vauten u. Reisekreditbriefen — Bankdienst — Zimmerbestellung in allen Ländern — Visum- und Passangelegenheiten — THEATERBÜROS.

»IBUSZ« ZEITUNGSABTEILUNG UND »IBUSZ« WARENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630, 126—781.

BEZUG sämtlicher Zeitungen, Fach- u. Zeitschriften usw. »IBUSZ« BUCH- u. ZEITSCHRIFTENHANDLUNG, Budapest IV. Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. — Wubestelle für ausländ. Zeitschriften: V. Nádor utca 18. Tel. 121—217. — Zeitschriften, Bücher, neueste Literatur in allen Strassen- u. Hotelpavillons der »IBUSZ«. — TABAK- u. BAZARWAREN, OBST, REISELEKTURE usw. in allen Bahnhofpavillons der »IBUSZ«. — Lager: Tel. *399—099.

Drahtanschrift: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« INSERATENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630

Inseratenaufgabe für sämtl. Bahn- u. Schiffsstationen, Eisenbahnwagen usw.

Drahtanschrift: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« INTERNATIONALE SPEDITIONEN.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Zoll-expositur im Hauptzollamt: Budapest, Fővámháza. — Tel. 185—491. — Lager am Nyugati p. u.: Tel. 498—405. — EXPOSITUREN IN ALLEN GROSSEN STÄDTEN UNGARNS — AUSLANDSVERTRETUNGEN in- u. ausländische Transporte — Sammelverkehr — Einlagerung — Bahn- u. Schiffsverkehr — Zuverlässigste Bedienung zu günstigsten Bedingungen — HAUPTAGENTUR d. KGL. UNG. STAATSBAHNEN f. d. WARENVERKEHR.

Drahtanschrift: »SPEDIBUS« oder »TRANSPORT IBUSZ«.

»IBUSZ« EILSAMMELDIENST.

Budapest V. Méréleg-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, — 380—304.

Zentraler Lager: Budapest, V. Méréleg-utca 13. — Tel. *184—973. — Lager am Józsefvárosi p. u. VI. Salgótarjáni-út, X. Kapu. — Tel. 339—317. — Wagenbestellung: Tel. 158—086. — EILGUTBEFORDERUNG nach dem AUSLANDE und UBER 200 STATIONEN UNGARNS.

Drahtanschrift: »COLIPRESS«.

»IBUSZ« FILMTRANSPORTABTEILUNG.

Budapest, VII. Erzsébet-körút 9-11. — Tel. 224-050.

Versorgung: Tel. 145—216. — Filmtransporte und Filmvermittlung in Ungarn und nach dem Auslande.

Drahtanschrift: »IBUSZFILM«.

A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK HIVATALOS MENETJEGYIRODÁJA A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK ÁRUFUVAROZÁSI FŐÜBNYÖKSÉGÉ

IGAZGATÓSÁG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.
Sürgönycim: »IBUSZDION«.

»IBUSZ« MÁV. HIVATALOS MENETJEGYIRODA.

72 belföldi iroda és menetjegyirodák Berlin, Wien, Róma és Venezia-ban.

FŐIRODA: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. — Bank-szolgálat: Tel. 381—149. — Sürgönycim. »IBUSZTICKET«.

AUTÓKÖRJÁRAT: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. — Tel. 187—576. — Sürgönycim: »IBTOURS«.

Összes belföldi és külföldi irodájánál felvilágosítás minden utazási ügyben — Egyéni és Árasutazások — Jegyváltás a világ minden utazási eszközére — Hálóhegyek — Idegen valuták, hitellevelek — Bankszolgálat — Szállodaszobafoglalás minden országban — Vízumügyek, átlevelek, stb. — SZÍNHÁZ-JEGYIRODÁK.

»IBUSZ. HIRLAPOSZTÁLY ÉS »IBUSZ. ÁRUOSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630; 126—731.
ELŐFIZETÉS az összes belföldi és külföldi hírlapokra, folyóiratokra stb. — KÖNYVKERESKEDÉS: Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. — HIRLAPOK, KÖNYVEK, KÖNYVUDONSÁGOK: »IBUSZ« utcai és szállodai pavillonjaiban. — Külföldi folyóiratterjesztő iroda: V. Nádor utca 18. Tel. 121—217. — DOHÁNYÁRUK, GYÜMÖLCS, BAZÁRÁRUK, ÚTIOLVASMÁNYOK stb. az »IBUSZ« pályaudvari pavillonjaiban. — Raktár: Tel. *299—099.

Sürgönycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ. HIRDETÉSI OSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.
Hirdetésteljesítés az összes vasuti, hajjalomásokra, vasuti kocsikba, stb.

Sürgönycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ. NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁS.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.
Vámhivatalok: a Kivámpalotában: Kivám-ter 1. Tel. 183—491. — Nyugat p. u. i. raktár: Tel. 468—405. — A m. kir. Államvasutak Árufuvarozási Főübnöksége. — KIRENDELTSÉGEK MINDEN NAGYOBB VIDEKI VÁROS BÁN. — KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK. — Külföldi és belföldi szállítások — Gyűjtőforgalom — Beraktározás — Vasuti- és hajószállítások

Sürgönycim: »SPEDIBUS« vagy »TRANSPORT IBUSZ«.

»IBUSZ. GYORSÁRUGYŰJTŐFORGALOM.

Budapest V. Mérleg-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.
Belvárosi raktára: V. Méricg-utca 13. — Tel. *184-973 — Józsefvárosi pályaudvari rakt.: VII. Salgótarjáni-ut. X. kapu I. sz. raktár — Tel.: 339-317. Kocsirendelés: Tel.: 185-086. — GYORSÁRU CSOMAGSZÁLLÍTÁS KÜLFÖLDRE ES AZ ORSZÁG TÖBB, MINT 200 ÁLLOMASÁRA, III. ÁLLOMASÁRÓL.

Sürgönycim: »COLIPRESS«.

»IBUSZ. FILMSZÁLLÍTÁS.

Budapest VII. Erzsébet-körút 9—11. — Tel. *224—050
Filmvámhivatalok: Telefon 145-216. — Filmszállítás, filmvámkezelés belföldön és külföldön.

Sürgönycim: »IBUSZFILM«.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: Dr. Mészöly Gedeon, Kolozsvár.
Keresztény Sajtószövetkezet, Szabadka. Felelős: Dr. Bogner József.

54554

53

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

S Z E G E D
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- NYELVÉSZET- ÉS IRODALOM-
KEDVELŐK FOLYÓIRATA

MONATSCHRIFT FÜR UNGARLÄNDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI
MÉSZÖLY GEDEON

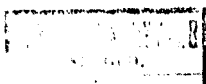
A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADEMIA TAGJA

III. ÉVF.

3. SZÁM

1943. MÁRC.

KERESZTÉNY SAJTÓSZÖVETKEZET, SZABADKA
GRÓF CIANO-TÉR 3.

TARTALOM

Mészöly Gedeon: Az <i>iszonyú</i> szó eredete. — — —	41
Bogner József: A szerb uralomnak a bácskai magyarok nyelvére tett hatása. (Folytatás.) — — — — —	45
Mészöly Gedeon: Az „Ó-magyar Mária-siralom“ betűjének értelmére vezérlő kalauz. (Folytatás.) — — —	56
Palotay Gertrud: Adalékok a székely „festékes“ múltjából.	59

Tudnivalók.

Előfizetés egy évre 8 P.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Farkas-u. 5
Postatakaréki csekk számla száma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung.

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P.
Schriftleitung: Kolozsvár
(Klausenburg), Farkas-Gasse 5.,
(Ungarn).
Postsparkassenchekkonto:
Nr. 72.277.

AMTL. REISEBÜRO DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN STAATSBAHNEN
HAUPTAGENTUR DER KGL. UNG. STAATSBAHNEN F. D. WARENVERKEHR

DIREKTION.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630,
Drahtanschrift: »**IBUSZDION**«.

»IBUSZ« AMTL. REISEBÜRO.

72 Büros in Ungarn; Filialen in Berlin, Wien, Roma u. Venezia.
HAUPTBÜRO: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. Bank-
dienst: Tel. 381—149. — Drahtanschrift: »**IBUSZTICKET**«.
AUTORUNDFAHRTEN: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. —
Tel. 186—544. — Drahtanschrift: »**IBTOURS**«.
Auskunftsabteilung in allen Inlands- und Auslandsbüros in sämtlichen Reise-
angelegenheiten — Pauschalreisen und Gesellschaftsfahrten — Fahrscheinever-
kauf für alle Verkehrsmittel der Welt — Schlafwagenplätze — Verkauf von
Valuten u. Reisekreditbriefen — Bankdienst — Zimmerversteigerung in allen
Ländern — Vízum- und Passangelegenheiten — THEATERBÜROS.

»IBUSZ« ZEITUNGSABTEILUNG UND »IBUSZ« WARENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630, 126—731.
BEZUG sämtlicher Zeitungen, Fach- u. Zeitschriften usw. »**IBUSZ« BUCH-
U. ZEITSCHRIFTENHANDLUNG**, Budapest IV. Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. —
Wubestelle für ausländ. Zeitschriften: V. Nádor utca 18. Te. 121—217. —
Zeitschriften, Bücher, neueste Literatur: in allen Strassen- u. Hotelpavillons
der »**IBUSZ**«. — **TABAK- u. BAZARWAREN, OBST, REISELEKTURE** usw.
in allen Bahnhofpavillons der »**IBUSZ**«. — Lager: Tel. *299—099.
Drahtanschrift: »**EXPOSITURA**«.

»IBUSZ« INSERATENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630
Inseratenaufgabe für sämtl. Bahn- u. Schiffsstationen, Eisenbahnwagen usw.
Drahtanschrift: »**EXPOSITURA**«.

»IBUSZ« INTERNATIONALE SPEDITIONEN.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 330—304.
Zoll-expositur im Hauptamt: Budapest, Fővárosi. — Tel. 183 491. —
Lager am Nyugati p. u. Tel. 498—405. — **EXPOSITUREN IN ALLEN GROSSE-
REN STÄDTEN UNGARNS — AUSLANDSVERTRÉTUNGEN** in- u. auslän-
dische Transporte — Sammelverkehr — Einlagerung — Bahn- u. Schiffsver-
kehr — Zuverlässigste Bedienung zu günstigsten Bedingungen — **HAUPT-
AGENTUR d. KGL. UNG. STAATSBAHNEN f. d. WARENVERKEHR.**
Drahtanschrift: »**SPEDIBUS**« oder »**TRANSPORT IBUSZ**«.

»IBUSZ« EILSAMMELDIENST.

Budapest V. Mátyás-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, — 330—304.
Zentrallager: Budapest, V. Mészáros-utca 13. — Tel. *184—973. — Lager am
Józsefvárosi p. u. VII. Salgótarjáni-út, X. kapu. — Tel. 339—317. — Wagen-
besetzung: Tel. 158—086. — **EILGÜTBEFORDERUNG** nach dem **AUSLANDE**
und **ÜBER 300 STATIONEN UNGARNS.**
Drahtanschrift: »**GOLIPRESS**«.

»IBUSZ« FILMTRANSPORTABTEILUNG.

Budapest, VII. Erzsébet-körút 9-11. — Tel. 224-050.
Versorgung: Tel. 145—216. — **Filmtransporte und Filmpflichtung** in Ungarn
und nach dem Auslande
Drahtanschrift: »**IBUSZFILM**«.

A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK HIVATALOS MENETJEGYIRODÁJ A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK ÁRUFUVAROZÁSI FŐÜGYNÖKSÉG E

IGAZGATÓSÁG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.
Sürgőnycim: »IBUSZDION«.

»IBUSZ« MÁV. HIVATALOS MENETJEGYIRODA.

72 belföldi iroda és menetjegyirodák Berlin, Wien, Róma és Venezia-ban.

FŐIRODA: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. — Bankszolgálat: Tel. 381—149. — Sürgőnycim: »IBUSZTICKET«.

AUTÓKÖRJÁRAT: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. — Tel. 187—576. — Sürgőnycim: »IBTOURS«.

Összes belföldi és külföldi irodáinál tevélyagosítás minden utazási ügyben — Egyéni és társasutazások — Jegyváltás a világ minden utazási eszközére — Hálóhelyek — Idegen valuták, hitelevelek — Bankszolgálat — Szállodaszobafoglalás minden országban — Vízumügyek, útlevelek, stb. — SZINHÁZ-JEGYIRODÁK.

»IBUSZ« HIRLAPOSZTÁLY ÉS »IBUSZ« ÁRUSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630/1 126—731.

ELOFIZETÉS az összes belföldi és külföldi hirlapokra, folyóiratokra stb., — KÖNYVKERESKEDES: Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. — HIRLAPOK, KÖNYVEK, KÖNYVUDONSÁGOK: »IBUSZ« utcai és szállodai pavillonjaiban. — Külföldi folyóiratlejtő iroda: V. Nador utca 18. Tel. 121—217. — DOHANYÁRUK, GYÜMÖLCS, BAZÁRÁRUK, ÚTIOLVASMÁNYOK stb. az »IBUSZ« pályaudvari pavillonjaiban. — Raktár: Tel. *299—099.

Sürgőnycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« HIRDETÉSI OSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.

Hirdetésfeladás az összes vasuti, hűjállomásokra, vasuti kocsikba, stb.

Sürgőnycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁS.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Vámkirendeltség a Fcvampalotában: Fővám-tér 1. Tel. 183—491. — Nyugati p. u.-i raktár: Tel. 498—405. — A m. kir. Államvasutak Árufuvarozási Főügynöksége. — KIRENDELTSÉGEK MINDEN NAGYOBB VIDEKI VÁROSBAN, — KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK. — Külföldi és belföldi szállítások — Gyűjtőforgalom — Beraktározás — Vasuti- és hűjészállítások

Sürgőnycim: »SPEDIBUS« vagy »TRANSPORT IBUSZ«.

»IBUSZ« GYORSÁRUGYÜJTŐFORGALOM.

Budapest V. Méréleg-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Belvárosi raktára: V. Méréleg-utca 13. — Tel. *184-973 — Józsefvárosi pályaudvari rakt.: VII. Salgótarjáni-ut, X. kapu I. sz. raktár — Tel.: 339-817 Kocsirendelés: Tel.: 183-086. — GYORSÁRU CSOMAGSZÁLLÍTÁS KÜLFÖLDRE ES AZ ORSZÁG TÖBB, MINT 200 ÁLLOMASÁRA, III. ÁLLOMASÁRÓL.

Sürgőnycim: »COLIPRESS«.

»IBUSZ« FILMSZÁLLÍTÁS.

Budapest VII. Erzsébet-körut 9—11. — Tel. *224—060

Filmvámkirendeltség: Telefon 145-216. — Filmszállítás, filmvámkezelés belföldön és külföldön.

Sürgőnycim: »IBUSZFILM«.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: Dr. Mészöly Gedeon, Kolozsvár.
Keresztény Sajtószövetkezet, Szabadka. Felelős: Dr. Bogner József.

54534

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

SZEGED
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- NYELVÉSZET- ÉS IRODALOM-
KEDVELŐK FOLYÓIRATA

MONATSCHRIFT FÜR UNGARLÄNDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI
MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADEMIA TAGJA

III. ÉVF.

4. SZÁM

1943. ÁPR.

KERESZTÉNY SAJTÓSZÖVETKEZET, SZABADKA
GRÓF CIANO-TÉR 3.

NYELVTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

TARTALOM

Bálint Zoltán dr. Egy mezőszégi nemes udvarház. — —	61
Bogner József: A szerb uralomnak a bácskai magyarok nyelvére tett hatása. (Folytatás.) — — — —	64
Horger Antal: Viola és ibolya. — — — —	71
Mészöly Gedeon: Az „Ó-magyar Mária-síralom“ betűjé- nek értelmére vezérlő kalauz. (Folytatás.) — — —	75
Mészöly Gedeon: Kresznerics Ferenc filológiai anek- dótáiból. — — — — — — — — — —	79

Tudnivalók.

Előfizetés egy évre 8 P.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Farkas-u. 5
Postatakaréki csekkszámla szá-
ma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung.

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P.
Schriftleitung: Kolozsvár
(Klausenburg), Farkas-Gasse 5.,
(Ungarn).
Postsparkassenchekkonto:
Nr. 72.277.

AMTL. REISEBÜRO DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN STAATSBAHNEN
HAUPTAGENTUR DER KGL. UNG. STAATSBAHNEN F. D. WARENVERKEHR

DIREKTION.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630,
 Drahtanschrift: »**IBUSZDION**«.

»IBUSZ« AMTL. REISEBÜRO.

72 Büros in Ungarn; Filialen in Berlin, Wien, Roma u. Venezia.
HAUPTBÜRO: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. Bank-
dienst: Tel. 381—149. — Drahtanschrift: »**IBUSZTICKET**«.
AUTORUNDFAHRTEN: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. —
Tel. 186—544. — Drahtanschrift: »**IBTOURS**«.
Auskunfterteilung in allen inlands- und Auslandsbüros in sämtlichen Reise-
angelegenheiten — Pauschalreisen und Gesellschaftsfahrten — Fahrscheine-
kauf für alle Verkehrsmittel der Welt — Schlafwagenplätze — Verkauf von
Vauvets u. Reisekreditbriefen — Bankdienst — Zimmerbestellung in allen
Ländern — Vízum- und Passangelegenheiten — THEATERBÜROS.

»IBUSZ« ZEITUNGSABTEILUNG UND »IBUSZ« WARENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630, 126—731.
Bezug sämtlicher Zeitungen, Fach- u. Zeitschriften usw. »**IBUSZ**« Buch-
u. ZEITSCHRIFTENHANDLUNG, Budapest IV. Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. —
Wubestelle für ausländ. Zeitschriften: V. Nador utca 13. Tel. 121—217. —
Zeitschriften, Bücher, neueste Literatur: in allen Strassen- u. Hotelpavillons
der »**IBUSZ**«. — **TABAK**- u. **BAZARWAREN**, **OBST**, **REISELEKTURE** usw.
in allen Bahnhofpavillons der »**IBUSZ**«. — Lager: Tel. *299—099.
Drahtanschrift: »**EXPOSITURA**«.

»IBUSZ« INSERATENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630
Inseratenaufgabe für sämtl. Bahn- u. Schiffsstationen, Eisenbahnwagen usw.
Drahtanschrift: »**EXPOSITURA**«.

»IBUSZ« INTERNATIONALE SPEDITIONEN.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.
Zonexpeditur im Hauptquartier: Budapest, Fővámplata. — Tel. 181—404.
Lager am Nyugati p. u.: Tel. 498—405. — **EXPOSITUREN IN ALLEN GROSSE-**
REN STÄDTEN UNGARS — **AUSLANDSVERTRETUNGEN** — In- u. ausländ.
ische Transporte — Sammelverkehr — Einlagerung — Bahn- u. Schiffsver-
kehr — Zuverlässigste Bedienung zu günstigsten Bedingungen — **HAUPT-**
AGENTUR d. KGL. UNG. STAATSBAHNEN f. d. WARENVERKEHR.
Drahtanschrift: »**SPEDIBUS**« oder »**TRANSPORT IBUSZ**«.

»IBUSZ« EILSAMMELDIENST.

Budapest V. Mérégy-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, — 380—304.
Zentrale Lager: Budapest, V. Mérégy-utca 13. — Tel. *184—973. — Lager am
Józsefvárosi p. u.: VII. Salgótarjáni-út, X. Kapu. — Tel. 359—317. — Wagen-
bestellung: Tel. 158—056. — **EILGUTBEFORDERUNG** nach dem **AUSLANDE**
und **ÜBER 200 STATIONEN UNGARNS.**
Drahtanschrift: »**COLIPRESS**«.

»IBUSZ« FILMTRANSPORTABTEILUNG.

Budapest, VII. Erzsébet-körút 9-11. — Tel. 224 050.
Verzorgung: Tel. 145—216. — Filmtransporte und Filmverzorgung in Ungarn
und nach dem Auslande.
Drahtanschrift: »**IBUSZFILM**«.

A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK HIVATALOS MENETJEGYIRODÁJA A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK ÁRUFUVAROZÁSI FŐÜBGNÖKSÉGE

IGAZGATÓSÁG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.
Sürgőnycim: »IBUSZDION«.

»IBUSZ« MÁV. HIVATALOS MENETJEGYIRODA.

72 belföldi iroda és menetjegyiroda Berlin, Wien, Róma és Venezia-ban.

FŐIRODA: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. — Bankszolgálat: Tel. 381—149. — Sürgőnycim: »IBUSZTICKET«.

AUTÓKÖRJÁRAT: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. — Tel. 187—576. — Sürgőnycim: »IBTOURS«.

Összes belföldi és külföldi irodáival levilágosítás minden utazási ügyben — Egyéni és társasutazások — Jegyváltás a világ minden utazási eszközére — Hálóhelyek — Idegen valuták, hitellevelek — Bankszolgálat — Szállodaszobafoglalás minden országban — Vízumügyek, átvelek, stb. — SZÍNHÁZ-JEGYIRODÁK.

»IBUSZ« HIRLAPOSZTÁLY ÉS »IBUSZ« ÁRUOSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630. 126—731.

ELOFIZETÉS az összes belföldi és külföldi hírlapokra, folyóiratokra stb. — KÖNYVKERESKEDEÉS: Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. — HIRLAPOK, KÖNYVEK, KÖNYVUDONSÁGOK: »IBUSZ« utcai és szállodai pavilonjaiban. — Külföldi folyóiratterjesztő iroda: V. Nador utca 18. Tel. 121—217. — DOHANYÁRUK, GYÜMÖLCS, BAZÁRARUK, ÚTIOLVASMÁNYOK stb. az »IBUSZ« pályaudvari pavillonjaiban. — Raktár: Tel. *299—099.

Sürgőnycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« HIRDETÉSI OSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.

Hirdetésfeladás az összes vasúti, hajóállomásokra, vasúti kocsikba, stb.

Sürgőnycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁS.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Vámkirendeltség a Fővámpalotában: Fővám-ter 1. Tel. 183—491. — Nyugati p. u.-i raktár: Tel. 498—405. — A m. kir. Államvasutak Árufuvarozási Főigőnyöksége. — KIRENDELTSÉGEK MINDEN NAGYOBB VIDEKI VÁROSBAN. — KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK. — Külföldi és belföldi szállítások — Gyűjtőforgalom — Beraktározás — Vasúti- és hajószállítások.

Sürgőnycim: »SPEDIBUS« vagy »TRANSPORT IBUSZ«.

»IBUSZ« GYORSÁRUGYŰJTŐFORGALOM.

Budapest V. Mérleg-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Belvárosi raktára: V. Mérleg-utca 13. — Tel. *184-973 — Józsefvárosi pályaudvari rakt.: VII. Salgótarjáni-ut. X. kapu I. sz. raktár. — Tel.: 339-317. Kocsirendelés: Tel.: 183-086. — GYORSÁRU CSOMAGSZÁLLÍTÁS KÜLFÖLDRE ÉS AZ ORSZÁG TÖBB, MINT 200 ÁLLOMASÁRA, III. ÁLLOMASÁRÓL.

Sürgőnycim: »COLIPRESS«.

»IBUSZ« FILMSZÁLLÍTÁS.

Budapest VII. Erzsébet-körut 9-11. — Tel. *224—060.

Filmvámkirendeltség: Telefon 143-216. — Filmszállítás, filmvámkezelés belföldön és külföldön.

Sürgőnycim: »IBUSZFILM«.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: Dr. Mészöly Gedeon, Kolozsvár.
Keresztény Sajtószövetkezet, Szabadka. Felelős: Dr. Bogner József.

54534

5

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

SZEGED
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- NYELVÉSZET- ÉS IRODALOM-
KEDVELŐK FOLYÓIRATA

MONATSCHRIFT FÜR UNGARLÄNDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADEMIA TAGJA

III. ÉVF.

5. SZÁM

1943. MÁJUS

KERESZTÉNY SAJTÓSZÖVETKEZET, SZABADKA
GRÓF CIANO-TÉR 3.

NYELVÉSZETI INTÉZET

TARTALOM

Mészöly Gedeon: A <i>Budapesti Közlöny</i> cikkeinek magyarságáról. — — — — — — — — — —	81
Mészöly Gedeon: Húr, húros madár, tyúk-húr, hurka, hurok. — — — — — — — — — —	83
Győrffy István: Növények elnevezései és a hozzáfűződő szólások Alföldünk népe száján. — — — — —	94
Mészöly Gedeon: Az „Ó-magyar Mária-siralom“ betűjének értelmére vezérlő kalauz. (Folytatás.) — — —	97

Tudnivalók.

Előfizetés egy évre 8 P.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Farkas-u. 5
Postatakaréki csekkszámla száma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung.

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P.
Schriftleitung: Kolozsvár
(Klausenburg), Farkas-Gasse 5.,
(Ungarn).
Postsparkassenchekkonto:
Nr. 72.277.

AMTL. REISEBÜRO DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN STAATSBAHNEN HAUPTAGENTUR DER KGL. UNG. STAATSBAHNEN F. D. WARENVERKEHR

DIREKTION.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630,
Drahtanschrift: »**IBUSZDION**«.

»IBUSZ« AMTL. REISEBÜRO.

72 Büros in Ungarn; Filialen in Berlin, Wien, Roma u. Venetia.
HAUPTBÜRO: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. Bank-
dienst: Tel. 381—149. — Drahtanschrift: »**IBUSZTICKET**«.
AUTORUNDFAHRTEN: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. —
Tel. 186—544. — Drahtanschrift: »**IBTOURS**«.

Auskunfterteilung in allen Inlands- und Auslandsbüros in sämtlichen Reise-
angelegenheiten — Pauschalreisen und Gesellschaftsfahrten — Fahrcheinver-
kauf für alle Verkehrsmittel der Welt — Schlafwagenplätze — Verkauf von
Valuten u. Reisekreditbriefen — Bankdienst — Zimmerbestellung in allen
Ländern — Visum- und Passangelegenheiten — THEATERBÜROS.

»IBUSZ« ZEITUNGSABTEILUNG UND »IBUSZ« WARENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630, 126—731.
BEZUG sämtlicher Zeitungen, Fach- u. Zeitschriften usw. »IBUSZ« BUCH
U. ZEITSCHRIFTENHANDLUNG, Budapest IV. Váci-utca 1/3, Tel. 181—640. —
Wubesteile für ausländ. Zeitschriften: V. Nádor utca 18. Tel. 121—217. —
Zeitschriften, Bücher, neueste Literatur: in allen Strassen- u. Hotelpavillons
der »IBUSZ«. — TABAK- u. BAZARWAREN, OBST, REISELEKTRE usw.
in allen Bahnhofspavillons der »IBUSZ«. — Lager: Tel. *299—099.

Drahtanschrift: »**EXPOSITURA**«.

»IBUSZ« INSERATENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630
inseratenaufgabe für sämtl. Bahn- u. Schiffsstationen, Eisenbahnhöfe usw.

Drahtanschrift: »**EXPOSITURA**«.

»IBUSZ« INTERNATIONALE SPEDITIONEN.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.
Zollexpeditur im Hauptzollamt: Budapest, Fővámhivatal. — Tel. 183—491. —
Lager am Nyugati p. u.: Tel. 498—405. — EXPOSITUREN IN ALLEN GROSSE-
REN STÄDTEN UNGARS — AUSLANDSVERTRETUNGEN — In- u. ausländische
Transporte — Sammelverkehr — Einlagerung — Bahn- u. Schiffsver-
kehr — Zuverlässigste Bedienung zu günstigsten Bedingungen — HAUPT-
AGENTUR d. KGL. UNG. STAATSBAHNEN f. d. WARENVERKEHR.

Drahtanschrift: »**SPEDIBUS**« oder »**TRANSPORT IBUSZ**«.

»IBUSZ« EILSAMMELDIENST.

Budapest V. Mérleg-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, — 380—304.
Zentrallager: Budapest, V. Mérleg-utca 13. — Tel. *184—973. — Lager am
Józsefvárosi p. u.: VII. Salgótarjáni-út, X. kapu. — Tel. 339—317. — Wagen-
bestellung: Tel. 158—086. — EILGÜTBEFÖRDERUNG nach dem AUSLANDE
und ÜBER 200 STATIONEN UNGARNS.

Drahtanschrift: »**COLIPRESS**«.

»IBUSZ« FILMTRANSPORTABTEILUNG.

Budapest, VII. Erzsébet-körút 9-11. — Tel. 224-050.
Verzollung: Tel. 145—216. — Filmtransporte und Filmverzollung in Ungarn
und nach dem Auslande.

Drahtanschrift: »**IBUSZFILM**«.

A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK HIVATALOS MENETJEGYIRODÁJA A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK ÁRUFUVAROZÁSI FŐÜGYNÖKSÉGE

IGAZGATÓSÁG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.

Sürgőnycim: »**IBUSZDION**«.

»IBUSZ« MÁV. HIVATALOS MENETJEGYIRODA.

72 belföldi iroda és menetjegyiroda Berlin, Wien, Róma és Venezia-ban.

FŐIRODA: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. — Bankszolgálat: Tel. 381—149. — Sürgőnycim: »**IBUSZTICKET**«.

AUTÓKÖRJÁRAT: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. —

Tel. 187—576. — Sürgőnycim: »**IBTOURS**«.

Összes belföldi és külföldi irodáinak felviaggiostítás minden utazási ügyben — Egyéni és társasutazások — Jegyváltás a világ minden utazási eszközére — Hátónyelvek — Idegen valuták, hitelevelek — Bankszoigálat — Szállodaszabafoglalás minden országban — Vízumügyek, útlevelek, stb. — SZÍNHÁZ-JEGYIRODÁK.

»IBUSZ« HIRLAPOSZTÁLY ÉS »IBUSZ« ÁRUOSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630/ 126—731.

ELŐFIZETÉS az összes belföldi és külföldi hírlapokra, folyóiratokra stb. — KÖNYVKERESKEDEÉS: Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. — HIRLAPOK, KÖNYVEK, KÖNYVUIDONSÁGOK: »IBUSZ« utcai és szállodai pavillonjaiban. — Külföldi folyóiratlejtőző iroda: V. nádor utca 18. Tel. 121—217. — DOHÁNYÁRUK, GYÜMÖLCS, BAZÁRÁRUK, ÚTIOLVASMANYOK stb. az »IBUSZ« pályaudvari pavillonjaiban. — Raktár: Tel. *299—099/

Sürgőnycim: »**EXPOSITURA**«.

»IBUSZ« HIRDETÉSI OSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.

Hirdetésfeladás az összes vasuti, hajóállomásokra, vasuti kocsikba, stb.

Sürgőnycim: »**EXPOSITURA**«.

»IBUSZ« NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁS.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Vamkirendeltség a Fővámpalotában: Fővám-tér 1. Tel. 185—491. — Nyugati p. u.-i raktár: Tel. 496—405. — A m. kir. Államvasutak Árufuvarozási Főügynöksége. — KIRENDELTSÉGEK MINDEN NAGYOBB VÉDEKI VÁROSBAN. — KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK. — Külföldi és belföldi szállításon — Gyűjtőforgalom — Beraktározás — Vasuti- és hajószállítások.

Sürgőnycim: »**SPEDIBUS**« vagy »**TRANSPORT IBUSZ**«.

»IBUSZ« GYORSÁRUGYŰJTŐFORGALOM.

Budapest V. Mérleg-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Belvárosi raktára: V. Mérleg-utca 13. -- Tel. *184-973 -- Józsefvárosi pályaudvari rakt.: VII. Salgótarjáni-ut. X. kapu I. sz. raktár. -- Tel.: 339-317. Kocsirendelés: Tel.: 185-086. -- GYORSÁRU CSOMAGSZÁLLÍTÁS KÜLFÖLDRE ÉS AZ ORSZÁG TÖBB, MINT 200 ÁLLOMASÁRA, III. ÁLLOMASÁROL.

Sürgőnycim: »**COLIPRESS**«.

»IBUSZ« FILMSZÁLLÍTÁS.

Budapest VII. Erzsébet-körút 9—11. — Tel. *224—050

Filmvámkirendeltség: Telefon 145-216. -- Filmszállítás, filmvámkezelés belföldön és külföldön.

Sürgőnycim: »**IBUSZFILM**«.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: Dr. Mészöly Gedeon, Kolozsvár.
Keresztény Sajtószövetkezet, Szabadka. Felelős: Dr. Bogner József.

54534

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

573
SZEGED
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- NYELVÉSZET- ÉS IRODALOM-
KEDVELŐK FOLYÓIRATA

MONATSSCHRIFT FÜR UNGARLÄNDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA

III. ÉVF.

6. SZÁM

1943. JUNIUS

KERESZTÉNY SAJTÓSZÖVETKEZET, SZABADKA
GRÓF CIANO-TÉR 3.

TARTALOM

Gunda Béla: A székely ló. — — — — —	101
Simonyi Dezső: Ptolemaeus néhány hazai vonatkozású ókori adatának földrajzi meghatározása — — — —	107
Desider Simonyi: Identifizierung einiger Ortsnamen aus Oberungarn in der Geographie des Ptolemaeus. — — —	116
Győrffy István: Növények elnevezései és a hozzáfűződő szólások Alföldünk népe száján. (Folytatás) — — —	120

Tudnivalók.

Előfizetés egy évre 8 P.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Farkas-u. 5
Postatakaréki csekkszámla száma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung,

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P.
Schriftleitung: Kolozsvár
(Klausenburg), Farkas-Gasse 5.
(Ungarn).
Postsparkassenchekkonto:
Nr. 72 277.

AMTL. REISEBÜRO DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN STAATSBAHNEN HAUPTAGENTUR DER KGL. UNG. STAATSBAHNEN F. D. WARENVERKEHR

DIREKTION.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630

Drahtanschrift: »IBUSZDION«.

»IBUSZ« AMTL. REISEBÜRO.

72 Büros in Ungarn; Filialen in Berlin, Wien, Roma u. Venezia.

HAUPTBÜRO: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. Bankdienst: Tel. 381—149. — Drahtanschrift: »IBUSZTICKET«.

AUTORUNDFAIHRTEN: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. —

Tel. 186—544. — Drahtanschrift: »IBTOURS«.

Auskunfterteilung in allen Inlands- und Auslandsbüros in sämtlichen Reiseangelegenheiten — Pauschalreisen und Gesellschaftsfahrten — Fahrcheinverkauf für alle Verkehrsmittel der Welt — Schlafwagenplätze — Verkauf von Valuten u. Reisekreditbriefen — Bankdienst — Zimmerbestellung in allen Ländern — Visum- und Passangelegenheiten — THEATERBÜROS.

»IBUSZ« ZEITUNGSABTEILUNG UND »IBUSZ« WARENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630, 126—731.

BEZUG sämtlicher Zeitungen, Fach- u. Zeitschriften usw. »IBUSZ« BUCH U. ZEITSCHRIFTENHANDLUNG, Budapest IV. Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. — Wubestelle für ausländ. Zeitschriften: V. Nádor utca 18. Tel. 121—217. — Zeitschriften, Bücher, neueste Literatur: in allen Strassen u. Hotelpavilions der »IBUSZ«. — TABAK- u. BAZARWAREN, OBST, REISELEKTURE usw. in allen Bahnhofpavilions der »IBUSZ«. — Lager: Tel. *999—099.

Drahtanschrift: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« INSERATENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630

inseratenaufgabe für sämtl. Bahn- u. Schiffsstationen, Eisenbahnwagen usw.

Drahtanschrift: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« INTERNATIONALE SPEDITIONEN.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Zoll-expositur im Hauptzollamt: Budapest, Fővámplaza. — Tel. 183—491. — Lager am Nyugati p. u.: Tel. 498—405. — EXPOSITUREN IN ALLEN GROSSEN STÄDTEN UNGARS — AUSLANDSVERTRETUNGEN — In- u. ausländische Transporte — Sammelverkehr — Eintlagerung — Bahn- u. Schiffsverkehr — Zuverlässigste Bedienung zu günstigsten Bedingungen — HAUPT-AGENTUR d. KGL. UNG. STAATSBAHNEN f. d. WARENVERKEHR.

Drahtanschrift: »SPEDIBUS« oder »TRANSPORT IBUSZ«.

»IBUSZ« EILSAMMELDIENST.

Budapest V. Mérleg-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, — 380—304.

Zentrallager: Budapest, V. Mérleg-utca 13. — Tel. *184—973. — Lager am Józsefvárosi p. u.: VII. Salgótarjáni-út, X. kapu. — Tel. 339—317. — Wagenbestellung: Tel. 158—086. — EILGÜTBEFÖRDERUNG nach dem AUSLANDE und UBER 200 STATIONEN UNGARNs.

Drahtanschrift: »COLIPRESS«.

»IBUSZ« FILMTRANSPORTABTEILUNG.

Budapest, VII. Erzsébet-körút 9-11. — Tel. 224-050.

Verzollung: Tel. 145—216. — Filmtransporte und Filmmverzollung in Ungarn und nach dem Auslande.

Drahtanschrift: »IBUSZFILM«.

A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK HIVATALOS MENETJEGYIRODÁJA A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK ÁRUFUVAROZÁSI FŐIGYENKSÉGE

IGAZGATÓSÁG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.
Sürgőnycim: »IBUSZDION«.

»IBUSZ« MÁV. HIVATALOS MENETJEGYIRODA.

72 belföldi iroda és menetjegyiroda Berlin, Wien, Róma és Venezia-han.

FŐIRODA: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. — Bankszolgálat: Tel. 381—149. — Sürgőnycim. »IBUSZTICKET«.

AUTÓKÖRJÁRAT: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. — Tel. 187—576. — Sürgőnycim: »IBTOURS«.

Összes belföldi és külföldi iródnál felvilágosítás minden utazási ügyben — Egyéni és társasutazások — Jegyváltás a világ minden utazási eszközére — Hátóhelyek — Idegen vasutak, hitelevelék — Bankszolgálat — Szállodaszobafoglalás minden országban — Vízumügyek, átlevelék, stb. — SZÍNHÁZ-JEGYIRODÁK.

»IBUSZ« HIRLAPOSZTÁLY ÉS »IBUSZ« ÁRUOSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630, 126—731.

ELŐFIZETÉS az összes belföldi és külföldi hírlapokra, folyóiratokra stb. — KÖNYVKERESKEDEÉS: Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. — HIRLAPOK, KÖNYVEK, KÖNYVUDONSÁGOK: »IBUSZ« utcai és szállodai pavillonjaiban. — Külföldi folyóiratlevezető iroda: V. Nador utca 18. Tel. 121—217. — DOHÁNYÁRUK, GYÜMÖLCS, BAZÁRÁRUK, ÚTOLVASMÁNYOK stb. az »IBUSZ« pályaudvari pavillonjában — Raktár: Tel. *399—099.

Sürgőnycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« HIRDETÉSI OSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.

Hirdetésfeladás az összes vasuti, hajóállomásokra, vasuti kocsikba, stb.

Sürgőnycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁS.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Vámkirendeltség a Fővám-palotában: Fővám-tér 1. Tel. 183—491. — Nyugat p. u.-i raktár: Tel. 498—405. — A m. kir. Államvasutak Árufuvarozási Főigynksége. — KIRENDELTSÉGEK MINDEN NAGYOBB VIDÉKI VÁROSBAN, — KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK. — Külföldi és belföldi szállítások — Gyűjtőforgalom — Beraktározás — Vasuti- és hajószállítások.

Sürgőnycim: »SPEDIBUS« vagy »TRANSPORT IBUSZ«.

»IBUSZ« GYORSÁRUGYŰJTŐFORGALOM.

Budapest V. Mérleg-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Belvárosi raktára: V. Mérleg-utca 13. — Tel. *184—973 — Józsefvárosi pályaudvari rakt. VII. Salgótarjáni-ut, X. kapu I. sz. raktár — Tel.: 339—317. Kocsirendelés: Tel.: 185—086. — GYORSÁRU CSOMAGSZÁLLÍTÁS KÜLFÖLDRE ÉS AZ ORSZÁG TÖBB, MINT 200 ÁLLOMASÁRA, III. ÁLLOMASÁROL.

Sürgőnycim: »COLIPRESS«.

»IBUSZ« FILMSZÁLLÍTÁS.

Budapest VII. Erzsébet-körút 9-11. — Tel. *224—050

Filmvámkirendeltség: Telefon 145-216. — Filmszállítás, filmvámkezelés belföldön és külföldön.

Sürgőnycim: »IBUSZFILM«.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: Dr. Mészöly Gedeon, Kolozsvár.
Keresztény Sajtószövetkezet, Szabadka. Felelős: Dr. Bogner József.

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

SZEGED
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- NYELVÉSZET- ÉS IRODALOM-
KEDVELŐK FOLYÓIRATA

MONATSSCHRIFT FÜR UNGARLÄNDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADEMIA TAGJA

III. ÉVF.

7. SZÁM

1943. SZEPTEMBER

KERESZTÉNY SAJTÓSZÖVETKEZET, SZABADKA
GRÓF CIANO-TÉR 3.

TARTALOM

Nyiri Béla: Hangutánzó szavaink történetéből —	201
Alföldi Rezső: A váz és véka	130
Jancsó Elemér: Ismeretlen adatok az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság működéséhez	133
Gyórfy István: Növények elnevezései és a hozzáfűződő szólások Alföldünk népe száján	138

Tudnivalók.

Előfizetés egy évre 8 P.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Farkas-u. 5
Postatakaréki csekkszám-
la szá-
ma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung,

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P.
Schriftleitung: Kolozsvár
(Klausenburg), Farkas-Gasse 5.
(Ungarn).
Postsparkassenchekkonto:
Nr. 72.277.

AMTL. REISEBÜRO DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN STAATSBÄHNEN
HAUPTAGENTUR DER KGL. UNG. STAATSBÄHNEN F. D. WARENVERKEHR

DIREKTION.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630,

Drahtanschrift: »**IBUSZDION**«.

»IBUSZ« AMTL. REISEBÜRO.

72 Büros in Ungarn; Filialen in Berlin, Wien, Roma u. Venezia.

HAUPTBÜRO: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. Bankdienst: Tel. 381—149. — Drahtanschrift: »**IBUSZTICKET**«.

AUTORUNDFAHRTEN: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. —

Tel. 186—544. — Drahtanschrift: »**IBTOURS**«.

Auskuarterteilung in allen in-lands- und Auslandsbüros in sämtlichen Reiseangelegenheiten — Pauschalreisen und Gesellschaftsfahrten — Fahrscheinverkauf für alle Verkehrsmittel der Welt — Schlafwagenplätze — Verkauf von Valuten u. Reiskreditbriefen — Bankdienst — Zimmerbestellung in allen Ländern — Vízum- und Passangelegenheiten — **THEATERBÜROS.**

»IBUSZ« ZEITUNGSABTEILUNG UND »IBUSZ« WARENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630, 126—781.

BEZUG sämtlicher Zeitungen, Fach- u. Zeitschriften usw. »**IBUSZ**« **BUCH** u. **ZEITSCHRIFTENHANDLUNG**, Budapest IV. Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. — Wübestelle für zuz. Zeitschriften: V. Nádor utca 18. Tel. 121—217. — *Zeitschriften, Bücher, neueste Literatur: In allen Strassen- u. Hotelpavillons der »IBUSZ«.* — **TABAK- u. BAZARWAREN, OBST, REISELEKTURE** usw. in allen Bahnhofpavillons der »**IBUSZ**«. — Lager: Tel. *299—099.

Drahtanschrift: »**EXPOSITURA**«.

»IBUSZ« INSERATENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630

inseratenaufgabe für sämtl. Bahn- u. Schiffsstationen, Eisenbahnwagen usw.

Drahtanschrift: »**EXPOSITURA**«.

»IBUSZ« INTERNATIONALE SPEDITIONEN.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Zw. **EXPOSITUR** im Hauptzollamt: Budapest, Fővámplata. — Tel. 183—491. — Lager am Nyugati p. u.: Tel. 498—405. — **EXPOSITUREN IN ALLEN GROSSEN STÄDTEN UNGARS — AUSLANDSVERTRETUNGEN** — In- u. ausländische Transporte — Sammelverkehr — Einlagerung — Bahn- u. Schiffsverkehr — **Zuverlässigste Bedienung zu günstigsten Bedingungen — HAUPTAGENTUR d. KGL. UNG. STAATSBÄHNEN f. d. WARENVERK. BHR.**

Drahtanschrift: »**SPEDIBUS**« oder »**TRANSPORT IBUSZ**«.

»IBUSZ« EILSAMMELDIENST.

Budapest V. Méréleg-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, — 380—304.

Zentralager: Budapest, V. Méréleg-utca 13. — Tel. *184—973. — Lager am Józsefvárosi p. u.: VII. Ságóvárosi-út, X. kapu. — Tel. 359—317. — **Wagenbestellung:** Tel. 158—036. — **EILGUTBEFÖRDERUNG** nach dem **AUSLANDE** und **ÜBER 300 STATIONEN UNGARNS.**

Drahtanschrift: »**COLIPRESS**«.

»IBUSZ« FILMTRANSPORTABTEILUNG.

Budapest, VII. Erzsébet-körút 9-11. — Tel. 224-050.

Verzollung: Tel. 145—216. — **Filmtransporte und Filmverrollung** in Ungarn und nach dem Auslande.

Drahtanschrift: »**IBUSZFILM**«.

A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK HIVATALOS MENETJEGYIRODÁJA A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK ÁRUFUVAROZÁSI FŐÜGYNÖKSÉG

IGAZGATÓSÁG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.

Sürgönycim: »**IBUSZDION**«.

»IBUSZ« MÁV. HIVATALOS MENETJEGYIRODA.

72 belföldi iroda és menetjegyirodák Berlin, Wien, Róma és Venezia-ban.

FŐIRODA: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. — Bankszolgálat: Tel. 381—149. — Sürgönycim: »**IBUSZTICKET**«.

AUTÓKÖRJÁRAT: Budapest V. Vörösmarty-lér 7. —

Tel. 187—576. — Sürgönycim: »**IBTOURS**«.

Összes belföldi és külföldi irójánál tevélyagositás minden utazási ügyben — Egyéni és társasutazások — Jegyváltás a világ minden utazási eszközére — Hálódhelyek — Idegen valatok, hitellevelek — Bankszolgálat — Szállodaszobafoglalás minden országban — Vízumügyek, útlevelek, stb. — SZÍNHÁZ-JEGYIRODÁK.

»IBUSZ« HIRLAPOSZTÁLY ÉS »IBUSZ« ÁRUOSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630; 126—731.

ELŐFIZETÉS az összes belföldi és külföldi hírlapokra, folyóiratokra stb. — KÖNYVKERESKEDES: Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. — HIRLAPOK, KÖNYVEK, KÖNYVUDONSÁGOK: »IBUSZ« utcai és szállodai pavilonjaiban. — Külföldi folyóiratkeresztő iroda: V. Nádor utca 18. Tel. 121—217. — DOHÁNYÁRUK, GYÜMÖLCS, BAZÁRÁRUK, ÚTIOLVASMÁNYOK stb. az »IBUSZ« pályaudvari pavilonjaiban. — Raktár: Tel. *299—099.

Sürgönycim: »**EXPOSITURA**«.

»IBUSZ« HIRDETÉSI OSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.

Hirdetésefeladás az összes vasuti, hajóállomásokra, vasuti kocsikba, stb.

Sürgönycim: »**EXPOSITURA**«.

»IBUSZ« NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁS.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Vámkirendeltség a Fővámhatóságban: Fővám-tér 1. Tel. 183—491. — Nyugati p. u.-i raktár: Tel. 498—403. — A m. kir. Államvasutak Árufuvarozási Főügynöksége. — KIRENDELTSÉGEK MINDEN NAGYOBB VIDÉKI VÁROS-BAN, — KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK. — Külföldi és belföldi szállítások — Gyűjtőforgalom — Beraktározás — Vasuti- és hajószállítások.

Sürgönycim: »**SPEDIBUS**« vagy »**TRANSPORT IBUSZ**«.

»IBUSZ« GYORSÁRUGYÚJTÓFORGALOM.

Budapest V. Mérleg-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Belvárosi raktára: V. Mérleg-utca 13. — Tel. *184—973 — Józsefvárosi pályaudvari rakt.: VII. Salgótarjáni-ut, X. kapu I. sz. raktár — Tel.: 339-317. Kocsirendelés: Tel.: 183-086. — GYORSÁRU CSOMAGSZÁLLÍTÁS KÜLFÖLDRE ES AZ ORSZÁG TOBB, MINT 200 ÁLLOMÁSÁRA, III. ÁLLOMÁSÁRÓL.

Sürgönycim: »**COLIPRESS**«.

»IBUSZ« FILMSZÁLLÍTÁS.

Budapest VII. Erzsébet-körút 9-11. — Tel. *224—050

Filmvámkirendeltség: Telefon 145-216. — Filmszállítás, filmvámkezelés belföldön és külföldön.

Sürgönycim: »**IBUSZFILM**«.

Felads szerkesztő és felelős kiadó: Dr. Mészöly Gedeon, Kolozsvár.
Keresztény Sajtószövetkezet, Szabadka. Felelős: Dr. Bogner József.

54534

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

S Z E G E D
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- NYELVÉSZET- ÉS IRODALOM-
KEDVELŐK FOLYÓIRATA

MONATSCHRIFT FÜR UNGARLÄNDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI
MÉSZÖLY GEDEON

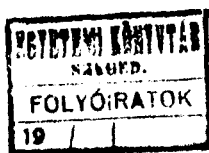
A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADEMIA TAGJA

III. ÉVF.

8. SZÁM

1943. OKTÓBER

KERESZTÉNY SAJTÓSZÖVETKEZET, SZABADKA
GRÓF CIANO-TÉR 3.

TARTALOM

Nyíri Antal: Hangutánzó szavaink történetéből	141
Jancsó Elemér: Ismeretlen adatok az Erdélyi Nyelvtan- velő Társaság működéséhez	153
Horger Antal: „För“	157
Gyórfly István: Növények elnevezései és a hozzáfűződő szólások Alföldünk népe száján	158

Tudnivalók.

Előfizetés egy évre 8 P.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Kolozsvár, Farkas-u. 5

Postatakaréki csekk számla szá-
ma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung,

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P.

Schriftleitung: Kolozsvár
(Klausenburg), Farkas-Casse 5.
(Ungarn)

Postsparkassenchekkonto:

Nr. 72 277.

AMTL. REISEBÜRO DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN STAATSBAHNEN HAUPTAGENTUR DER KGL. UNG. STAATSBAHNEN F. D. WARENVERKEHR

DIREKTION.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—680,
Drahtanschrift: »**IBUSEDION**«.

»IBUSZ« AMTL. REISEBÜRO.

72 Büros in Ungarn; Filialen in Berlin, Wien, Roma u. Venetia.
HAUPTBÜRO: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. Bank-
dienst: Tel. 381—149. — Drahtanschrift: »**IBUSZTICKET**«.

AUTORUNDFAHRTEN: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. —
Tel. 186—544. — Drahtanschrift: »**IBTOURS**«.

Auskunfterteilung in allen inlands- und Auslandsbüros in sämtlichen Reise-
angelegenheiten — Pauschalreisen und Gesellschaftsfahrten — Fahrscheinever-
kauf für alle Verkehrsmittel der Welt — Schlafwagenplätze — Verkauf von
Vakant u. Reisekreditbriefen — Bankdienst — Zimmerbestellung in alle-
Ländern — Vizum- und Passangelegenheiten — THEATERBÜROS.

»IBUSZ« ZEITUNGSABTEILUNG UND »IBUSZ« WARENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630, 126—731.
BEZUG sämtlicher Zeitungen, Fach- u. Zeitschriften usw. »IBUSZ« BUCH
U. ZEITSCHRIFTENHANDLUNG, Budapest IV. Váci-utca 1/3, Tel. 181—640. —
Wubesteile für ausländ. Zeitschriften: V. Nador utca 18. Tel. 121—217. —
Zeitschriften, Bücher, neueste Literatur. In allen Strassen- u. Hotelpavillons
der »IBUSZ«. — TABAK- u. BAZARWAREN, OBST, REISELEKTURE usw.
in allen Bahnhofpavillons der »IBUSZ«. — Lager: Tel. *299—099.

Drahtanschrift: »**EXPOSITURA**«.

»IBUSZ« INSERATENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630
inseratenaufgabe für sämt. Bahn- u. Schiffsstationen, Eisenbahnwagen usw.
Drahtanschrift: »**EXPOSITURA**«.

»IBUSZ« INTERNATIONALE SPEDITIONEN.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 880—804.
Zonenexpositur im Hauptpostamt: Budapest, Fővámplaca. — Tel. 183—491. —
Lager am Nyugati p. u.: Tel. 498—405. — EXPOSITUREN IN ALLEN GROSSE-
REN STÄDTEN UNGARS — AUSLANDSVERTRETUNGEN In- u. ausländische
Transporte — Sammelverkehr — Einlagerung — Bahn- u. Schiffsver-
kehr — Zuverlässigste Bedienung zu günstigsten Bedingungen — HAUPT-
AGENTUR d. KGL. UNG. STAATSBAHNEN f. d. WARENVERKEHR.

Drahtanschrift: »**SPEDIBUS**« oder »**TRANSPORT IBUSZ**«.

»IBUSZ« EILSAMMELDIENST.

Budapest V. Mérég-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, — 880—804.
Zentralager: Budapest, V. Mérég-utca 13. — Tel. *184—973. — Lager am
Jósefvárosi p. u. VII. Salgótarjáni-út. X. kapu. — Tel. 359—517. — Wagen-
bestellung: Tel. 158—086. — EILGUTBEFÖRDERUNG nach dem AUSLANDE
und über 800 STATIONEN UNGARNS.

Drahtanschrift: »**GOLIPRESS**«.

»IBUSZ« FILMTRANSPORTABTEILUNG.

Budapest, VII. Erzsébet-körút 9-11. — Tel. 224-050.

Verzweigung Tel. 145—216. — Filmtransporte und Filmmwicklung in Ungarn
und nach dem Auslande.

Drahtanschrift: »**IBUSZFILM**«.

A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK HIVATALOS MENETJEGYIRODÁJA A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK ÁRUFUVAROZÁSI FŐÜGYNÖKSÉGE

IGAZGATÓSÁG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.
Sürgönycim: »IBUSZDION«.

»IBUSZ« MÁV. HIVATALOS MENETJEGYIRODA.

72 belföldi iroda és menetjegyirodák Berlin, Wien, Róma és Venezia-ban.

FŐIRODA: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. — Bankszolgálat: Tel. 381—149. — Sürgönycim. »IBUSZTICKET«.

AUTÓKÖRJÁRAT: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. — Tel. 187—576. — Sürgönycim: »IBTOURS«.

Osszes belföldi és külföldi iródműt felvilágosítás minden utazási ügyben — Egyéni és társasutazások — Jegyváltás a világ minden utazási eszközére — Hálóhelyek — Idegen valuták, hitellevelek — Bankszolgálat — Szállodaszabotfoglaltatás minden országban — Vízumügyek, átvelevek, stb. — SZINHÁZ-JEGYIRODÁK.

»IBUSZ« HIRLAPOSZTÁLY ÉS »IBUSZ« ÁRUOSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630. 126—731.

ELŐFIZETÉS az összes belföldi és külföldi hírlapokra, folyóiratokra stb. — KÖNYVKERESKEDEÉS: Váci-utca 173. Tel. 181—640. — HIRLAPOK, KÖNYVEK, KÖNYVUDONSÁGOK: »IBUSZ« utcai és szállodai pavillonjában. — Külföldi könyvkiadóiroda: V. nádor utca 18. Tel. 121—217. — DOHÁNYÁRUK, GYÜMÖLCS, BAZÁRÁRUK, ÚTIOLVASMÁNYOK stb. az »IBUSZ« pályaudvari pavillonjában. — Raktár: Tel. *299—099.

Sürgönycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« HIRDETÉSI OSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.

Hirdetésfoglalás az összes vasúti, hajóal omásokra, vasúti kocsikba, stb.

Sürgönycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁS.

Budapest V. Gr. Teleki P. u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304. Vánkirendeltség a révampalotában: Fővámter 1. Tel. 183—491. — Nyugat p. u. 1. Raktár: Tel. 498—405. — A m. kir. Államvasutak Árufuvarozási Főügynöksége. — KIRENDELTSÉGEK MINDEN NAGYOBB VIDEKI VÁROSBAN. — KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK. — Külföldi és belföldi szállítások — Gyűjtőforgalom — Beraktározás — Vasúti- és hajószállítások.

Sürgönycim: »SPEDIEUS« vagy »TRANSPORT IBUSZ«.

»IBUSZ« GYORSÁRUGYÚJTÓFORGALOM.

Budapest V. Mérleg-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Bélvárosi raktár: V. Mérieg-utca 15. — Tel. *184-973 — Józsefvárosi pályaudvari rakt.: VII. Salgóterjáni-ut. X. kapu I. sz. raktár — Tel.: 539-317. Kocsrendelés: Tel.: 185-086. — GYORSÁRU CSOMAGSZÁLLÍTÁS KÜLFÖLDRE ÉS AZ ORSZÁG TÖBB, MINT 200 ÁLLOMÁSÁRA, ill. ÁLLOMÁSÁRÓL.

Sürgönycim: »COLIPRESS«.

»IBUSZ« FILMSZÁLLÍTÁS.

Budapest VII. Erzsébet-körút 9-11. — Tel. *224—060

Filmvámkirendeltség: Telefon 145-216. — Filmszállítás, filmvámkezelés belföldön és külföldön.

Sürgönycim: »IBUSZFILM«.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: Dr. Mészöly Gedeon, Kolozsvár.
Keresztény Sajtószövetkezet, Szabadka. Felelős: Dr. Bogner József.

54584

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

SZEGED
1921—1940

AM. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZEKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- NYELVÉSZET- ÉS IRODALOM-
KEDVELŐK FOLYÓIRATA

MONATSCHRIFT FÜR UNGARLÄNDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADEMIA TAGJA

III. ÉVF.

9—10. SZÁM

1943. NOV.—DEC.

KERESZTÉNY SAJTÓSZÖVETKEZET, SZABADKA
GRÓF CIANO-TÉR 3.

TARTALOM

Mészöly Gedeon: Áldó az ágyú, alku az áldozás, áldozat az alkonyat	161
Horger Antal: Páger nevééről	184
Horger Antal: Facér	185
Gyórfy István: Növények elnevezései és a hozzáfűződő szólások Alföldünk népe száján	187
Bárdos Rezső: Adalékok a szentesi nyelvjáráshoz	190

Tudnivalók.

Előfizetés egy évre 10 P.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Farkas-u. 5
Postatakaréki csekkszámra szá-
ma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung,

Bezugspreis auf ein Jahr 10 P.
Schriftleitung: Kolozsvár
(Klausenburg), Farkas-Gasse 5.
(Ungarn).
Postsparkassenchekkonto:
Nr. 72.277.

AMTL. REISEBÜRO DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN STAATSBAHNEN HAUPTAGENTUR DER KGL. UNG. STAATSBAHNEN F. D. WARENVERKEHR

DIREKTION.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.
Drahtanschrift: »IBUSZDION«.

»IBUSZ« AMTL. REISEBÜRO.

72 Büros in Ungarn; Filialen in Berlin, Wien, Rom u. Venedig.
HAUPTBÜRO: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. Bank-
dienst: Tel. 381—149. — Drahtanschrift: »IBUSZTICKET«.

AUTORUNDFAHRTEN: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. —
Tel. 186—544. — Drahtanschrift: »IBTOURS«.

Ausbufterteilung in allen Inlands- und Auslandsbüros in sämtlichen Reise-
angelegenheiten — Pauschalreisen und Gesellschaftsfahrten — Fahrscheinern
kauf für alle Verkehrsmittel der Welt — Schlafwagenplätze — Verkauf von
Vaueten u. Reisekreditbriefen — Bankdienst — Zimmerbestellung in alle-
Ländern — Vízum- und Passangelegenheiten — THEATERBÜROS.

»IBUSZ« ZEITUNGSABTEILUNG UND »IBUSZ« WARENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630, 126—781.
BEZUG sämtlicher Zeitungen, Fach- u. Zeitschriften usw. »IBUSZ« BUCH
U. ZEITSCHRIFTENHANDLUNG, Budapest IV. Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. —
Wubsterteilung für ausländ. Zeitschriften: V. Nádor-utca 13. Tel. 121—917. —
Zeitschriften, Bücher, neueste Literatur in allen Strassen- u. Hotelpavillons
der »IBUSZ«. — TABAK- u. BAZARWAREN, OBST, REISELEKTURE usw.
in allen Bahnhotelpavillons der »IBUSZ«. — Lager: Tel. *299—099.

Drahtanschrift: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« INSERATENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630
inseratenaufgabe für sämtl. Bahn- u. Schiffsstationen, Eisenbahnwagen usw.
Drahtanschrift: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« INTERNATIONALE SPEDITIONEN.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—804.
Zoncxpositor im Hauptkommando: Budapest, Fővámpalota. — Tel. 183—491. —
Lager am Nyugati p. u.: Tel. 498—405. — EXPOSITUREN IN ALLEN GROSSE-
REN STÄDTEN UNGARS — AUSLANDSVERTRETUNGEN in- u. ausländ.
dische Transporte — Sammelverkehr — Einlagerung — Bahn- u. Schiffsver-
kehr — Zuverlässigste Bedienung zu günstigsten Bedingungen — HAUPT-
AGENTUR d. KGL. UNG. STAATSBAHNEN F. D. WARENVERKEHR.

Drahtanschrift: »SPEDIBUS« oder »TRANSPORT IBUSZ«.

»IBUSZ« EILSAMMELDIENST.

Budapest V. Mérég-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, — 380—804.
Zentralager: Budapest, V. Mérég-utca 13. — Tel. *184—973. — Lager am
Józsefvárosi p. u.: VII. Salgótarjáni-út, X. kapu. — Tel. 339—317. — Wagen-
bestellung: Tel. 158—036 — EILGUTBEFORDERUNG nach dem AUSLANDE
und NÄHER 200 STATIONEN UNGARNS.

Drahtanschrift: »COLIPRESS«.

»IBUSZ« FILMTRANSPORTABTEILUNG.

Budapest, VII. Erzsébet-körút 9-11. — Tel. 224-060.
Verzolung: Tel. 145—216. — Filmtransporte und Filmvermittlung in Ungarn
und nach dem Auslande.

Drahtanschrift: »IBUSZFILM«.

A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK HIVATALOS MENETJEGYIRODÁJA A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK ÁRUFUVAROZÁSI FŐÜGYNÖKSÉGE

IGAZGATÓSÁG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—880.
Sürgőnycim: »IBUSZDION«.

»IBUSZ« MÁV. HIVATALOS MENETJEGYIRODA.

72 belföldi iroda és menetjegyirodák Berlin, Wien, Róma és Venezia-ban.

FŐIRODA: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. — Bankszolgálat: Tel. 381—149. — Sürgőnycim: »IBUSZTIKET«.

AUTÓKÖRJÁRAT: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. — Tel. 187—576. — Sürgőnycim: »IBTOURS«.

Összes belföldi és külföldi irodáinál felvilágosítás minden utazási ügyben — Egyéni és társasutazások — Jegyváltás a világ minden utazási eszközére — Hátizsákok — Idegen valuták, hitellevelek — Bankszolgálat — Szállodaszabotmányos minden országban — Vízumügyek, útlevelek, stb. — SZÍNHÁZJEGYIRODÁK.

»IBUSZ« HIRLAPOSZTÁLY ÉS »IBUSZ« ÁRUOSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—680, 186—781.
ELŐFIZETÉS az összes belföldi és külföldi hírlapokra, folyóiratokra stb. — KÖNYVKERESKEDES: Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. — HIRLAPOK, KÖNYVEK, KÖNYVUIDONSÁGOK: »IBUSZ« utcai és szállodai pavilonjaiban. — Külföldi folyóiratellenesítő iroda: V. Ador utca 18. Tel. 121—217. — DOHÁNYÁRUK, GYÜMÖLCS, BAZÁRÁRUK, ÚTIOLVASMÁNYOK stb. az »IBUSZ« pályaudvari pavilonjaiban. — Raktár: Tel. *299—099.

Sürgőnycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« HIRDETÉSI OSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—680.
Hirdetésefeladás az összes vasuti, hajállomásokra, vasuti kocsikba, stb.
Sürgőnycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁS.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—978, 181—404, 380—304.
Vámkirendeltség a Fővámpalotában: Fővám-tér 1. Tel. 183—491. — Nyugat p. u.-i raktár: Tel. 498—405. — A m. kir. Államvasutak Árufuvarozási Főügynöksége. — KIRENDELTSÉGEK MINDEN NAGYOBB VIDÉKI VÁROSBAN. — KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK. — Külföldi és belföldi szállítások — Gyűjtőforgalom — Beraktározás — Vasuti- és hűjőszállítások.

Sürgőnycim: »SPEDIBUS« vagy »TRANSPORT IBUSZ«.

»IBUSZ« GYORSÁRUGYŰJTŐFORGALOM.

Budapest V. Mérleg-utca 13. Tel. *184—978, 181—404, 380—304.
Belvárosi raktára: V. Mérleg-utca 13. — Tel. *184—973 — Józsefvárosi pályaudvari rakt.: VII. Salgótarjáni-ut. X. kapu 1. sz. raktár — Tel.: 339-317 Kocsirendelés: Tel. 185-086. — GYORSÁRU CSOMAGSZÁLLÍTÁS KÜLFÖLDRE ES AZ ORSZÁG TÖBB, MINT 200 ÁLLOMÁSÁRA, III. ÁLLOMÁSÁRÓL.

Sürgőnycim: »COLIPRESS«.

»IBUSZ« FILMSZÁLLÍTÁS.

Budapest VII. Erzsébet-körút 9-11. — Tel. *224—060.
Filmvámkirendeltség: Telefon 145-216. — Filmszállítás, filmvámkezelés belföldön és külföldön.

Sürgőnycim: »IBUSZFILM«.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: Dr. Mészöly Gedeon, Kolozsvár.
Keresztény Salgószövetkezet, Szabadka. Felelős: Dr. Bogner József.